

Manual i krigens folkerett

Forsvaret

Manual i krigens folkerett

2025

TITTEL:

Manual i krigens folkerett

ISBN:

978-82-93958-03-1

UTGITT AV:

Forsvaret

UTARBEIDET AV:

Forsvarets høgskole

OPPDRAKSGIVER:

Forsvarssjefen

GRAFISK PRODUKSJON:

Forsvarets høgskole, illustrasjoner v/ Gustav Sigholt Nyquist

FREMSTILLING:

Forsvarets høgskole

Første versjon 2013, andre versjon (revidert) 2025.

© Forsvaret 2025

Foto forsidebilder: 1: Onar Digernes Aase/Forsvaret, 2: Torbjørn Kjosvold/Forsvaret, 3: Ole-Sverre Haugli/Forsvaret, 4: Catharina Molland Dale/Forsvaret, 5: Anette Ask/Forsvaret, 6: Lars Kroken/Forsvaret

Forord

Krig er en av de alvorligste prøvelsene menneskeheten står overfor. Dens destruktive krefter river opp samfunn og individer, påfører store lidelser og legger grunnlaget for dype sår som kan vare i generasjoner. I en slik virkelighet er det lett å tro at kaos og grusomhet får styre. Likevel finnes det regler – et rammeverk som veileder oss i hvordan vi skal føre krig, også under de mest ekstreme omstendigheter. Disse reglene, nedfelt i krigens folkerett, er et uunnværlig kompass som hjelper oss å opprettholde en grunnleggende menneskelighet selv i krigens skygge.

Respekt for folkeretten i krig krever mot. Det krever ansvarsfølelse, ikke bare overfor de vi står sammen med, men også overfor de vi står imot. Selv når vår motpart kanskje ikke følger reglene, må vi opprettholde vårt etiske og juridiske ansvar. Vi må handle med ære, selv når æren tilsynelatende er fraværende rundt oss. Fordi vi, når krigen er over, ikke bare skal leve med dens konsekvenser – vi må også kunne leve med oss selv.

Det kan virke vanskelig å forstå og anvende reglene i krigens folkerett. Mange av dem ble utformet i en annen tid, under andre omstendigheter. Men selv om tidene har endret seg, har de grunnleggende prinsippene om respekt for menneskeliv og beskyttelse av de mest sårbare forblitt like relevante. Denne manualen har til hensikt å hjelpe til med å navigere i dette komplekse landskapet og klargjøre hvordan disse tidløse prinsippene skal tolkes og anvendes i dagens konflikter.

Respekt, ansvar og mot er bærebjelkene i krigens folkerett. Respekt for menneskelivet og menneskeverdet er grunnleggende i enhver konflikt. Det handler om å se fienden som et medmenneske, uavhengig av hva som står på spill. Selv i krigens brutalitet må vi bevare en grunnleggende respekt for de vi kjemper mot, for sivile som rammes, og for de som er utenfor kamp, slik som sårede eller krigsfanger. Det er en påminnelse om at selv i krig er det grenser for hva som er akseptabelt.

Ansvar er like essensielt. Når vi fører krig, bærer vi et tungt ansvar – ikke bare overfor våre egne styrker og sivilbefolkningen, men også overfor det internasjonale samfunnet. Det er vårt ansvar å sikre at handlingene våre følger de etablerte reglene, selv når det virker vanskelig eller krevende. Å følge folkerettens regler er ikke bare en juridisk forpliktelse; det er en moralsk plikt som sikrer at vi står til ansvar for våre handlinger, både under og etter krigen.

Mot handler om mer enn fysisk styrke. Det er motet til å stå opp for prinsippene, selv når presset er stort og farene mange. Det krever mot å holde fast ved folkerettens regler når vi møter en fiende som ikke gjør det, eller når kortsiktige fristelser til å bryte med reglene dukker opp. Dette motet sikrer at vi, selv i krigens øyeblikk, holder fast ved våre verdier og prinsipper, og det gir oss styrken til å møte fremtiden med en ren samvittighet.

Gjennom å etterleve prinsippene om respekt, ansvar og mot, er vi i stand til å føre en krig som, til tross for sin ødeleggende natur, fortsatt bevarer vår menneskelighet.

Ingen ønsker krig, men om den kommer, er det vårt ansvar å føre den innenfor de grensene som folkeretten setter. Gjennom denne manualen søker vi å gi veiledning som ikke bare opprettholder rettsreglene, men også menneskeverd, selv i de mørkeste stunder.

Oslo, 28. februar 2025
Forsvarssjefen

Innholdsfortegnelse

Innledning og brukerveiledning	1
1 Introduksjon	5
2 Gjennomføring av angrep: Målvalgsprinsipper og forholdsregler	33
3 Personer som er lovlige mål	57
4 Beskyttelse og beskyttede personer	79
5 Forsvaret og bruk av sivile	105
6 Sanitet og beskyttelse av syke, sårede, skipbrudne og døde	119
7 Frihetsberøvelse	143
8 Objekter som er lovlige mål, og beskyttede objekter	183
9 Krigføringsmidler (våpen).....	203
10 Krigføringsmetoder	229
11 Maritime operasjoner	243
12 Luftoperasjoner	271
13 Cyberoperasjoner.....	291
14 Kontroll- og sikkerhetstiltak overfor sivilbefolkningen i væpnet konflikt	311
15 Okkupasjon	323
16 Etterlevelse og håndhevelse av krigens folkerett.....	343
17 Engasjementsregler.....	377
Stikkordsregister	393
Forkortelser.....	397

Detaljert innholdsfortegnelse

Kapittel og inndeling	Side
Forord	
Innledning og brukerveiledning	1
1 Introduksjon	5
Folkerett	5
Rettsgrunnlag for bruk av militærmakt – jus ad bellum.....	5
Introduksjon til krigens folkerett – jus in bello	10
Klassifisering av konflikt og gjeldende rett: internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter.....	17
Nøytralitet.....	23
Problemstillinger knyttet til rettslig interoperabilitet i flernasjonale operasjoner.....	24
Problemstillinger knyttet til fredsstøttende operasjoner	24
Forholdet mellom krigens folkerett og menneskerettigheter	26
Forholdet mellom krigens folkerett og nødverge/selvforsvar.....	28
Forholdet mellom krigens folkerett og engasjementsregler (ROE).....	30
2 Gjennomføring av angrep: Målvalgsprinsipper og forholdsregler	33
Introduksjon.....	33
Definisjon av angrep	34
Beskyttelse av sivile personer og objekter	34
Tvil om at noe eller noen er et lovlig mål	35
Vilkårlige angrep.....	39
Proporsjonalitet.....	41
Forholdsregler i forbindelse med angrep	43
Metodisk målbekjemping	49
Illustrasjon: Gjennomføring av angrep og anvendelse av krigens folkerett	52
Beskyttelse av egen sivilbefolkning mot virkningene av angrep	53
3 Personer som er lovlige mål	57
Introduksjon.....	57
Kort oversikt over personer som er lovlige mål.....	58
Rett til å delta i fiendtligheter	58
Medlemmer av de væpnede styrker	59
Medlemmer av organiserte motstandsbevegelser i en internasjonal væpnet konflikt	62

<i>Deltakere i spontan motstand mot invasjon i en internasjonal væpnet konflikt</i>	<i>63</i>
<i>Sivile som tar direkte del i fiendtlighetene</i>	<i>63</i>
<i>Medlemmer av organiserte væpnede grupper som ikke handler på vegne av en stat.....</i>	<i>72</i>
<i>Spioner.....</i>	<i>74</i>
<i>Leiesoldater</i>	<i>75</i>
<i>Spesielt om private kontraktører og sikkerhetsselskap</i>	<i>76</i>
<i>Prinsipper ved tvil om en person er lovlig mål</i>	<i>77</i>
<i>Spesielt om barnesoldater.....</i>	<i>78</i>
<i>Spesielt om FN-styrker.....</i>	<i>78</i>
4 Beskyttelse og beskyttede personer	79
<i>Introduksjon.....</i>	<i>79</i>
<i>Beskyttelse av stridende personer og definisjon av kampudyktige</i>	<i>81</i>
<i>Beskyttet personell og tap av beskyttelse</i>	<i>82</i>
<i>Beskyttelse av sivile</i>	<i>83</i>
<i>Personer med spesiell beskyttelse</i>	<i>90</i>
<i>Andre grupper med egne beskyttelsesregler</i>	<i>98</i>
<i>Symboler på beskyttelse for personer</i>	<i>103</i>
<i>Nasjonalt opplysningskontor.....</i>	<i>103</i>
5 Forsvaret og bruk av sivile	105
<i>Introduksjon.....</i>	<i>105</i>
<i>Folkerettens begrensninger på bruk av sivile</i>	<i>106</i>
<i>Sivilt ansatte i Forsvaret og forsvarssektoren.....</i>	<i>107</i>
<i>Sivile som følger de væpnede styrker</i>	<i>109</i>
<i>Bruk av sivile til oppgaver som innebærer direkte deltakelse i fiendtligheter.....</i>	<i>109</i>
<i>Følgeskadehåndtering ved angrep på militære mål.....</i>	<i>111</i>
<i>Faren for å svekke sivilbefolkningens beskyttelse</i>	<i>115</i>
6 Sanitet og beskyttelse av syke, sårede, skipbrudne og døde	119
<i>Introduksjon.....</i>	<i>119</i>
<i>Sanitetspersonell.....</i>	<i>119</i>
<i>Forbud mot virksomhet som kan være til skade for motparten</i>	<i>122</i>
<i>Bevæpning av sanitetspersonell og bruk av væpnet makt</i>	<i>126</i>
<i>Sanitetsavdelinger – sanitetens bygninger og materiell.....</i>	<i>128</i>
<i>Sanitetstransporter.....</i>	<i>130</i>
<i>Merking med beskyttelsesemblem</i>	<i>135</i>
<i>Behandling av krigsfanger.....</i>	<i>139</i>
<i>Rapportering av mulige krigsforbrytelser.....</i>	<i>139</i>
<i>Sårede, syke, skipbrudne og døde</i>	<i>139</i>
7 Frihetsberøvelse	143
<i>Introduksjon.....</i>	<i>143</i>
I: Krigsfanger	145
<i>Generelt</i>	<i>145</i>
<i>Tilknytning til en statlig part i konflikten.....</i>	<i>146</i>

Hvem får status som krigsfange?	146
Avgjørelse av krigsfangestatus	151
Handlinger de krigførende stater må iverksette ved start av fiendtlighetene	152
Tilfangetakingen	152
Transport og evakuering	156
Behandling av krigsfanger	156
Regler under fangenskapet i krigsfangeleir	162
Varigheten av krigsfangestatus og repatriering/overføring	167
II: Sikkerhetsinternering	168
Generelt	168
Vilkår for sikkerhetsinternering	169
Hvem som omfattes	170
Ansvar	172
Krav til behandling og fasiliteter	172
Prøving av grunnlaget for sikkerhetsinternering	178
Overføring	179
Opphør av internering	180
III: Frihetsberøvelse av kriminelle	181
IV: Oppsummering	182
8 Objekter som er lovlige mål, og beskyttede objekter	183
Introduksjon	183
Objekter som er lovlige mål	184
Objekter med generell beskyttelse	188
Objekter og områder med spesiell beskyttelse	189
9 Krigføringsmidler (våpen)	203
Introduksjon	203
Generelt	203
Nye våpen, metoder og virkemidler: krav om folkerettslig vurdering	207
Forbudte våpen	209
Våpen med begrenset bruksområde	217
Forpliktelse til rydding, fjerning eller destruering av eksplosive krigsetterlatenskaper, miner, minefeller og andre innretninger	224
Mindre dødelige våpen (MDV)	226
Omdiskuterte, men ikke forbudte våpen	227
10 Krigføringsmetoder	229
Introduksjon	229
Tillatte metoder	230
Forbudte metoder	234
11 Maritime operasjoner	243
Introduksjon	243
Definisjoner	244
Nøytralitet og nøytrale farvann	250

<i>Internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder</i>	<i>253</i>
<i>Målvalg i maritime operasjoner</i>	<i>254</i>
<i>Krigføringsmetoder i maritime operasjoner</i>	<i>258</i>
<i>Skipbrudne, skadde og syke personer og plikt til å yte bistand</i>	<i>262</i>
<i>Særlig om sivile besetningsmedlemmer på krigsskip</i>	<i>263</i>
<i>Tiltak overfor sivil skipstrafikk</i>	<i>263</i>
12 Luftoperasjoner	271
<i>Introduksjon</i>	<i>271</i>
<i>Luftterritoriet og operasjonsområder</i>	<i>271</i>
<i>Kategorier av luftfartøy</i>	<i>273</i>
<i>Kontroll av luftrom</i>	<i>275</i>
<i>Luftblokade</i>	<i>278</i>
<i>Målvalg og metoder</i>	<i>279</i>
<i>Overgivelse</i>	<i>286</i>
<i>Beskyttelse av sivile luftfartøy, rutefly og luftfartøy innvilget fritt leide</i>	<i>287</i>
<i>Metoder som ikke innebærer bruk av væpnet makt</i>	<i>289</i>
13 Cyberoperasjoner	291
<i>Introduksjon</i>	<i>291</i>
<i>Krav til cyberoperatører</i>	<i>292</i>
<i>Cyberangrep</i>	<i>293</i>
<i>Regulering av andre cyberoperasjoner</i>	<i>297</i>
<i>Målvalg</i>	<i>297</i>
<i>Midler og metoder</i>	<i>302</i>
<i>Forholdsregler ved angrep</i>	<i>304</i>
<i>Beskyttede personer og objekter</i>	<i>307</i>
<i>Geografiske og territorielle begrensninger</i>	<i>308</i>
14 Kontroll- og sikkerhetstiltak overfor sivilbefolkningen i væpnet konflikt	311
<i>Introduksjon</i>	<i>311</i>
<i>Gjennomføring av kontroll- og sikkerhetstiltak</i>	<i>313</i>
<i>Eskalering av maktbruk</i>	<i>314</i>
<i>Kontrollposter</i>	<i>316</i>
<i>Sivile opptøyer og uroligheter</i>	<i>317</i>
<i>Gjennomsøk av sivil eiendom</i>	<i>319</i>
<i>Visitasjon av person</i>	<i>321</i>
<i>Kriminalitetsbekjempelse</i>	<i>321</i>
15 Okkupasjon	323
<i>Introduksjon</i>	<i>323</i>
<i>Motstand mot okkupasjon</i>	<i>325</i>
<i>Administrasjon av okkuperte områder</i>	<i>326</i>
<i>Opprettholdelse av lov og orden</i>	<i>327</i>
<i>Skatter og avgifter</i>	<i>333</i>
<i>Sivilbefolkning på okkupert territorium</i>	<i>333</i>

<i>Motpartens eiendom på okkupert territorium.....</i>	<i>338</i>
<i>Nasjonalt opplysningskontor</i>	<i>342</i>
16 Etterlevelse og håndhevelse av krigens folkerett	343
<i>Introduksjon.....</i>	<i>343</i>
<i>Krav til kunnskap og utdanning.....</i>	<i>343</i>
<i>Juridisk rådgivning.....</i>	<i>344</i>
<i>Konsekvenser av brudd på krigens folkerett</i>	<i>344</i>
<i>Overordnede ansvar.....</i>	<i>345</i>
<i>Individuelt ansvar.....</i>	<i>347</i>
<i>Skillet mellom personlig ansvar og statlig ansvar</i>	<i>348</i>
<i>Disiplinære sanksjoner</i>	<i>348</i>
<i>Strafferett.....</i>	<i>350</i>
<i>Forbrytelser begått av andre</i>	<i>364</i>
<i>Represalier og kompensasjon: statlig ansvar</i>	<i>368</i>
<i>Uavhengig tilsyn/inspeksjon</i>	<i>369</i>
<i>Vedlegg til kapittel 16: Krigsforbrytelser etter norsk straffelov av 2005.....</i>	<i>373</i>
17 Engasjementsregler.....	377
<i>Introduksjon.....</i>	<i>377</i>
<i>Generelt om tolking og anvendelse av engasjementsregler</i>	<i>377</i>
<i>NATOs stående engasjementsregler</i>	<i>380</i>
<i>Forholdet mellom engasjementsregler og «selvforsvar»</i>	<i>381</i>
<i>Ulik bruk av engasjementsregler i fred og væpnet konflikt.....</i>	<i>382</i>
<i>Hovedtyper av engasjementsregler.....</i>	<i>383</i>
<i>Minimum bruk av makt og angrep.....</i>	<i>387</i>
<i>Kommando og kontroll</i>	<i>388</i>
<i>Utvikling av engasjementsregler</i>	<i>390</i>
<i>Soldatkort</i>	<i>391</i>
Stikkordsregister	393
Forkortelser	397

Innledning og brukerveiledning

Manual i krigens folkerett er en praktisk veiledning for medlemmer av de norske militære styrker til bruk ved planlegging og gjennomføring av operasjoner i væpnet konflikt, og i undervisning. Manualen er ment å gjøre reglene i krigens folkerett mer tilgjengelige for Forsvarets personell og styrke grunnleggende holdninger og kultur knyttet til krigens folkerett på alle nivåer. Den skal klargjøre hva som forventes av norske styrker involvert i væpnede konflikter. Dette gjøres ved å samle de mest aktuelle reglene i krigens folkerett på ett sted, og ved å forklare hva reglene innebærer. Selv om manualen vil gi svar på mange av de juridiske problemstillinger som oppstår i militære operasjoner, vil det utvilsomt oppstå situasjoner hvor man ikke finner noe klart svar i manualen. I slike tilfeller skal de som planlegger og leder operasjoner, søke råd hos jurist i Forsvaret. Manualen har til hensikt å reflektere Forsvarets syn på hvordan reglene skal anvendes. Det er likevel viktig å være klar over at endringer i regelverket kan forekomme og at det kan foreligge ytterligere instruksjoner og direktiver som må tas hensyn til.

I operasjoner vil norske styrkers handlingsrom være styrt av både militære forhold, politikk og juss. Det innebærer at en operasjons planer, ordrer og direktiver normalt vil begrense styrkenes handlingsrom slik at ikke alle handlinger som er lovlige etter krigens folkerett, nødvendigvis er tillatt i enhver operasjon. I slike tilfeller må manualen anvendes med de begrensninger som følger av føringer gitt for den enkelte operasjon. Dersom operasjonens planer, ordrer og direktiver ikke gir noen føringer for hvordan styrkene skal handle i en væpnet konflikt, skal Forsvarets personell innrette seg etter manualen.

Manualens hovedmålgruppe er norsk personell som planlegger og leder operasjoner på taktisk og operasjonelt nivå. Dette har påvirket både manualens språk og oppbygning. Det er tatt utgangspunkt i ulike operative problemstillinger, slik som hvem og hva som er lovlige mål, hvem og hva som er beskyttet, hvem som kan berøves friheten, og hvordan angrep skal gjennomføres.

Krigens folkerett er ett av flere rettsområder som påvirker gjennomføringen av militære operasjoner og inngår i samlebetegnelsen operasjonell rett. Operasjonell rett brukes til å referere til de juridiske rammene som gjelder for selve konflikten og andre rettsforhold som påvirker hvordan operasjoner blir planlagt, organisert og gjennomført. Det inkluderer eksempelvis også erstatningsrett, arbeidsrett og havrett. Det er viktig at spesielt styrkesjef og dennes juridiske rådgiver kjenner til alle relevante rettsområder.

Mange av de problemstillingene og temaene som behandles i manualen, går igjen i flere av kapitlene. For å unngå for stor grad av dobbeltbehandling er det brukt krysshenvisninger til andre steder i manualen hvor brukeren finner mer om samme tema eller om nærliggende.

Kapittel 1 gir en introduksjon til krigens folkerett, og avgrenser dette temaet fra andre rettslige problemstillinger, slik som regler for når det er tillatt å bruke væpnet makt mot andre stater, menneskerettigheter, nødverge og engasjementsregler. Ettersom reglene som sier noe om når det er lov til å bruke væpnet makt mot en annen stat («*jus ad bellum*») logisk sett kommer først, er dette behandlet innledningsvis. Etter det presenteres krigens folkerett, og ulike begreper som angrep, fiendtligheter og krig avklares. Det gis også en innføring i de grunnleggende prinsippene i krigens folkerett. Videre blir det forklart hvor og når krigens folkerett kommer til anvendelse, og hvordan ulike konflikttypen klassifiseres som enten internasjonale eller ikke-internasjonale. Kapittelet avsluttes med problemstillinger knyttet til rettslig interoperabilitet i flernasjonale operasjoner og problemstillinger knyttet til fredsoperasjoner, før krigens folkerett avgrenses fra andre rettslige problemstillinger.

Kapittel 2 omhandler reguleringen av gjennomføring av operasjoner i krigens folkerett, med fokus på målvalgsprinsipper og forholdsregler. Kapittelet gir en kort introduksjon til hvem og hva som er lovlige mål, og fokuserer videre på hvor sikker en må være på at noe eller noen er lovlig mål for å kunne angripe. Forbudet mot vilkårlige angrep og kravet om proporsjonalitet blir så drøftet, før plikten til å ta forholdsregler for å unngå eller redusere sivile følgetap ved angrep behandles. Blant annet sies det noe om hvordan dette påvirker valg av midler og metoder, eventuell forhåndsvarsling og ulike vurderinger knyttet til dynamiske og forhåndsplanlagte operasjoner.

Etter dette innledende kapittelet om gjennomføring av operasjoner, blir de ulike problemstillingene knyttet til gjennomføring av operasjoner behandlet mer detaljert. Kapittel 3 presenterer hvem som er lovlige mål og vilkårene for å være dette, mens kapittel 4 behandler beskyttelsesregler generelt og hvem som har krav på spesiell beskyttelse. Kapittel 5 tar for seg ulike problemstillinger som kan oppstå når sivile yter støtte til Forsvaret. Kapittel 6 beskriver de spesielle reglene for saniteten og beskyttelse av syke, sårede, skipbrudne og døde, både ut fra hvilke krav de har på beskyttelse og hvilke oppgaver de kan utføre uten å miste denne beskyttelsen. I kapittel 7 gis det en oversikt over hvordan personer som blir berøvet friheten skal behandles, og hvilke kategorier de hører under: om de er krigsfanger, sikkerhetsinternerte eller kriminelle. Kapittel 8 behandler objekter: Hvilke objekter er lovlige mål, og hvilke skal beskyttes?

I kapittel 9 og 10 beskrives regulering av lovlige og ulovlige krigførmidler (våpen) og -metoder. Kapittel 11, 12 og 13 fokuserer på maritime operasjoner, luftoperasjoner og cyberoperasjoner, og behandler problemstillinger som er spesielle for disse typene

operasjoner. Manualen i sin helhet kommer til anvendelse på alle typer operasjoner, men siden krigens folkerett opprinnelig fokuserte på landkrig, har egne regler for sjø- og luftkrig blitt utviklet i tillegg. Videre reiser cyberoperasjoner nye spørsmål som krever egen veiledning.

I krigens folkerett fokuseres det i stor grad på lovligheten av angrep, herunder hvem og hva som lovlig kan angripes, og hvem og hva som skal beskyttes mot angrep. Men også andre handlinger reguleres og er aktuelle for norske styrker i deres gjennomføring av operasjoner. En del av disse andre aktivitetene er behandlet i kapittel 14 om kontroll- og sikkerhetstiltak overfor sivilbefolkningen i væpnet konflikt. Tema i dette kapittelet er blant annet eskalering av maktbruk, kontrollposter og sivile opptøyer og uroligheter.

Kapittel 15 omhandler regler for okkupasjon. Okkupasjonsretten angir flere plikter og rettigheter for okkupasjonsmakten. Disse reglene vil for eksempel kunne bli aktuelle for norske styrker dersom de deltar i en multinasjonal operasjon som fører til okkupasjon av et annet land.

Kapittel 16 fokuserer på etterlevelse og håndhevelse av krigens folkerett, og presenterer blant annet konsekvenser av brudd på krigens folkerett. Det blir forklart hva som skal til for å bli holdt personlig ansvarlig for egne handlinger (individuell ansvar) og for å bli holdt ansvarlig for handlinger utført av underordnede (overordnetes ansvar). Ettersom brudd på krigens folkerett i de fleste tilfeller vil være straffbart, er fokus for kapittelet på straffeansvar, inkludert straffbarhetsvilkår, mulige straffrihetsgrunner og krigsforbrytelser.

I det avsluttende kapittel 17 gis det en kort innføring i engasjementsregler, både hva de er og hvordan de regulerer bruk av makt. Engasjementsregler er utviklet blant annet på bakgrunn av rettsregler, inkludert krigens folkerett, og er derfor et verktøy for militære sjefer for å sikre etterlevelse av krigens folkerett.

*

Manualen er utviklet av Forsvarets høgskole på oppdrag fra og etter godkjenning av Forsvarssjefen. Oppdateringen av gjeldende versjon ble ledet av professor Camilla Guldahl Cooper.

Fagmyndighet for militærjurister og militærjuridisk rådgivning skal være kontaktpunkt for forsvarssektoren ved tvils- og prinsippspørsmål knyttet til manualen, og skal sikre avdømming av slike spørsmål. Juridisk Enhet i forsvarsstaben er fra 1 juli 2024 fagmyndighet for militærjurister og militærjuridisk rådgivning. Øvrige innspill til manualen kan sendes til militarmanualen@mil.no.

Manualen har til hensikt å beskrive de rettslige rammer som Forsvaret skal ta særlig hensyn til ved planlegging og gjennomføring av operasjoner i en væpnet konflikt, samt å angi Forsvarets syn på hvordan reglene skal tolkes og anvendes. Ettersom manualen gir en forenklet fremstilling av mange saksforhold og det kan forekomme endringer i regelverket, skal manualen ikke anses som en uttømmende kilde til analyse og avgjørelse av eventuelle tvilsspørsmål. I enkelte tilfeller kan det gis ordrer og retningslinjer som er mer restriktive enn det som er beskrevet i manualen.

1 Introduksjon

- 1.1 Dette kapittelet vil gi en introduksjon til krigens folkerett og foreta en avgrensning mot tema som ikke er behandlet i detalj i denne manualen.

Folkerett

- 1.2 Gjennom internasjonale avtaler har stater regulert hvordan statene skal forholde seg til hverandre på ulike områder. Dette systemet med mellomstatlige avtaler eller traktater kalles folkerett eller internasjonal rett. Et av områdene stater har regulert, er bruken av militær makt. Både adgangen for en stat til å anvende væpnet makt mot en annen stat (på latin *jus ad bellum*) og hvordan en væpnet konflikt skal utkjempes (på latin *jus in bello* eller på norsk krigens folkerett eller internasjonal humanitær rett), er regulert i internasjonale konvensjoner og i sedvaneretten, det vil si nedskreven og uskreven rett. Manualen vil fokusere på krigens folkerett, men i dette kapittelet vil det også gis en kort introduksjon til reglene om staters adgang til maktanvendelse.

JUS AD BELLUM OG JUS IN BELLO

Jus ad bellum: regler som regulerer når stater har lov til å intervenere i eller bruke væpnet makt mot en annen stat.

Jus in bello eller krigens folkerett: regler som regulerer hvordan militære operasjoner i en væpnet konflikt skal gjennomføres.

Rettsgrunnlag for bruk av militærmakt – jus ad bellum

- 1.3 Overordnede regler om internasjonal fred og sikkerhet fremgår av FN-pakten av 1945. Den klare hovedregelen etter folkeretten er at det er forbudt for en stat å bruke væpnet makt mot en annen stat,¹ men noen unntak fra maktforbudet finnes. Disse vil bli presentert i punkt 1.6–1.13. I de tilfeller hvor en stat bruker væpnet makt mot en annen stat, det være seg i tråd med folkeretten eller ikke, og det utvikler seg til en væpnet konflikt, vil krigens folkerett uansett regulere selve krigføringen. Krigens folkerett bygger på en erkjennelse av at krig eller væpnet konflikt i noen tilfeller er uunngåelig, og at det derfor er

¹ De forente nasjoners pakt av 26. juni 1945 (FN-pakten) art. 2(4).

nødvendig å ha regler som har som mål å redusere unødvendig lidelse og skade både for sivile og stridende. Krigens folkerett kommer til anvendelse uavhengig av hvem som startet den væpnede konflikten, og også uavhengig av om partene i konflikten selv definerer situasjonen som væpnet konflikt.

For å være i stand til å holde temaene *jus ad bellum* og krigens folkerett atskilt, er det nødvendig å gi en oversikt over hvilke problemstillinger som faller inn under hvilket tema. Det vil derfor gis en kort introduksjon til *jus ad bellum* før det gis en introduksjon til krigens folkerett.

Hovedregelen om forbud mot bruk av makt og intervensjon

- 1.4 Stater har gjennom FN-pakten forpliktet seg til å løse internasjonale tvister på en fredelig måte. De skal ikke true med eller bruke væpnet makt mot andre staters territorielle integritet eller politiske uavhengighet. Stater skal heller ikke blande seg inn i forhold som ligger innenfor andre staters egen jurisdiksjon (intervensjon).²
- 1.5 Maktforbudet og forbudet mot intervensjon tar utgangspunkt i staters rett til respekt for eget territorium og staters rett til selv å håndtere interne anliggender (suverenitetsprinsippet). Formålet med forbudene er i hovedsak å opprettholde internasjonal fred og sikkerhet. Maktforbudet påvirker også en stats adgang til å anvende væpnet makt mot ikke-statlige aktører som befinner seg på territoriet til en annen stat. Maktbruk overfor ikke-statlige aktører, uten tillatelse fra staten hvor disse aktørene befinner seg, vil nemlig kunne krenke statens suverenitet. Forbudet regulerer imidlertid ikke en stats bruk av væpnet makt mot grupper av personer som befinner seg på statens eget territorium, men det betyr ikke at stater dermed står fritt til å gjøre det de ønsker på eget territorium. Statens bruk av makt på eget territorium i tilfelle av væpnet konflikt reguleres av intern rett, krigens folkerett og øvrige relevante folkerettslige forpliktelser som for eksempel menneskerettigheter.

Unntak fra forbudet mot bruk av makt mot andre stater

- 1.6 For at bruken av væpnet makt mot en annen stat skal være i samsvar med folkeretten, må situasjonen falle inn under et av de følgende tre unntakene fra forbudet mot å bruke makt mot andre stater: mandat fra FNs sikkerhetsråd, statlig rett til selvforsvar, eller samtykke. Grunnlaget for maktbruken utgjør en viktig ramme for operasjonen ettersom maktbruken må være nødvendig for operasjonens formål, det være seg å stoppe et angrep eller utføre oppdraget i mandatet, og begrenset til det som er nødvendig for å oppnå dette formålet.

² FN-paktens art. 2(3), 2(4) og 2(7).

FN-mandat

- 1.7 Et viktig unntak fra forbudet mot bruk av væpnet makt mot en annen stat eller på en fremmeds stats territorium mot en organisert væpnet gruppe er et mandat fra FNs sikkerhetsråd. FN skal først og fremst forsøke å finne fredelige løsninger på verdens konflikter,³ og har i henhold til både FN-paktens kapittel VI og VII adgang til å vedta en rekke ikke-militære tiltak av både frivillig (kapittel VI) og bindende karakter (kapittel VII). Eksempler på tiltak uten bruk av væpnet makt er frivillig megling og bindende sanksjoner. Dersom slike tiltak ikke fører frem eller ikke anses tilstrekkelige, kan Sikkerhetsrådet autorisere bruk av væpnet makt ved å vedta resolusjoner etter kapittel VII.⁴ For at Sikkerhetsrådet skal kunne vedta en slik resolusjon, må det fastslå at det foreligger en situasjon som truer internasjonal fred og sikkerhet på en slik måte at det er nødvendig å gi tillatelse til å bruke væpnet makt.⁵ Mandat som autoriserer maktbruk presiserer også hva maktbruken er forventet å oppnå og definerer dermed rammene for operasjonen. Maktbruk må være hensiktsmessig for å oppnå mandatets oppdrag og ikke gå lengre enn det som er nødvendig, det vil si, den må være nødvendig og forholdsmessig (proporsjonal).
- 1.8 Sikkerhetsrådet kan gi mandat for ulike grader av og former for militære tiltak og bruk av militær makt. Dette kan enten gjøres ved å opprette en FN-ledet operasjon eller ved å gi mandat til FNs medlemsstater, enten individuelt eller ved regionale organisasjoner som NATO, Den afrikanske union eller Den europeiske union. Norsk deltakelse i ISAF i Afghanistan (fra 2003 til 2014) og i Libya (fra 21. mars til 1. august 2011) var basert på slike mandater, som ofte refereres til som «kapittel VII-mandater».
- 1.9 Militære operasjoner som gjennomføres med bakgrunn i et kapittel VII-mandat, vil i mange tilfeller innebære bruk av væpnet makt av en slik art eller intensitet at situasjonen kan klassifiseres som en væpnet konflikt, men dette trenger ikke å være tilfellet. I noen situasjoner har Sikkerhetsrådet valgt å gi en operasjon et robust mandat som tar høyde for at situasjonen kan komme til å eskalere til en væpnet konflikt. UN Mission in South Sudan (UNMISS),⁶ er et eksempel på en operasjon som er basert på kapittel VII, men hvor de internasjonale styrkene ikke deltar i en væpnet konflikt. Slike robuste mandat anvendes i stadig flere situasjoner. Denne tilnærmingen er et resultat av tidligere til dels svært negative erfaringer, deriblant situasjoner hvor mandatet fra Sikkerhetsrådet ikke ga rom for de tiltak som var nødvendige for å håndtere

³ FN-paktens art. 33.

⁴ FN-paktens art. 41 og 42.

⁵ FN-paktens art. 39.

⁶ UNMISS ble opprettet ved sikkerhetsrådsresolusjon 1996 i 2011.

den situasjonen militæroperasjonen var ment å løse. Det kan derfor foreligge et kapittel VII-mandat uten at man den dagen mandatet gis eller på et senere tidspunkt står overfor en væpnet konflikt. Det er den faktiske situasjonen som avgjør om en situasjon skal anses som en væpnet konflikt, og i så fall hvilken type væpnet konflikt vi står overfor. Hvordan FNs sikkerhetsråd eller Generalforsamlingen oppfatter situasjonen, vil imidlertid gi en indikasjon på hva slags konflikt man står overfor. For å avgjøre om en situasjon kan karakteriseres som en væpnet konflikt må det derfor fokuseres på om vilkårene for væpnet konflikt, som vil bli presentert i punktene 1.30–1.41, faktisk er oppfylt.

*Norsk uniform med FN-merke.
Norske styrker har deltatt på flere
FN-ledete operasjoner.*

Foto: Taral Jansen / Forsvaret

Staters rett til selvforsvar

- 1.10 Et væpnet angrep på en stat gir staten rett til å utøve selvforsvar i tråd med folkeretten.⁷ FN-paktens artikkel 51 er et selvstendig grunnlag for maktbruk, men det forutsetter snarlig innberetning til Sikkerhetsrådet og gjelder kun inntil Sikkerhetsrådet selv har iverksatt tiltak for å sikre internasjonal fred og sikkerhet. For å være lovlig må en stats bruk av væpnet makt i selvforsvar mot et væpnet angrep være nødvendig og proporsjonal. Det vil i praksis si at det ikke finnes andre alternativer for å beskytte seg mot det væpnede angrepet (nødvendighet). I tillegg må maktbruken stå i forhold til den trusselen som skal stanses eller avverges (proporsjonalitet). En stat har rett til å bruke makt i selvforsvar både mot et pågående angrep og mot et umiddelbart forestående («imminent») væpnet angrep (såkalt preventivt selvforsvar). Når angrepet er stanset eller avverget, må også utøvelsen av maktbruk i selvforsvar stanse. Stater som utøver selvforsvar, kan be om støtte fra andre land, såkalt kollektivt

⁷ FN-paktens art. 51.

selvforvar. For eksempel ble beslutningen om å sende norske styrker til Irak i 2016 for å støtte Irak med å bekjempe ISIL tatt på bakgrunn av Iraks anmodning om bistand til kollektivt selvforvar. NATO er en organisasjon som er basert på retten til kollektivt selvforvar.⁸

- 1.11 For Norges vedkommende er det regjeringen som skal vurdere og eventuelt konstatere om Norge er utsatt for et væpnet angrep slik at Norge kan utøve selvforvarsrett i tråd med folkeretten. Ved konvensjonelle angrep vil situasjonen og beslutningen være klar, mens mer ukonvensjonelle angrep, slik som cyberangrep og hybridangrep, vil det kunne kreve mer informasjon for å fatte en så viktig beslutning. Når regjeringen har besluttet at Norge er utsatt for et væpnet angrep, er det Forsvarets oppgave å forsvare Norge mot dette. Det er også regjeringen som skal vurdere om Norge, på grunn av angrepet, står overfor en væpnet konflikt som Forsvaret skal håndtere.⁹ I tilfeller hvor regjeringen er satt ut av spill, har «Plakaten på veggen»¹⁰ nærmere regler om hvordan situasjonen skal håndteres (se faktaboksen «Væpnet angrep på Norge?»).

VÆPNET ANGREP PÅ NORGE?

I utgangspunktet er det Kongen i statsråd, det vil si regjeringen, som kan beslutte at Forsvaret skal brukes til å forsvare Norge mot et angrep på landet. Dersom regjeringen ikke er i stand til å samles for å ta denne beslutningen, kan et annet statsorgan, for eksempel Forsvars-departementet, beslutte å sammenkalle tropper. Statsorganet handler da i nødrett på vegne av staten, såkalt konstitusjonell nødrett.

Et eksempel på konstitusjonell nødrett er Elverumsfullmakten av 9. april 1940, som ga Kongen myndighet til å «gjøre alle de vedtak som er påkrevd for å ivareta rikets interesser inntil Stortinget – etter samråd mellom regjeringen og presidentskapet – kan bli sammenkalt på ny». Et annet eksempel er regjeringens beslutning om mobilisering av Hærens avdelinger før kl 0500 den 9. april 1940, tilsynelatende i strid med Grunnloven § 28 om statsrådsbehandling av saker «af Vigtighed».

«Plakaten på veggen» er et direktiv som gir Forsvaret hjemmel til full og øyeblikkelig mobilisering ved væpnet angrep på Norge dersom regjeringen er satt ut av spill. «Plakaten på veggen» presiserer plikten befal og militære sjefar har til å forsvare landet ved et angrep. Et væpnet angrep skal gjelde som ordre til full og øyeblikkelig mobilisering. Det er altså ikke nødvendig å ty til konstitusjonell nødrett for å utføre slik mobilisering og forsvare av Norge.

NOU 1995: 31 Beredskapslovgivningen i lys av endrede forsvars- og sikkerhetspolitiske rammebetingelser, del 4.1 og 5.1.

⁸ FN-paktens art. 51 og NATO-paktens art. 5.

⁹ Norges grunnlov § 26.

¹⁰ Kongelig resolusjon av 10. juni 1949: «Direktiv for militære befalingsmenn og militære sjefar ved væpnet angrep på Norge» («Plakaten på veggen»).

Samtykke

- 1.12 Dersom en stat gir sitt samtykke til at én eller flere andre stater bruker væpnet makt innenfor statens eget territorium, skal denne maktbruken ikke anses som et brudd på forbudet mot bruk av makt og intervensjon. Dette bryter altså ikke med statens rett til respekt for sin suverenitet. For eksempel kan en stat som har vanskeligheter med å bekjempe opprørsgrupper i egen stat, be andre om støtte til å håndtere problemet, men de internasjonale styrkene har da plikt til å trekke seg ut så snart deres nærvær ikke lenger er ønsket.
- 1.13 Et praktisk viktig eksempel på samtykke-situasjoner er FNs fredsbevarende operasjoner basert på vedtak av Sikkerhetsrådet etter FN-paktens kapittel VI, for eksempel UNIFIL¹¹. I slike operasjoner er vedkommende stats samtykke innhentet og ligger til grunn for mandatfastsettelsen.

OPPSUMMERING AV JUS AD BELLUM

Hovedregel:

Stater skal ikke true med eller bruke væpnet makt mot andre staters territoriale integritet eller politiske uavhengighet eller på noen annen måte som er i strid med FNs formål. Videre skal stater ikke blande seg inn i forhold som etter sin natur ligger innenfor andre staters jurisdiksjon.

Unntak:

- a. Mandat fra FNs sikkerhetsråd
- b. Statlig selvforsvarsrett
- c. Samtykke

Introduksjon til krigens folkerett – jus in bello

- 1.14 Som nevnt innledningsvis har krigens folkerett som formål å redusere unødvendig lidelse i væpnet konflikt, blant annet ved å gi beskyttelse til sårbare grupper og ved å begrense hvilke krigføringssmidler og -metoder partene kan benytte. Beskyttelsen som folkeretten skal gi, var opprinnelig tiltenkt soldater som, blant annet på grunn av sykdom og skade, ikke lenger var i stand til å delta i kamphandlinger og som derfor heller ikke lenger burde anses som lovlige mål. Det ble også utviklet regler som begrenser hvilke krigføringssmidler og -metoder som kan brukes mot soldater, som for eksempel forbudet mot giftige gassvåpen, ekspanderende ammunisjon og andre typer våpen som ble ansett å forårsake unødvendig skade eller lidelse. Etter erfaringene fra andre verdenskrig, der sivilbefolkningen i større grad enn

¹¹ United Nations Interim Force in Lebanon.

tidligere ble rammet av krigshandlingene, ble beskyttelsen utvidet til å inkludere sivile. I dag har derfor alle personer som ikke er stridende eller deltar direkte i fiendtlighetene, krav på beskyttelse. Direkte deltakelse i fiendtligheter er nærmere forklart i kapittel 3.

- 1.15 For at det skal være praktisk mulig å følge reglene, må fokuset på beskyttelse balanseres mot statenes legitime behov for å kunne gjennomføre militære operasjoner og oppnå militære målsettinger. Krigens folkerett gir blant annet lovlig stridende, under visse forutsetninger, rett til å foreta handlinger som ellers er i strid med nasjonale regelverk. For eksempel vil det i væpnet konflikt kunne være tillatt å ta liv eller ødelegge andre personers eiendom, så lenge handlingen anses som en lovlig krigshandling etter krigens folkerett. Lovlig stridende kan da heller ikke straffes etter nasjonal strafferett for slike handlinger.

Begrepsbruk

Krig og væpnet konflikt

- 1.16 De første reglene i krigens folkerett fokuserte på begrepet «krig».¹² Eldre regelverk, som for eksempel nøytralitetsretten, bruker derfor krig som begrep. «Krig» innebar en væpnet konflikt mellom to eller flere stater og forutsatte at partene formelt hadde erklært krig. Etter andre verdenskrig ble begrepet «krig» mindre sentralt. I stedet for å forby krig, er FN-paktens maktforbud formulert som et forbud mot å true med eller bruke væpnet makt. På samme måte ble det i forbindelse med forhandlingene av Genèvekonvensjonene av 1949 besluttet at anvendelsen av disse konvensjonene ikke skulle være avhengig av en formell krigserklæring. I stedet ble det satt som vilkår at det faktisk fore-ligger en situasjon av «væpnet konflikt» mellom to eller flere stater, eller en ikke-internasjonalt væpnet konflikt. Dette ble gjort fordi stater av politiske årsaker i mange tilfeller bevisst unnlot å kalle en situasjon for en krig. Anvendelsen av krigens folkerett knyttes altså til den faktiske situasjonen, og er ikke lenger avhengig av formelle statlige erklæringer. En situasjon må med andre ord være over terskelen for væpnet konflikt for at krigens folkerett kommer til anvendelse. Det vil bli gjort nærmere rede for disse vilkårene i punkt 1.30 flg., spesielt 1.34 og 1.38.
- 1.17 I dag brukes ordet krig i mange forskjellige sammenhenger og ofte med upresist innhold. Den langvarige debatten rundt krigsbegrepet, knyttet til norsk deltakelse i internasjonale operasjoner, er et eksempel på dette. Det er flere

¹² For eksempel St. Petersburg-deklarasjonen av 1868 om forbud mot kuler som eksploderer i menneskekroppen, Haag-deklarasjoner av 1899, og Haag-konvensjoner av 1907.

rettslige grunner til at man ikke ønsker å benytte, og heller ikke skal benytte, ordet krig for eksempel i forbindelse med internasjonale operasjoner, som for eksempel det norske bidraget til ISAF i Afghanistan. Det ene er at krigsbegrepet som nevnt forutsetter en formell krigserklæring mellom to stater, noe stater sjelden praktiserer i dag. Videre er anvendelsen av krigens folkerett ikke lenger knyttet til begrepet krig, men i stedet til væpnet konflikt, slik at det for krigens folkerett sin del ikke er relevant om en væpnet konflikt også benevnes som krig. I tillegg vil bruken av uttrykket krig ha en rekke internrettslige konsekvenser for Norge. Dette skyldes at krig har en egen betydning i norsk rett, blant annet i tilknytning til beredskapslovgivning, som det ikke er naturlig å anvende dersom norske styrker deltar i en væpnet konflikt som ikke berører norsk territorium. For eksempel vil den norske stat i krig kunne utskrive arbeidskraft til militære og sivile formål eller kreve rådighet over privat eiendom.¹³ Det har også vært diskusjon knyttet til tolkningen av Grunnlovens § 26. Her heter det at Kongen i statsråd, altså regjeringen, kan «begynne krig til forsvar av landet». Dette har blitt tolket til å omfatte alle situasjoner hvor norske styrker deltar i en væpnet konflikt, og uttrykket «forsvar av landet» har blitt tolket slik at det ikke bare gjelder forsvar mot angrep på det norske territoriet. Det betyr at norsk deltakelse i operasjoner slik som i Afghanistan og Libya, for å bidra til å opprettholde forsvarsallianser som er nødvendig for å sikre et tilstrekkelig forsvar av landet, ikke bryter med Grunnlovens § 26.

Angrep, militære operasjoner og fiendtligheter

- 1.18 Ulike begreper vil bli brukt for å beskrive en persons eller handlings tilknytning til den væpnede konflikten. *Angrep* er det mest konkrete av disse begrepene og betyr voldshandlinger rettet mot motparten, enten offensivt eller defensivt.¹⁴ Definisjonen av angrep er spesielt relevant for kapittel 2: Gjennomføring av angrep: Målvalgsprinsipper og forholdsregler, og er behandlet videre i punkt 2.2–2.3. Det er forbudt å rette angrep mot sivile personer eller sivile objekter.¹⁵
- 1.19 *Militære operasjoner* er et videre begrep enn angrep og inkluderer alle bevegelser og aktiviteter som væpnede styrker gjennomfører i tilknytning til fiendtlighetene, det vil si i forbindelse med planleggingen og anvendelsen av krigførmidler og krigførmøter. Angrep er derfor en del av militære operasjoner, men begrepet operasjoner vil også omfatte aktiviteter som ikke har til hensikt å påføre skade eller ødeleggelse. Militære operasjoner, slik disse er

¹³ Lov om særlige rådgjerd under krig, krigsfare og liknende forhold (beredskapsloven) LOV-1950-12-15 nr.7.

¹⁴ TP I art. 49(1).

¹⁵ TP I art. 51(2) og 52(1).

definert over, skal kun rettes mot lovlige mål.¹⁶ Andre bevegelser og aktiviteter som ikke gjennomføres i tilknytning til fiendtligheter, kan imidlertid rettes mot sivile. Et eksempel på dette er «psykologiske operasjoner» rettet mot sivilbefolkningen med det formål å oppnå økt moralsk støtte fra denne. Begrepet militære operasjoner, slik det er brukt folkerettslig, inkluderer alle kommandonivåer.

- 1.20 *Fiendtligheter* er den samlede bruken av krigføringsmidler og krigføringsmetoder for å skade motparten. Voldshandlinger er derfor en sentral del av dette begrepet. Fiendtligheter er likevel ikke begrenset til angrep eller handlinger som innebærer bruk av væpnet makt, men inkluderer også ikke-voldelige handlinger dersom de forårsaker skade eller er direkte knyttet til de militære operasjonene, som for eksempel planlegging, logistikk, tilfangetakelse og etterretnings-innhenting. Fiendtligheter kan gjennomføres av en stats stridende styrker eller ikke-statlige parter til en væpnet konflikt. Begrepet må avgrenses mot generell krigsinnsats, som for eksempel arbeid på en ammunisjonsfabrikk eller finansiering, som ikke er ansett som fiendtligheter, og mot ikke-militær bruk av makt, for eksempel utøvelse av politimyndighet.

En luftoperasjon planlegges av allierte i briefingrommet ved Air Ops under NATO-øvelsen Nordic Response 2024. Planlegging av militære operasjoner er et eksempel på en ikke-voldelig handling som anses som fiendtligheter. Foto: Fabian Heltersen / Forsvaret.

¹⁶ TP I art. 48.

Krigens folkerett

- 1.21 Manualen bruker begrepet krigens folkerett for å vise til reglene som gjelder for krigføring. Rettsområdet omtales også som *jus in bello* eller internasjonal humanitær rett.

Grunnleggende prinsipper i krigens folkerett

- 1.22 Krigens folkerett bygger på fire grunnleggende prinsipper: distinksjon, militær nødvendighet, humanitet og proporsjonalitet. Disse prinsippene anses som internasjonal sedvanerett. Det betyr at de er bindende for alle, både statlige og ikke-statlige aktører. De konkrete reglene og konvensjonene i krigens folkerett er på ulike måter uttrykk for disse generelle prinsippene. Prinsippene er til en viss grad overlappende og utgjør til sammen kjernen av krigens folkerett, både for internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter. I utgangspunktet er prinsippene innarbeidet i de konkrete reglene i krigens folkerett og kommer derfor til anvendelse gjennom disse. De har imidlertid også en spesielt viktig rolle i tilfeller hvor de konkrete reglene er uklare, eller hvor en stat hevder seg ubundet av bestemte konvensjoner og protokoller.¹⁷ For eksempel vil prinsippene om humanitet (i form av forbudet mot å forårsake unødvendig lidelse), distinksjon og proporsjonalitet innebære klare begrensninger for alle typer våpen, uavhengig av om de er regulert eller forbudt gjennom egne konvensjoner. Både våpnene i seg selv og bruken av dem må være i samsvar med disse prinsippene, slik de kommer til uttrykk i de generelle reglene i krigens folkerett (se kapittel 9).

Distinksjon

- 1.23 Krigens folkerett krever at det i gjennomføringen av militære operasjoner skilles mellom stridende personer og militære objekter, som er lovlige mål i en væpnet konflikt, og sivile personer og objekter, som må beskyttes og respekteres. Militære operasjoner kan kun rettes mot lovlige mål, for eksempel soldater og militære kjøretøy, våpen og ammunisjon, eller en bedrift som produserer våpen. For å være i stand til å møte dette kravet og gi effektiv beskyttelse til personer og objekter som har krav på dette, er det viktig at både personer og objekter som er lovlige mål, skiller seg fra sivile personer og objekter. Dette kan gjøres ved uniformering eller merking. I tillegg skal man så langt det er mulig unngå å plassere militære installasjoner i nærheten av sivilbefolkningen, for å hindre at militære angrep rettet mot lovlige mål

¹⁷ «Martens-klausulen» i preambel til IV. Haagkonvensjon av 1907 Om landkrigens lover og sedvaner.

utilsiktet rammer sivile. Distinksjonsprinsippet vil bli behandlet spesielt i kapitlene om personer og objekter som er lovlige mål eller som er beskyttet.

Militær nødvendighet og humanitære hensyn

- 1.24 Krigens folkerett er drevet av to til tider motstridende hensyn; militær nødvendighet og humanitære hensyn. Prinsippet om militær nødvendighet gir militære styrker tillatelse til å bruke den makt som er nødvendig for å oppnå militære målsettinger, typisk å svekke motparten militært. Av denne grunn er det for eksempel et forbud mot å rette angrep mot sivile personer og sivile gjenstander, fordi slike angrep ikke kan anses nødvendig for å oppnå militære målsettinger.
- 1.25 Samtidig vil noen handlinger som i utgangspunktet er nødvendige, være underlagt begrensninger av humanitære hensyn. Det er for eksempel til enhver tid tillatt å rette angrep mot motpartens stridende, så fremt de ikke er kampudyktige eller ute av striden på annen måte (*hors de combat*), men det er forbudt å benytte metoder og midler som påfører stridende personer overflødig eller unødvendig skade eller lidelse.¹⁸ Hvem som er kampudyktige, er beskrevet i punkt 4.7–4.11. Det er tillatt å rette angrep mot lovlige mål selv om dette medfører sivil følgeskade (så fremt dette ikke kan unngås), men det er forbudt å iverksette et angrep som må antas å forårsake overdreven sivil følgeskade (proporsjonalitetsprinsippet). Videre er det tillatt å ødelegge motpartens eiendom dersom dette er militært nødvendig, men det er forbudt å forårsake vilkårlig ødeleggelse av eiendom (for eksempel i form av plyndring). Prinsippet om militær nødvendighet påvirker derfor både målvalg spesielt (kapittel 2) og valg av krigføringsmidler og -metoder generelt (kapittel 9 og 10). Humanitære hensyn er særlig relevant for kapitler som omhandler beskyttelse av sivile (kapittel 4) og behandling av personer som er internert eller tatt til fange (kapittel 7).
- 1.26 Med unntak av proporsjonalitetsvurderingen, skal militære styrker som utgangspunkt ikke selv foreta en avveining mellom militær nødvendighet på den ene side og humanitære hensyn på den annen side. I de fleste tilfeller er avveiningen allerede innarbeidet i reglene i krigens folkerett. Videre er det slik at der krigens folkerett oppstiller forbud mot visse handlinger, kan ikke militær nødvendighet begrunne unntak fra forbudet; den militære nødvendighet ble vurdert allerede da forbudet ble vedtatt. Et eksempel, som har vært viet oppmerksomhet i historiens løp, er krigsfangers og andre tilfangetattes absolutte krav på beskyttelse mot å bli drept når de ikke lenger deltar i stridighetene (kampudyktige eller *hors de combat*). Forbudet mot å drepe

¹⁸ TP I art. 35(2).

PRINSIPPENE I PRAKSIS

Det er planer om å angripe en våpenfabrikk. Våpenfabrikken er et lovlig mål, men personene som jobber der er sivile. Militær nødvendighet tilsier at våpenfabrikken kan angripes, men distinksjonsprinsippet krever at det skilles mellom sivile og det som er militært. Dette innebærer at angrepet må være rettet mot våpenfabrikken og ikke de sivile arbeiderne. I tillegg skal de sivile arbeiderne beskyttes mot virkningene av kamphandlinger så langt som mulig, det krever prinsippet om humanitet. Sivile følgeskader skal derfor unngås så langt som mulig. En måte å unngå eller i hvert fall minske sivile tap, er å angripe om natten eller å varsle om angrepet i tilstrekkelig tid til at de sivile kan evakuere området.

Våpenfabrikken er ansett som et svært viktig militært mål fordi det er motpartens eneste kilde til våpen og ammunisjon. I en slik situasjon skal det mye til før hensynet til de sivile arbeiderne tilsier at man må avstå fra angrepet. Forutsatt at de sivile tapene etter omstendighetene faktisk var uunngåelige og at de forventede sivile skader/ tap ikke var uforholdsmessige i lys av den militære fordel som var forventet, vil ikke sivile skader eller tap medføre at angrepet er i strid med folkeretten. Proporsjonalitetsprinsippet tilsier med andre ord at et angrep kun vil være lovlig å gjennomføre dersom de forventede sivile tap som det ikke var mulig å unngå, står i forhold til den militære fordel som var avgjørende for å velge å gjennomføre angrepet.

kampdyktige personer er ufravikelig, selv om etterlevelse av forbudet kan medføre betydelig ulempe og/eller fare. Eksempel på slik ulempe kan være der mindre enheter vil skjule sin posisjon i fiendtlig terreng og det derfor er vanskelig å føre med seg fanger. Den foreskrevne løsning er i slike tilfeller å frigi de(n) tilfangetatte.

Proporsjonalitet

- 1.27 Prinsippet om proporsjonalitet forutsetter at den militære fordel man forventer å oppnå med et militært angrep, må veies opp mot de sivile tap og skader som angrepet må forventes å medføre. Dette kalles sivile følgetap, eller sivil følgeskade av angrep. Angrep som medfører sivile skader eller tap som ikke står i forhold til den militære fordel man forventer å oppnå, er forbudt.¹⁹ Selv om traktatteksten kun viser til sivile og det dermed er disse som er gjenstand for proporsjonalitetsvurderingen, bør også andre beskyttede personer, slik som militært sanitetspersonell, tas hensyn til så langt dette er praktisk mulig.
- 1.28 Med tap og skader menes kun fysisk ødeleggelse og skade, ikke for eksempel ulempe. Det er videre kun utilsiktede følgetap som tas med i en proporsjonalitetsvurdering, ikke skade og lidelse som er påført motpartens

¹⁹ TP I art. 51(5)(b) og 57(2)(a)(iii).

stridende militære styrker eller militære objekter. Partene er forpliktet til å gjøre det som er praktisk mulig for å unngå eller redusere følgeskader på sivile personer og objekter samt andre beskyttede personer og objekter, slik at eventuelle følgetap er begrenset til de som er unngåelige.²⁰ Hva som menes med «praktisk mulig», er drøftet i punkt 2.7. I vurderingen av forventede følgetap skal det tas utgangspunkt i hva slags skader som må anses påregnelige ut fra blant annet innhentet informasjon om området, herunder antall innbyggere og liknende, generell kunnskap om skadeomfang normalt forårsaket av aktuelle typer våpen, og annen tilgjengelig informasjon. Det vil si at et angreps proporsjonalitet ikke kan vurderes ut fra informasjon som ikke var tilgjengelig på angrepstidspunktet.

- 1.29 I vurderingen av militær fordel er det den direkte og konkrete militære fordel som var forventet oppnådd, som skal vurderes, ikke det som faktisk skjedde. Dette innebærer at det er tatt høyde for både teknisk og menneskelig svikt både i planlegging og gjennomføring av operasjoner, så fremt de ansvarlige etter forholdene har opptrådt rimelig og fornuftig. Det er et klart krav at de som planlegger, beordrer og gjennomfører militære operasjoner, har gjort det som var praktisk mulig for å få oversikt over situasjonen.

Proporsjonalitetsprinsippet blir behandlet videre i kapittel 2, punkt 2.21–2.28.

Klassifisering av konflikt og gjeldende rett: internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter

- 1.30 En væpnet konflikt er en konflikt mellom stater eller ikke-statlige grupper som involverer bruk av væpnet makt. Det er to kategorier av væpnet konflikt, internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter. En internasjonal væpnet konflikt foreligger når to eller flere stater griper til våpen mot hverandre, og ved okkupasjon. Dersom det brukes væpnet makt av en viss intensitet i en konflikt mellom en stats myndigheter og organiserte ikke-statlige væpnede grupper, eller mellom slike grupper i en stat, foreligger det en ikke-internasjonal væpnet konflikt. Disse to kategoriene er nærmere definert i punkt 1.34–1.41.
- 1.31 Tradisjonelt har det vært stor forskjell på reglene som styrer disse to kategoriene av konflikter, noe som reflekteres i de nedskrevne reglene. Det har også vært stor forskjell med hensyn til hvilke stater som har ratifisert ulike konvensjoner og protokoller. Denne forskjellen har i de senere årene blitt mindre. Grunnen til dette er at de fleste reglene for internasjonale væpnede

²⁰ TP I art. 57(2)(a)(ii).

konflikter nå også anvendes i ikke-internasjonale konflikter, enten fordi stater anser reglene som sedvanerett (uskrevne regler), eller fordi de velger å gjøre det av politiske hensyn. Sedvanerett er bindende for alle, uavhengig av om man formelt har tiltrådt en konvensjon eller ikke. Det er likevel noen viktige forskjeller som det er nødvendig å være klar over.

Når og hvor gjelder krigens folkerett?

- 1.32 Krigens folkerett kommer til anvendelse fra det tidspunktet en internasjonal eller en ikke-internasjonal væpnet konflikt oppstår, se punkt 1.34–1.41 nedenfor. Det er ingen krav til hvor mange personer som skal være drept eller skadet, eller hvor mye skade på motpartens eiendom som må være forårsaket, men i en ikke-internasjonal væpnet konflikt kan dette være nyttige indikatorer på grad av intensitet. Krigens folkerett skal anvendes så lenge vilkårene for at det foreligger en situasjon av væpnet konflikt er oppfylt.²¹ Et unntak fra dette foreligger der en stat fremdeles okkuperer hele eller deler av territoriet etter at krigshandlingene mellom partene er avsluttet. I slike tilfeller vil deler av krigens folkerett ikke lenger anvendes etter ett år.²² Okkupasjon er videre behandlet i kapittel 15.
- 1.33 Krigens folkerett vil som hovedregel komme til anvendelse på hele territoriet i det landet eller de landene hvor konflikten pågår. Dette vil også være tilfelle i land hvor konflikten kun foregår på deler av territoriet, for eksempel en region. I tillegg vil krigens folkerett gjelde for forholdet mellom de krigførende stater også i internasjonalt farvann og luftrom.

Internasjonale væpnede konflikter

- 1.34 En internasjonal væpnet konflikt er altså bruk av militærmakt mellom to eller flere stater, eksempelvis voldsutøvelse. Som nevnt har stater en plikt til å respektere andre staters suverenitet. Enhver bruk av væpnet makt av en stat mot en annen vil derfor i utgangspunktet måtte anses som et brudd på suverenitetsprinsippet og maktforbudet, slik disse er nedfelt i FN-pakten. Ettersom maktbruk mellom stater i utgangspunktet er forbudt, er terskelen for når en situasjon anses som en internasjonal væpnet konflikt satt lavt. Det betyr imidlertid ikke at alle brudd på suverenitetsprinsippet uten videre utgjør en internasjonal væpnet konflikt. Det vil for eksempel ikke automatisk bli en væpnet konflikt dersom maktbruken eller suverenitetskrenkelsen skyldes et uhell eller en feil. Eksempler på slike uhell eller feil kan være at grensestyrker leser kartet feil og dermed krysser grensen over til nabolandet uten å være klar

²¹ TP I art. 3.

²² GK IV art. 6.

over det, eller at en grensesoldat alene og uprovosert begynner å skyte over grensen. Ofte kan slike situasjoner løses ved hjelp av diplomatisk dialog slik at væpnet konflikt kan unngås, men dette vil avhenge av forholdet mellom landene i forkant av suverenitetskrenkelsen.

- 1.35 Det er ikke noe krav om at de involverte statene selv vedgår at det pågår en væpnet konflikt. Det er heller ikke et krav at et angrep møter militær motstand. Reglene for internasjonal væpnet konflikt gjelder derfor også for tilfeller hvor en stat okkuperer hele eller deler av en annen stats territorium.²³ Reglene gjelder også for væpnede konflikter hvor et folk kjemper mot koloniherrdømme og fremmed okkupasjon og mot rasistiske regimer under utøvelsen av sin selvbestemmelsesrett.²⁴
- 1.36 Det er en rekke konvensjoner og traktater som kommer til anvendelse når det foreligger væpnet konflikt. I tillegg finnes det internasjonalt regelverk som vil fortsette å gjelde, også i væpnet konflikt. Sentralt regelverk for internasjonale væpnede konflikter er:
- Genèvekonvensjon (GK) I–IV av 1949 med tilleggsprotokoll (TP) I og III
 - Haagkonvensjonene av 1899 og 1907, særlig IV Haagkonvensjon av 1907, også kalt Landkriksreglementet
 - En rekke konvensjoner som regulerer eller forbyr konkrete typer våpen, f.eks.:
 - St. Petersburg-deklarasjonen av 1868 om forbud mot kuler som eksploderer i menneskekroppen
 - Konvensjonen om inhumane våpen (CCW, av 1980) med protokoller
 - Kjemivåpenkonvensjonen (1993)
 - Minekonvensjonen (1997) om forbud mot antipersonell-landminer
 - Konvensjonen om klaseammunisjon (2008)
 - Internasjonal sedvanerett
 - Internasjonale menneskerettigheter (se punkt 1.55–1.61 nedenfor)

Ikke-internasjonale væpnede konflikter

- 1.37 Ikke-internasjonale væpnede konflikter omfatter alle væpnede konflikter som ikke kun finner sted mellom stater.²⁵ Ikke-internasjonale væpnede konflikter kan derfor finne sted mellom en stat og en ikke-statlig gruppe i eget land, mellom en stat og en ikke-statlig gruppe som befinner seg i et annet land, eller mellom ikke-statlige grupper. Konflikten vil som hovedregel fremdeles være ikke-internasjonal selv om staten har støtte fra andre stater, så lenge motparten

²³ GK I–IV fellesart. 2.

²⁴ TP I art. 1(4).

²⁵ GK I–IV fellesart. 3 og TP II art. 1(1).

fremdeles er en ikke-statlig gruppe. Dersom den ikke-statlige gruppen får væpnet militær støtte fra andre stater, kan det imidlertid oppstå en situasjon der det både foreligger en ikke-internasjonalt væpnet konflikt mellom staten og den ikke-statlige væpnede gruppen, og samtidig en internasjonal væpnet konflikt mellom staten og den stat som har grepet inn militært til støtte for den ikke-statlige væpnede gruppen. Dette forutsetter imidlertid at den sistnevnte stats involvering er av en slik karakter at situasjonen mellom de to statene fyller vilkårene for væpnet konflikt. Til slutt kan en tilsynelatende ikke-internasjonalt væpnet konflikt bli internasjonal dersom den ikke-statlige gruppen kontrolleres eller instrueres av en annen stat på en måte som gjør at gruppen kan anses å handle på statens vegne (som «proxies») i en væpnet konflikt mot en annen stat.

- 1.38 Ettersom stater, innenfor visse grenser, har lov til å bruke makt for å opprettholde lov og orden på eget territorium, vil det i visse tilfeller kunne være uklart om det faktisk foreligger en ikke-internasjonalt væpnet konflikt. Interne uroligheter og spente situasjoner, som for eksempel opptøyer, isolerte og sporadiske voldshandlinger og andre liknende handlinger, er ikke ansett som væpnede konflikter.²⁶ Ut fra norske forhold kan en si at terskelen for ikke-internasjonalt væpnet konflikt er krysset dersom politiet av ulike årsaker ikke lenger kan eller skal håndtere situasjonen og militære styrker derfor tar over ansvaret. Årsakene til dette kan være trusselnivået, den type trussel man står overfor og/eller trusselens omfang.
- 1.39 Væpnede konflikter mellom en stat og én eller flere grupper i samme land refereres ofte til som borgerkrig. Borgerkrig er en folkelig betegnelse på ikke-internasjonalt væpnede konflikter som pågår innenfor en stats territorium, men betegnelsen har ingen rettslig betydning.
- 1.40 Væpnede konflikter mellom en stat og en ikke-statlig gruppe som befinner seg på en annen stats territorium, kan deles inn i to kategorier. På den ene siden har man de konfliktene hvor staten har mottakerstatens samtykke til å ha styrker på dennes territorium og bekjempe en slik gruppe, for eksempel norsk deltakelse i Afghanistan til støtte for den afghanske regjering. På den andre siden har man de konfliktene hvor mottakerstaten ikke har samtykket til at en annen stat utøver militærmakt overfor en gruppe på deres territorium. Det er kun i snevre unntakssituasjoner det vil kunne foreligge folkerettslig grunnlag for slik maktbruk, men dette var ansett å være tilfelle for norske styrkers kamp mot ISIL i Syria. Den første kategorien har internasjonal karakter fordi den foregår over en internasjonal grense, men siden det ikke er en væpnet konflikt mellom

²⁶ *TP II art. 1(2)*.

HISTORISKE EKSEMPLER

Internasjonale væpnede konflikter

- Russland–Ukraina fra 2014
- En internasjonal koalisjon av stater, inkludert Norge, mot Libya, 2011
- Russland–Georgia, august 2008
- USA og Storbritannia mot Irak, 2003–2004
- USA og andre land mot Afghanistan, september–desember 2001
- En internasjonal koalisjon av stater, inkludert Norge, mot det tidligere Jugoslavia, 1999
- Israel–Libanon, 1982–1983
- Iran–Irak, 1980–1988

Ikke-internasjonale væpnede konflikter

- Den irakiske regjeringen med støtte av en internasjonal koalisjon av stater, inkludert Norge, mot ISIL i Irak og Syria, fra 2016
- Den afghanske regjeringen med støtte av ISAF mot opprørere i Afghanistan, 2002 – 2014
- Sri-Lanka mot Tamiltigrene, 1983–2009
- Jugoslavia-krigene, 1991–2001
- Rwanda, 1994
- Sudan, 1955–1972, 1983–2005

to eller flere stater, er det regelverket for ikke-internasjonale væpnede konflikter som vil komme til anvendelse. Også i den andre kategorien, uten samtykke, vil militær makt mot den væpnede gruppen reguleres av reglene for ikke-internasjonal væpnet konflikt, med mindre gruppen innlemmes i statens væpnede styrker. Forholdet statene imellom er derimot mer komplisert. I en situasjon der en stat har folkerettslig grunnlag til å bruke militær makt i selvforsvar mot en ikke-statlig aktør på annen stats territorium, og staten som handler i selvforsvar utelukkende retter tiltakene mot den ikke-statlige gruppen, vil konflikten ikke være med staten, men med gruppen. Det blir dermed en ikke-internasjonal væpnet konflikt. Dersom mottakerstaten motsetter seg den fremmede statens væpnede konflikt mot en ikke-statlig gruppe på deres territorium, vil bruk av militærmakt mellom statenes væpnede styrker reguleres av reglene for internasjonal væpnet konflikt.

1.41 I ikke-internasjonale væpnede konflikter gjelder:

- Fellesartikkel 3, det vil si artikkel 3 som er likelydende i Genèvekonvensjon (GK) I–IV
- Tilleggsprotokoll (TP) II til Genèvekonvensjonene, dersom vilkårene i protokollens artikkel 1 er oppfylt
- Tilleggsprotokoll (TP) III til Genèvekonvensjonene
- De fleste våpenkonvensjoner som nevnt over i punkt 1.36, vil også gjelde i ikke-internasjonale konflikter

- Internasjonal sedvanerett, det vil si de fleste regler for internasjonale væpnede konflikter
- Menneskerettigheter (se punkt 1.55–1.61 nedenfor)

Behandlingen av ikke-internasjonale væpnede konflikter i manualen

1.42 I utgangspunktet vil hele denne manualen gjelde i alle typer væpnet konflikt. I enkelte tilfeller er reglene fremdeles forskjellige for internasjonal væpnet konflikt og ikke-internasjonal væpnet konflikt. De viktigste forskjellene gjelder:

- terskelen for når det kan sies å foreligge en væpnet konflikt, en terskel som ofte vil være noe lavere for internasjonale væpnede konflikter enn for ikke-internasjonale væpnede konflikter
- hvem som er lovlig stridende, det vil si hvem som vil kunne nyte immunitet fra nasjonal straffelov for handlinger som er lovlige krigshandlinger
- vilkår for å berøve motparten friheten, hvilken status de skal ha og hvilke prosessuelle vilkår som gjelder, for eksempel hvor lenge de kan frihetsberøves. Blant annet vil regler om krigsfangestatus kun gjelde for internasjonale væpnede konflikter.

Soldater fra NORTU 5 (Norwegian Task Unit) i Irak destruerer beslaglagt materiell fra ISIL, i desember 2019. I 2016 ba irakiske myndigheter det internasjonale samfunnet om støtte til å forsvare landet mot angrep fra ISIL, og Norge var blant statene som sendte militære styrker. Foto: Ole-Sverre Haugli/Forsvaret.

Kildebruk

- 1.43 Manualen er basert på primærkilder, det vil si konvensjoner, protokoller og sedvanerett. Videre er det kun tatt utgangspunkt i de internasjonale avtaler Norge er bundet av. Dette er rammer som Forsvaret er pålagt å ta hensyn til ved planlegging og gjennomføring av operasjoner i væpnet konflikt og ved annen virksomhet som reguleres av krigens folkerett.

Nøytralitet

- 1.44 De såkalte nøytralitetsreglene følger av eldre deler av folkeretten, nemlig V. og XIII. Haagkonvensjon av 1907. I utgangspunktet gjelder disse ennå, men de må leses i lys av den internasjonale rettsutviklingen som har funnet sted i ettertid.
- 1.45 Etter nøytralitetsreglene skal stater som ikke deltar i en pågående væpnet konflikt, anses som nøytrale. Dette må respekteres av de krigførende parter ved at de ikke gjennomfører krigshandlinger på nøytrale staters territorium, og ved at effekten av krig-føringen ikke forårsaker skader på nøytrale staters territorium.²⁷ For eksempel vil dette innebære at verken stridende personell, militære fartøy eller krigføringssmidler skal krysse grensen til nøytrale land, selv om det kun er for en kort periode, og at avstandsleverte våpen ikke skal lande på nøytralt territorium. Sjø- og luftblokader må håndheves på en slik måte at nøytrale stater har mulighet til å frakte varer inn og ut av eget territorium (se kapittel 11 og 12).
- 1.46 Kravet til nøytrale stater etter disse reglene er på sin side at de må avstå fra å delta i eller bidra til den pågående væpnede konflikten. De må også unngå å la en krigførende part bruke deres territorium til militære formål, for eksempel til å ha treningsleirer og militære hovedkvarter der. I tillegg har nøytrale stater en plikt til å behandle partene likt med tanke på generelle rettigheter til gjennomfart både på land, til sjøs og i luften, og med hensyn til handel.²⁸ Brudd på nøytralitetsreglene vil ikke i seg selv gjøre staten til en part i konflikten etter krigens folkerett. Det vil først skje dersom staten involverer seg aktivt i krigføringen på en av de krigførende staters side.. Ren politisk støtte til en part i konflikten vil ikke påvirke denne statens nøytralitet.
- 1.47 Nøytralitetsreglene må som nevnt over forstås på bakgrunn av den senere rettsutviklingen, og da særlig i lys av FN-paktens maktforbud. I en situasjon der en stat har gått til militært angrep mot en annen i strid med maktforbudet, vil dette utløse en rett til selvforsvar for den angrepne staten. Den angrepne

²⁷ Haag V av 1907, spesielt kapittel 1, og Haag XIII av 1907.

²⁸ FN-paktens art. 2(5) og Haag-konvensjon V og XIII av 1907.

staten har i en slik situasjon rett til å be om, og å motta, bistand fra andre stater for å kunne forsvare seg mot det folkerettsstridige angrepet. Nøytralitetsreglene skal i en slik situasjon ikke anses til hinder for at en tredjestat (som ikke er part til den væpnede konflikten) yter bistand til et land som utøver sin legitime selvforsvarsrett. Slik bistand kan for eksempel ta form av våpenstøtte. FN-pakten vil i en slik situasjon ikke gi den angripende staten rett til å bruke makt mot territoriet til den staten som bidrar med hjelp.

Problemstillinger knyttet til rettslig interoperabilitet i flernasjonale operasjoner

- 1.48 Norsk deltakelse i en væpnet konflikt vil normalt være som del av en flernasjonal operasjon, slik det har vært blant annet i forbindelse med norsk tilstedeværelse i Kosovo, Afghanistan og Libya. I en slik situasjon vil man av og til oppleve at ikke alle land er tilsluttet de samme internasjonale avtaler, noe som kan by på praktiske utfordringer. Norske styrker skal uansett overholde norske forpliktelser, blant annet som presentert i denne manualen, selv om de er under andre staters kommando og kontroll.²⁹ Dette er spesielt relevant for bruk av ulike våpentyper ettersom enkelte andre land har lov til å bruke våpentyper som Norge har innført forbud mot. Eksempler på dette er personellminer og klaseammunisjon.
- 1.49 Det at andre staters styrker handler på en måte som norske styrker ikke har anledning til, forhindrer ikke nødvendigvis norsk deltakelse i multinasjonale operasjoner eller samarbeid for øvrig. Norske forpliktelser innebærer at norske styrker ikke selv kan gjennomføre eller medvirke til slike handlinger, eller støtte eller oppfordre andre staters styrker til slike handlinger. For eksempel kan ikke norske styrker oppfordre andre til å legge personellminer rundt felles leir eller støtte et slikt arbeid. Man kan heller ikke anmode andre stater om å bruke klaseammunisjon for å støtte norske soldater, for eksempel i en situasjon der det er behov for «close air support». At andre styrker, uten norsk involvering, benytter seg av slike ammunisjonstyper og norske styrker oppnår en militær fordel gjennom slik bruk, vil imidlertid ikke i seg selv utgjøre et folkerettsbrudd.

Se mer om interoperabilitet i kapittel 9: Krigføringensmidler (våpen).

Problemstillinger knyttet til fredsstøttende operasjoner

- 1.50 Fredsstøttende operasjoner er operasjoner hjemlet i FN-paktens kapittel VI eller VII som har som mål å oppnå langvarige politiske løsninger eller andre

²⁹ Forskrift om tjenestegjøring i internasjonale operasjoner FOR 2004-12-10 nr 1643 § 26.

spesifiserte målsettinger. Det er flere kategorier av fredsstøttende operasjoner. De mest aktuelle formene for fredsstøttende operasjoner er fredsbevarende operasjoner («peacekeeping») og fredsopprettende operasjoner («peace enforcement»). Som påpekt i punkt 1.9, er det ingen automatikk i at fredsoperasjoner med hjemmel i kapittel VI er fredsbevarende eller at operasjoner med hjemmel i kapittel VII er fredsopprettende. Dette avhenger av den faktiske situasjonen.

- 1.51 Fredsbevarende operasjoner er operasjoner hvor konfliktpartene samtykker til tilstedeværelse av internasjonale styrker som på en fredelig måte kontrollerer og søker å legge til rette for en fredsavtale. Generelt kan det sies at deltakelse i fredsbevarende operasjoner normalt ikke innebærer at den deltakende staten anses som part i en væpnet konflikt. Eksempler på slike operasjoner er UNIFIL, UNAMA og UNMISS.³⁰ Fredsopprettende operasjoner er operasjoner som har til hensikt å bevare eller gjenopprette fred eller håndheve målsettinger i operasjonens mandat med nødvendige virkemidler, inkludert militærmakt. Fredsopprettende operasjoner vil ofte innebære strid mot regulære eller irregulære styrker slik at de deltakende statene deltar i en væpnet konflikt, og krigens folkerett vil komme til anvendelse. De norske bidragene i Afghanistan og Libya er eksempler på norsk deltakelse i fredsopprettende operasjoner. Spørsmålet om fredsstøttende styrker deltar i en væpnet konflikt, vil likevel avhenge av den faktiske situasjonen i området, og ikke av hva operasjonen kalles, eller hva slags mandat styrkene opererer under. Dersom situasjonen i området oppfyller vilkårene for å være en internasjonal eller ikke-internasjonal væpnet konflikt og de internasjonale styrkene faktisk tar del i denne væpnede konflikten, vil de måtte følge krigens folkerett.³¹ I slike tilfeller vil de internasjonale styrkene også kunne være lovlige mål etter krigens folkerett.³² Angrep på FN-styrker vil likevel kunne være brudd på FN-paktens krav om at stater skal respektere bindende vedtak fra sikkerhetsrådet og kan dermed medføre statsansvar.³³
- 1.52 Internasjonale styrker som deltar i en fredsoperasjon, vil bli part i en internasjonal væpnet konflikt dersom de bruker væpnet makt mot en annen stat på en måte som utgjør faktisk deltakelse i fiendtlighetene.

³⁰ *United Nations Interim Force in Lebanon, United Nations Assistance Mission in Afghanistan, og United Nations Mission in South Sudan.*

³¹ *UN Secretary-General's Bulletin on the Observance by United Nations forces of international humanitarian law, 1999.*

³² *Om hvem som er lovlige mål og hvem som har rett til å delta direkte i fiendtligheter, se kapittel 3.*

³³ *FN-paktens artikkel 25.*

- 1.53 Internasjonale styrker som deltar i en fredsoperasjon, vil bli part i en ikke-internasjonal væpnet konflikt dersom følgende tre vilkår er oppfylt:
- en ikke-internasjonal væpnet konflikt pågår allerede i området,
 - de internasjonale styrkene støtter aktivt den ene parten i konflikten, og
 - denne støtten er av en slik art at det utgjør faktisk deltakelse i kamphandlingene.
- 1.54 Dersom det ikke er snakk om en pågående væpnet konflikt eller styrkene ikke tar del i en væpnet konflikt, skal den fredsbevarende styrken sidestilles med sivile, som normalt kun kan utøve makt i selvforsvar.

Nato-flagget vaier over en norsk sisu i landsbyen Plementina i Kosovo september 1999. KFOR, som ble opprettet under FNs sikkerhetsrådsresolusjon 1244, er et eksempel på en fredsopprettende operasjon. Foto: Thomas Moss / Forsvaret.

Forholdet mellom krigens folkerett og menneskerettigheter

- 1.55 Menneskerettighetene gjelder i utgangspunktet alltid, også i krise og væpnet konflikt. Menneskerettighetene har til hensikt å beskytte individers grunnleggende rettigheter. Kjernen i menneskerettighetene er beskyttelse av individene mot mulig maktmisbruk fra myndighetenes side. I væpnet konflikt supplerer menneskerettighetene krigens folkerett på en rekke områder, og de er særlig relevant i forbindelse med frihetsberøvelse..
- 1.56 Menneskerettighetene innebærer rettigheter for personer og plikter for staten og de som handler på statens vegne, for eksempel politi og forsvar. De kan

deles inn i to kategorier: negative og positive rettigheter. Negative menneskerettigheter skal sikre enkeltmennesker mot inngrep fra staten, mens positive rettigheter stiller krav om aktiv statlig innsats for å sikre rettighetene til borgerne med hensyn til blant annet utvikling, rettferdige lønninger, sosialtrygd og helsestell. Det er i prinsippet kun stater som kan holdes ansvarlige for menneskerettsbrudd, til forskjell fra krigens folkerett som innebærer forpliktelser både for enkelt-personer og for stater.

- 1.57 Norge har et menneskerettighetsansvar overfor personer i Norge og for personer som er under norsk kontroll i utlandet. Dette vil også kunne være tilfellet dersom norske styrker deltar i en væpnet konflikt og i den forbindelse utøver kontroll over personer i operasjonsområdet, enten det er i eller utenfor Norge. I Norge vil menneskerettighetene gjelde fullt ut med mindre Norge har fraveket dem i henhold til traktatsregulerte mekanismer (såkalt derogasjon) mens i utlandet vil omfanget av menneskerettighetsforpliktelsene påvirkes blant annet av graden av kontroll over de aktuelle personene. Et eksempel på dette vil være dersom norske styrker oppretter en fangeleir utenfor norsk territorium. Norge vil da ha et menneskerettighetsansvar for dem som blir holdt der og er derfor blant annet forpliktet til å behandle personene human og etterforske eventuelle dødsfall.³⁴ De mest sentrale negative rettighetene, slik som forbudene mot tortur, vilkårlig frihetsberøvelse og vilkårlig tap av liv, vil derimot alltid komme til anvendelse, inkludert medvirkning til slike rettighetsbrudd.
- 1.58 Mange av menneskerettigheter som Norge er forpliktet til å sikre og som er aktuelle for gjennomføringen av militære operasjoner, er også en del av krigens folkerett. Dette betyr at så lenge norske styrker følger krigens folkerett og de ordre og prosedyrer som er gitt for den enkelte operasjon, vil de i de fleste tilfeller heller ikke bryte Norges menneskerettighetsforpliktelser. Videre bidrar reglene i krigens folkerett som omhandler hvem som er lovlig mål og krav til å unngå sivile følger, til å sikre etterlevelse av det menneskerettslige forbudet mot vilkårlig tap av liv. Manualen behandler derfor ikke menneskerettigheter som et eget tema.
- 1.59 I noen tilfeller vil krigens folkerett og menneskerettighetene sette ulike krav. Ettersom menneskerettigheter primært er utviklet for fredstid, er en del av reglene ikke praktisk anvendbare i væpnet konflikt, og på flere slike områder åpner konvensjonene for at stater kan derogere. Det kan blant annet være behov for å begrense forsamlings- og foreningsfriheten for å bekjempe ikke-statlige væpnede grupper. På andre områder vil krigens folkerett og menneske-

³⁴ Se mer om dette i kapittel 7.

rettighetene være motstridende. For eksempel er det i utgangspunktet ikke åpnet for sikkerhetsinternering i Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen, mens dette utvilsomt er tillatt etter krigens folkerett.³⁵ I slike tilfeller vil reglene i krigens folkerett likevel kunne komme til anvendelse, ettersom krigens folkerett er spesielt utviklet for å balansere humanitære hensyn opp mot den militære nødvendighet som oppstår i en væpnet konflikt. På de områder hvor menneskerettighetene stiller strengere krav enn krigens folkerett og kravene kommer til anvendelse også i væpnet konflikt, vil dette tas hensyn til ved at manualen setter høyere krav til Forsvarets personell enn reglene i krigens folkerett krever. Dette gjelder spesielt frihetsberøvelse, slik som de prosessuelle kravene knyttet til prøving av frihetsberøvelsen (kapittel 7).

- 1.60 Ved planleggingen av en militær operasjon, må det derfor foretas en konkret, militærjuridisk vurdering av hvilke plikter styrken har etter menneskerettighetene og krigens folkerett. Det vil måtte gjøres en vurdering av hvordan pliktene etter krigens folkerett og menneskerettigheter forholder seg til hverandre, og hvordan de skal tas hensyn til i forbindelse med operasjonen. Blant annet er det relevant å se på hvilket av regelsettene som er særskilt utformet for situasjonen man står overfor, om reglene fra de to rettsområdene trekker i hver sin retning, eller utfyller hverandre ved å komme med tilleggskrav, eller om situasjonen man står overfor bare er regulert av ett av regelsettene. Relevante menneskerettighetsforpliktelser må synliggjøres i juridiske vedlegg til operasjonsplanen, og det må gis konkrete og praktiske føringer i operasjonens planer, ordrer og direktiver, og engasjementsregler, der det er relevant.
- 1.61 Forholdet mellom krigens folkerett og menneskerettigheter utvikler seg i tråd med praksis fra domstolene i konkrete saker. I tillegg er både den væpnede konfliktens intensitet, og partenes grad av kontroll over et område eller enkelt-individer avgjørende for forholdet mellom reglene. Hvordan menneskerettighetene skal anvendes i en operasjon må derfor både behandles i plan-prosessen og planverket. Spørsmålet må vurderes kontinuerlig under operasjonen og konsekvensene må formidles kommandovei til norske styrker. Norske styrker må derfor forholde seg til nasjonale retningslinjer som er gitt for den konkrete operasjonen, enten den er nasjonal eller multinasjonal.

Forholdet mellom krigens folkerett og nødverge/selvforvar

- 1.62 I en pågående væpnet konflikt finnes det to grunnlag for militære styrkers bruk av makt: retten til å gjennomføre lovlige krigshandlinger og nødvergeretten, også kalt den personlige selvforsvarsretten. Både utøvelse av lovlige krigs-

³⁵ Den europeiske menneskerettskonvensjon av 4. november 1950 (EMK) art. 5.

handlinger og nødvergerett innebærer at ellers ulovlige handlinger blir lovlige, og derfor ikke straffbare. Maktbruk av norske styrker i væpnet konflikt skal i utgangspunktet være basert på krigens folkerett og engasjementsregler (ROE), men i de tilfeller dette ikke er tilstrekkelig og maktbruk likevel er nødvendig, vil denne kunne baseres på nødvergeretten. Forholdet mellom de ulike kategorier av maktbruk i en operasjon er videre behandlet i punkt 2.47.

- 1.63 En lovlig krigshandling er en handling som er foretatt i en væpnet konflikt, av en person som har lov til å delta i strid (se nærmere kapittel 3), og som har et krigsformål slik at handlingen er militært nødvendig og ikke en privat handling. I tillegg må handlingen være i tråd med krigens folkerett for øvrig. Retten til å gjennomføre lovlige krigshandlinger er det viktigste grunnlaget for bruk av makt i væpnet konflikt. Et eksempel på en lovlig krigshandling er å skade eller ta livet av en annen stridende person. Lovlig krigshandling som straffrihets-grunn er nærmere behandlet i punkt 16.49–16.52.
- 1.64 Nødvergeretten tillater bruk av makt for å stoppe et pågående eller nært forestående ulovlig angrep.³⁶ Tillatt maktbruk er begrenset til det som er nødvendig og proporsjonalt. Det vil si at nødvergehandlingen ikke må gå åpenbart ut over det som er nødvendig for å avverge angrepet, den grad av maktbruk som kan anses forsvarlig med hensyn til hvor farlig angrepet er, hvor stor verdi eller viktighet interessen som blir angrepet har, og hvor klanderverdig angriperen er. Hvor stor skade man påfører ved nødvergehandlingen, er også relevant her. Nødverge er en grunnleggende rett som en person har uavhengig av hvor denne befinner seg, men innholdet i den kan variere. Operasjonens mandat, politiske føringer eller operative hensyn kan for eksempel legge begrensninger på norsk personell sin rett til å utøve nødverge overfor tredjeperson eller materielle verdier (såkalt utvidet selvforsvarsrett). Retten til å utøve nødverge overfor egen person, slik denne er utformet i norsk rett, kan ikke innskrenkes av for eksempel engasjementsregler. Når angriperen er satt ut av spill eller angrepet på annen måte er avsluttet, må også nødvergehandlingen avsluttes.
- 1.65 Nødvergeretten er underlagt flere begrensninger hva gjelder bruken av makt enn utførelsen av lovlige krigshandlinger, både med tanke på hvor mye makt som kan benyttes, når makt kan anvendes og mot hvem. Lovlige krigshandlinger kan være både offensive og defensive,³⁷ og de kan iverksettes uavhengig av hva motparten har foretatt seg. Det er altså ikke et krav om et forutgående angrep for å kunne bruke makt mot en stridende person, idet krigens folkerett tillater angrep på lovlige mål. Maktbruk i nødverge må derimot være en handling gjort

³⁶ *Straffeloven (2005) § 18.*

³⁷ *TP I art. 49(1).*

for å avverge et pågående eller nært forestående ulovlig angrep, som ikke går lengre enn det som er nødvendig, og som står i forhold til den trusselen angrepet utgjør. Dette er det ikke krav om for lovlige krigshandlinger.

- 1.66 Videre er det som nevnt et vilkår for nødvergeretten at angrepet som skal avverges, er ulovlig. Krigens folkerett tillater angrep på stridende så fremt angrepet utføres av personer som er lovlig stridende. Dette betyr at slike angrep ikke er ulovlige. Maktbruk som svar på angrep utført av lovlig stridende, reguleres derfor av krigens folkerett og ikke av nødvergeretten, ettersom motstanderen er et lovlig mål. Nødvergeretten har med andre ord begrenset anvendelse for soldater som deltar i en væpnet konflikt, men de vil til gjengjeld ha større handlingsrom til å benytte væpnet makt etter krigens folkerett. Det vil være annerledes hvis den som blir angrepet for eksempel er en sanitetssoldat. En sanitetssoldat er ikke et lovlig mål, og angrep på sanitetssoldater er derfor ulovlig. Sanitetssoldaten kan derfor bruke makt i nødverge for å avverge et eventuelt angrep (se punkt 6.21–6.23). Sanitetspersonell kan også som utgangspunkt utøve nødverge på vegne av annet sanitetspersonell, syke og sårede og på vegne av en sanitetsavdeling.
- 1.67 Nødverge vil primært være aktuelt for norske styrker som er part i en væpnet konflikt, i følgende tilfeller:
- Styrkene er satt til politiliknende oppdrag («law enforcement») og er ikke gitt myndighet til å bruke makt ut over nødverge, som for eksempel ved opprørskontroll og bemanning av veisperringer.
 - Det militære personellet oppfatter situasjonen slik at de blir angrepet, eller at noen er i ferd med å angripe, uten at det er klart om den/de som angriper har direkte tilknytning til den væpnede konflikten eller ikke. For eksempel kan personen virke beruset, det kan være tilfeller av kriminalitet, eller det kan være sivilkleddede personer som viser sinne over tap av familie-medlemmer eller eiendom. Slike personer vil ikke utgjøre lovlige mål, men man har anledning til å bruke nødvendig og forholdsmessig makt i nødverge for å stanse angrepet.

Lovlige krigshandlinger og nødverge som straffrihetsgrunner er nærmere behandlet i punkt 16.49–16.52 og 16.54–16.61. Om forholdet mellom nødverge/selvforsvar og engasjementsregler (ROE), se punkt 17.14–17.16.

Forholdet mellom krigens folkerett og engasjementsregler (ROE)

- 1.68 Engasjementsregler («Rules of Engagement» / ROE) er et kommando- og kontrollverktøy. ROE har tre primærfunksjoner: De skal sikre militære sjefers kontroll over hvordan oppdrag blir gjennomført, sikre politisk kontroll over

den militære maktanvendelse, og sikre at oppdragsløsningen skjer innenfor gjeldende nasjonalrettslige og folkerettslige rammer. Krigens folkerett er et sentralt element både i utforming, tolkning og anvendelsen av engasjementsreglene. Reglene må utformes, tolkes og anvendes på en slik måte at handlingene ikke bryter med krigens folkerett.

- 1.69 All bruk av makt i NATO-operasjoner skal være forankret i operasjonsplanen og autorisert av ROE. Det eneste unntaket for dette er selvforsvar/nødverge. ROEene må derfor være tilstrekkelig omfattende og robuste til å dekke Forsvarets behov.
- 1.70 Hvordan krigens folkerett påvirker og ivaretas i planlegging og gjennomføring av operasjoner, spesielt gjennom engasjementsreglene, er behandlet i kapittel 17: Engasjementsregler.

2 Gjennomføring av angrep:

Målvalgsprinsipper og forholdsregler

Introduksjon

- 2.1 Krigens folkerett angir de rettslige rammene for blant annet målutvelgelse og gjennomføring av angrep. Den definerer hvilke mål det er lov å angripe, hvilke våpen og metoder som kan brukes, hvor store sivile tap som er akseptable, og hvilke forholdsregler som må tas for å unngå eller i det minste redusere sivile

FORHOLDSREGLER VED ANGREP

1. Under utføringen av militære operasjoner skal det tas kontinuerlig omsorg for å skåne sivilbefolkningen, sivilpersoner og sivile gjenstander.
2. Når det gjelder angrep, skal følgende forholdsregler tas:
 - a) de som planlegger eller treffer beslutning om angrep, skal:
 - i. gjøre alt som er praktisk mulig for å forvisse seg om at angrepsmålene verken er sivilpersoner eller sivile gjenstander, og at de ikke er gjenstand for spesiell beskyttelse, men er militære mål som definert i artikkel 52, paragraf 2, og at det ikke er forbudt i henhold til reglene i denne protokoll å angripe dem,
 - ii. ta alle praktisk mulige forholdsregler ved valg av angrepsmidler og -metoder med sikte på å unngå eller i hvert fall å minske tilfeldig tap av sivilpersoners liv, skade på sivilpersoner og skade på sivile gjenstander,
 - iii. avstå fra å beslutte iverksatt noe angrep som kan forventes å forårsake tilfeldig tap av sivilpersoners liv, skade på sivilpersoner, skade på sivile gjenstander eller en kombinasjon av slike følger, som ville være for omfattende i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordel,
 - b) et angrep skal avlyses eller stilles i bero dersom det blir åpenbart at målet ikke er et militært mål, eller at det er gjenstand for spesiell beskyttelse, eller at angrepet kan forventes å forårsake tilfeldig tap av sivilpersoners liv, skade på sivilpersoner, skade på sivile gjenstander eller en kombinasjon av slike følger, som ville være for omfattende i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordel,
 - c) effektiv forhåndsvarsling skal gis om angrep som kan berøre sivilbefolkningen, med mindre omstendighetene ikke tillater dette.
3. Når det er mulig å velge mellom flere militære mål for å oppnå en tilsvarende militær fordel, skal det mål velges som et angrep på kan forventes å utsette sivilpersoners liv og sivile gjenstander for minst fare.

Tilleggsprotokoll I artikkel 57.1–3.

tap. I dette kapittelet redegjøres det for de generelle folkerettslige reglene om målutvelgelse. De mer detaljerte reglene om hvem og hva som er lovlig mål, hvem og hva som er beskyttet og når og hvordan de skal beskyttes, samt hvem som kan tas til fange og hvordan de skal behandles, er behandlet i de etterfølgende kapitlene. Disse reglene representerer ytre grenser for hva som er tillatt. Militære operasjoner vil i tillegg kunne være begrenset av politiske og militære hensyn. Slike begrensninger kan for eksempel innebære at noen mål som etter krigens folkerett er lovlige mål, likevel ikke skal angripes uten spesiell godkjenning. Denne typen innskrenkninger vil fremgå av operasjonens planer, ordrer og direktiver, spesielt i operasjonens engasjementsregler.

Definisjon av angrep

- 2.2 Krigens folkerett opererer med en vid definisjon av hva som er et angrep. Med angrep menes enhver voldshandling rettet mot motparten, enten den utføres offensivt eller defensivt.¹ Voldshandling defineres som handling som forårsaker død eller skade på person eller skade eller ødeleggelse av objekt. Det er ikke et krav at selve angrepshandlingen er kinetisk, selv om det som regel vil være tilfellet ved de typiske militære angrepshandlinger, for eksempel når man avfyrrer en granat mot en fiendtlig stridsvogn. Så fremt den forventede konsekvensen av en handling faktisk er død eller skade på person eller skade eller ødeleggelse av objekt, er det et angrep. Eksempler på ikke-kinetiske handlinger som kan utgjøre et angrep, er blant annet cyberangrep og å åpne en demning slik at vannmassene frigjøres.
- 2.3 Handlinger som kun er til ulempe for sivilbefolkningen, er ikke ansett som angrep. For eksempel vil militære operasjoner som utilsiktet påvirker livskvaliteten til sivile personer ved å redusere tilgangen til TV, internett og et variert utvalg av mat ikke anses som å utsette sivile for angrep, forutsatt at det ikke forårsaker skade på eller ødeleggelse av sivile objekter eller død eller skade på sivile personer.

Beskyttelse av sivile personer og objekter

- 2.4 Kun personer og objekter som er lovlige mål (se kapittel 3 og 8), skal være mål for angrep. Sivile personer og sivile objekter skal aldri være mål for angrep.² Alle praktiske forholdsregler må tas for å unngå sivile følgetap. Eventuelle følgetap på sivile personer og objekter må unngås så langt som mulig og må uansett stå i forhold til den militære fordel som forventes oppnådd.³ Dette er

¹ TP I art. 49(1).

² TP I art. 51(2) og 52(1).

³ TP I art. 51(5)(b).

prinsippene om distinksjon og proporsjonalitet, og kravet om å ta forholdsregler for å redusere sivile følger (se definisjon av prinsippene i kapittel 1, anvendelse av proporsjonalitetsprinsippet i punkt 2.21–2.28 og om forholdsregler i 2.29–2.42).

- 2.5 Visse personer og objekter nyter spesiell beskyttelse, for eksempel sanitetspersonell, sykebiler og kirker. Reglene om spesiell beskyttelse er behandlet i kapittel 4: Beskyttelse og beskyttede personer, kapittel 6: Sanitet og beskyttelse av syke, sårede, skipbrudne og døde og kapittel 8: Objekter som er lovlig mål, og beskyttede objekter. Spesiell beskyttelse innebærer blant annet at det strengere krav til å anse personen eller objektet som lovlig mål, og at det kreves en større militær fordel for at skade på, ødeleggelse av, eller tap av slike personer eller objekter vil kunne anses som proporsjonal.

Tvil om at noe eller noen er et lovlig mål

- 2.6 Personer og objekter som ønskes angrepet, må først identifiseres som lovlig mål.⁴ Hvis det er tvil om en person er sivil eller militær, skal personen anses som sivil.⁵ I tilfelle av tvil om et objekt som normalt brukes til sivile formål (for eksempel en kirke, et bolighus eller en skole), blir anvendt slik at de gir et effektivt bidrag til militære aksjoner (se punkt 2.16), skal objektet anses for ikke å bli brukt på en slik måte.⁶ Det betyr likevel ikke at enhver tvil vil medføre at angrepet ikke lovlig kan gjennomføres, siden dette i de fleste tilfeller vil være et umulig krav. På grunn av væpnede konflikters uoversiktlige karakter (the «fog of war») må militære styrker ofte måtte forholde seg til tvil når de skal avgjøre om noen eller noe er et lovlig mål. Krigens folkerett krever at de som plan-legger og gjennomfører operasjoner, skal gjøre alt som er praktisk mulig for å forvisse seg om at angrepsmålet er lovlig. Hva som menes med «praktisk mulig», er definert i punkt 2.7. Dersom det fremdeles foreligger tvil etter at de har gjort det som er praktisk mulig for å avklare om målet er lovlig, vil graden av tvil måtte vurderes opp mot konsekvensen av det å ikke angripe, og konsekvensen av å ramme sivile dersom målet ikke viste seg å være militært. De som planlegger og gjennomfører angrep, må med andre ord avgjøre hvor viktig og tidskritisk det er å gjennomføre angrepet. Uavhengig av målets betydning kan et angrep kun gjennomføres hvis det ut fra de rådende omstendigheter og tilgjengelig informasjon er rimelig å anse personen eller

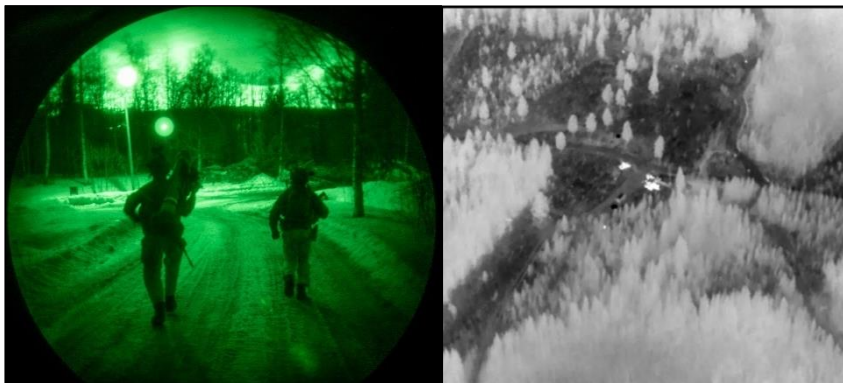
⁴ TP I art. 57(2)(a)(i).

⁵ TP I art. 50(1).

⁶ TP I art. 52(3).

objektet som lovlig mål. Dersom det på et senere tidspunkt blir klart at målet likevel ikke er et lovlig mål, skal angrepet avlyses eller utsettes.⁷

- 2.7 Med «praktisk mulig» menes de forholdsregler som er praktiske og gjennomførbare sett i lys av den aktuelle situasjonen, inkludert både humanitære og militære hensyn.⁸ Militært personell vil ikke bli vurdert opp mot en idealnorm når de tar sine avgjørelser, men beslutningen skal likevel fremstå som rimelig og fornuftig ut ifra hva som kunne forventes på beslutningstidspunktet. Alle praktisk mulige tiltak må gjennomføres for å sikre at et potensielt mål er lovlig før beslutning om angrep tas. Ved vurderingen av om det var gjort nok for å identifisere et mål, vil det blant annet tas hensyn til hvilken informasjon som var eller burde være tilgjengelig på det relevante tidspunkt, taktiske og operasjonelle hensyn, tilgjengelige midler, og behovet for beskyttelse av egne styrker. Det må også tas hensyn til at slike beslutninger vanligvis tas under krevende og uoversiktlige omstendigheter.

Eksempler på virkemidler som kan benyttes for å identifisere mål: nattsikte og termisk sikte. Bilde 2 er av kjøretøy og er tatt fra UAV. Foto: 1: Frederik Ringnes / Forsvaret, 2: Forsvaret.

- 2.8 I ulike operasjoner kan planer, ordrer og direktiver for operasjonen sette ulike krav til for eksempel antall og type kilder til informasjon, eller sensorer, som bidrar til slik identifisering. Disse kravene vil også kunne endres etter hvert som operasjonen utvikler seg. Som regel vil etterretning utgjøre et viktig grunnlag for vurderingen av om noe eller noen er et lovlig mål.

⁷ TP I art. 57(2)(b).

⁸ Se for eksempel Revidert protokoll II (revidert 3. mai 1996) til CCW art. 3(10).

Angrep mot personer

- 2.9 Hvilke personer som er lovlige mål, er behandlet i kapittel 3. Når én eller flere personer skal angripes, må vedkommende først identifiseres som lovlig mål. For forhåndsplanlagte angrep vil dette også innebære å lokalisere den eller de riktige personene. Etter at det lovlige målet er identifisert og lokalisert, bør informasjonen holdes oppdatert frem til angrepet utføres, slik at det fremdeles er klart at den som angripes er et lovlig mål. Dersom, for eksempel, én eller flere personer kommer ut av syne eller det på annen måte oppstår tvil om hvor personene er, må vedkommende identifiseres på nytt. Kontinuerlig visuell kontakt med målet vil være den beste måten å sikre at personer er et lovlig mål, men dette er ikke et folkerettslig krav.
- 2.10 I konflikter der den ene parten ikke skiller seg fra sivile ved uniformering eller liknende, vil en god forståelse av samfunnet, kulturen og området man befinner seg i, bidra til å identifisere hvem som er lovlig mål. For eksempel vil det i noen deler av verden være vanlig å bære våpen, og det i seg selv kan derfor ikke anses som en indikasjon på at en person er et lovlig mål.

«POSITIVE IDENTIFICATION» (PID)

Ved forhåndsplanlagte angrep eller ved angrep hvor den som utfører angrepet ikke er den som identifiserer målet, innebærer PID at en person eller et objekt er vurdert til å være lovlig mål etter krigens folkerett og tillatt mål etter gjeldende operasjons-prosedyrer, samt at målet er lokalisert. Ved pågående stridskontakt, vil prosessen være motsatt: en lokalisert person må bli vurdert til å være lovlig og tillatt mål.

- 2.11 God situasjonsforståelse vil også være viktig i operasjoner hvor det ikke er praktisk mulig å identifisere enkeltpersoner, men hvor det er mulig å identifisere militære lag eller avdelinger. For å kunne gjennomføre et angrep er det viktig å ta alle praktisk mulige forholdsregler, inkludert informasjons-innhenting, for å kunne vurdere hvor sannsynlig det er at beskyttede personer ikke er til stede.
- 2.12 Personer som har vært lovlige mål, men som er syke, sårede eller tilfangetatte (kampudyktige eller *hors de combat*), vil ikke lenger være lovlige mål, med mindre de velger å fortsette å kjempe.⁹

⁹ TP I art. 41.

Bildet viser en armert flyhangar på en flybase i Libya som blir bombet av norske F-16 kampfly under operasjon «Odyssey Dawn». Flyhangaren var vurdert til å være et lovlig mål, og det ble brukt en presisjonsstyrt bombe som traff midt på målet. Foto: Forsvaret.

- 2.13 Hvilke kategorier av personer som er lovlige mål i en konkret konflikt, vil som regel være nærmere gjentatt og presisert i engasjementsregler og operasjonens planer, ordrer og direktiver.

Angrep mot objekter

- 2.14 Angrep på objekter skal begrenses til de objekter som kan anses som lovlige mål.¹⁰ Objekter som er lovlige mål, refereres også til som «militære mål». Hvilke objekter som er lovlige mål, og hvordan vilkårene skal anvendes, er nærmere behandlet i kapittel 8. Objekter som er lovlige mål, kan generelt deles inn i to kategorier.
- 2.15 Den første kategorien er objekter som ut fra sin art gir et effektivt bidrag til militære aksjoner, for eksempel militære kjøretøy, våpenlagre og militære havner. Ødeleggelse av slike objekter vil normalt gi en avgjort militær fordel, siden dette vil svekke motpartens militære kapasitet. Ettersom det er snakk om rent militære objekter, vil ødeleggelsen av objektet i seg selv ikke innebære et sivilt tap. Det må likevel vurderes om ødeleggelsen vil kunne forårsake skade på sivile personer eller objekter inne i det militære objektet eller i området rundt, se punkt 2.30–2.34.

¹⁰ TP I art. 52.

- 2.16 Den andre kategorien er objekter som ut fra sin plassering, formål eller bruk blir lovlige mål. Objektet må enten ha en slik plassering eller brukes eller være planlagt brukt («formål») på en slik måte at det gir et effektivt bidrag til militære aksjoner, og at ødeleggelsen av det, etter de rådende omstendigheter, vil gi en avgjort militær fordel. Dette kan eksempelvis være sivile bygninger som brukes til å forlegge styrker, broer som skal brukes til troppeforflytning, eller cyberinfrastruktur og data som benyttes til logistikkstøtte til militære avdelinger. Dersom bruken endres eller plasseringen ikke lenger er like viktig, vil objektet gjenvinne sin sivile beskyttelse. For å angripe slike objekter stilles det derfor krav om ytterligere og oppdatert informasjon, i motsetning til de mer opplagte militære objektene. Objekter i denne kategorien vil også kunne ha betydning for sivilbefolkningen i området, noe det må tas hensyn til slik at sivile følgetap kan unngås eller i det minste reduseres. Eventuelle sivile tap angrepet forventes å forårsake skal ikke være for omfattende i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordel.

Vilkårlige angrep

- 2.17 Angrep som ikke skiller mellom lovlige og ikke-lovlige mål, eller som forårsaker uproporsjonale sivile tap, betegnes som «vilkårlige angrep». Slike angrep er forbudt fordi de både strider mot distinksjonsprinsippet og proporsjonalitetsprinsippet. Det er to kategorier av vilkårlige angrep: 1) vilkårlig angrep ved bruk av ellers lovlige våpen, og 2) angrep med krigføringsmidler (våpen) og metoder som er vilkårlige, enten fordi de av sin art ikke kan rettes mot et spesifikt militært mål, eller fordi de har virkninger som ikke kan begrenses kun til lovlige mål. Midler og metoder som etter sin art er vilkårlige, er forbudt.¹¹ Disse behandles derfor sammen med forbudte midler og metoder i kapittel 9 og 10.

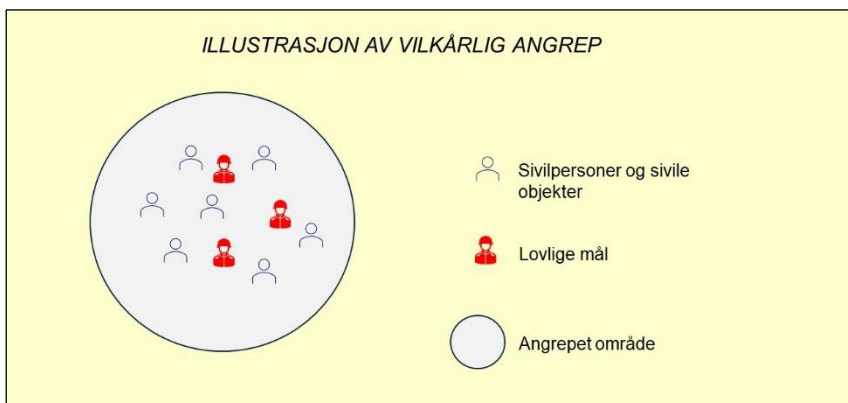
Vilkårlig angrep ved bruk av ellers lovlige våpen

Angrep som ikke er rettet mot et spesifikt lovlig mål

- 2.18 Angrep som ikke er rettet mot et spesifikt lovlig mål, er vilkårlige og forbudt.¹² Det betyr at ethvert angrep må rettes mot konkrete lovlige mål, og ikke for eksempel et generelt område. Et eksempel på vilkårlig angrep vil være å skyte rundt seg i et område hvor det ikke er avklart hvor motparten er eller om det er sivile personer der. Ettersom dette innebærer å forårsake ødeleggelse og skade uten at det er rettet mot et lovlig mål, vil det være forbudt.

¹¹ TP I art. 51(4)(b) og (c).

¹² TP I art. 51(4)(a).

Angrep som ikke kan rettes mot eller hvis virkninger ikke kan begrenses til et spesifikt lovlig mål

- 2.19 Angrep som etter omstendighetene ikke kan rettes mot, eller hvis virkninger ikke kan begrenses til, et spesifikt lovlig mål, er også vilkårlige og forbudt.¹³ Mens punktet over omhandler hvordan et våpen brukes, er fokus her på evnen til våpenet under visse omstendigheter. For eksempel vil bruk av avstandsleverte våpen på rekkevidder utenfor våpenets presisjonsradius kunne utgjøre et vilkårlig angrep. Et annet eksempel er utplassering av kjøretøyminer i områder hvor det er sivile, uten å treffe tiltak for å beskytte sivile mot minene. Dette vil regnes som vilkårlig bruk, fordi minene vil kunne ramme sivile vel som militære. Merking med skilt, inngjerding, overvåkning av minefeltet, og å informere sivilbefolkningen på annen måte, er ett eller flere tiltak som kan benyttes for å sikre at kjøretøyminer ikke rammer vilkårlig (se punkt 9.36–9.37).

Angrep som behandler flere spredte mål som ett mål

- 2.20 Det er også ansett som et vilkårlig angrep dersom en rekke klart avgrensede og tydelige lovlige mål plassert i en by, landsby eller annet område som inneholder en liknende konsentrasjon av sivile personer eller sivile objekter, behandles som ett enkelt lovlig mål.¹⁴ I stedet skal de ulike lovlige målene angripes hver for seg, slik at det tas hensyn til sivile personer og objekter i området.

¹³ TP I art. 51(4)(b) og (c).

¹⁴ TP I art. 51(5)(a).

Proporsjonalitet

- 2.21 Skade på sivile personer eller objekter skal unngås så langt det er mulig. Det samme gjelder andre personer og objekter med spesiell beskyttelse (se også punkt 1.27). Det kreves derfor at ulike forholdsregler tas for å beskytte disse, se punkt 2.29 flg. Krigens folkerett aksepterer likevel følgetap, så lenge alle praktisk mulige forholdsregler er tatt for å unngå eller minske slike tap. Videre må de forventede utilsiktede følgetapene som antas forårsaket av angrepet ikke være uforholdsmessige, det vil si, ikke for omfattende eller overdrevne sett opp mot den konkrete og direkte militær fordel som forventes oppnådd ved angrepet.¹⁵ I vurderingen av hvilke følgetap som kan forventes forårsaket av angrepet, skal det tas i betraktning ikke bare skader som antas å følge umiddelbart og direkte av angrepet (eksempelvis skader på en bygning forårsaket av at den blir truffet av en bombe), men også indirekte skader, i den grad de med rimelighet kan forutsees når angrepet iverksettes. Dette er nærmere omtalt nedenfor under punkt 2.38.
- 2.22 Proporsjonalitetsvurderingen forutsetter blant annet kunnskap om målet og målområdet, samt kjennskap til hvilke midler og metoder som er aktuelle å bruke i angrepet. Kravet om militær fordel utelukker for eksempel politisk, økonomisk eller moralsk fordel, og det er ikke tilstrekkelig at den militære fordelene kun er hypotetisk eller indirekte. Med følgetap menes tap av siviles liv, skade på sivile personer, skade på sivile objekter, eller en kombinasjon av disse. Selv om traktaten kun viser til sivile, bør også andre beskyttede personer tas hensyn til så langt dette er praktisk mulig, for eksempel militært sanitetspersonell og sykehus. Selv om det å forårsake uunngåelige følgetap ikke i seg selv utgjør et brudd på folkeretten så lenge følgeskadene ikke er uforholdsmessige, vil det i noen konflikter være en policy for Forsvaret å ikke akseptere forventede sivile tap i det hele tatt. I så fall vil dette være nedfelt i ordre eller direktiver for operasjonen.
- 2.23 Dersom det er klart at angrepet ikke er forventet å forårsake følgetap, enten direkte eller gjennom påregnelige indirekte virkninger, vil ikke en proporsjonalitetsvurdering være nødvendig. Videre er det kun uproporsjonale *følgetap* som er forbudt, ikke store militære tap eller overdreven maktbruk mot militære mål. Det vil for eksempel ikke være forbudt å bruke en 453 kg (1000-punds) bombe mot et enkelt lag, men det vil kanskje være dårlig utnyttelse av ressurser. Derimot må det alltid vurderes hvorvidt et angrep er ulovlig i den grad det vil kunne forårsake unødvendig lidelse eller overflødig

¹⁵ TP I art. 51(5)(b) og 57(2)(a)(iii).

skade på stridende.¹⁶ Etterlevelsen av forbudet mot å forårsake unødvendig lidelse eller overflødig skade er et spørsmål om valg og bruk av krigføringssmidler og -metoder, og ikke en del av proporsjonalitetsvurderingen. Det er altså lov å ta livet av stridende personer, men de skal ikke utsettes for unødvendig lidelse. Derfor er det for eksempel forbudt å bruke blindende laservåpen, ammunisjonstyper som fragmenteres i menneskekroppen og som ikke er synlige på røntgen, eller som eksploderer i menneskekroppen (se mer om forbudte krigføringssmidler i kapittel 9).

- 2.24 Det er videre kun tap eller skade av en viss alvorlighetsgrad som skal vurderes opp mot den militære fordel. Det må enten være tap av liv eller skade på sivile personer eller skade på eller ødeleggelse av sivile objekter. Som nevnt i forbindelse med definisjonen av angrep, vil dette utelukke ulempe for sivilbefolkningen (se punkt 2.3). Dette gjelder også for vurderingen av tap eller skade på andre beskyttede personer og objekter som ikke er lovlig mål, som også bør tas hensyn til i proporsjonalitetsvurderingen.
- 2.25 Angrep på objekter som benyttes til både sivile og militære formål (såkalte «dual-use»-objekter), vil alltid forårsake skade på sivile interesser. Dette betyr imidlertid ikke at ethvert angrep på slike objekter er forbudt. Ettersom et angrep på et slikt objekt alltid vil medføre et sivil tap, må det gjennomføres en proporsjonalitetsvurdering for å sikre at den forventede militære fordel oppveier de forventede sivile tap. Det må blant annet vurderes om det militære målet kan oppnås på en måte som kun forårsaker begrenset sivil skade.¹⁷ Tilsvarende bør også vurderes ved fare for skade på særskilt beskyttede personer og objekter. Det kan for eksempel være tilstrekkelig å ødelegge veien opp til en bro for å hindre motparten i å benytte seg av den, i stedet for å ødelegge hele broen. Veien kan repareres innen kort tid, mens en bro vil ta

Tjeldsundbrua over Tjeldsund, som knytter Hinnøya til fastlandet. Broer kan utgjøre militære mål ut fra sin bruk, men dersom det er få alternative broer, er det viktig å ta hensyn til sivilbefolkning i vurderingen av om det er lovlig å angripe broen.

Foto: Torbjørn Kjosvold / Forsvaret.

¹⁶ TP I art. 35(2).

¹⁷ TP I art. 57(2)(a)(ii).

vesentlig lengre tid å erstatte. Angrep på slike «dual-use»-objekter vil ofte være spesielt regulert av operasjonsspesifikke planer, ordrer eller direktiver.

- 2.26 Den forventede militære fordel av angrepet kan være umiddelbar eller del av en samlet fordel. Den umiddelbare fordel er det forventede enkeltstående resultatet av bekjempning av målet, som for eksempel ødeleggelse av en missilutskytningsrampe. Den samlede fordel kan være resultatet av flere angrep mot ulike komponenter i et militært system, eksempelvis vedlikeholds-fasilitetene og ammunisjonsbeholdningen til missilutskytningsrampen.
- 2.27 Hovedansvaret for å foreta en proporsjonalitetsvurdering vil som et utgangspunkt ligge hos det kommandoledet som har best forutsetninger for å vurdere både den forventede militære fordel av angrepet og risikoen for sivile følgeskader. En slik vurdering krever blant annet god oversikt både over situasjonen og operasjonen som angrepet inngår i. Dersom det er foretatt en slik vurdering for et angrep, vil personell på lavere nivå hovedsakelig ha et ansvar for å avvente eller stoppe angrepet dersom situasjonen endrer seg eller viser seg å ikke være slik man hadde planlagt. I tillegg har de en plikt til ikke å følge ordre om å gjennomføre et angrep dersom de innser at det planlagte angrepet er klart ulovlig, for eksempel fordi bygningen viser seg å være et sivilt bygg og ikke et våpenlager, eller fordi de har fått ordre om å rette angrep mot beskyttede personer.
- 2.28 Ved dynamiske angrep og stridskontakt (se punkt 2.43-2.47) vil de som håndterer situasjonen, også ha et ansvar for å vurdere lovligheten av egne handlinger, herunder om eventuell følgeskade maktbruken mot det militære målet forårsaker vil være proporsjonal med den militære fordel av maktbruken. Dette er fordi det ofte er de som er til stede som har best oversikt over situasjonen. Dersom en patrulje på vei til å gjennomføre et oppdrag blir angrepet av en person som befinner seg blant sivile, må patruljen selv vurdere hvordan de best skal håndtere situasjonen. De må vurdere hva som er egnet reaksjonsform, hva risikoen for sivil følgeskade er og om den kan reduseres, og hvor stor risiko sivilbefolkningen kan bli utsatt for uten at det blir for omfattende sett i lys av hvor stor fare angrepet på patruljen utgjør og dermed bryter proporsjonalitetsprinsippet.

Forholdsregler i forbindelse med angrep

- 2.29 Norske styrker har en plikt til å ta kontinuerlig omsorg for å skåne sivile personer og objekter under utføringen av militære operasjoner.¹⁸ Konvensjons-

¹⁸ TP I art. 57(1)

forpliktelsen omfatter bare sivile, men samme hensyn skal så langt det er praktisk mulig tas overfor andre personer og objekter med spesiell beskyttelse. Denne plikten gjelder videre enn angrep, og kravet er å gjøre det som er praktisk mulig for å unngå eller minske risiko for sivile tap og skader, det vil si, det som er praktisk og gjennomførbart sett i lys av den aktuelle situasjonen, inkludert både humanitære og militære hensyn. «Praktisk mulig» er nærmere forklart i punkt 2.7. Hva som er praktisk mulig, vil blant annet avhenge av situasjonen, tilgjengelig tid og informasjon. Det avgjørende er om beslutningen fremstår som riktig og fornuftig ut fra hva som kunne forventes. Det vil her bli redegjort for praktiske forholdsregler som må følges for å unngå ulovlige angrep.

Risiko for skade på sivile personer og objekter eller andre personer og objekter med spesiell beskyttelse

- 2.30 De som planlegger eller treffer beslutning om angrep, skal ta alle «praktisk mulige» forholdsregler for å unngå eller minske risiko for sivile tap.¹⁹ Tilsvarende bør gjøres overfor andre personer eller objekter med spesiell beskyttelse, slik som sanitetspersonell, syke, sårede og tilfangetatte.²⁰ Objekter med spesiell beskyttelse er for eksempel sykehus og kirker.²¹ Plikten til å unngå eller minske risiko for følgetap innebærer først og fremst at det før ethvert angrep må vurderes om det er sivile eller andre beskyttede personer eller objekter innenfor det området som de enkelte våpnene kan forventes å forårsake skade på, det vil si innenfor det som er ansett som farlig område. Med farlig område menes området rundt målet som er innenfor våpenets definerte virkeområde og dermed vil bli direkte påvirket av angrepet, eller som på annen måte er forventet å være farlig, for eksempel hvis angrepet er forventet å forårsake en større eksplosjon (se punkt 2.39 om utfordringer knyttet til indirekte virkninger av angrep). Dersom det er fare for følgetap, må det vurderes om det er mulig å gjennomføre angrepet på en måte som reduserer risikoen for utilsiktet skade, alternativt om angrepet kan gjennomføres på et annet tidspunkt eller på en annen måte. For eksempel kan det være aktuelt å stille krav om presisjonsstyrt ammunisjon (PGM), eller endre eller tilpasse våpentypen for å redusere skadepotensial eller skaderadius. Blant annet kan det være aktuelt å anvende tidsforsinket detonering («delayed fuse»). Slike hensyn vil særlig gjøre seg gjeldende ved angrep med eksplosive våpen mot militære mål som befinner seg i eller ved tett befolkede områder.

¹⁹ TP I art. 57(2)(a)(iii).

²⁰ Se kapittel 4.

²¹ Se kapittel 7.

- 2.31 Hvis de som skal gjennomføre angrepet blir klar over at situasjonen ikke er slik de som planla og besluttet at angrepet skulle gjennomføres trodde, må de vurdere om angrepet fremdeles er lovlig å gjennomføre, eller om det for eksempel er for mange sivile personer til stede. De kan få tilgang til ny informasjon eller situasjonen kan ha endret seg. For eksempel kan det man trodde var en militær bunker være et sivilt tilfluktsrom, eller sivile eller uidentifiserte personer beveger seg inn i farlig område. Dersom det blir klart at angrepet ikke er rettet mot et lovlig mål, eller vil forårsake uforholdsmessig store følgetap, enten fordi situasjonen har endret seg eller ikke var slik man forventet, skal angrepet avlyses eller utsettes.²² Det avgjørende er om beslutningen fremstår som riktig og fornuftig ut fra hva som kunne forventes ut fra de rådende omstendigheter og tilgjengelig informasjon.
- 2.32 For å kunne redusere risikoen for følgetap er det nødvendig at de som planlegger eller gjennomfører et angrep, har best mulig forståelse for situasjonen i målområdet. En god situasjonsforståelse er en grunnleggende forutsetning for alle gode militære avgjørelser. For eksempel er det viktig å kjenne motpartens operasjonsmønster og hvordan de stridende kler seg, eller om det er vanlig for sivile å kle seg i militære uniformseffekter. I tillegg vil det i mange tilfeller være avgjørende å ha god kjennskap til det konkrete målområdet. Dersom det er mulig, kan denne forståelsen opparbeides ved å kartlegge området over tid for blant annet å bli kjent med levemønsteret («pattern of life») til stridende og sivile personer i målområdet. Både generell situasjonsforståelse og kjennskap til det konkrete målområdet vil bidra til å gjøre det enklere å planlegge og gjennomføre operasjoner på en slik måte at risikoen for følgetap reduseres. I tillegg vil det kunne gjøre det mulig å se hva som bryter med normalbildet, og som dermed kan utgjøre en trussel. Det er viktig å tilpasse denne situasjonsforståelsen etter hvert som kunnskapen om området blir oppdatert eller erfaringer fra blant annet «battle damage assessments» viser at tidligere oppfatninger var feil. Det kan for eksempel være at noe som ble oppfattet som mistenkelig adferd, viser seg å være normalt, eller at estimerer på antall sivile forventet å bli skadet eller drept i et angrep i etterkant viste seg å være feil.
- 2.33 Eksempler på momenter som vil være relevante for forståelsen av et målområde:
- Er det sivile personer eller objekter eller andre personer eller objekter med spesiell beskyttelse innenfor området som kan skades av angrepet?
 - Bor det sivile personer i bygningen?
 - Pleier det å være sivile personer i området på denne tiden av døgnet?

²² TP I art. 57(2)(b).

- Pleier sivile personer å samle seg i visse områder til faste tider, finnes det for eksempel en fast markedsdag?
- Er det observert sivile personer på vei inn i området som ikke har kommet ut enda?
- Pleier personen som skal angripes, å reise alene eller sammen med andre stridende?
- Blir det aktuelle kjøretøyet brukt også av sivile, eller bare stridende?
- Inneholder noe i målområdet farlige krefter som vil frigjøres ved et angrep?

2.34 Hvis det er mulig å velge mellom flere lovlige mål for å oppnå en tilsvarende militær fordel, skal det målet som forventes å forårsake minst følgeskade, velges.²³

VANLIGE ÅRSAKER TIL FØLGETAP

Følgetap er som regel forårsaket av

- manglende kunnskap om målet;
- manglende generell situasjonsforståelse;
- feil oppfatning av den faktiske situasjonen;
- feil valg eller bruk av maktmiddel;
- manglende evne eller mulighet til å tilpasse maktbruk/maktmiddel;
- manglende evne eller mulighet til å sikre at våpenet treffer målet.

Hensynet til egne styrker

2.35 I vurderingen av hvilke forholdsregler som er praktisk mulig å ta i forbindelse med et angrep, vil beskyttelse av egne styrker også være et viktig moment. Samtidig må det aksepteres noe risiko for egne tap dersom dette er nødvendig for å unngå uforholdsmessig følgeskade. Derfor er det for eksempel ikke forbudt kun å benytte luftstyrker til å gjennomføre en operasjon, men dette kan medføre at det ikke er mulig å ta ut alle mål på en lovlig måte. Dersom luftangrep på et bestemt mål vil medføre uforholdsmessige store sivile tap, må angrepet enten gjennomføres på en alternativ måte, for eksempel med bakkestyrker, eller så må man la være å angripe målet.

Valg av våpen og metode

2.36 Valg av våpen og metode vil i de fleste tilfeller påvirke risikoen for sivile følgetap. Ved planlegging og gjennomføring av angrep må valg av våpen og metoder derfor vurderes med sikte på å unngå eller i hvert fall redusere

²³ TP I art. 57(3).

Eksempler på direkte og indirekte ild: En soldat med HK416 og norsk K9 artillerivogn. Foto 1: Torgeir Haugaard/Forsvaret, 2: Frederik Ringnes / Forsvaret.

utisiktede sivile tap.²⁴ Det er ikke et krav at presisjonsstyrte våpen alltid skal benyttes der det er fare for skade på sivile, men det vil være tilfeller hvor bruk av slike våpen vil være den eneste måten å redusere risikoen for sivile følgetap nok til at angrepet kan gjennomføres på en lovlig måte. Dersom bruken av presisjonsstyrte våpen vil redusere risikoen for følgetap sammenliknet med mindre presise våpen, skal disse benyttes så fremt det anses som praktisk mulig. For eksempel kan en militær sjef ha begrenset tilgang til slike våpen, og derfor velge å spare dem til situasjoner hvor behovet er større.

- 2.37 Angrep kan gjennomføres ved hjelp av direkte eller indirekte ild (beskytning). Beskytningen er direkte dersom både sensor og effektor, det vil si både den eller det som identifiserer målet og den som «trykker på avtrekkeren», befinner seg på samme plattform som der endelig beslutning om avfiring tas. Dette er for eksempel tilfelle for en stridsvogn som skyter på et mål, eller en soldat som skyter med gevær. Indirekte ild betyr at sensor, effektor og beslutningstaker er på ulike steder, eller at en direkteskytende plattform støtter noen som ikke selv ser målet. For eksempel vil en artillerienhet ikke selv se det stedet man skyter på. En pilot som ser sitt mål på bakken, leverer selv direkte ild, men engasjementet er indirekte ild for den bakkestyrken som mottar støtten og ikke selv ser målet. Andre eksempler på indirekte beskytning er bombekastere, styrte missiler, droner og feltartilleri. Bruk av slik indirekte beskytning vil i mange tilfeller øke risikoen for utisiktet skade ettersom det vil være større geografisk avstand mellom angriperen og målet, og det vil kunne gå en viss tid fra

²⁴ TP I art. 57(2)(a)(ii).

vurderingene gjøres og våpen utløses til målområdet treffes. I tillegg kan indirekte våpensystemer være mindre presise, spesielt hvis de ikke er fjernstyrte. Dette må det tas hensyn til i vurderingen av om gjennomføringen av angrepet vil være tillatt.

- 2.38 I tillegg til å vurdere hvilke våpen som er tilgjengelige og anvendelige, må også faktorer som kan påvirke effekten av våpenet vurderes. Dette kan for eksempel være terrenget hvor våpenet treffer, værforhold og angrepstidspunkt. For eksempel vil effekten av et våpen kunne være forskjellig avhengig av om det treffer asfalt eller sand.

Utfordringer knyttet til indirekte virkninger av angrep

- 2.39 I tillegg til den direkte effekten av våpenet eller metoden som benyttes ved et angrep, vil det kunne forekomme indirekte virkninger. For eksempel vil et rakettangrep på et ammunisjonslager kunne føre til sekundære eksplosjoner som forårsaker ødeleggelse i et større område enn raketteksplasjonen alene ville ha gjort. I tillegg kan våpen- eller ammunisjonstypen medføre mer langvarige følgeskader, for eksempel blindgjengere som forblir en risiko for sivilbefolkningen lenge etter at konflikten eller fiendtlighetene er over. Tilsvarende vil ødeleggelsen av en trafostasjon som forsyner et hovedkvarter med strøm, også kunne ta strømmen til et sivilt sykehus, med potensielt dødelige konsekvenser. Dersom slike indirekte virkninger ut fra de rådende omstendigheter og tilgjengelig informasjon er kjent eller burde være kjent, slik at de er mulig å forutse, må de anses som påregnelige. I så fall må de tas med i vurderingen av om angrepet skal gjennomføres eller om det vil forårsake uproporsjonalt store sivile tap.

Krav om å avlyse eller utsette et planlagt angrep

- 2.40 Et angrep skal avlyses eller utsettes dersom det blir åpenbart at
- målet ikke er et lovlig mål,
 - målet er gjenstand for spesiell beskyttelse eller
 - angrepet forventes å forårsake uforholdsmessig store tap av sivilpersoners liv eller skade på sivile personer, eller skade eller ødeleggelse av sivile objekter.²⁵

Forhåndsvarsling

- 2.41 De som planlegger eller gjennomfører angrep, skal, dersom omstendighetene tillater det, gi effektiv forhåndsvarsling om angrep som kan forårsake skade på sivile eller tap av sivile liv.²⁶ Forhåndsvarselet skal gjøre det mulig for sivile å

²⁵ TP I art. 57(2)(b).

²⁶ TP I art. 57(2)(c).

komme seg unna eller søke dekning før angrepet. I de tilfeller hvor forhåndsvarsling er mulig, må varselet være av en slik art at det faktisk når frem til de som kan bli berørt, på en forståelig måte, og gir de sivile en reell mulighet til å unngå å bli skadet av angrepet. Det må for eksempel gis i tide til at de sivile kan rekke å komme seg unna eller i dekning før angrepet og være så konkret som mulig. For å nå flest mulig, kan forhåndsvarselet for eksempel kommuniseres gjennom TV eller radio, eller ved å slippe flyveblader over området.

- 2.42 Varsling vil ikke frita den angripende part for andre forpliktelser overfor de sivile som er igjen i området, slik som kravet om å ta alle praktisk mulige forholdsregler for å unngå eller redusere sivile følgeskader. Det er ikke krav om forhåndsvarsling dersom omstendighetene ikke tillater det, for eksempel dersom slikt varsel medfører en uforholdsmessig stor risiko for egne styrker eller hvis overraskelsesmomentet er avgjørende for å nå målet med operasjonen. Måten forhåndsvarslingen utføres på, må derfor tilpasses situasjonen, både med hensyn til hvor konkret advarselen er, tidspunktet for advarselen, og måten den gjennomføres på. For eksempel kan det vurderes om et mer generelt forhåndsvarsel fortsatt vil hjelpe de sivile, samtidig som det reduserer risikoen for egne styrker.

EKSEMPLER PÅ FORHÅNDSVARSLING FRA HISTORIEN

- 19. mai 1944 ble Arbeidskontoret i Akersgata 55 i Oslo sprengt av Oslo-gjengen for å unngå at norske menn ble registrert for obligatorisk arbeidstjeneste for okkupasjonsmakten. Etter at sprengstoffet var plassert, ble det ropt at alle måtte komme seg ut.
- Koalisjonsstyrkene droppet store mengder flyveblader over Irak i 2002–2003. Et eksempel er flyveblader som advarte sivile om at lovlige mål ville bli angrepet, og at sivile derfor burde holde seg unna slike mål. Det ble brukt bilder for å forklare hva lovlige mål er.
- Under den israelske operasjonen Cast Lead mot Gaza i 2009 ringte israelerne hjem til palestinere for å advare dem om at militære mål i området de bodde i ville bli angrepet, og fortelle dem at de burde evakuere.

Metodisk målbekjemping

- 2.43 I praksis vil det være et skille mellom metodisk målbekjemping («targeting») og bruk av makt i respons til et nært forestående eller pågående angrep fra motparten, det vil si stridskontakt. I tillegg vil det være et skille mellom forhåndsplanlagt og dynamisk målbekjemping. Plikten til å gjøre alt som er praktisk mulig for å unngå eller minske sivile følgetap, er det samme i alle situasjonene, men vurderingen vil være forskjellig. Forhåndsplanlagt målbekjemping har til hensikt å engasjere kjente, statiske mål som finnes i

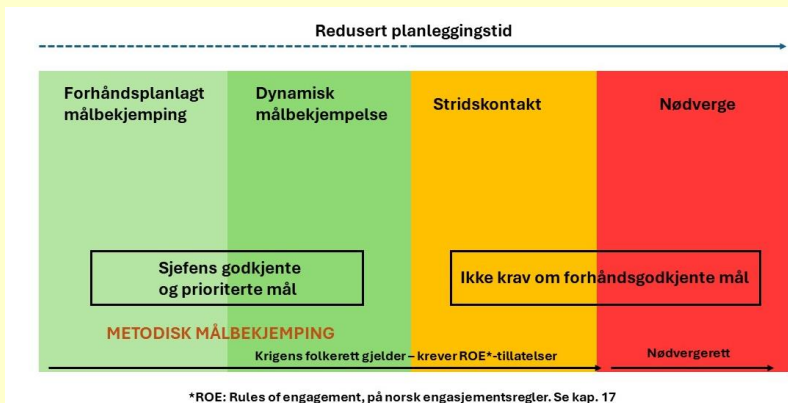
operasjonsområdet, mens dynamisk målbekjemping brukes til å engasjere oppdukkende mål. Maktbruk som reaksjon på et angrep eller andre truende handlinger vil ofte utgjøre stridskontakt, som ikke er en form for metodisk målbekjemping.

- 2.44 Ved forhåndsplanlagt og dynamisk målbekjemping skal det gjennomføres en grundig målutviklingsprosess. Denne prosessen innebærer at de som planlegger angrepet, samler inn og vurderer tilgjengelig informasjon som har betydning for vurderingen av om målet er tillatt å angripe. Metodisk målbekjemping vil ofte benyttes mot personer eller objekter som ikke nødvendigvis utgjør en trussel på det aktuelle tidspunktet, men som likevel er godkjente lovlige mål på grunn av deres funksjon eller forventede fremtidige handlinger eller bruk. Som et resultat av målutviklingsprosessen vil det foreligge lister over godkjente mål eller mål-kategorier. Disse må kontinuerlig oppdateres for å ta hensyn til ny informasjon og endrede omstendigheter. For eksempel kan bruken av et objekt endres, slik at objektet ikke lenger er et lovlig mål.
- 2.45 For mål som ikke kan eller som ikke forventes å bli flyttet på, er det i større grad praktisk mulig å gjennomføre en grundig vurdering av om det er sivile personer eller objekter i nærheten av målet, som direkte eller indirekte kan bli skadet ved et angrep, i forkant av angrepet. Informasjon hentes fra ulike kilder, blant annet etterretningskilder, rekognosering, overvåkning og liknende. Basert på informasjonen om målet og området rundt vil de som planlegger angrepet, også kunne gi anbefalinger til beslutningstaker om hvilke midler eller metoder som er aktuelle å bruke for å redusere risikoen for sivile følgetap. Anbefalingene kan også inneholde føringer for når angrepet bør gjennomføres, og om eventuell sivilbefolkning skal varsles før angrep iverksettes. Forhåndsplanlegging av angrep vil følge standard prosedyrer hvor det blant annet er gitt ulike autorisasjonsnivå for å godkjenne gjennomføring av angrep som forventes å forårsake sivile følgetap. Ved gjennomføring av et slikt angrep må personen eller objektet som skal angripes, identifiseres som den personen eller det objektet som er forhåndsgodkjent som lovlig mål. I tillegg må de som gjennomfører angrepet avvente eller avlyse angrepet dersom det blir uklart om angrepet er lovlig å gjennomføre, enten fordi målet ikke er et militært mål eller fordi det vil forårsake uproporsjonal følgeskade. Se også punkt 2.27 om ansvarsfordeling mellom de som planlegger og gjennomfører angrep.
- 2.46 Ved planlagte angrep på mål som ikke er lokalisert eller som forventes å flytte på seg (dynamisk målbekjemping), for eksempel personer, kjøretøy og fartøy, må vurderinger knyttet til gjennomføring av angrepet tas når målet er lokalisert og identifisert. Dette innebærer at det ofte vil være mindre tid til å ta forholds-

regler. Også for denne typen angrep skal formelle prosesser følges. I prinsippet avviker de ikke fra prosessene man benytter for «forhåndsplanlagt målbekjempning», men tar hensyn til behovet for å gjennomføre vurderingene på kortere tid. Blant annet er det fremdeles krav til å gjøre det som er praktisk mulig for å forsikre seg om at målet er lovlig og å unngå eller i det minste redusere risikoen for sivile følgeskader. Hva som er praktisk mulig i disse tilfellene, må vurderes ut fra hvilken trussel man står overfor, hvilket utstyr man har tilgjengelig, og tid til disposisjon for vurdering av situasjonen. Dette er behandlet i detalj i punkt 2.7.

- 2.47 Bruk av makt i respons til pågående eller nært forestående angrep kan deles inn i to kategorier: bruk av makt basert på krigens folkerett og bruk av makt i nødverge. I de fleste tilfeller vil slike angrep være knyttet til den pågående væpnede konflikten, og maktbruken reguleres derfor av krigens folkerett. Det innebærer blant annet at de involverte må gjøre det som er praktisk mulig for å redusere risikoen for sivile følgeskader. I noen tilfeller kan det være snakk om bruk av makt i nødverge/selvforsvar, for eksempel hvis det ikke er tilstrekkelig klart om personen som utgjør en trussel, er et lovlig mål etter krigens folkerett (se kapittel 3). Da må personen anses som beskyttet sivil og eventuell maktbruk må hjemles i fredstidsregler. Nødverge er spesielt aktuelt i slike situasjoner. Det innebærer at maktbruken må begrenses til det som er nødvendig og proporsjonalt for å stoppe eller avverge angrepet, og kan kun rettes mot den som utgjør en trussel. Utøvelse av nødverge gir med andre ord et mindre handlingsrom enn utføring av lovlige krigshandlinger fordi både form

FORHOLDET MELLOM METODISK MÅLBKJEMPING, STRIDSKONTAKT OG NØDVERGE

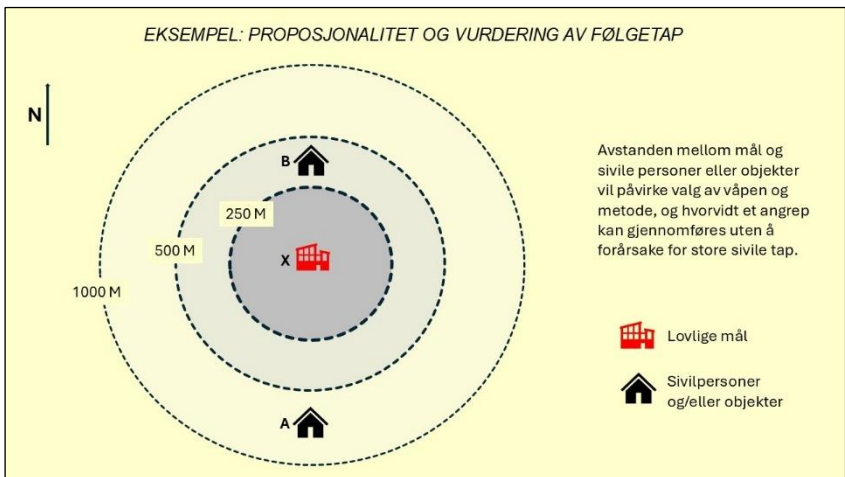
og grad av maktbruk er mer begrenset. Blant annet kan dødelig makt kun benyttes som siste utvei, og aksepten for sivile følgeskader er lavere for bruk av makt i nødverge enn for maktbruk rettet mot lovlige mål etter krigens folkerett. Forholdet mellom nødverge og lovlige krigshandlinger er behandlet i punkt 1.62–1.67 og nødvergerett som straffrihetsgrunn i 16.54–16.61.

Illustrasjon: Gjennomføring av angrep og anvendelse av krigens folkerett

- 2.48 Det planlegges et angrep på mål X som en del av en forhåndsplanlagt operasjon. Mål X er et lager for militært sambandsmateriell, og er et lovlig mål. Det er to sivile bygninger i nærheten, A og B, som er henholdsvis 800 m og 400 m fra X (se skisse nedenfor for plassering av de ulike objektene). Situasjonen i området tilsier at det ikke er aktuelt å benytte bakkestyrker til å gjennomføre angrepet.

a. Scenario 1

Bygning A er et hjem hvor det til enhver tid er sivile, mens bygning B er et uthus som ikke lenger er i bruk. Det er ingen andre sivile objekter innenfor en radius av 500 meter fra bygningene. Det er ikke observert sivile personer i eller ved sambandslageret. I dette tilfellet vil risikoen for sivile følgetap være lav og dermed akseptabel, så fremt våpen eller metode som benyttes er tilstrekkelig presis og ikke er forventet å forårsake skade mer enn 500 meter fra målet.

b. Scenario 2

Samme som over, men bygning B er nå en sivil bolig. Faren for skade på sivile har økt, og det må tas ytterligere forholdsregler for å minske risikoen for sivile følgetap. For eksempel må muligheten for å forhåndsvarsle vurderes, eller om det er perioder det ikke forventes å være folk i bygningene. I tillegg vil det være aktuelt å vurdere om presisjonsstyrte våpen skal benyttes, og om våpenet kan tilpasses slik at effekten begrenses til målet. Videre bør det for eksempel vurderes om eventuell avstandslevert ammunisjon bør leveres i retning øst–vest i stedet for nord–sør slik at risikoen for at bygning A og B blir truffet kan reduseres.

c. Scenario 3

Bygning A og B er begge sivile boliger, og det er sett sivile personer i nærheten av sambandslageret. Det vil derfor være vanskelig å gjennomføre et angrep uten å forårsake skade på sivile personer eller objekter. I slike tilfeller må det vurderes om angrepet på målet vil gi en så stor militær fordel at den antatte skaden på sivile (proporsjonalitetsprinsippet) ikke vil være uforholdsmessig. Det samme må gjøres dersom det plutselig kommer en ukjent person inn i området, med mindre personen kan identifiseres som lovlig mål. Dette vil også gjelde for scenario 1 og 2 dersom noen kommer inn i området.

Beskyttelse av egen sivilbefolkning mot virkningene av angrep

- 2.49 I tillegg til å ta forholdsregler i planleggingen og gjennomføringen av egne angrep, skal man gjøre det som er praktisk mulig for å begrense virkningene av angrep på sivile personer og objekter i områder som er under egen kontroll.²⁷ For kommentarer rundt begrepet «praktisk mulig», se punkt 2.7. Beskyttelse av sivile er behandlet i mer detalj i kapittel 4.
- 2.50 Sivile personer og sivile objekter under en konfliktparts kontroll skal, så langt det er praktisk mulig, flyttes bort fra områder i nærheten av lovlige mål. Slik evakuering kan kun gjøres ut ifra hensynet til de sivils sikkerhet.²⁸ På okkupert område er det ikke tillatt å tvangsevakuere eller deportere sivile fra et område unntatt i de tilfeller hensynet til befolkningens sikkerhet eller tvingende militære grunner gjør det nødvendig (se punkt 10.39 og 15.29–15.30).²⁹

²⁷ TP I art. 58.

²⁸ TP I art. 58(a).

²⁹ GK IV art. 49, TP II art. 17.

- 2.51 For å begrense virkningene av angrep skal man unngå å plassere lovlige mål innenfor eller i nærheten av tett befolkede områder.³⁰ Dersom dette ikke gjøres i fredstid, må det foreligge en plan for å flytte de potensielle lovlige målene, eller evakuere sivilbefolkningen i nærliggende områder dersom det oppstår fare for en væpnet konflikt på territoriet. Denne problemstillingen er drøftet videre i kapittel 10 om krigføringsmetoder, punkt 10.32 flg.
- 2.52 Det skal også tas øvrige aktuelle forholdsregler for å beskytte sivile personer og objekter fra farer som følger av militære operasjoner. Dette inkluderer blant annet utvikling og vedlikehold av varslingsystemer for blant annet evakuering, utvikling av klare evakueringsplaner, å sikre at det finnes tilstrekkelig med vedlikeholdte tilfluktsrom, samt å sikre tilstrekkelig vern mot radiologiske, kjemiske og biologiske angrep.³¹ Ansvar for slike oppgaver hviler i mange tilfeller på sivile og ikke militære myndigheter, men Forsvaret kan likevel bli bedt om å støtte.
- 2.53 Sivile skal ikke brukes til å beskytte eller skjule lovlige mål. Selv om den ene parten utnytter sivile på denne måten, fritar ikke dette de angripende styrkene fra deres plikt til å skåne sivile eller til å redusere sivile følger. ³² Dette vil imidlertid være sivile tap som det er praktisk vanskelig å unngå, slik at et angrep vil være lovlig dersom den militære fordel som forventes oppnådd, veier opp for de sivile tapene og alle praktisk mulige forholdsregler er tatt for å minske skade på sivile. Sivile som frivillig opptrer som skjold, vil kunne bli lovlige mål og dermed miste sin beskyttelse mot å bli angrepet, se kapittel 3 eksempelvis 3 (side 69). Det vil imidlertid kunne være vanskelig å vurdere i hvilken grad de sivile faktisk oppholder seg ved målet frivillig, og man skal ved tvil legge til grunn at tilstedeværelsen ikke er frivillig.

³⁰ TP I art. 58(b).

³¹ Se f.eks. *Lov om kommunal beredskapsplikt, sivile beskyttelsestiltak og Sivilforsvaret (sivilbeskyttelsesloven)* LOV-2010-06-25-45, §§ 16, 17, og 20.

³² TP I art. 51(8).

OPPSUMMERING

Denne listen er ikke et alternativ til pliktene ovenfor, men er ment som en huskeliste over de tema som må vurderes. I tillegg kommer misjonsspesifikke ordrer og engasjementsregler.

1. Lokaliser og observer det potensielle målet og området rundt.
2. Vurder om målet (person eller objekt) er et lovlig mål og ikke har spesiell beskyttelse.
3. Vurder om det er fare for sivile følgetap, og ta alle praktisk mulige forholdsregler for å redusere sivile følgetap til et minimum.
4. Vurder hvilke våpen eller metoder som vil være mest hensiktsmessige å bruke for å unngå sivile tap.
5. Vurder om eventuelle sivile følgetap vil være proporsjonale (det vil si ikke uforholdsmessig store) i forhold til den militære fordel som forventes oppnådd med angrepet.
6. Under gjennomføring av angrepet, gjør det som er praktisk mulig for å sikre at våpenet treffer målet.
7. Avbryt eller utsett angrep dersom det blir klart at noen av konklusjonene i punkt 2–6 ikke lenger er gyldige.

3 Personer som er lovlige mål

Introduksjon

- 3.1 Dette kapittelet gir en oversikt over de ulike kategoriene av personer som kan være lovlige mål i væpnet konflikt, og hva som skal til for å være lovlig stridende. Hvilken status de ulike kategoriene av personer skal ha dersom de blir tatt til fange, behandles i kapittel 7. Kapittel 4 ser nærmere på sivile og andre kategorier av beskyttede personer, og hvilke krav ulike grupper har på beskyttelse.
- 3.2 Krigens folkerett skiller mellom stridende personer på den ene siden og sivile og andre beskyttede personer på den andre. Stridende personer er igjen delt opp i to kategorier; 1) stridende personer som har rett til å ta del i fiendtligheter¹ («lovlig stridende» eller «kombattante») og 2) de som ikke har det (som vi i denne manualen har valgt å kalle «andre stridende»), se nærmere i punkt 3.5. Under gjennomføringen av militære operasjoner i en væpnet konflikt har soldater lov til å angripe motpartens stridende styrker og andre stridende. Samtidig skal partene i en væpnet konflikt til enhver tid gjøre det som er praktisk mulig for å skåne dem som har krav på beskyttelse, både sivile og stridende som på grunn av skade, sykdom, tilfangetakelse eller liknende må anses som kampudyktige.²
- 3.3 En person som er vurdert til å være et lovlig mål, kan angripes. Med angrep menes voldshandlinger med sikte på å skade eller ta liv, eller å berøve noen friheten. Hvor sikker man må være for å kunne anse noen som lovlig mål, er behandlet i punkt 2.6–2.8. Når og på hvilken måte et lovlig mål kan angripes, reguleres av krigens folkerett, se spesielt kapittel 2, 9 og 10. Blant annet må maktbruken være proporsjonal. Proporsjonalitetsprinsippet medfører at stridende skal unngå å angripe lovlige mål dersom det er antatt at dette vil kunne medføre utilsiktede tap av sivile liv, eller ødeleggelse av sivile gjenstander som vil overstige den direkte og konkrete militære nytten som er forventet oppnådd av angrepet. Det er ikke noe krav om å begrense væpnede styrkers bruk av makt mot lovlige mål, slik det for eksempel er for politiet (såkalt «makteskalering»). Dette innebærer blant annet at det ikke er et

¹ TP I art. 43(3).

² TP I art. 41 og 57 og TP II art. 4 og 13.

folkerettslig krav om å ta lovlige mål til fange i stedet for å skyte, med mindre personen gir tegn til å ville overgi seg.

- 3.4 Det forutsettes i denne manualen at norske styrker tilfredsstiller kravene til å være lovlig stridende og dermed har lov til å bruke væpnet makt i henhold til krigens folkerett. Manualen vil med andre ord ta som utgangspunkt at norske styrker har status som lovlig stridende dersom de deltar i en væpnet konflikt, enten den er internasjonal eller ikke-internasjonal. Hvem som er lovlig stridende, presenteres i punkt 3.5.

Kort oversikt over personer som er lovlige mål

3.5 Lovlig stridende:

- Medlemmer av væpnede styrker som hører til en part i konflikten (unntatt personer med spesiell beskyttelse, se punkt 3.11), og medlemmer av militser og avdelinger av frivillige som utgjør en del av disse væpnede styrkene³ (punkt 3.9)
- Medlemmer av organiserte motstandsbevegelser tilhørende en part i internasjonale væpnede konflikter⁴ (punkt 3.18)
- Deltakere i spontan motstand mot invasjon i internasjonale væpnede konflikter (levée en masse)⁵ (punkt 3.22)

Andre stridende:

- Sivile som deltar direkte i fiendtligheter, enten spontant eller regelmessig⁶ (punkt 3.23)
- Medlemmer av organiserte væpnede grupper som ikke handler på vegne av en stat⁷ (punkt 3.43)
- Spioner⁸ (punkt 3.48)
- Leiesoldater⁹ (punkt 3.50)

Rett til å delta i fiendtligheter

- 3.6 Krigens folkerett tar utgangspunkt i at stridende personer som oppfyller visse vilkår, har rett til å delta i fiendtligheter.¹⁰ Dette medfører at stridende personer

³ GK III art. 4(A)(1) og TP I art. 43(2).

⁴ GK III art. 4(A)(2).

⁵ GK III art. 4(A)(6).

⁶ TP I art. 51(3). Begrepet «sivile» inkluderer medlemmer av ikke-organiserte væpnede grupper i internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter, selv om de opererer til støtte for en stat.

⁷ TP I art. 51(3).

⁸ TP I art. 46.

⁹ TP I art. 47.

¹⁰ TP I art. 43(2).

som ikke oppfyller vilkårene, ikke har denne retten. I manualen vil altså disse to kategoriene bli betegnet lovlig stridende og andre stridende, se punkt 3.5.

- 3.7 Personer som har rett til å delta i fiendtligheter, eller lovlig stridende, er i utgangspunktet medlemmer av en stats væpnede styrker. De handler med andre ord på en stats vegne. Så lenge de overholder krigens folkerett, skal de ikke stå personlig til ansvar for disse handlingene. Lovlig stridende skal derfor ikke straffes for lovlige krigshandlinger, som for eksempel å drepe en person som er et lovlig mål. I tillegg skal lovlig stridende behandles etter spesielle regler dersom de blir tatt til fange i en internasjonal væpnet konflikt, det vil si som krigsfanger. Reglene er utformet slik fordi det er staten og ikke personene som skal holdes ansvarlig for lovlige krigshandlinger. Dette innebærer også at det kun er lovlig stridende som har krav på immunitet fra nasjonale lover for lovlige krigshandlinger. Kort sagt er det kun lovlig stridende som kan anse noen eller noe som et lovlig mål. Lovlige krigshandlinger og forholdet til nasjonal strafferett er nærmere forklart i punkt 16.49–16.52.
- 3.8 Personer som ikke har rett til å delta, men likevel gjør det («andre stridende»), har ikke denne retten til immunitet mot straff etter krigens folkerett. De kan derfor stilles til ansvar etter nasjonal rett, med mindre staten velger å gi dem amnesti.¹¹ Det betyr at andre stridende som angriper en person som i utgangspunktet er et lovlig mål etter krigens folkerett, likevel vil kunne straffeforfølges for sine handlinger etter alminnelig nasjonal straffelovgivning. Slike brudd på nasjonal rett vil ikke nødvendigvis utgjøre krigsforbrytelser ettersom det kun er de mest alvorlige overtredelse av krigens folkerett som er krigsforbrytelser.

Medlemmer av de væpnede styrker

- 3.9 Medlemmer av de væpnede styrker til en av partene i konflikten er lovlige mål med mindre de har spesiell beskyttelse, se punkt 3.11. De kan angripes så lenge de tilhører de væpnede styrker, både når de deltar i kamphandlinger og når de utfører andre gjøremål, for eksempel sover eller trener.
- 3.10 Med medlemmer av en stats væpnede styrker menes medlemmer av alle organiserte væpnede styrker, grupper og enheter som
 - står under en kommandostruktur med ansvar for de underordnede, og som står ansvarlig overfor en stat som er part i konflikten,
 - er underlagt et internt disiplinærsystem som blant annet skal sikre etterlevelse av krigens folkerett,¹² og

¹¹ TP II art. 6(5).

¹² TP I art. 43(1).

- skiller seg fra sivile ved hjelp av uniform eller tilsvarende.¹³

3.11 Medlemmer av de væpnede styrker som har spesiell beskyttelse, og som derfor ikke er lovlige mål, er

- sanitetspersonell (se kapittel 6),
- religiøst personell, for eksempel feltprester, feltimamer og felthumanister (se kapittel 4),
- frihetsberøvede personer, og personer som klart tilkjennegir ønske om å overgi seg (se kapittel 7),
- personer som hopper ut i fallskjerm fra et luftfartøy i nød (se kapittel 12),
- syke/sårede/skipbrudne som ikke lenger deltar direkte i fiendtlighetene (se kapittel 6 og 11), og
- parlamentærer (se punkt 4.54).

Spesiell beskyttelse er nærmere behandlet i 4.38 flg.

3.12 Distinksjonsprinsippet krever at lovlig stridende skal skille seg fra sivilbefolkningen på synlig vis. Medlemmer av væpnede styrker skal derfor som hovedregel alltid bære uniform. Tradisjonelt sett vil militære styrker også bære våpen åpent, det vil si at våpen ikke skjules under klesdrakt og liknende, men for uniformerte medlemmer av de væpnede styrker er ikke dette et vilkår for å beholde statusen som lovlig stridende.¹⁴ Grunnen til dette er at uniformen gjør det tilstrekkelig klart at personen er stridende. Det er derfor ikke i strid med krigens folkerett å bruke skjulte pistolhylster eller å bruke klær som skjuler håndvåpen. Det vil derimot kunne være praktisk hensiktsmessig å bære våpen åpent, og militære sjefer kan derfor, eller av andre grunner, gi ordre om at underordnede ikke skal skjule våpen. Dersom våpen skjules for å gi inntrykk av at man har krav på en form for beskyttet status, og situasjonen utnyttes til å angripe motstanderen, kan dette anses som et svik og dermed være ulovlig (se kapittel 10).

3.13 Medlemmer av norske styrker skal skille seg fra sivilbefolkningen så lenge de deltar i en væpnet konflikt. Dette skal gjøres ved å bære godkjent norsk uniform og nasjonalitetsmerke. For deltakelse i internasjonale operasjoner innebærer dette at norske styrker skal bære uniform mens de er i operasjonsområdet og på reise til og fra området, men ikke mens de er på permisjon utenfor operasjonsområdet. Ved en væpnet konflikt i Norge vil det til enhver tid kunne oppstå behov for at norske styrker deltar i konflikten og norske styrker vil være lovlige mål hele tiden.

¹³ TP I art. 44(3).

¹⁴ GK III art. 4(A)(1) og TP I art. 43 og 44.

- 3.14 Norge har valgt en modell hvor flere ansatte i Forsvaret er sivile i fredstid. Ved krise eller krig, tilsier både folkerettslige og operative hensyn at de fleste ansatte i Forsvaret skal enten være eller gjøres militære slik at de blir medlemmer av de væpnede styrker (se punkt 5.9–5.11). Dette følger av kravene til distinksjon og forholdsregler mot virkningene av angrep (inkludert følgeskaderisikohensyn) og behovet for militær kommando og kontroll. Sivilt ansatte skal derfor, gjennom styrkedisponering, gis status som stridende, ikles militær uniform og gis militær grad, og kan bevæpnes. Som videre forklart i kapittel 5 vil dette også kunne gjelde andre sivile dersom de skal tjenestegjøre i stillinger som kan innebære direkte deltakelse i fiendtligheter, enten i internasjonale operasjoner eller ved forsvar av Norge. Ved internasjonal væpnet konflikt skal personellet ha identitetskort for stridende som skal sikre krigsfangestatus, med informasjon om fullt navn, grad samt fødselsnummer.¹⁵ Av hensyn til distinksjonsprinsippet og sikkerheten til de berørte personene, skal sivile som på grunn av sin funksjon ikke er styrke-disponert, ikke ikles militær uniform, men kan ved behov få utdelt sivilt arbeidsantrekk. Sivile som følger de væpnede styrker uten å være medlem av disse, skal ved internasjonal væpnet konflikt ha eget identitetskort som sikrer krigsfangestatus for denne kategorien personell (se punkt 4.65–4.66). Forsvarets bruk av sivile er behandlet i detalj i kapittel 5.
- 3.15 Det kan gjøres unntak fra kravet om uniformering etter godkjenning fra styrkesjef, for eksempel dersom norske styrker skal involveres i informasjons-innhenting bak motpartens linjer. Dersom det er nødvendig for medlemmer av norske styrker å operere uten uniform for å unngå å bli fanget under flukt fra motpartens fangenskap, vil det også være tillatt. Medlemmer av væpnede styrker som opererer uten uniform, risikerer imidlertid å bli anklaget for svik eller spionasje dersom de blir tatt til fange av motparten. Disse krigsførings-metodene er behandlet i kapittel 10. Kort oppsummert er spionasje i seg selv ikke brudd på krigens folkerett, men vil kunne være brudd på nasjonal rett i den stat det spioneres mot. Det vil kun være svik dersom en lovlig stridende dreper, skader eller tar til fange en motstander etter å ha forledet motparten til å tro at vedkommende har krav på beskyttelse.¹⁶ Siden personer som ikke oppfyller vilkårene til uniformering kan miste retten til krigsfangestatus, vil krav om uniformering og unntak fra dette bli nærmere behandlet i punkt 7.17–7.19.
- 3.16 Hvis militser eller avdelinger av frivillige (ofte kalt «paramilitære grupper») eller væpnet politi skal inkorporeres i de væpnede styrker, må informasjon om

¹⁵ GK III art. 17(3).

¹⁶ TP I art. 37 og 46.

dette tilflytte de andre partene i konflikten for å unngå misforståelser. Personellet får da status som lovlig stridende, og vil være lovlige mål i en væpnet konflikt.¹⁷ For å beholde status som lovlig stridende må de oppfylle øvrige krav satt for medlemmer av væpnede styrker, spesielt kravene om å stå under militær kommando, å være underlagt et internt disiplinærsystem og å skille seg fra sivilbefolkningen.

- 3.17 I internasjonale væpnede konflikter vil medlemmer av de væpnede styrker som faller i hendene på motparten, enten de blir tatt til fange eller overgir seg, ha krav på krigsfangestatus og immunitet fra straff for lovlige krigshandlinger.¹⁸ Reglene for tilfangetakelse og behandling av fanger presenteres i kapittel 7, og lovlige krigshandlinger behandles i kapittel 16.

Medlemmer av organiserte motstandsbevegelser i en internasjonal væpnet konflikt

- 3.18 Medlemmer av militser og frivillige avdelinger, for eksempel organiserte motstandsbevegelser, som ikke er inkorporert i de ordinære væpnede styrker, vil være lovlige mål så lenge medlemskapet varer.¹⁹
- 3.19 Med organiserte motstandsbevegelser menes grupper som
- er ledet av en person som er ansvarlig for sine underordnede,
 - har et fastsittende kjennetegn, gjenkjennelig på avstand,
 - bærer våpnene åpent, og
 - følger krigens folkerett i sine operasjoner.
- 3.20 I tillegg må de tilhøre en av partene i konflikten. Hvorvidt noen er medlem i en slik bevegelse, er en vurdering som må tas på grunnlag av den informasjon som er tilgjengelig på det aktuelle tidspunktet. Dette kan for eksempel være etterretningsinformasjon om at en person gir eller tar imot ordre fra andre kjente medlemmer.
- 3.21 Dersom disse vilkårene er oppfylt, vil de være lovlig stridende og derfor ha krav på krigsfangestatus og immunitet fra straff for lovlige krigshandlinger, se kapittel 6 og 14. Hvis vilkårene ikke er oppfylt, vil de likevel kunne være lovlig mål, enten fordi de anses som medlemmer av organiserte væpnede grupper (se punkt 3.43 flg.) eller fordi de på annen måte deltar direkte i fiendtlighetene (se punkt 3.23 flg.).

¹⁷ TP I art. 37 og 46.

¹⁸ GK III art. 4 og TP I art. 44(1).

¹⁹ GK III art. 4(A)(2).

Deltakere i spontan motstand mot invasjon i en internasjonal væpnet konflikt

- 3.22 Deltakere i spontan motstand mot invasjon («levée en masse») er lovlige mål for de invaderende styrkene så lenge deltakelsen varer. Denne kategorien omfatter sivile personer som velger å bruke de midler og metoder de har tilgjengelig for å forsvare seg mot en invaderende styrke, men som ikke har tid til å organisere seg eller skaffe seg fastsittende kjennetegn. De vil med andre ord ikke ha mulighet til å oppfylle alle kravene til lovlig stridende fremstilt i punkt 3.10. De vil likevel ha status som lovlig stridende og ha krav på krigsfangestatus så lenge de bærer våpen åpent og ikke forsøker å skjule dem, og respekterer krigens folkerett.²⁰ Dette unntaket fra de generelle kravene til lovlig stridende gjelder ikke på okkupert område ettersom motparten allerede har kontroll over området og eventuell motstand ikke lenger kan anses som spontan.

EKSEMPEL 1: SPONTAN MOTSTAND

Under invasjonen av Irak i 2003 ble amerikanske væpnede styrker møtt med motstand både fra den irakiske hær og fra sivile irakiske borgere som valgte å forsvare seg mot angrepet. De sivile som valgte å forsvare seg mot de amerikanske styrkene, uten å ha tid til å organisere seg, kan anses som deltakere i «levée en masse». Da situasjonen etter hvert endret seg til å være en okkupasjon, hadde irakiske borgere tid og mulighet til å organisere seg og skaffe seg et kjennetegn. Irakiske borgere som fortsatte å kjempe mot de amerikanske okkupasjonsstyrkene uten å organisere seg og skaffe seg et kjennetegn, var derfor å anse som sivile som deltar direkte i fiendtligheter.

Spontan motstand oppsto også under fullskala-invasjonen av Ukraina i 2022. Blant annet benyttet sivile seg av molotovcocktails som de brukte mot russiske væpnede styrker. Andre utstyrte seg med våpen og tok del i kamphandlinger. Slik motstand vil ansees som deltakelse i «levée en masse».

Sivile som tar direkte del i fiendtlighetene

- 3.23 Kamphandlinger kan ikke gjennomføres med det formål å ramme sivile. I utgangspunktet skal sivile også beskyttes mot virkningene av kamphandlinger. Denne beskyttelsen forutsetter imidlertid at sivile ikke tar del i den væpnede konflikten. Sivile som tar direkte del i fiendtlighetene, blir lovlige mål, både i internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter, i den perioden de tar del i fiendtlighetene.²¹ De mister altså beskyttelsen mot å bli angrepet, som

²⁰ GK III art. 4(A)(6).

²¹ TP I art. 51(3) og TP II art. 13(3).

sivile i utgangspunktet har, men gjenvinner beskyttelsen når de ikke lenger deltar direkte i fiendtlighetene. I tillegg til å bli lovlig mål for angrep, vil slike personer heller ikke inngå i proporsjonalitetsvurderingen.

- 3.24 Det kan i noen tilfeller være problematisk å avgjøre hvorvidt vilkårene for direkte deltakelse i fiendtligheter er oppfylt, slik at en person har mistet beskyttelsen. For å lette avgjørelsen vil de ulike momentene bli behandlet i mer detalj, og det vil bli gitt eksempler både på handlinger som kan anses som tilstrekkelige til å miste beskyttelsen, og på tilfeller som ikke resulterer i tap av beskyttelse.
- 3.25 Det er viktig å huske på at dersom man er i tvil om noen av vilkårene er oppfylt og dermed om en person er lovlig mål, skal vedkommende fortsatt anses som sivil og ikke miste beskyttelsen.²² Siden det sjelden er mulig å være helt sikker, aksepteres det at det foreligger en viss grad av tvil, men et angrep kan kun gjennomføres hvis det ut fra de rådende omstendigheter og tilgjengelig informasjon er rimelig å anse personen som lovlig mål. Tvilsspørsmålet er nærmere behandlet i punkt 2.6–2.8. Dersom det ikke foreligger tilstrekkelig informasjon til å konkludere med at en person deltar direkte i fiendtligheter, vil det likevel kunne være lovlig å sikkerhetsinternere personen (se punkt 7.100 flg.). I tillegg vil sivile som deltar direkte i fiendtligheter, enten sporadisk eller regelmessig, kunne ha brutt nasjonal straffelov. I motsetning til lovlig stridende har sivile ikke rett til å ta del i fiendtlighetene. Selv om en person ikke kan angripes fordi det er tvilsomt om vedkommende i øyeblikket oppfyller vilkårene for direkte deltakelse (se punkt 3.26 flg.), vil personen kunne straffeforfølges etter nasjonale straffe-bestemmelser for tidligere tilfeller av direkte deltakelse som kan bevises.

Direkte deltakelse

- 3.26 Det må i hvert enkelt tilfelle foretas en konkret vurdering av hvorvidt direkte deltakelse kan sies å foreligge. Direkte deltakelse innebærer at en handling må
- kunne forårsake skade på militære operasjoner eller stridskapasitet, eller på beskyttede personer eller objekter,
 - være en direkte årsak til denne skaden, og
 - være gjennomført i den hensikt å skade den ene parten i konflikten til fordel for en annen.
- 3.27 *Skade.* Vilket om å forårsake skade innebærer at handlingen må kunne ha en negativ effekt på motpartens militære operasjon eller kapasitet, eller kunne forårsake skade eller ødeleggelse på beskyttede personer eller objekter. Skade

²² TP I art. 50(1).

på motpartens operasjoner eller kapasiteter trenger ikke å innebære død, skade eller ødeleggelse av personer eller objekter. Det kan være tilstrekkelig at handlingen har en negativ innvirkning for eksempel på troppeforflytning, logistikk og kommunikasjon. Skade for motparten kan derfor også kunne oppstå som følge av at man utfører en aktivitet som beskytter eller styrker egne militære operasjoner eller egen stridskapasitet, for eksempel å vedlikeholde eller klargjøre militært utstyr for bruk i nært forestående kamphandlinger.

- 3.28 *Direkte årsak.* For at en handling skal anses som en direkte deltakelse i fiendtligheter, må den kunne forårsake en slik skade som beskrevet i 3.27. Dette betyr at handlingen må være nødvendig for tilretteleggelsen av handlingen som forårsaker skade, og ha nær tilknytning til denne. Det er med andre ord ikke kun den siste avgjørende handling i en handlingsrekke som kan oppfattes som direkte deltakelse, slik som for eksempel det å avfyre en rakett, men også de handlinger som gjorde angrepet mulig, for eksempel planlegging av angrepet eller transport av personell og våpen til egnet sted. Generell krigsinnsats, som finansiering og innsamling av eksempelvis mat og drikke, vil ikke være direkte deltakelse fordi bidraget ikke er direkte nok.
- 3.29 *Hensikt.* I tillegg til kravene om skade og direkte årsak må personen ha hatt til hensikt både å forårsake skaden og å støtte den ene parten i konflikten. På denne måten utelukkes handlinger som ikke er tilknyttet konflikten, for

Sivile bærer kasser med ammunisjon for M23-opprørere i byen Mushaki øst i Den demokratiske republikken Kongo, november 2012.

Transport av ammunisjon til fronten er en oppgave som kan utgjøre direkte deltakelse i fiendtligheter og som dermed kan resultere i at personene involvert blir lovlige mål.

Foto: AFP Photo / Phil Moore

eksempel alminnelig kriminalitet, eller handlinger som tilfeldigvis har en negativ effekt på en operasjon, som for eksempel folkemasser som utilsiktet sperrer veien for militære styrker.

- 3.30 De tre ovennevnte kravene må være oppfylt samtidig. Videre er det kun de personene som oppfyller disse vilkårene, som blir lovlig mål, ikke andre rundt dem. For eksempel vil en sivil folkemengde ikke miste beskyttelsen som sivile selv om det er enkeltpersoner i mengden som skyter mot den ene parten i konflikten (med fiendtlig hensikt) og dermed blir lovlige mål. Denne problemstillingen ble aktuell under angrepet mot norske ISAF-soldater i Maimanah 8. februar 2006. Som følge av publiseringen av Muhammed-karikaturer i blant annet en norsk avis oppstod det demonstrasjoner utenfor den norske leiren. Det var store folkemengder, og det ble kastet stein mot leiren. Etter hvert eskalerte situasjonen og demonstrantene trakk seg tilbake, slik at det kun var igjen en mindre gruppe personer. Det ble etterhvert klart at det ikke lenger var en demonstrasjon, men et koordinert angrep gjennomført av en gruppe væpnede personer. Den norske leiren ble beskyttet med håndvåpen og rakettdrevne granater (RPG), og det ble kastet håndgranater. I tillegg forelå det informasjon som tydet på at væpnede grupperinger kunne benytte demonstrasjoner som påskudd for å gjennomføre angrep på ISAF-styrker. For å forsvare leiren ble det avfyrt rettet ild mot ulike personer som gjennomførte angrepene, blant annet personer som forsøkte å sette fyr på hovedbygningen med brannbomber. Totalt fire personer ble drept som følge av dette. De som skjøt og kastet granater mot leiren og forsøkte å sette bygningen i brann, oppfylte vilkårene for å bli ansett for å delta direkte i fiendtlighetene. Sivile som deltok i den innledende fasen av demonstrasjonen, kunne derimot ikke sies å ta direkte del i fiendtlighetene, og var derfor ikke lovlig mål. Disse ble heller ikke angrepet.
- 3.31 Avgjørelsen på spørsmålet om en person deltar direkte i fiendtlighetene eller ikke, må tas etter en konkret vurdering av alle relevante omstendigheter i den enkelte sak. Et viktig moment i denne vurderingen vil være hvor avgjørende handlingen er for at skaden oppstår.

Fiendtligheter

- 3.32 Den direkte deltakelsen må være knyttet opp mot de pågående fiendtlighetene. Dette kravet oppfylles gjennom de tre vilkårene over, men det er likevel viktig å ha en klar forståelse av hva dette innebærer. Fiendtligheter kan beskrives som bruk av krigførmidler og -metoder på vegne av en part i en konflikt, mot en annen part, med sikte på at bruken skal forårsake skade og/eller ødeleggelse på personer og/eller objekter. Det ekskluderer maktbruk som er del av lovlig rettshåndhevelse eller nødverge. I tillegg til bruk av makt inkluderer

EKSEMPEL 2: KJØRE AMMUNISJON

En person som benytter sin sivile lastebil til å levere ammunisjon til en aktiv avfyrringsposisjon ved fronten, må anses å være en integrert del av en pågående stridsoperasjon. Vedkommende deltar derfor direkte i fiendtlighetene, og vil være et lovlig mål uavhengig av transporten, for eksempel hvis personen stopper for å ta en pause.

Hvis personen derimot transporterer ammunisjon fra en ammunisjonsfabrikk til et ammunisjonslager, vil dette ikke være nærliggende nok til å kunne defineres som direkte deltakelse i fiendtlighetene. Dette er fordi bruken av ammunisjonen i en spesifikk operasjon er for fjernliggende i forhold til vedkommendes involvering.

Det er viktig å være klar over at selve ammunisjonen og lastebilen den blir fraktet i, vil være et lovlig mål hele tiden. Det gjelder selv om det å frakte den ikke innebærer direkte deltakelse i fiendtlighetene. Ved et direkte angrep på lastebilen og ammunisjonen må det uansett gjøres det som er praktisk mulig for å unngå død eller skade på lastebilsjåføren. Hvis død eller skade på lastebilsjåføren ikke er mulig å unngå, må det vurderes om dette står i forhold til viktigheten av å ødelegge ammunisjonen (proporsjonalitetsprinsippet).

«fiendtligheter» også andre handlinger som må anses som en integrert del av militære operasjoner, for eksempel logistikk, kommunikasjon og planlegging. Betydningen av begrepet fiendtligheter er nærmere beskrevet i punkt 1.20.

Anvendelse av vilkårene

- 3.33 Avgjørelsen av spørsmålet om en person deltar direkte i fiendtlighetene, skal treffes på bakgrunn av all relevant informasjon som er tilgjengelig for beslutningstakeren på det aktuelle tidspunktet. Tilgangen på informasjon vil selvfølgelig variere fra situasjon til situasjon, men den enkelte beslutningstaker må gjøre det som er praktisk gjennomførbart under de rådende forhold for å sikre et best mulig beslutningsgrunnlag. Beslutningsnivået, det vil si hvem som har myndighet til å beslutte om en person deltar direkte i fiendtlighetene, vil også være situasjonsavhengig, men vil ofte være knyttet til hvor åpenbar den direkte deltakelsen er og hvor stor trussel handlingen utgjør. For eksempel vil lagføreren til et lag som er ute på patrulje og som møter personer som er i ferd med å angripe, kunne ha myndighet til å avgjøre at dette utgjør direkte deltakelse, for så å respondere med væpnet makt. Derimot vil en avgjørelse av spørsmålet om en person er ansvarlig for planlegging og beordring av angrep, slik at det kan iverksettes angrep mot denne personen i fremtiden, kunne kreve autorisasjon fra et høyere kommandonivå. Om anvendelsen av reglen om direkte deltakelse i fiendtligheter i luft-, sjø- og cyberoperasjoner, se spesielt kapittel 11, 12 og 13, og punkt. 5.14–5.16.

3.34 Hvilke kilder til informasjon som benyttes, og som er relevante, vil variere. Ofte vil etterretning spille en viktig rolle for vurderingen av om en person deltar direkte i fiendtligheter eller ikke. Eksempler på kilder til informasjon er blant annet:

- Observasjon av aktivitet
- Informasjon fra menneskebasert etterretningsinnhenting (HUMINT)
- Informasjon fra signaletterretning (SIGINT)
- Informasjon fra bildeetterretning (IMINT)

3.35 Avhengig av de rådende omstendigheter vil følgende aktiviteter være eksempler på hva som kan utgjøre direkte deltakelse i fiendtlighetene og dermed innebære at personen eller personene involvert mister beskyttelsen mot angrep:

- Forsvare militære objekter og militært personell mot fiendtlig angrep
- Frakte våpen, ammunisjon, våpenplattformer og personell for gjennomføring av en konkret operasjon
- Gi ordre og direktiver til personell som er engasjert i fiendtlighetene
- Ta taktiske eller operasjonelle avgjørelser om deployering og bruk av væpnede styrker
- Sette ut eksplosiver, for eksempel veibomber (Improvised Explosive Device), eller produsere eksplosiver i den hensikt at de skal benyttes mot motparten i nær fremtid
- Aktivt bistå i elektronisk krigføring eller datanettverksangrep som angriper militære objekter eller militært personell, eller hvor intensjonen er å påføre død eller skade på sivile personer eller skade på eller ødeleggelse av sivile objekter
- Å delta i planleggingen eller gjennomføringen av angrep, for eksempel deltakelse i målvalgsprosesser
- Bistå som ildleder, for eksempel ved hjelp av mobiltelefon eller håndholdt radio
- Visse typer deltakelse i militær trening av personell som skal gjennomføre fiendtligheter
- Samle inn, analysere og/eller viderebringe etterretninger om motparten til bruk ved gjennomføring av militære operasjoner
- Vedlikehold og reparasjon av våpen, våpensystemer og våpenplattformer for bruk i nært forestående kamphandlinger eller som er i bruk i kamphandlinger

3.36 Eksempler på aktivitet som i seg selv ikke utgjør direkte deltakelse i fiendtlighetene er:

- Sivile som jobber på en ammunisjonsfabrikk
- Bevokte militære objekter mot kriminelle handlinger, uten å forsvare objektet mot angrep fra fienden

- Sivile som gir soldater mat og husly (forpleining og forlegning)
- Sivile som jobber på handelsfartøy benyttet til å frakte militært materiell
- Transport av militært materiell fra et sted til et annet, der materiellet ikke skal benyttes for gjennomføring av en konkret operasjon
- Administrativt ansatte sivile i militære staber som ikke bidrar til planlegging eller gjennomføring av militære operasjoner
- Generelt vedlikehold av våpensystemer, våpenplattformer, våpen eller annet militært materiell som ikke er i ferd med å skulle brukes eller som er i bruk til kamphandlinger
- Finansiell støtte til krigsinnsatsen
- Kjøp av våpen og ammunisjon
- Politiske demonstrasjoner, selv om det brukes vold
- Sivile som stjeler våpen fra væpnede styrker for å tjene penger på dem
- Sivil folkemengde på flukt som sperrer veien for partene i konflikten

EKSEMPEL 3: MENNESKELIGE SKJOLD

Menneskelige skjold er sivile eller annet beskyttet personell som stiller seg eller blir plassert ved et militært mål for å beskytte dette mot angrep. For eksempel kan det være sivile personer som stiller seg foran militære kjøretøy for å hindre at de kommer frem eller stiller seg på taket av et militært hovedkvarter for å forhindre angrep.

Personer som ikke opptre av egen fri vilje, vil ikke være lovlige mål, og skal derfor anses som beskyttede sivile. Det vil i praksis kunne være vanskelig å avgjøre om sivile opptre som menneskelige skjold mot sin vilje, eller om dette gjøres helt frivillig for å hindre motparten i å gjennomføre sine operasjoner. Det er flere eksempler på at regimer har rekruttert menneskelige skjold under trusler om forfølgelse, enten mot personene selv eller deres familier. Faren for å ta feil i spørsmålet om menneskelige skjold opptre frivillig eller ikke, er stor. Utgangspunktet er dermed at menneskelige skjold ikke er lovlige mål, med mindre det foreligger informasjon som entydig tilsier at personene opptre helt frivillig. Tilstedeværelsen av ufrivillige menneskelige skjold fratar ikke et mål sin status som lovlig mål, men det påvirker proporsjonalitets-vurderingen for angrepet, og hvilke forholdsregler som må tas.

I noen tilfeller vil etterretning gjøre det tilstrekkelig klart at personene opptre frivillig som menneskelige skjold, slik at de oppfyller vilkårene for direkte deltakelse i fiendtligheter. I slike tilfeller vil de kunne miste sin status som beskyttede personer og bli lovlige mål. Dette betyr samtidig at de ikke vil telle med i en proporsjonalitetsvurdering, det vil si at de ikke vil anses som sivile tap. Dette er sannsynligvis den viktigste konsekvensen, ettersom det sjelden vil være aktuelt å angripe dem uavhengig av målet de beskytter.

Angrep mot sivile som frivillig opptre som menneskelige skjold, vil ofte kunne være politisk sensitivt, og vil derfor måtte godkjennes på operasjonelt eller strategisk nivå.

- 3.37 Flere av disse aktivitetene kan ofte karakteriseres som indirekte støtte eller deltakelse som ikke fører til tap av beskyttelse mot angrep, men det kan også dreie seg om kriminelle handlinger som er gjennomført for egen vinning og ikke for å støtte den ene parten i konflikten. De er med andre ord ikke utført med den påkrevde fiendtlige hensikten. Sivile som ikke deltar direkte i fiendtligheter, men som befinner seg nær lovlige mål, kan likevel bli utsatt for følgeskaderisiko. Denne risikoen må så langt som praktisk mulig unngås, både ved vurdering av bruk av sivil støtte til Forsvaret (se kapittel 5) og i forbindelse med angrep mot mål hvor sivile forventes å befinne seg. Ved angrep skal forventet følgeskade også tas hensyn til i proporsjonalitetsvurderingen.

Tidsaspektet: sporadisk og regelmessig deltakelse i fiendtligheter

Sporadisk deltakelse og tap av beskyttelse

- 3.38 Sivile som i enkelttilfeller deltar direkte i fiendtlighetene, vil kun være lovlige mål og tillatt å angripe under forberedelsene til, under gjennomføringen av og i umiddelbar etterkant av deltakelsen. I denne perioden mister vedkommende beskyttelsen mot angrep som sivile ellers har. I tillegg til å være lovlig mål under gjennomføringen av handlingen vil personen med andre ord også kunne angripes under forberedelser som er en integrert del av operasjonen, under transport til og tilbakekomsten etter handlingen som utgjorde en direkte deltakelse i fiendtligheter. For eksempel vil personer som på eget initiativ uttrykker støtte til den ene parten i en konflikt ved å kaste brannbomber på den andre parten, være lovlige mål også mens de løper bort etter å ha kastet bomben. Når personene involvert har avsluttet oppdraget og gått tilbake til sitt sivile liv, gjenopprettes beskyttelsen mot å bli angrepet, men de vil kunne bli arrestert og straffeforfulgt av nasjonalt rettsvesen for brudd på nasjonale lover. Dette er vil særlig være relevant i forbindelse med ikke-internasjonale væpnede konflikter hvor de sivile kjemper mot staten, eller i tilfeller av okkupasjon og motstand mot okkupasjonsmakten.

Regelmessig direkte deltakelse

- 3.39 I særlige tilfeller vil sivile som regelmessig deltar i fiendtligheter kunne miste muligheten til å gå inn og ut av den sivile beskyttelsessfæren fordi de gjør dette så regelmessig at de må anses å delta i kamphandlingene på lik linje med regulære styrker. Det vil si at de risikerer å utsette seg for angrep på lik linje med medlemmer av de væpnede styrker, selv mens de utfører gjøremål som ikke kan karakteriseres som direkte deltakelse i fiendtlighetene. Her reises imidlertid særlig vanskelige avgrensings- og vurderingsspsørsmål, og det forutsetter at man har mye etterretningsinformasjon om personen. Dette er

fordi sivile, i motsetning til medlemmer av organiserte væpnede styrker, som hovedregel kun mister beskyttelsen mot direkte angrep under selve varigheten av de enkelte handlinger som utgjør den direkte deltakelsen i fiendtligheter.

- 3.40 Personer som regelmessig deltar direkte i fiendtlighetene, vil ofte være medlemmer av en organisert væpnet gruppe. Hvis gruppen tilhører en ikke-statlig part i en ikke-internasjonalt væpnet konflikt, vil tilknytningen til en gruppe ikke gi personene andre rettigheter og plikter enn sivile som regelmessig deltar direkte i fiendtligheter. Med en slik tilknytning til en gruppe vil det ofte kunne være lettere å bevise at personene er lovlig mål, enn hvis de opererer alene. Videre vil det ofte kunne være lettere å bevise at de regelmessig deltar i fiendtlighetene, slik at de ikke kun er lovlig mål dersom de blir «tatt på fersken».
- 3.41 Dersom gruppen tilhører en av partene i en internasjonal væpnet konflikt og oppfyller kriteriene for å være en organisert motstandsgruppe (se punkt 3.18–13.21) vil dette gi dem en rett til å delta i den væpnede konflikten, og de vil ha krav på krigsfangestatus og immunitet overfor straffeforfølgning for lovlige krigshandlinger (se kapittel 7).

EKSEMPEL 4: Å LEGGE UT VEIBOMBE

En person som sympatiserer med opprørsstyrker i en konflikt, er blitt betalt for å plassere en veibombe på en vei brukt av motparten til å transportere styrker. Personen har ingen tilknytning til opprørsstyrkene, og jobber til daglig som selger.

Han mottar deler til veibomben og blir forklart hvordan den skal gjøres ferdig. Han oppbevarer veibomben i kjelleren til det er mørkt ute. Så sniker han seg ned til veien, hvor han graver et hull, legger veibomben på plass, og dekker den forsiktig med sand.

Veibomben er fjernstyrt, og mannen må vente i nærheten til det kommer et kjøretøy. Etter at oppdraget er fullført, går han hjem for å spise og sove før han drar på jobb.

Denne personen vil være lovlig mål mens han forbereder utplasseringen av bomben, inkludert mens han monterer den, mens han graver den ned, mens han venter på at det kommer et kjøretøy, og mens han løper vekk etterpå. Etter det er han ikke lenger et lovlig mål, men kan arresteres og straffeforfølges.

Dersom dette er noe han gjør flere ganger i løpet av en periode, vil han kunne miste sin beskyttelse som sivil, og bli et lovlig mål helt frem til det er klart at han ikke lenger har til hensikt å utføre handlinger som kvalifiserer som direkte deltakelse i fiendtlighetene.

Sivil støtte til Forsvaret

- 3.42 Grensene for direkte deltakelse i fiendtligheter er viktige rammer for Forsvarets mulighet til å få støtte fra sivile aktører for eksempel gjennom strategiske avtaler. De samme reglene gjelder for bruk av sivilt ansatte i Forsvaret. Oppgaver som innebærer direkte deltakelse i fiendtligheter er militære oppgaver som medfører at de involverte blir lovlige mål, og skal derfor gjennomføres av militært personell. Da kan man enten sette inn annet personell som allerede er militært, eller gjøre det aktuelle personellet om til militære.

Folkerettslige spørsmål knyttet til sivil støtte til Forsvaret er ytterligere behandlet i kapittel 5.

Medlemmer av organiserte væpnede grupper som ikke handler på vegne av en stat

- 3.43 Personer som er medlemmer av organiserte væpnede grupper og som innehar en stridende funksjon på vegne av den organiserte væpnede gruppen, er lovlige mål og kan angripes på lik linje med medlemmer av de væpnede styrker, det vil si også mens de utfører gjøremål som ikke kan karakteriseres som direkte deltakelse i fiendtlighetene. Dette skyldes at disse personene anses som å vedvarende delta direkte i fiendtlighetene, som del av en kollektiv gruppe. De er forventet å delta direkte i fiendtlighetene igjen så lenge de er medlemmer av den organiserte væpnede gruppen. Denne gruppen anses ikke som lovlig stridende ettersom de ikke handler på vegne av staten, og medlemmene av gruppen kan dermed straffes nasjonalt for krigshandlinger. De har ikke krav på krigsfangestatus. Grupper som handler på vegne av staten er behandlet i punkt 3.18.
- 3.44 Kravet om medlemskap er ikke et formelt krav, men et spørsmål om personen rent faktisk har sluttet seg til en organisert væpnet gruppe og inngår i gruppens kommandoforhold. Medlemskap eller slik faktisk tilknytning vil kunne sannsynliggjøres på ulike måter, men vil i de fleste tilfeller kreve god etterretningsinformasjon. Informasjon fra menneskebasert etterretnings-innhenting (HUMINT) og informasjon fra signaletterretning (SIGINT) vil for eksempel kunne være gode kilder. Eksempler på informasjon som indikerer medlemskap er:
- Informasjon om at personen tar imot eller gir ordre
 - Informasjon om at personen har kommando over en væpnet gruppe
 - Uniformering eller andre kjennetegn på medlemskap

Bevæpnede Taliban-krigere på en hemmelig base i Øst-Afghanistan. Foto: REUTERS/Saeed Ali Achakzai/Files (AFGHANISTAN).

- 3.45 I tillegg til å ha en tilknytning til en organisert væpnet gruppe må en person ha en stridende funksjon i denne gruppen for å være et lovlig mål. Stridende funksjoner inkluderer selvfølgelig de som utfører angrep, men er ikke begrenset til dette. Også andre aktiviteter som gruppen er avhengig av for å kunne gjennomføre sine angrep, vil kunne være stridende funksjoner. Ettersom organiserte væpnede grupper i stor grad vil ha de samme behovene som statens væpnede styrker for å være i stand til å delta i den væpnede konflikten, vil et godt utgangspunkt for å identifisere en persons rolle i en slik gruppe være militære kjernefunksjoner enhver militær avdeling må dekke for å kunne fungere. Disse er: kommando og kontroll for ledelse og koordinering, innsatsmidler for å påvirke motparten (manøver og ild), mobilitet for å kunne forflytte seg, styrkebeskyttelse, etterretning og informasjon for å danne seg et bilde av situasjonen og logistikk for frembringelse av alle typer ressurser til bruk i konkrete operasjoner.
- 3.46 Personer som indirekte støtter gruppen, for eksempel gjennom generell krigsinnsats, vil ikke omfattes av deltakelsesbegrepet, og er derfor ikke lovlige mål. Dette inkluderer blant annet personer som bidrar økonomisk, og leverandører av mat og generelt utstyr. Personer som gir ren medisinsk eller religiøs støtte i henhold til reglene i krigens folkerett, vil heller ikke utføre

handlinger som innebærer direkte deltakelse i fiendtligheter. I tillegg vil eksemplene i punkt 3.35 og 3.36 på hvilke handlinger som kan utgjøre / ikke utgjør direkte deltakelse, også være aktuelle her.

- 3.47 Medlemskap, det vil si tilknytning til en organisert væpnet gruppe, vil være relevant for å kunne sannsynliggjøre at en person som har deltatt i fiendtligheter tidligere, kommer til å gjøre dette igjen. Med andre ord vil slikt medlemskap øke sannsynligheten for at vedkommende også i nær fremtid vil begå handlinger som utgjør direkte deltakelse i fiendtligheter. Det vil derfor kunne være lettere å angi hvem som er lovlig mål i fremtiden, enn det for eksempel vil være for personer som regelmessig deltar i fiendtligheter uten slik tilknytning.

EKSEMPEL 5: KOKKEN

For vurderingen av en kokk som lager mat til medlemmer av en organisert væpnet gruppe, er det avgjørende spørsmålet hvordan kokken forventes å oppføre seg i møte med motparten. Dersom kokken er forventet å ta del i kamphandlingene, på lik linje med uniformerte kokker i regulære styrker, vil vedkommende være lovlig mål. Dersom kokken forventes å flykte, skjule seg eller overgi seg, vil vedkommende ikke være lovlig mål. Ulike tegn kan støtte avgjørelsen. Det vil for eksempel være forskjell på om kokken driver en «kantine» i et område hvor medlemmer av den organiserte væpnede gruppen stikker innom fra tid til annen, eller om vedkommende er trent og utstyrt til å bli med gruppen i taktiske manøvrer og operasjoner, gjemmer seg med gruppen i fjellene/skogen og ellers opptrer som en integrert del av gruppen.

I det første tilfellet vil kokken måtte anses som en beskyttet sivil person som leverer tjenester til væpnede styrker, mens kokken i det siste tilfellet må kunne angripes fordi funksjonen innebærer å ta direkte del i gruppens kamphandlinger, på lik linje med stridende uniformerte kokker i de regulære væpnede styrkene.

Spioner

- 3.48 I væpnede konflikter står begrepet spionasje for informasjonsinnhenting om motparten på territorium kontrollert av denne, uten at man bærer sine egne styrkers uniform. Spioner som er medlemmer av væpnede styrker, vil være lovlige mål. Selv om det ikke er noe forbud mot spionasje i folkeretten, vil spioner som blir tatt til fange mens de driver med slik informasjonsinnhenting, ikke ha krav på krigsfangestatus eller immunitet for lovlige krigshandlinger.²³ Se mer om spionasje i punkt 10.47-10.50.

²³ TP I art. 46.

- 3.49 Personer som driver informasjonsinnhenting, men som ikke er medlemmer av de væpnede styrker, vil kunne være sivile som deltar direkte i fiendtligheter, eller medlemmer av organiserte væpnede grupper. Dersom vilkårene i punkt 3.23 flg. eller 3.43 flg. er oppfylt, vil også disse personene være lovlige mål.

Leiesoldater

- 3.50 Leiesoldater er kort forklart personer som deltar direkte i fiendtligheter i væpnede konflikter for å tjene penger på dette, og ikke fordi de støtter den ene partens mål med konflikten. Ettersom de deltar direkte i fiendtlighetene, vil personer som opererer på denne måten være lovlige mål uavhengig av om de oppfyller de spesielle vilkårene for å ha folkerettslig status som leiesoldater. Videre vil de i mange tilfeller operere på en slik måte at de mister beskyttelsen som sivil over lengre perioder, se punkt 3.23 flg. og 3.43 flg.
- 3.51 En leiesoldat er enhver person som oppfyller følgende vilkår:
- er spesielt rekruttert lokalt eller i utlandet for å kjempe i en væpnet konflikt,
 - faktisk deltar direkte i fiendtlighetene,
 - hovedsakelig er motivert til å delta i fiendtlighetene ut fra egen vinnings hensikt, og som av en part i konflikten eller på dennes vegne vittrilig er blitt lovet materiell kompensasjon som er vesentlig høyere enn hva som er lovet eller utbetalt til stridende med tilsvarende grad og funksjoner i de væpnede styrker til vedkommende part,
 - ikke er statsborger av en part i konflikten og heller ikke er bosatt på territorium kontrollert av en part i konflikten,
 - ikke er medlem av de væpnede styrker til en part i konflikten og
 - ikke er blitt sendt av en stat som ikke er part i konflikten, i offisielt oppdrag som et medlem av denne stats væpnede styrker.
- 3.52 Bruken av private aktører til militære oppdrag har lenge vært en utfordring i væpnede konflikter, blant annet fordi det er vanskelig å holde dem ansvarlige for handlingene sine. Det er derfor gjort forsøk på å forby slik virksomhet internasjonalt. Det eksisterer en egen FN-konvensjon som gjør det straffbart å opptre som leiesoldat,²⁴ men mange stater, blant dem Norge, har valgt ikke å slutte opp om konvensjonen. Den nåværende definisjonen av en leiesoldat i krigens folkerett har heller ikke oppnådd internasjonal aksept, og er i tillegg så snever at mange faller utenfor. For å være leiesoldater må de private aktørene i tillegg til å delta direkte i fiendtlighetene, være spesielt rekruttert til å kjempe i en væpnet konflikt for et land som de ikke er statsborgere av eller bosatt i, og

²⁴ FNs konvensjon mot rekruttering, bruk, finansiering og trening av leiesoldater av 4. desember 1989 (leiesoldatkonvensjonen).

hvor de ikke er medlemmer av de væpnede styrker. De må også hovedsakelig være motivert for å delta i fiendtlighetene av egen vinnings hensikt, og være lovet vesentlig høyere kompensasjon enn stridende i de væpnede styrker ville fått for samme jobb. Personer som er på offisielt oppdrag på vegne av en annen stats væpnede styrker, vil ikke anses som leiesoldater.²⁵

- 3.53 Personer som oppfyller disse vilkårene, er ikke lovlig stridende, og har derfor ikke krav på krigsfangestatus eller immunitet for lovlige krigshandlinger, selv om de opererer sammen med andre internasjonale styrker som er en part i konflikten.

Spesielt om private kontraktører og sikkerhetsselskap

- 3.54 Private kontraktører og personer som jobber i private sikkerhetsselskap er personer som ikke er inkorporert som medlemmer i et lands væpnede styrker eller organiserte væpnede grupper. Disse kan ha mange ulike roller i en væpnet konflikt, fra hygiene- og kantinetjenester til å være væpnede vakter. I mange tilfeller vil de ha sivile oppgaver og vil være beskyttede sivile, men de vil kunne bli lovlige mål dersom, og så lenge som, de deltar direkte i fiendtlighetene, på lik linje med andre sivile (se punkt 3.23 flg. og 3.43 flg.). For eksempel vil væpnet vakthold for en sivil person ikke være direkte deltakelse i fiendtligheter, mens vakthold for en militær avdeling mot angrep fra motparten vil være det (se punkt 3.35). Vakter for militære avdelinger vil bli lovlige mål så lenge denne funksjonen innebærer å beskytte avdelingen mot motpartens angrep.

BRUK AV PRIVATE KONTRAKTØRER

Ingen private aktører skal tillates å utføre stridende funksjoner. Med stridende funksjoner menes funksjoner som etter krigens folkerett kun kan utføres av personer som har rett til å delta direkte i fiendtlighetene uten å pådra seg straffansvar. Som hovedregel er det kun medlemmer av de væpnede styrker, men likevel ikke sanitetspersonell, feltprester, militære pasienter og krigsfanger, som er lovlig stridende. Hvis det er tvil om en funksjon skal anses som stridende, skal Forsvaret foreta en juridisk vurdering av saken før avtalen med den private aktøren inngås. Private aktører skal heller ikke benyttes til fangebehandling, herunder virksomhet hvor aktøren direkte eller indirekte kommer i kontakt med fanger / tilbakeholdt personell.

Konsept for offentlig privat partnerskap (OPP) i forsvarssektoren (2005), punkt 3.4.

²⁵ TP I art. 47.

- 3.55 Det har lenge vært store utfordringer knyttet til private aktører som opererer bevæpnet i områder hvor det pågår en væpnet konflikt, spesielt knyttet til graden av maktbruk. På lik linje med andre sivile har private kontraktører kun rett til å bruke makt i nødverge. Slike aktører er derfor forventet å ikke delta i fiendtlighetene, men i mange tilfeller er dette likevel gjort, med det resultat at de overtrer nasjonale lover. Ettersom det som regel er snakk om utenlandske aktører, vil lokale myndigheter kunne ha både juridiske og praktiske utfordringer knyttet til å straffeforfølge slike personer, for eksempel fordi de returnerer til hjemlandet før de blir arrestert. Dersom private aktører oppfyller vilkårene i punkt 3.51, vil de være leiesoldater.
- 3.56 Selv om private kontraktører eller sikkerhetsselskap ikke deltar direkte i fiendtlighetene, vil deres aktivitet eller lokalisering i seg selv kunne medføre en økt risiko for utilsiktet død eller skade. På lik linje med sivile som støtter Forsvaret, er det viktig at kontraktører er tilstrekkelig informert om dette.
- 3.57 Norske styrker skal ikke benytte private kontraktører til stridende funksjoner, herunder vakthold ved militære avdelinger, eller til fangebehandling.

Prinsipper ved tvil om en person er lovlig mål

- 3.58 For å angripe en person må det, ut fra de rådende omstendigheter og tilgjengelig informasjon, være rimelig å anse vedkommende som lovlig mål (se punkt 2.6–2.8). Dersom man er under væpnet angrep fra en gruppe personer, vil det som regel være stor sannsynlighet for at denne gruppen er en del av motpartens styrker. Et angrep som på forhånd er godkjent som lovlig, skal ikke gjennom-føres dersom det blir klart at personen eller personene som er mål for angrepet, likevel ikke er lovlig(e) mål.
- 3.59 Personer som oppholder seg i nærheten av et lovlig mål, skal behandles som beskyttede personer. Unntak gjelder hvis det er rimelig å anse også disse personene som lovlige mål. Ved et angrep med mulige sivile tap, må det foretas en proporsjonalitetsvurdering. Vi vurderer da om mulige sivile tap står i forhold til den konkrete og forventede militære fordel.
- 3.60 I tilfeller hvor det er vanskelig å avgjøre om en person er et lovlig mål eller ikke, er det viktig å være klar over forholdet mellom krigens folkerett og nødverge, også kalt selvforsvar. Nødvergeretten fortsetter parallelt med at krigens folkerett kommer til anvendelse. Det innebærer at i situasjoner som er så truende at de utsetter personers liv eller helse for umiddelbar fare, vil det være lovlig å bruke makt selv om det er uklart om personen som utgjør en trussel, er et lovlig mål i seg selv. Nødvergerettens grenser for maktbruk er imidlertid snevrere enn for gjennomføring av lovlige krigshandlinger ettersom

nødvergehandlingen er en straffrihetsgrunn og ikke kan gå lenger enn det som er nødvendig for å avverge den faren man står overfor. Videre skal man ikke planlegge å bruke nødverge-retten som et ekstra maktgrunnlag for å gjennomføre en militær operasjon. Forholdet mellom nødverge og lovlige krigshandlinger er behandlet i punkt 1.62–1.67 og nødverge som straffrihetsgrunn i punkt 16.54–16.61.

Spesielt om barnesoldater

- 3.61 Det er ikke lov å bruke barn som soldater. Barn er definert til å være personer under 18 år.²⁶ Barn vil likevel være lovlige mål, på lik linje med voksne personer, dersom de er soldater i væpnede styrker eller deltar direkte i fiendtlighetene.

Spesielt om FN-styrker

- 3.62 Hvorvidt medlemmer av FN-styrker er lovlige mål, vil avhenge av den faktiske situasjonen på bakken og hvilke oppgaver personellet utfører. Dersom det er snakk om en FN-operasjon med fredsbevarende mandat hvor styrkene ikke deltar som en part i en konflikt, vil de ha krav på samme beskyttelse som sivile, se nærmere om dette i punkt 4.75–4.77. Dette betyr at de ikke skal anses som lovlige mål, og at de normalt kun vil ha lov til å bruke makt i nødverge. En eventuell rett til å utøve maktbruk ut over nødverge vil være beskrevet i mandatet og engasjementsreglene som gjelder for operasjonen.
- 3.63 Dersom FN-styrkene av en eller annen grunn bruker væpnet makt ut over nødverge, vil de kunne bli en part i en væpnet konflikt, uavhengig av om de handler i henhold til mandat fra FNs sikkerhetsråd.²⁷ Styrken vil da kunne bli lovlige mål for motpartens lovlig stridende, og vil selv være lovlig stridende med de rettigheter og plikter som følger av dette i henhold til krigens folkerett. For at FN-styrkens deltakerstater skal bli parter i en internasjonal væpnet konflikt, må de kjempe mot en annen stats styrker. Hvis de kjemper mot ikke-statlige aktører, vil konflikten være ikke-internasjonal, selv om de internasjonale styrkene er til stede.

²⁶ FNs konvensjon om barns rettigheter (1989) artikkel 1, jf. valgfri protokoll om barn i væpnet konflikt av 25. mai 2000 til FNs konvensjon om barns rettigheter.

²⁷ Convention on the safety of United Nations and Associated Personnel (1994) art. 2.

4 Beskyttelse og beskyttede personer

Introduksjon

- 4.1 Dette kapittelet vil redegjøre for hvilken beskyttelse ulike persongrupper har krav på. Reglene i krigens folkerett beskytter både stridende og sivile på ulike måter:
- ved å definere hvem som er lovlige mål, og hvem som er beskyttet mot direkte angrep
 - ved å regulere valg og bruk av krigsføringsmidler og -metoder
 - ved å definere hvem som skal beskyttes mot virkningene av fiendtligheter, og
 - ved å gi generell og spesiell beskyttelse av alle personer som er i en konfliktparts makt.
- 4.2 Soldater og andre stridende personer har krav på beskyttelse blant annet mot overflødig skade og unødvendig lidelse og mot inhuman behandling. Dette fremgår av regler om gjennomføring av angrep, krigsføringsmidler og -metoder, og hvordan stridende skal behandles dersom de er tatt til fange eller på annen måte er kampudyktige (*hors de combat*), for eksempel fordi de er skadet. Videre har kampudyktige krav på beskyttelse mot direkte angrep. Dette er nærmere behandlet i punkt 4.7–4.11.
- 4.3 Personer som ikke er lovlige mål, for eksempel sivile, sanitets- og religiøst personell, skal beskyttes mot angrep. Det vil for det første si at de ikke kan være mål for angrep. Grunnen til dette er at angrep på beskyttede personer gir liten eller ingen militær fordel. Selv om beskyttede personer ikke angripes direkte, vil de i mange tilfeller likevel bli offer for virkningene av angrep på lovlige mål. Derfor er det i tillegg et krav om at slike følgeskader må unngås så langt som mulig, og være proporsjonale i forhold til den forventede militære fordel for at angrepet skal være lovlig (se kapittel 2). I tillegg skal partene til en konflikt ta kontinuerlig omsorg for å skåne sivile under utføring av militære operasjoner, noe som skal forstås videre enn angrep (se punkt 1.19).¹
- 4.4 Sivile har krav på ytterligere beskyttelse dersom de befinner seg i en konfliktparts makt, det vil si at de enten er tatt til fange, befinner seg på et område hvor konfliktparten utøver myndighet, eller på annen måte er under

¹ TP I art. 57(1).

konfliktpartens kontroll.² Det er to typer beskyttelsesregler: generelle regler som gjelder for alle sivile i slike situasjoner, og spesielle regler for konkrete grupper av beskyttede personer.

4.5 Følgende grupper har krav på spesiell beskyttelse:

- Syke og sårede³
- Skipbrudne⁴
- Personer som har hoppet ut i fallskjerm fra et luftfartøy i nød⁵
- Savnede og døde⁶
- Frihetsberøvede personer⁷
- Sanitetspersonell og religiøst personell⁸
- Sivilforsvarspersonell⁹
- Parlamentærer (forhandlingsutsendinger)¹⁰
- Hjelpepersonell¹¹
- Kvinner og barn¹²
- Eldre og personer med nedsatt funksjonsevne¹³

4.6 Andre grupper som har egne beskyttelsesregler i tillegg til den generelle retten til beskyttelse, inkluderer:

- Sivile som følger de væpnede styrker¹⁴
- Journalister¹⁵
- Sivile internerte¹⁶
- Flyktninger, statsløse og internt fordrevne¹⁷
- Utenlandske personer
- FN-personell og tilknyttet personell i FN-operasjoner

² GK IV og TP I.

³ GK I og II.

⁴ GK II.

⁵ TP I art. 42.

⁶ TP I art. 32, 33 og 34

⁷ Haag art. 7, GK III art. 25–32 og 125, GK IV art. 76, 85, 87, 89–92 og 142, TP II art. 5.

⁸ GK I og TP I.

⁹ TP I art. 62–63.

¹⁰ Haag IV art. 32–34.

¹¹ TP I art. 71(2).

¹² TP I art. 76, 77, 78, GK IV art. 14.

¹³ GK IV art. 16.

¹⁴ GK III art. 3.

¹⁵ TP I art. 79.

¹⁶ GK IV art. 79–141.

¹⁷ GK IV art. 4 og 44, TP I art. 73

Beskyttelse av stridende personer og definisjon av kampudyktige

- 4.7 Stridende personer, enten de er lovlig stridende eller ikke, er beskyttet gjennom forbudet mot å bruke krigføringssmidler, det vil si våpen, prosjektiler og materiell, og krigføringssmetoder, som etter sin art vil forårsake overflødig skade eller unødvendig lidelse.¹⁸ De er også beskyttet av forbudet mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff, et forbud som gjelder i alle situasjoner.¹⁹ Videre skal stridende personer beskyttes mot svik, misbruk av anerkjente emblemer og nasjonalitetsmerker, og det er forbudt å gi ordre om eller true med at det ikke skal vises nåde.²⁰ Krigføringssmidler og -metoder er nærmere behandlet i kapittel 9 og 10. Stridende personer er derimot ikke beskyttet av proporsjonalitetsprinsippet, det vil si forbudet mot uproporsjonal utilsiktet skade.
- 4.8 Stridende personer som blir kampudyktige, har krav på ytterligere beskyttelse. I tillegg til beskyttelsen nevnt over, skal de beskyttes mot virkningene av fiendtligheter ved at de ikke skal gjøres til mål for angrep, og de skal under alle forhold bli behandlet humanitært.²¹ I tillegg skal det ved planlegging og gjennomføring av angrep tas alle praktisk mulige forholdsregler for å unngå eller redusere skade på syke og sårede soldater. Kampudyktige personers krav på beskyttelse er nærmere behandlet i punkt 6.67 flg. og kapittel 7.
- 4.9 Kampudyktige personer (*hors de combat*) er tidligere stridende som
- a. befinner seg i en motparts hender,
 - b. klart tilkjennegir ønske om å overgi seg eller
 - c. er bevisstløs eller på annen måte gjort kampudyktig på grunn av skader eller sykdom og derfor er ute av stand til å forsvare seg.²²
- 4.10 Det er en forutsetning for å ha rett til beskyttelse at personen faktisk avstår fra enhver fiendtlig handling og ikke gjør forsøk på å flykte.²³ For eksempel vil ikke en såret person som fortsetter å kjempe eller forsøker å få tak i våpen for å kunne kjempe videre, være beskyttet. Vedkommende vil med andre ord fortsette å være et lovlig mål. Tap av status som beskyttet personell er

¹⁸ TP I art. 35(2).

¹⁹ GK I-IV fellesart. 3(1)(a), TP I art. 75(2)(a)(ii), EMK art. 3, SP art. 7 og Konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (Torturkonvensjonen) av 10. desember 1984.

²⁰ TP I art. 37–40.

²¹ GK I-IV fellesart. 3, TP I art. 41(1).

²² TP I art. 41(2).

²³ TP I art. 41(2).

behandlet i mer detalj i punkt 4.12–4.16 nedenfor. Dersom en person feilaktig gir inntrykk av å ha krav på beskyttelse, og så utnytter motstanderens tillit for å angripe, vil dette være svik (se punkt 10.24–10.26).

4.11 Eksempler på kampudyktige er:

- Syke (se kapittel 6)
- Sårede (se kapittel 6)
- Skipbrudne (se kapittel 6)
- Personer som har hoppet ut i fallskjerm fra et luftfartøy i nød (se kap. 12)
- Overgitte eller tilfangetatte, inkludert krigsfanger (se kapittel 7)
- Døde (se kapittel 6)

EKSEMPEL 1: OVERGIVELSE

Det er ingen anerkjent måte å overgi seg på. En eventuell overgivelse må derfor vurderes ut ifra situasjonen slik den er, og de fakta som er tilgjengelige. Hvite flagg knyttes ofte til overgivelse, men er egentlig ment å være symbol på et ønske om forhandlinger (se punkt 4.54 om parlamentærer). En person med hvitt flagg bør som utgangspunkt likevel få komme frem med sitt ærend, enten det gjelder overgivelse eller andre spørsmål. Det er vanlig for stridende som ønsker å overgi seg, å legge ned våpnene og gjøre seg synlig for motparten, med armene løftet over hodet, men dette er ikke et krav for å oppfylle vilkårene for overgivelse. Personer som ønsker å overgi seg, må vise på en tydelig måte at de har dette til hensikt.

For personer som har hoppet ut i fallskjerm fra et luftfartøy i nød, vil overgivelse først være praktisk mulig etter at de har landet og fått av seg fallskjermen. Dersom de ønsker å overgi seg, må dette vises tydelig så snart det er praktisk mulig.

Beskyttet personell og tap av beskyttelse

- 4.12 Sivile personer og stridende som har blitt kampudyktige, har status som beskyttede personer. Dette innebærer at alle personer som faller inn under disse kategoriene, vil ha krav på beskyttelse. Sivile personer er definert i punkt 4.18–20, mens kampudyktige er definert i punkt 4.9–4.11.
- 4.13 Det er en forutsetning for beskyttelse at personene som har krav på beskyttelse avstår fra handlinger som utgjør direkte deltakelse i fiendtligheter, se punkt 3.23 flg. For å kunne rette et angrep mot en ellers beskyttet person, må de som planlegger og gjennomfører angrepet gjøre alt som er praktisk mulig for å forvisse seg om at personen faktisk begår eller har begått handlinger som medfører tap av beskyttelse, se punkt 2.6–2.8.

- 4.14 Handlinger som kan medføre tap av beskyttelse, kan for eksempel være:
- Bruk av væpnet makt mot motparten, unntatt nødverge mot rettsstridige angrep
 - Vakt og sikring for militære avdelinger
 - Støtte til ildledning og varsling om motpartens posisjon
 - Posisjonering med hensikt å fortsette å kjempe etter å ha blitt skadet i kamp
- 4.15 Konsekvensen av å miste beskyttelsen er at personene
- blir lovlige mål, og
 - ikke anses som et følgetap som tas med i en proporsjonalitetsvurdering.

Siden kampudyktige personer ikke er sivile og derfor ikke er beskyttet av proporsjonalitetsprinsippet, er konsekvensen av å miste beskyttelse kun at de blir lovlige mål. Som nevnt over, er det likevel krav om å gjøre det som er praktisk mulig for å unngå skade eller tap av liv også på slike personer.

- 4.16 Hvor lenge en person mister beskyttelsen mot angrep, avhenger av årsaken til at personen mistet beskyttelsen. Dette er behandlet i kapittel 3 om personer som er lovlige mål. Personer som mistenkes for å begå eller ha begått handlinger som gjør at de mister beskyttelsen mot angrep, vil fremdeles ha krav på beskyttelse blant annet fra tortur og mot overflødig skade eller unødvendig lidelse (se punkt 4.7 flg.). Hvilken type handlinger personene har begått, kan imidlertid ha konsekvenser for hvilke rettigheter de har dersom de blir tatt til fange (se kapittel 7).

Beskyttelse av sivile

- 4.17 Partene i konflikten har forpliktelser både overfor sivile generelt, og spesielt overfor sivile som er underlagt deres kontroll. Alle sivile skal beskyttes mot virkningene av fiendtligheter. I tillegg har konfliktparten ytterligere forpliktelser overfor personer som befinner seg på områder som er kontrollert av konfliktparten.

Definisjon av sivile

- 4.18 En sivil person er enhver som ikke hører til de væpnede styrker, som definert i punkt 3.9–3.21. Sivilbefolkningen omfatter alle som er sivile.²⁴
- 4.19 En sivilbefolkning vil ikke miste sin sivile status selv om det er personer blant dem som ikke faller inn under definisjonen av sivile personer.

²⁴ TP I art. 50(1) og 50(2).

Sivile skal beskyttes mot virkningene av fiendtligheter så langt det er praktisk mulig. I utgangspunktet skal dette gjøres ved å skille stridende fra sivile. Dersom sivile likevel befinner der kamphandlinger pågår, skal de stridende gjøre det som er praktisk mulig for å beskytte dem. På bildet beskytter norske styrker i Afghanistan barn mot en pågående skuddveksling ved å få dem i skjul bak kjøretøyene og passe på at de ikke løper ut i skuddlinjen. Foto: Lars Kroken/Forsvaret.

- 4.20 Sivile som deltar direkte i fiendtligheter, mister sin beskyttelse så lenge de deltar. Direkte deltakelse er definert i punkt 3.23 flg. Beskyttelsen mistes både i forberedelsene til, under gjennomføringen av, og i umiddelbar etterkant av deltakelsen. Eksempler på handlinger som kan utgjøre direkte deltakelse i fiendtligheter, er å gi ordrer og direktiver til personell som er engasjert i fiendtlighetene, å frakte våpen for gjennomføring av en planlagt operasjon og å forsvare et lovlig mål mot fiendtlig angrep.

Beskyttelse mot virkningene av fiendtligheter

- 4.21 Sivile og andre beskyttede personer er ikke lovlige mål. De skal også beskyttes fra virkningene av angrep og andre former for fiendtligheter så langt det er praktisk mulig. Blant annet er det forbudt å rette angrep mot sivile og andre beskyttede personer eller mot sivile objekter. Utilsiktet skade skal unngås så langt dette er mulig. Utilsiktet skade på sivile personer eller objekter som ikke står i forhold til den forventede militære fordel ved angrepet, er ulovlig. Se mer om proporsjonalitet, forbud mot vilkårlige angrep og krav til forholdsregler ved angrep, i kapittel 2. I tillegg til å vurdere følgende av enkeltangrep og konkrete

operasjoner, plikter de som planlegger og gjennomfører operasjoner å gjøre det som er praktisk mulig for å skåne sivilbefolkningen fra virkningene av fiendtlighetene mer generelt.²⁵ Det innebærer eksempelvis at omfattende tap av sivile og skade på sivil bebyggelse og infrastruktur kan bryte med denne generelle forpliktelsen selv om angrepene i seg selv ikke brøt proporsjonalitetsprinsippet.

- 4.22 Voldshandlinger eller trusler som primært har til hensikt å spre terror blant sivilbefolkningen, er forbudt.²⁶ For eksempel vil det være forbudt å skyte missiler inn i sivilt befolkede områder for å skremme de sivile, slik Irak gjorde mot Israel og Saudi-Arabia under den første Golfkrigen. Dette var også et brudd på forbudet mot vilkårlige angrep. Angrep mot sivile i form av represalier er også forbudt.²⁷ Se mer om forbudte metoder i kapittel 10.

Beskyttelse av personer som er i en konfliktparts makt – generelle regler

- 4.23 De grunnleggende reglene som er presentert her, gjelder for alle sivile personer som befinner seg i en konfliktparts makt. Reglene er minimumsgarantier og gjelder dersom personene ikke nyter godt av bedre beskyttelse etter andre regler. En person befinner seg i en konfliktparts makt når vedkommende befinner seg på et territorium som er under partens kontroll. Reglene er med andre ord ikke begrenset til personer som er under konfliktpartens fysiske kontroll, som for eksempel internerte personer. I internasjonale væpnede konflikter vil konfliktparten ha noen ytterlige forpliktelser, se punkt 4.35–4.37. Dersom territoriet er okkupert av motparten, vil reglene om okkupasjon komme i tillegg, se kapittel 15.
- 4.24 Sivile som er i en konfliktparts makt, skal under enhver omstendighet behandles på en human måte. De skal ikke utsettes for ugunstig forskjellsbehandling av noen art, verken basert på rase, hudfarge, kjønn, språk, religion eller tro, politisk eller annen oppfatning, nasjonal eller sosial opprinnelse, formue, hvor de er født eller status for øvrig, eller på andre liknende kriterier.²⁸ Med ugunstig forskjellsbehandling menes forskjellsbehandling som er usaklig eller urimelig, for eksempel å gi bedre medisinsk behandling til en spesifikk etnisk gruppe uten at dette er medisinsk begrunnet.

²⁵ TP I art. 57(1).

²⁶ TP I art. 51(2), TP II art. 13(2).

²⁷ TP I art. 51(6).

²⁸ GK I–IV fellesart. 3, GK IV art. 27, TP I art. 11 og 75(1) og TP II art. 4.

- 4.25 Følgende handlinger er forbudt til enhver tid og på ethvert sted, enten de er begått av sivile eller militære representanter:
- a. Vold mot personers liv, helse eller fysiske eller psykiske velvære, særlig:
 - i. mord
 - ii. tortur og annen grusom, umenneskelig behandling av enhver art, det være seg fysisk eller psykisk
 - iii. fysisk avstraffelse og
 - iv. fysisk lemlestelse som ikke er nødvendig av medisinske grunner, og medisinske eller vitenskapelige eksperimenter (se punkt 6.69–6.71)
 - b. krenkelse av den menneskelige verdighet, især nedverdiggende og vanærende behandling, tvungen prostitusjon og enhver form for seksuelt overgrep
 - c. å ta gisler
 - d. slaveri og slavehandel i alle former
 - e. plyndring
 - f. kollektive avstraffelser
 - g. trusler om å begå noen handling nevnt ovenfor
 - h. illeggelse eller fullbyrdelse av straff overfor en person som er funnet skyldig i en straffbar handling utført i tilknytning til den væpnede konflikt, unntatt på grunnlag av en fellende dom avsagt av en upartisk og regulært opprettet domstol som respekterer de alminnelig anerkjente prinsipper for forsvarlig rettergang²⁹
- 4.26 I tillegg til forbudet mot å frarøve noens liv, utøve tortur eller gi annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff, er det også forbudt å sende personer til land eller overgi personer til andres kontroll dersom det er en reell risiko for at de blir utsatt for slik behandling.³⁰
- 4.27 Alle personer som ikke deltar direkte i fiendtligheter, eller som har sluttet å delta i fiendtligheter, har særlige konvensjonsfestede krav til respekt for sin person, familierettigheter, sin tro og religionsutøvelse, sine tradisjoner og skikker. Dette innebærer blant annet at det så langt det er mulig skal sikres at personer som er fengslet eller internert skal få mulighet til å følge sine religiøse skikker, og at døde skal begraves i samsvar med sin religion. De har også krav på respekt for sin verdighet, det vil si at de ikke skal utsettes for ydmykende

²⁹ GK I–IV fellesart. 3, TP I art. 75(2) og 75(4), TP II art. 4.

³⁰ Konvensjon om flyktningers stilling (Flyktningkonvensjonen) av 28. juli 1951 art. 33, EMK art. 3, SP art. 7 og Konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (Torturkonvensjonen) av 10. desember 1984.

straff eller arbeid.³¹ Kvinner og barn har spesielle behov og utsettes ofte for særskilt risiko under væpnede konflikter, og skal derfor gis særlig beskyttelse (se punkt 4.57–4.63).

- 4.28 Sivile personer skal ikke benyttes til å skjerme lovlige mål mot angrep eller til å skjerme, fremme eller hindre militære operasjoner, for eksempel ved å plassere lovlige mål blant sivile eller ved å styre forflytninger av sivilbefolkningen eller sivile enkeltpersoner til områder som er utsatt for angrep.³² Videre er det ikke tillatt å tvangsflytte sivile fra et område, med mindre det er snakk om midlertidig evakuering som er nødvendig av hensyn til personenes sikkerhet, eller tvingende militære grunner krever det.³³ Lovlige og ulovlige krigføringsmetoder er nærmere behandlet i kapittel 10.
- 4.29 Dersom sivilbefolkningen ikke får tilstrekkelig tilgang til forsyninger av matvarer, legemidler, klær, husly og andre forsyninger som den trenger for å overleve, skal myndighetene som har kontroll over territoriet, iverksette hjelpeaksjoner av humanitær og upartisk karakter. Partene er også forpliktet til å tillate, og å legge til rette for, humanitære hjelpesendinger til sivile som har behov for slik hjelp, fra humanitære hjelpeorganisasjoner.³⁴ Hjelpeaksjonene skal utføres uten ugunstig forskjellsbehandling av noen art, slik at eventuell ulik behandling kun er basert på behov og ikke for eksempel religion eller etnisitet. Selv om partene er forpliktet til å akseptere og legge til rette for støtte fra upartiske hjelpeorganisasjoners, har partene en rett til å kontrollere at hjelpeaksjonene er av upartisk humanitær karakter.³⁵ Partene i konflikten skal tillate og legge forholdene til rette for raskt og uhindret leide for alle hjelpesendinger, utstyr og personell som yter slik hjelp, selv om den er bestemt for motpartens sivilbefolkning.³⁶ I all hovedsak, og så fremt det er praktisk mulig, skal slike hjelpeaksjoner gjennom-føres av sivilt personell. Dette er for å redusere risikoen for at aksjonen blir utsatt for angrep og sivilbefolkningen dermed ikke får den hjelpen de trenger.
- 4.30 For å beskytte personer som er spesielt utsatt for krigens virkninger, kan partene i konflikten opprette beskyttelsesområder som skal beskytte sivile og andre ikke-stridende fra virkningene av fiendtlighetene. Slike områder kan for eksempel være sanitets- og sikkerhetssoner og -områder, nøytraliserte soner, ikke-forsvarte områder eller demilitariserte soner. Sanitets- og sikkerhetssoner

³¹ GK I art. 17, GK III art. 34–36 og 120, GK IV art. 27(1), 76(3), 86, 93 og 130.

³² GK IV art. 28 og TP I art. 51(7).

³³ GK IV art. 49, TP II art. 17.

³⁴ GK I–IV fellesart. 3 (2), GK I – III art 9, GK IV art 10, TP I art 70 og TP II art. 18(1).

³⁵ TP I art. 70(3a).

³⁶ TP I art. 70(1–2) og TP II art. 18(2).

og -områder kan opprettes for å beskytte syke og sårede, funksjonshemmede, gamle, barn, gravide kvinner og mødre med barn under syv år. Partene kan inngå avtaler om å anerkjenne slike soner og områder, og områdene bør opprettes utenfor stridsområdet.³⁷ Sårede og syke stridende eller ikke-stridende kan også beskyttes ved å opprette nøytraliserte soner i strøk hvor kampene pågår. Slike nøytraliserte soner kan også brukes til å beskytte sivilpersoner som ikke tar del i fiendtlighetene og som ikke utfører noe arbeid av militær karakter, så lenge de oppholder seg i nøytralitetssonen. Ved opprettelsen av nøytraliserte soner må partene i konflikten bli enige om sonens geografiske beliggenhet. I tillegg må partenes representanter i området inngå en skriftlig avtale som fastsetter når sonen skal nøytraliseres og for hvor lenge.³⁸

- 4.31 Enhver sivil person som er arrestert, fengslet eller internert for handlinger i tilknytning til den væpnede konflikten, skal straks opplyses om grunnen til arrestasjonen, fengslingen eller interneringen på et språk de forstår. Personer som er arrestert eller fengslet av andre årsaker enn straffbare handlinger, skal løslates uten unødig opphold og så snart grunnlaget for arresten, fengslingen eller interneringen ikke lenger er til stede.³⁹
- 4.32 For å kunne ilegge eller fullbyrde straff for sivile personer som er funnet skyldige i en straffbar handling som har skjedd i tilknytning til den væpnede konflikten, må det være avsagt en fellende dom av en upartisk og regulært opprettet domstol som respekterer de alminnelig anerkjente prinsipper for forsvarlig rettergang. Dersom norske styrker har tatt en person til fange, må norske myndigheter så langt som mulig legge til rette for at vedkommende møter for en domstol hvis behovet oppstår. Hvilken domstol som skal benyttes i en konkret operasjon, må godkjennes av norske myndigheter. For personer som er i norsk makt, vil dødsstraff aldri være aktuelt, og norske styrker skal heller ikke medvirke til at en person får dødsstraff.⁴⁰
- 4.33 Kvinner som har fått friheten innskrenket av grunner knyttet til den væpnede konflikten skal innkvarteres i forlegninger atskilt fra mannlige forlegninger. De skal stå under umiddelbart tilsyn av kvinner. I tilfeller hvor familier er fengslet eller internert, skal imidlertid disse holdes i forvaring på samme sted og

³⁷ GK IV art. 14.

³⁸ GK IV art. 15.

³⁹ TP I art. 75(3).

⁴⁰ TP I art. 75(4), *Den andre tilleggsprotokoll om avskaffelse av dødsstraff til FNs internasjonale konvensjon av 16. desember 1966 om sivile og politiske rettigheter*, av 11. juli 1991, og *Protokoll nr. 13 om avskaffelse av dødsstraff under enhver omstendighet til Konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter (EMK)*, av 3. mai 2002.

innkvarteres som familieenheter, dersom dette er mulig. Spesiell beskyttelse av kvinner i væpnede konflikter er nærmere behandlet i punkt 4.57–4.63.⁴¹

Internering og fangebehandling er behandlet mer utførlig i kapittel 7.

- 4.34 Ingen av de generelle reglene om beskyttelse av sivile skal tolkes slik at de begrenser eller er i strid med andre bestemmelser i krigens folkerett som gir ytterligere beskyttelse. Flere grupper av personer har særlige beskyttelsesregler som kommer i tillegg til disse grunnleggende reglene. Dette gjelder blant annet syke, sårede og skipbrudne, sanitets- og religiøst personell, og sivile som er under en motparts kontroll i internasjonale væpnede konflikter.

Spesielt om internasjonale væpnede konflikter

- 4.35 Beskyttede personer som er i en motparts makt, det vil si en konfliktpart som de ikke er borgere av, har krav på ytterligere beskyttelse. Disse reglene gjelder kun for internasjonale væpnede konflikter. Egne borgere har naturligvis også krav på beskyttelse (se de generelle reglene i punkt 4.23 flg.), men folkeretten aner-kjenner at motpartens borgere vil være mer utsatt for overgrep og derfor har behov for spesiell beskyttelse i tillegg til den generelle.
- 4.36 Beskyttede personer skal ikke utsettes for fysisk eller moralsk press, for eksempel i form av trusler om vold mot personen selv eller mot familie-medlemmer, eller trusler om å fjerne tilgangen til matrasjoner eller arbeid. Forbudet gjelder uavhengig av hensikten med å utsette personer for slikt press, og inkluderer spesielt forsøk på å fremtvinge opplysninger.⁴² Videre skal beskyttede personer ha full anledning til å henvende seg til representanter for eventuelle beskyttermakter (se punkt 16.87–16.89), Den internasjonale Røde Kors-komité (ICRC) og til den nasjonale Røde Kors-forening i det land de befinner seg, og til enhver annen organisasjon som måtte kunne yte dem hjelp. Slike organisasjoner skal gis alle muligheter i så henseende av partene, innenfor de grenser som settes av militære hensyn eller sikkerhetshensyn. Blant annet skal det legges til rette for besøk av representanter fra institusjoner som har til formål å gi beskyttede personer åndelig eller materiell hjelp.⁴³ Besøk fra ICRC er behandlet i punkt 16.90–16.92.
- 4.37 Selv om partene i konflikten har en plikt til å skjerme beskyttede personer fra fiendtlighetene så langt som mulig, kan partene treffe de kontroll- eller sikkerhetstiltak som krigen gjør nødvendig, også overfor beskyttede personer.⁴⁴

⁴¹ TP I art. 75(5).

⁴² GK IV art. 31.

⁴³ GK IV art. 30.

⁴⁴ GK IV art. 27 fjerde ledd.

For eksempel vil det, dersom det er nødvendig, være mulig å kreve registrering og periodisk rapportering til politiet, introdusere forbud mot å bære våpen, nekte tilgang til visse områder, og som det mest ekstreme, fastsette hvor visse personer kan bo, eller internere dem.

Personer med spesiell beskyttelse

«Spesiell beskyttelse»

- 4.38 Ut over det som følger av de generelle reglene for beskyttelse, har noen kategorier av personer i tillegg krav på spesiell beskyttelse. Spesiell beskyttelse for personer innebærer ekstra krav på beskyttelse, både fra fiendtlighetenes virkninger og med hensyn til hvordan de skal behandles. I mange tilfeller er det snakk om presisering av rettigheter og ikke introduisering av nye. Dette er gjort fordi det er flere grupper som har vist seg å være spesielt utsatte for krigens lidelser, og det er derfor utviklet regler som sikrer at deres spesielle behov blir tatt hensyn til.

Særlige beskyttelsesregler for personer på okkupert territorium er behandlet separat i kapittel 15. Disse reglene kommer i tillegg til de som behandles her.

Syke, sårede og skipbrudne

- 4.39 Alle syke, sårede og skipbrudne skal respekteres og beskyttes, uansett hvilken av partene de tilhører, og uavhengig av om de er sivile eller militære. De skal under enhver omstendighet behandles human, og de skal så langt det overhodet er praktisk mulig, og med minst mulig forsinkelse, få slik medisinsk pleie og slikt tilsyn som deres tilstand krever. De skal ikke bli utsatt for noen form for forskjellsbehandling basert på annet enn medisinske indikasjoner.⁴⁵ Partene i konflikten er også forpliktet til uten opphold å ta alle mulige skritt for å søke etter og samle inn syke og sårede, og beskytte dem mot plyndring og mishandling.⁴⁶
- 4.40 I områder hvor den sivile helsetjeneste har brutt sammen på grunn av kamphandlinger, skal partene yte all mulig hjelp til sivilt sanitetspersonell, dersom det er nødvendig.⁴⁷

Beskyttelse av syke, sårede og skipbrudne er behandlet nærmere i kapittel 6.

⁴⁵ GK I–IV fellesart. 3, TP I art. 10, TP II art. 7.

⁴⁶ GK I art. 15, GK II art. 18 første ledd, GK IV art. 16 andre ledd, TP II art. 8.

⁴⁷ TP I art. 15(2).

Savnede og døde personer

- 4.41 Pårørende har en rett til å få kjennskap til sine savnede slektningers skjebne.⁴⁸ Det er derfor et krav om at hver av partene i konflikten, så snart omstendighetene og militære hensyn tillater det, og senest når de aktive fiendtlighetene har opphørt, gjør det som er praktisk mulig for å søke etter personer som er meldt savnet av en motpart på grunn av konflikten og viderebringer denne informasjonen til familien. I internasjonale væpnede konflikter, skal motparten oversende alle relevante opplysninger om de savnede personene for å lette søket til det nasjonale opplysningskontoret for konflikten, se punkt 4.80 flg.⁴⁹
- 4.42 Det er også krav om at konfliktpartene når det er mulig, og spesielt etter kamphandlinger, gjør det som er praktisk mulig for å søke etter, samle og evakuere døde personer og beskytte disse mot plyndring og lemlestelse.⁵⁰ For å gjøre det mulig å identifisere de døde, skal partene registrere all tilgjengelig informasjon og merke graver.⁵¹ Opplysningene om døde skal så vidt mulig omfatte følgende:
- a. angivelse av hvilken makt de hører til
 - b. avdeling eller matrikelnummer
 - c. familienavn
 - d. samtlige fornavn
 - e. fødselsdato
 - f. enhver annen opplysning påført identitetskortet eller identitetsplaten
 - g. dato og sted for tilfangetakelse eller dødsfall
 - h. opplysninger om sår, sykdom eller dødsårsak⁵²
- 4.43 Videre skal partene i konflikten snarest mulig lette og om nødvendig forestå søket etter og registrere opplysninger vedrørende slike personer dersom de er avgått ved døden mens de var i partens forvaring eller under andre omstendigheter som følge av fiendtligheter eller okkupasjon.⁵³ Informasjon om identiteten til døde personer skal også sendes til nasjonalt opplysningskontor. Partene skal, så langt det er mulig, legge til rette for at døde personer skal kunne returneres dersom motparten eller den dodes familie ber om dette.
- 4.44 Dersom retur av døde ikke er mulig, skal det sørges for at de blir begravet på en verdig måte, hvis mulig etter ritualet for den religion eller livssyn de

⁴⁸ TP I art. 32.

⁴⁹ GK I art. 15 første ledd, GK II art. 18 første ledd, GK IV art. 16 andre ledd, TP I art. 33.

⁵⁰ GK I art. 15 første ledd, GK II art. 18 første ledd, GK IV art. 16 andre ledd, TP I art. 34(1), TP II art. 8.

⁵¹ GK I art. 16-17, GK II art. 19-20, GK III art. 120-122, GK IV art. 129-131 og 136-139.

⁵² GK I art. 16(1) og GK II art. 19(1).

⁵³ TP I art. 33(2).

bekjente seg til, og at graven blir merket.⁵⁴ Gravene må respekteres og vedlikeholdes.

Savnede og døde personer er nærmere behandlet i kapittel 6.

Frihetsberøvede personer

- 4.45 Frihetsberøvede personer, og personer som klart tilkjennegir ønske om å overgi seg, enten de er militære eller sivile, har krav på tilstrekkelig mat og drikkevann, bekledning, vern mot klimatiske påkjenninger og mot den væpnede konflikten, og eventuell medisinsk hjelp.⁵⁵

Krigsfanger og internerte personer er nærmere behandlet i kapittel 7.

Sanitetspersonell og religiøst personell

- 4.46 Sanitetspersonell og religiøst personell (for eksempel feltprester) skal respekteres og beskyttes til enhver tid, og skal ikke gjøres til gjenstand for angrep. De skal holdes atskilt fra lovlige mål i den grad det er mulig. For at beskyttelsen skal være effektiv, må slikt personell og slike avdelinger være merket med beskyttelsesmerke, og sanitetsinstallasjoner og religiøse bygninger plasseres i tilstrekkelig avstand fra lovlige mål. For eksempel bør feltsykehus ikke plasseres i nærheten av et militært hovedkvarter. Sanitetspersonell og religiøst personell skal ikke hindres i å utføre sitt arbeid, og skal ha adgang til alle steder deres tjenester er påkrevd, med forbehold for slike kontroll- og sikkerhetstiltak som vedkommende part i konflikten måtte finne nødvendig. De skal ikke tvinges til å utføre oppgaver som ikke er i samsvar med deres humanitære oppdrag. Videre kan det ikke kreves av sanitetspersonell at de under utøvelsen av sine plikter skal gi prioritet til noen person, unntatt av tvingende medisinske grunner.⁵⁶ For å opprettholde den særskilte beskyttelsen er det krav om å ikke foreta handlinger som er til skade for motparten, og som ikke er en del av deres humanitære oppgaver. Denne særregelen er videre behandlet i kapittel 6.
- 4.47 Sanitetspersonell er personer som utelukkende skal utføre medisinske oppdrag eller forvaltning og drift av sanitetsavdelinger eller sanitetstransportmidler.⁵⁷ De kan enten være militære eller sivile som enten tilhører, er godkjent av eller disponeres av en av partene i konflikten.⁵⁸ Religiøst personell er sivile eller

⁵⁴ GK I art. 17, GK II art. 20, GK III art. 120, GK IV art. 130, TP II art. 8.

⁵⁵ Haag art. 7, GK III art. 25–32 og 125, GK IV art. 76, 85, 87, 89–92 og 142, TP II art. 5.

⁵⁶ GK I art. 12 tredje ledd og 19–23, GK II spesielt art. 12, 22, 36, og 43.3, TP I art. 10 og 12–18, og TP II art. 7–12.

⁵⁷ GK I art. 24–26, GK II art. 36, GK IV art. 20, TP I art. 12(1) og 15, TP II art. 9.

⁵⁸ TP I art. 12(2).

militære personer som utelukkende er engasjert i å utføre sin religiøse gjerning. I det norske Forsvaret inkluderer dette feltprest, feltimam og felthumanist. Religiøst personell som har krav på spesiell beskyttelse, er de som er tilknyttet de væpnede styrker, sanitetsavdelinger eller sivilforsvarsorganisasjoner, som alle er tilknyttet en part i konflikten. Annet religiøst personell skal anses som sivile, med den generelle retten til beskyttelse det medfører (se 4.17 flg.).⁵⁹

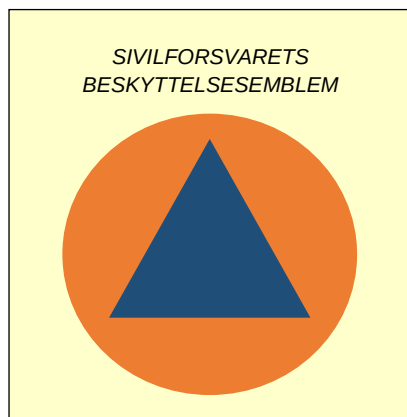
- 4.48 Sanitetspersonell eller religiøst personell kan, i internasjonale væpnede konflikter, kun holdes tilbake dersom det er behov for at de yter medisinsk eller åndelig bistand til krigsfanger.⁶⁰

Sanitetspersonell og religiøst personell er nærmere behandlet i kapittel 6.

Sivilforsvarspersonell i internasjonale væpnede konflikter

- 4.49 Sivilforsvarets personell og avdelinger skal respekteres og beskyttes. De har rett til å utføre sine sivilforsvarsoppgaver, med mindre tvingende militær nødvendighet forhindrer det.⁶¹

- 4.50 Sivilforsvar innebærer utøvelsen av noen eller samtlige av de humanitære oppgavene som er nevnt under. Disse skal beskytte sivilbefolkningen mot farene forbundet med fiendtligheter eller katastrofer, samt hjelpe sivilbefolkningen å overvinne de umiddelbare virkningene av dem. I tillegg er det en del av sivilforsvarets oppgaver å legge forholdene til rette for at sivilbefolkningen kan overleve.

- 4.51 Sivilforsvarsoppgaver er:
- i. varslings
 - ii. evakuering
 - iii. administrasjon av tilfluktsrom
 - iv. administrasjon av mørkleggingstiltak
 - v. redningsaksjoner
 - vi. sanitetstjeneste, inkludert førstehjelp og religiøs bistand
 - vii. brannslukking
 - viii. rekognosering og merking av farlige områder

⁵⁹ GK I art. 24, GK II art. 36, TP I art. 15 og TP II art. 9.

⁶⁰ GK III art. 33.

⁶¹ TP I art. 62(1).

- ix. dekontaminering og liknende vernetiltak
- x. nøddinnkvartering og nødforsyninger
- xi. bistand i nødsituasjoner til å gjenopprette og opprettholde orden i skaderammede områder
- xii. reparasjon i krisetilfeller av uunnværlige offentlige innretninger
- xiii. nødtiltak for å ta hånd om de døde
- xiv. bistand til å bevare gjenstander som er av vesentlig betydning for å overleve
- xv. supplerende virksomhet som er nødvendig for å gjennomføre noen av oppgavene nevnt ovenfor, herunder, men ikke begrenset til, planlegging og organisering⁶²

4.52 Siviltforsvarspersonell har krav på beskyttelse så lenge de ikke begår handlinger som faller utenfor deres egentlige oppgaver, og som er til skade for motparten. De må forhåndsvarsles dersom beskyttelsen skal opphøre. Det skal ikke anses som skadelig for motparten dersom sivilforsvarspersonell er under ledelse eller kontroll av militære myndigheter, eller at sivilforsvarspersonell samarbeider med militært personell under utføringen av sivilforsvarsoppgaver. Siviltforsvarspersonell mister heller ikke beskyttelsen selv om utføringen av slike oppgaver leilighetsvis kommer militære ofre til gode, inkludert de som er kampudyktige. Siviltforsvarspersonell har lov til å bære lette personlige håndvåpen for å opprettholde orden eller til nødverge.⁶³

4.53 I noen land er sivilforsvaret organisert som en del av det militære forsvaret. Militært sivilforsvarspersonell vil også ha krav på beskyttelse på lik linje som annet sivilforsvarspersonell, så lenge de utelukkende brukes til å utføre sivilforsvarsoppgaver. I tillegg må de være tydelig merket som sivilforsvarspersonell, kun bære lette personlige håndvåpen, og ikke utføre handlinger som er til skade for motparten. Dersom de blir tatt til fange, har de krav på krigsfangestatus.⁶⁴

Parlamentærer

4.54 Parlamentærer er utsendinger som har fullmakt til å ta opp forhandlinger med motparten på vegne av en krigførende part, og som fremstiller seg med et hvitt flagg.⁶⁵ Parlamentærer er beskyttede personer og skal ikke være mål for et angrep. Den parten som viser det hvite flagget, er forpliktet til å stanse

⁶² TP I art. 62(a).

⁶³ TP I art. 65.

⁶⁴ TP I art. 67.

⁶⁵ Haag-konvensjon IV art. 32.

ildgivningen, mens motparten kun er forpliktet til ikke å rette ilden mot den som bærer flagget, og dennes ledsagere.

Hjelpepersonell

- 4.55 I tilfeller hvor det er behov for hjelpeaksjoner for å forsyne sivilbefolkningen med blant annet mat og medisiner, skal personell som utgjør en del av den assistanse som ytes gjennom hjelpeaksjoner for sivilbefolkningen, respekteres og beskyttes.⁶⁶ Sikkerheten til slikt hjelpepersonell fra eksempelvis Røde Kors-organisasjoner eller andre humanitære organisasjoner er avgjørende for at sivilbefolkningen skal kunne få den hjelpen de trenger. Blant annet skal personell som deltar i hjelpeaksjoner, spesielt beskyttes mot trakassering, trusler og vilkårlig internering. Kun i tilfeller av tvingende militær nødvendighet kan hjelpepersonellets virksomhet begrenses og personellets bevegelsesfrihet bli midlertidig innskrenket.⁶⁷
- 4.56 Tilstedeværelsen og deltakelsen av slikt personell i hjelpeaksjoner krever samtykke fra den parten i konflikten som har kontroll over det territorium hvor de skal utføre sine oppdrag.⁶⁸

EKSEMPEL 2: KULTURELLE HENSYN

Alle sivile skal behandles med respekt. Mange kulturer har et klarere skille mellom menn og kvinner enn det vi er vant til i Norge, slik at det å vise respekt for kvinner vil innebære noe annet. For eksempel kan det være viktig at fremmede menn ikke fysisk tar på en kvinne, selv ikke på hånden, og at menn ikke er alene med kvinner for eksempel i et kroppsviseringsrom. Dette kan by på praktiske utfordringer. Ofte vil problemet være løst ved å ha kvinnelige soldater tilgjengelig for å bistå. Dersom dette ikke er mulig, er det viktig å unngå kontakt som virker krenkende så langt dette er praktisk og operasjonelt mulig.

Spesielt om kvinner, barn og familie

- 4.57 Reglene i krigens folkerett er i utgangspunktet kjønns- og aldersnøytrale; det er krav om at alle behandles uten forskjell av ugunstig art på grunn av for eksempel kjønn.⁶⁹ Det betyr at krigens folkerett gir lik beskyttelse til menn og kvinner, i alle aldre, og at vilkårene for å miste beskyttelsen som sivil også er de samme for kvinner og menn. I praksis har kvinner og barn likevel særskilte behov og kan bli utsatt for andre fysiske og psykiske farer i krig. Det finnes

⁶⁶ TP I art. 71(2).

⁶⁷ TP I art. 71(3).

⁶⁸ TP I art. 71(1) og (3) og TP II art. 18(2).

⁶⁹ GK I art. 12 andre ledd, GK II art. 12 andre ledd, GK III art. 16, GK IV art. 27 fjerde ledd, TP I art. 75(1), TP II art. 4(1).

derfor enkelte spesielle regler om beskyttelse av kvinner og barn for å kompensere for disse særskilte behovene.

- 4.58 Alle skal beskyttes mot seksualisert vold, og særlig mot voldtekt, tvungen prostitusjon og enhver form for seksuelle overgrep.⁷⁰ Selv om det hovedsakelig er kvinner og barn som utsettes for seksualisert vold, skjer det også mot menn. Konfliktrelatert seksualisert vold er en krigsforbrytelse.⁷¹
- 4.59 Partene i konflikten skal yte barn slik omsorg og hjelp som de har behov for, det være seg på grunn av deres alder eller av noen annen grunn.⁷² Dersom det er behov for hjelpeaksjoner for å sikre tilstrekkelig tilgang til mat, klær, husly og andre forsyninger som sivilbefolkningen trenger for å overleve, skal barn, kvinner som er gravide eller i barselseng, og ammende mødre prioriteres.⁷³ Barns rett til utdanning skal også beskyttes.⁷⁴ Bygninger som benyttes til skoler og universiteter skal ikke brukes av de krigførende parter til støtte for krigsinnsatsen (se også punkt 8.61–8.63).⁷⁵
- 4.60 Dersom kvinner og barn arresteres, fengsles eller interneres av grunner knyttet til den væpnede konflikten, skal kvinner holdes atskilt fra menn og under umiddelbart tilsyn av kvinner. Barn skal holdes atskilt fra voksne, med mindre familier er internert i familieenheter.⁷⁶ Frihetsberøvede gravide kvinner, barselkvinner og barn har også krav på tilleggsrasjoner av matvarer som er tilpasset deres fysiologiske behov.⁷⁷ Mødre til små barn som er avhengig av dem, og gravide kvinner som er arrestert, fengslet eller internert for grunner som er knyttet til den væpnede konflikten, skal få saken sin behandlet med høyeste prioritet.⁷⁸
- 4.61 Partene i konflikten skal treffe alle mulige tiltak for å hindre at barn tar del i fiendtligheter (såkalte «barnesoldater»).⁷⁹ Spesielt skal de avstå fra å rekruttere barn til sine væpnede styrker. For Norge er barn definert som personer under

⁷⁰ GK I-IV fellesart. 3, GK IV art. 27(2), TP I 75(2)(b), 76(1) og 77(1), og TP II art. 4(2)(e).

⁷¹ Straffeloven § 103(d). Her bør man vel også vise til Romavedtektene art. 8(2)b, XXII (IAC) og art 8(2)e, VI (NIAC)

⁷² TP I art. 77(1) og TP II art. 4(3).

⁷³ TP I art. 70(1).

⁷⁴ GK IV art. 24(1) og 50(1), TP II art. 4(3)(a).

⁷⁵ *Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict (the Safe Schools Guidelines)*, 2015.

⁷⁶ GK IV art. 82(2), TP I art. 75(5) og 77(4).

⁷⁷ GK IV art. 89 femte ledd.

⁷⁸ TP I art. 76(2).

⁷⁹ TP I art. 77(2) og TP II art. 4(3)(c). Se også *Vancouver Principles on Peacekeeping and Preventing the Recruitment and Use of Child Soldiers*; og *Paris Commitments on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups*.

18 år.⁸⁰ Dersom barn likevel deltar direkte i fiendtligheter og faller i hendene på motparten, skal de fortsatt nyte godt av særbeskyttelsen for barn, enten de er krigsfanger eller har annen status, for eksempel fordi de har vært tilknyttet en væpnet gruppe.⁸¹

- 4.62 Barn som på grunn av krigen er blitt foreldreløse eller skilt fra sin familie, skal ikke overlates til seg selv. Partene i konflikten skal i størst mulig grad legge til rette for slike barns religionsutøvelse og utdanning og gjøre det som er nødvendig for å sikre at de får hjelp med mat, klær, bolig og eventuell medisinsk hjelp.⁸² Barn skal kun evakueres til fremmede land dersom det er rent midlertidig og absolutt påkrevd av hensyn til barnas helsetilstand eller til legebehandling av barna, eller av hensyn til deres sikkerhet. Slik evakuering krever samtykke fra familie eller verge. Dersom disse personene ikke er mulig å finne, kreves det skriftlig samtykke fra personer som ifølge lov eller sedvane har hovedansvaret for barna.⁸³ I væpnede konflikter som pågår innenfor et land (ikke-internasjonalt væpnet konflikt), er det krav om midlertidig å evakuere barn til et tryggere område dersom det er nødvendig. De skal da ledsages av

Kvinner og barn har særskilte behov og kan bli utsatt for andre fysiske og psykiske farer i væpnet konflikt, og skal gis spesiell beskyttelse. Foto: Lars Kroken/Forsvaret.

⁸⁰ Valgfri protokoll om barn i væpnet konflikt av 25. mai 2000 til FNs konvensjon om barns rettigheter, art. 1.

⁸¹ TP I art. 77(3–4) og TP II art. 4(3)(d).

⁸² GK IV art. 24 første ledd, og TP II art. 4(3).

⁸³ TP I art. 78.

personer som er ansvarlig for deres sikkerhet og velferd, og hvis mulig skal det innhentes samtykke fra familie eller verge.⁸⁴

- 4.63 Alle hensiktsmessige tiltak skal treffes for å lette gjenforening av familier som er midlertidig atskilt som følge av den væpnede konflikten, blant annet ved å støtte humanitære hjelpeorganisasjoner som er engasjert i slike oppdrag.⁸⁵

Spesielt om eldre og personer med nedsatt funksjonsevne

- 4.64 Eldre og personer med nedsatt funksjonsevne har krav på spesiell beskyttelse og respekt. Dette er fordi de utsettes for særskilt risiko og vanskeligheter, for eksempel knyttet til tilgang til humanitær hjelp, vann, mat, sanitære fasiliteter, tilfluktssteder og helsehjelp, eller ved at de blir utsatt for fare ved militære operasjoner. For at alle skal få den hjelpen de har behov for, vil det i noen tilfeller kreve at det iverksettes spesielle tiltak overfor sårbare grupper. Dette kan blant annet innebære å sikre at humanitær hjelp er tilgjengelig for eldre og personer med nedsatt funksjonsevne, å vurdere om slike grupper skal prioriteres ved utdeling av humanitær hjelp,⁸⁶ eller å bistå med evakuering fra områder med kamphandlinger.⁸⁷

Andre grupper med egne beskyttelsesregler

Sivile som følger de væpnede styrker

- 4.65 Sivile som følger de væpnede styrker uten direkte å tilhøre disse, er ikke lovlige mål. Eksempler på slike personer er sivile krigskorrespondenter, leverandører og feltunderholdning. Også liaisoner fra sivile etater til militære staber, som for eksempel en liaison fra helsevesenet som koordinerer offentlig helsevesen sin støtte til Forsvaret, kan utgjøre sivile som følger de væpnede styrker, forutsatt at de ikke deltar direkte i fiendtligheter. Det er et krav at de har samtykke fra de væpnede styrker som de følger, og de skal ha et identitetskort som indikerer dette.⁸⁸ Det er viktig at sivile som følger de væpnede styrker ikke begår handlinger som utgjør direkte deltakelse i fiendtligheter ettersom de da blir lovlige mål. I tillegg vil motparten kunne holde dem strafferettslig ansvarlige for handlingene siden sivile ikke har rett til å delta i fiendtlighetene og dermed ikke har krav på immunitet for lovlige krigshandlinger. For å tydelig skille sivile fra stridende, skal sivile ikke ikles militær uniform. Se mer om sivil støtte til Forsvaret i kapittel 5.

⁸⁴ TP II art. 4(3)(e).

⁸⁵ TP I art. 74 og TP II art. 4(3)(b).

⁸⁶ TP I art. 70 og TP II art. 18(2).

⁸⁷ GK IV art. 14, 16, og 17.

⁸⁸ GK III art. 4(A)(4).

- 4.66 Personer i denne kategorien vil i internasjonale væpnede konflikter ha rett til krigsfangestatus selv om de ikke er stridende personell. Se mer om krigsfangestatus i kapittel 7. Selv om de vil måtte anses som sivile i en proporsjonalitetsvurdering av et angrep, er det også anerkjent at de har akseptert større risiko ved å oppholde seg i nær tilknytning til lovlige mål, og må ta følgene av dette (se punkt 5.17 flg.).

Journalister

- 4.67 Journalister på farlige yrkesoppdrag i områder med væpnede konflikter skal anses som sivile og dermed beskyttede personer. Dette forutsetter at de ikke begår handlinger som utgjør direkte deltakelse i fiendtligheter (se punkt 3.23 flg.). For eksempel vil journalister ikke miste sin beskyttelse ved å reise inn i et konfliktområde på profesjonelt oppdrag, selv om de tar følge med væpnede styrker eller benytter seg av deres logistikkstøtte. Journalister kan skaffe seg identitetskort som dokumenterer statusen som journalist, utstedt av regjeringen for den stat der journalisten er statsborger eller har fast bopel, eller der nyhetsmediet vedkommende arbeider for er lokalisert.⁸⁹ Dette kortet gir ingen spesiell beskyttelse etter krigens folkerett, og det er ikke obligatorisk for journalister å ha det, men slike kort vil kunne forklare hvorfor beskyttede sivile personer velger å befinne seg i nærheten av kamphandlinger, slik at eventuell mistanke om direkte deltakelse eller spionasje reduseres.
- 4.68 Sivile krigskorrespondenter som følger de væpnede styrker, har krav på samme behandling som andre sivile som følger de væpnede styrker, se punkt 4.65–4.66 under. Dette kan for eksempel være journalister som i perioder følger en enhet i en væpnet gruppe, såkalte «embedded journalists». Ettersom de tilbringer veldig mye tid sammen med de stridende, ofte under krevende forhold, bør slike journalister ha et spesielt bevisst forhold til hva som skal til for at de anses som direkte deltakere i fiendtlighetene og dermed blir lovlige mål.

Flyktninger, statsløse og internt fordrevne

- 4.69 Flyktninger og statsløse personer er ansett som beskyttede personer og har krav på beskyttelse og respekt under enhver omstendighet.⁹⁰ Dette inkluderer personer som allerede før utbruddet av fiendtligheter ble ansett som statsløse personer eller flyktninger.⁹¹ De skal ikke utsettes for ugunstig forskjellsbehandling av noen art, men behandles likt ut fra de behov de har. Flyktninger eller statsløse personer er personer som har flyktet fra eget land og som har

⁸⁹ TP I art. 79.

⁹⁰ GK IV art. 4 og 44.

⁹¹ TP I art. 73.

krav på slik status. Dette er definert i norsk utlendingslovgivning dersom de befinner seg i Norge. For flyktninger utenfor Norge vil de enkeltes land der man befinner seg sin lovgivning, eventuelt supplert med flyktningkonvensjonen eller konvensjonen om statsløse personer⁹² gi konkret anvisning. Om man er i tvil, er det trygt å legge definisjonen i norsk lov til grunn. Denne gir minimum så gode garantier og rettigheter som de man finner i konvensjonene.

- 4.70 Personer som flykter, men som ikke har krysset internasjonale grenser, anses ikke som flyktninger, men er i stedet ansett som internt fordrevne. Ofte er det et flertall av kvinner, barn og eldre blant internt fordrevne, og de har krav på særlig beskyttelse som forklart i punkt 4.57–4.63. I tillegg vil grupper av sivile som flykter fra et område, kunne utgjøre en fysisk hindring for militære operasjoner, noe som vil gjøre dem spesielt utsatt for virkninger av fiendtligheter. Dersom det er kjent at det er store folkemengder i bevegelse i et operasjonsområde, må dette tas med i vurderingen av hvordan oppdrag kan gjennomføres.
- 4.71 Under militære operasjoner skal det kontinuerlig tas hensyn til beskyttelse av sivile.⁹³ Det er ikke tillatt å tvangsflytte sivile fra eller til et område, med mindre det er nødvendig å evakuere personene av hensyn til personenes sikkerhet, eller tvingende militære grunner krever det (se punkt 10.39–10.41).⁹⁴ I slike tilfeller har den parten som gjennomfører tvangsflyttingen en plikt til å sikre at de blir skikkelig innkvartert og at flyttingen foregår under tilfredsstillende forhold med hensyn til renslighet, hygiene, sikkerhet og matforsyning.⁹⁵ Så snart årsaken til at de sivile ble fordrevet opphører, har de rett til å frivillig returnere til sine hjem eller bosted.⁹⁶
- 4.72 I alle tilfeller hvor sivile er fordrevet fra sine hjem eller bosted, enten de er flyktninger eller internt fordrevne, skal partene i konflikten, så langt det er praktisk mulig, sikre at de sivile får tilstrekkelig med ernæring og drikkevann, bekledning, hygieniske boforhold, vern mot klimatiske påkjenninger og mot den væpnede konflikten, og at familier ikke separeres. Blant annet skal hjelpeorganisasjoner gis mulighet til å hjelpe. Dette er primært en sivil oppgave, og skal overlates til sivile myndigheter eller sivile hjelpeorganisasjoner såfremt det er mulig. I noen situasjoner vil imidlertid sivile aktører ikke være i stand til å hjelpe, for eksempel fordi sikkerhetssituasjonen ikke tillater det, eller det ikke er mulig å komme frem til de aktuelle områdene. I slike tilfeller vil militære styrker kunne spille en større rolle. Hovedprinsippet for militære styrker er at

⁹² 1954 *Convention relating to the Status of Stateless Persons*

⁹³ TP I art. 57(1).

⁹⁴ GK IV art. 49, TP II art. 17.

⁹⁵ GC IV art. 49, tredje para; TP II art. 4(3)(b) og 17, første ledd.

⁹⁶ GK IV art. 49, andre ledd.

de kan gripe fatt i de humanitære og eventuelt ordensmessige problemer inntil sivile myndigheter har mulighet til å få kontroll over situasjonen. I visse tilfeller kan det bli nødvendig å opprette militært drevne midlertidige flyktningleirer, som det for eksempel ble gjort i Albania og Makedonia (FYROM) våren 1999 da kosovere i stort antall flyktet fra serbisk forfølgelse.

- 4.73 Det er ikke en militær oppgave å ta standpunkt til asylspørsmål. Dette er en oppgave for aktuelle sivile aktører. Norske militære sjefer i utlandet har ikke myndighet til å ta imot asylsøknader. I slike tilfeller må det henvises til FN's høykommissær som eventuelt vil ta kontakt med norske myndigheter. Dette gjelder også for norske krigsskip dersom de plukker opp personer i havsnød slik de er forpliktet til etter Havrettskonvensjonen.⁹⁷ Norske krigsskip er ikke norsk territorium i asylrettslig forstand, og eventuelle søknader om asyl må fremmes til myndighetene i det landet asylsøkerne blir satt i land. I praksis kan dette innebære at ingen stater i området er villig til å ta imot personene, noe som kan forsinke skipets gjennomføring av oppdrag. Dersom et slikt problem oppstår, må norske myndigheter kontaktes snarest mulig for å sikre en snarlig løsning av problemet. Flyktninger og andre som plukkes opp av norske styrker kan ikke overleveres til aktører eller områder hvor det er reell fare for tortur, annen grusom eller umenneskelig behandling eller andre grove brudd på krigens folkerett eller menneskerettigheter.⁹⁸

Forholdet til humanitære organisasjoner er nærmere behandlet i punkt 4.55–4.56 under.

Utenlandske personer

- 4.74 Utlendinger på området til en konfliktpart har rett til å forlate området når konflikten bryter ut, eller under konflikten, så lenge dette ikke strider mot statens nasjonale interesser. Eksempler på slike nasjonale interesser kan være personer som besitter informasjon som det vil være kritisk for staten om kom på avveie, eller behovet for å holde tilbake menn og kvinner som er stridsdyktige. Utenlandske statsborgere som oppholder seg i og har en fast tilknytning til Norge, kan bli pålagt verneplikt hvis ikke avtale med landet de er statsborgere av er til hinder for det. De er også fritatt for tjeneste i Forsvaret når Norge er i krig med det landet de er statsborgere av.⁹⁹ Dersom personer nektes å forlate området, har de rett til å få nektelsen prøvd så snart som

⁹⁷ FN's havrettskonvensjon art. 98.

⁹⁸ Konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (Torturkonvensjonen) av 10. desember 1984

⁹⁹ Lov om verneplikt og tjeneste i Forsvaret m.m (forsvarsloven) § 6(3).

mulig.¹⁰⁰ Dersom det av sikkerhetshensyn er absolutt nødvendig å internere utenlandske personer, skal dette gjøres i samsvar med reglene som er behandlet i kapittel 7.

FN-personell og tilknyttet personell i FN-operasjoner

- 4.75 Forsvaret har ved flere anledninger sendt norske styrkebidrag til ulike FN-operasjoner. I Langtidsplan for forsvarssektoren 2025–2036 fremgår det at Norge også i fremtiden skal bidra til internasjonal innsats utover rammen av NATO og forsvar av allierte, blant annet gjennom fredsbevarende og fredsopprettende operasjoner. Slike internasjonale bidrag må imidlertid vurderes opp mot tilgjengelighet og behov for nasjonal beredskap.
- 4.76 Personell som deltar i fredsbevarende operasjoner med mandat fra FNs sikkerhetsråd, vil være beskyttede personer dersom, og så lenge, de ikke deltar direkte i fiendtligheter. De vil da ha krav på samme beskyttelse som sivile, og angrep mot slikt personell vil utgjøre en krigsforbrytelse. Forskjellen mellom fredsbevarende og fredsopprettende operasjoner er redegjort for i punkt 1.51. Kort oppsummert vil personell i fredsbevarende operasjoner normalt være en nøytral tredjepart i en konflikt, mens personell i fredsopprettende operasjoner i større grad vil være deltakere i en væpnet konflikt. Ofte vil fredsbevarende styrker ha blå hjelm for å signalisere at det er en fredsbevarende styrke under kommando av og med mandat fra FN. Den blå hjelmen skal bidra til at det blir lettere å se at de ikke skal angripes.¹⁰¹

En norsk FN-soldat på patrulje i Libanon i 1998. Etter opprettelsen av UNIFIL i 1978 har ca. 22.000 norske soldater deltatt i den fredsbevarende operasjonen.

*Foto: Torbjørn Kjosvold/
Forsvaret*

¹⁰⁰ GK IV art. 35.

¹⁰¹ FNs konvensjon om sikkerheten til FN-personell og tilknyttet personell av 9. desember 1994, spesielt art. 7.

- 4.77 Som forklart i punkt 1.9, er spørsmålet om deltakelse i en væpnet konflikt en faktisk test. Dersom personell i fredsbevarende styrker faktisk tar del i den væpnede konflikten, vil de kunne bli en part i konflikten, uavhengig av operasjonens mandat.¹⁰² I så fall mister de retten til beskyttelse som sivile, og vil, avhengig av konflikttypen, kunne bli lovlige mål (se kapittel 3).

Symboler på beskyttelse for personer

- 4.78 Det er ikke symbolet i seg selv som gir beskyttelsen, men visse symboler signaliserer en status som tilsier at personen som bærer symbolet, har krav på beskyttelse og respekt. Beskyttede personer mister dermed ikke beskyttelsen hvis de ikke bærer beskyttelsesmerket, men det vil gjøre det vanskelig for motparten å vite at personen har krav på beskyttelse, spesielt hvis vedkommende har militær uniform. Det er derfor et krav om at beskyttede personer er merket.

Misbruk av beskyttelsesemblemer kan være svik (se punkt 10.24–10.26).

- 4.79 Symboler på beskyttelse inkluderer:

a. Røde kors, røde halvmåne og røde krystall

For nærmere om sanitetspersonell, religiøs personell og andre som bærer disse emblemene, se kapittel 6.

b. Hvitt flagg

Et hvitt flagg betyr forhandling og ikke overgivelse. En person med hvitt flagg bør i utgangspunktet likevel få komme frem med sitt ærend, enten det gjelder overgivelse eller andre spørsmål.

Illustrasjoner av alle de ulike beskyttelsessymbolene finnes i kapittelet om beskyttede objekter, kapittel 8.

Nasjonalt opplysningskontor

- 4.80 Straks etter at den væpnede konflikten har begynt og i alle tilfeller av okkupasjon, skal hver av partene i konflikten opprette et offisielt opplysningskontor. Dette opplysningskontoret skal ha som oppgave å motta og videreformidle opplysninger om beskyttede personer som befinner seg i konflikt-partens makt. Partene i konflikten skal så snart som mulig sende opplysningskontoret opplysninger om de tiltak som er truffet overfor enhver person som blir holdt i forvaring i mer enn to uker, plassert i tvunget opphold, eller internert. Berørte tjenestegrener skal sende opplysningskontoret informasjon om

¹⁰² FNs konvensjon om sikkerheten til FN-personell og tilknyttet personell av 9. desember 1994, spesielt art. 2 nr. 2.

eventuelle endringer angående disse personene, som for eksempel flyttinger, frigivelse, repatrieringer, flukt, innleggelser på sykehus, fødsler og dødsfall.¹⁰³

- 4.81 Kontoret skal umiddelbart og på raskest mulig måte sende informasjon til den staten personene tilhører eller hadde bosted i, enten direkte eller gjennom et sentralkontor drevet av ICRC eller eventuelle beskyttermakter. Det skal også svare på spørsmål som rettes til kontoret om beskyttede personer. Informasjonen skal ikke oversendes den aktuelle staten dersom dette vil kunne være til skade for personen involvert eller dennes familie.¹⁰⁴ Opplysningene skal være av en slik art at de gjør det mulig å identifisere den beskyttede personen nøyaktig og gi hurtig underretning til familien.¹⁰⁵
- 4.82 Følgende opplysninger skal inkluderes:¹⁰⁶
- i. Familienavn og fornavn
 - ii. Fødested og fullstendig fødselsdato
 - iii. Nasjonalitet
 - iv. Siste bopel
 - v. Særlige kjennetegn
 - vi. Farens og morens navn
 - vii. Dato for og arten av det tiltak som er truffet mot vedkommende, og stedet hvor det er satt i verk
 - viii. Adressen vedkommende kan nås på med post
 - ix. Navn og adresse til den som skal underrettes
 - x. Opplysninger om helsetilstanden til alvorlig syke eller hardt sårede internerte, dette skal også sendes regelmessig og om mulig hver uke
- 4.83 Opplysningskontoret skal også samle inn alle personlige verdigjenstander som er etterlatt av beskyttede personer som konfliktparten hadde i sin makt, og videresende disse til de berørte.¹⁰⁷
- 4.84 Når Norge deltar i en internasjonal væpnet konflikt, vil normalt *Nasjonalt opplysningskontor for krigsfanger og sivilt internerte* tre i funksjon. Dette er et byrå som har som funksjon å registrere og holde oversikt over de krigsfanger og sivilt internerte norske styrker har i sin varetekt, samt skaffe tilveie opplysninger om norske fanger som holdes av motparten. Nasjonalt opplysningskontor driftes av Norges Røde Kors sentralt etter avtale med Forsvarsdepartementet.

¹⁰³ GK IV art. 136.

¹⁰⁴ GK IV art. 137, andre ledd.

¹⁰⁵ GK IV art. 137–138.

¹⁰⁶ GK IV art. 138.

¹⁰⁷ GK III art. 122 niende ledd og GK IV art. 139.

5 Forsvaret og bruk av sivile

Introduksjon

- 5.1 Forsvaret er dimensjonert slik at man både forutsetter, og er avhengig av, sivil støtte i krise og krig. Denne organiseringen er politisk besluttet. Sivil støtte til Forsvaret i forbindelse med en væpnet konflikt på norsk territorium vil likevel kunne utsette både de sivile som direkte bistår Forsvaret og sivilbefolkningen for øvrig for fare. Det er derfor viktig at sivil støtte planlegges og gjennomføres slik at man så langt det er praktisk mulig minimerer risikoen for fare. Hva som menes med «praktisk mulig», er forklart i punkt 2.7.
- 5.2 Forsvaret skal ivareta operative behov samtidig som krigens folkerett overholdes. Dette kapitlet gir generelle føringer på hvordan sivil støtte skal håndteres i de tilfeller hvor Forsvaret har behov for og benytter seg av slik støtte. Hvordan dette løses i ulike situasjoner avhenger av dem skjønnsmessig vurderingen som må foretas på relevante nivåer i kommandolinjen i forbindelse med operasjonsplanleggingen. Nedenfor gis veiledning i de vurderinger kommandolinjen må foreta i planprosessen for å overholde krigens folkerett. I tillegg vil rekvisisjon av sivil arbeidskraft reguleres etter beredskapslovgivningen. Dette kapitlet gjelder i utgangspunktet for væpnet konflikt på norsk territorium. I internasjonale operasjoner gjelder kapitlet så langt det passer.
- 5.3 Det er i hovedsak tre farer sivile må beskyttes mot ved støtte til militære operasjoner:
 - Sivile kan miste beskyttelsen sin mot angrep og retten til krigsfangestatus dersom de deltar direkte i fiendtligheter (se punkt 5.14–5.16).
 - Sivile som støtter militære operasjoner kan bli skadet eller drept under angrep på militære objekter og stridende personer fordi de befinner seg på eller ved det militære målet uten selv å være mål (følgeskade) (se punkt 5.17–5.28).
 - Bruken av sivil støtte i militære operasjoner kan gjøre det vanskeligere å skille mellom militære og sivile, og dermed påvirke motpartens evne og vilje til å beskytte sivilbefolkningen for øvrig (se punkt 5.29–5.33).

Disse tre farene må håndteres ved planlegging og gjennomføring av den sivile støtten.

- 5.4 Planlegging, trening og øving av sivil støtte til Forsvaret i væpnet konflikt skal gjøres i henhold til bestemmelsene i krigens folkerett, føringene i dette kapittelet, og alle andre relevante nasjonale retningslinjer gitt for den enkelte operasjon. Forsvaret har et særskilt ansvar for å sørge for at sivile aktører som støtter Forsvarets operasjoner, gjør det innenfor rammen av krigens folkerett.
- 5.5 I væpnet konflikt kan sivile som støtter Forsvaret omfattes av disiplinærmyndigheten¹ (se punkt 16.23). Det bør derfor så langt det er mulig sikres at tiltak som iverksettes for å ivareta krigens folkerett, kan håndheves disiplinært overfor sivile som støtter Forsvaret.²

Folkerettens begrensninger på bruk av sivile

- 5.6 Krigens folkerett tillater å bruke sivile til å understøtte militære operasjoner i væpnet konflikt. Dette forutsettes av regelen om at sivile som følger de væpnede styrker uten å være medlem av disse, på nærmere bestemte vilkår har krav på krigsfangestatus i internasjonal væpnet konflikt (se punkt 5.12–5.13 og 4.65–4.66). Det finnes imidlertid begrensninger det må tas hensyn til.
- 5.7 Den mest sentrale begrensningen på Forsvarets bruk av sivile ligger i distinksjonsprinsippet (se punkt 1.23). Distinksjonsprinsippet innebærer at sivile skal beskyttes mot farene ved militære operasjoner og at angrep ikke skal rettes mot sivile personer og objekter.³ I forlengelsen av dette skal begge parter skille mellom motstanderens sivile og militære, og gjøre det som er praktisk mulig for å skille egne militære og militært materiell fra egne sivile.⁴ Det skilles ikke mellom ulike kategorier av sivile; man er enten militær eller sivil, uavhengig av tilknytning til Forsvaret. Ved sivil støtte til militære operasjoner, må derfor den generelle plikten til å beskytte sivile mot farene ved militære operasjoner ivaretas.⁵ I tillegg vil det som forklart i dette kapittelet være særskilte begrensninger som det må tas hensyn til, slik som forbudet mot å bruke sivile gjenstander til å skjule eller dekke militære mål. Det er også særlige begrensninger på bruk av kontraktører og private sikkerhetsselskaper (se punkt 3.54–3.57).
- 5.8 I væpnet konflikt, herunder også deltakelse i internasjonale operasjoner klassifisert som væpnet konflikt, skal personellgruppen omfattet av

¹ Forsvarsloven § 82 jf. Militær Straffelov § 9.

² Forsvarsloven § 65. Forsvarsloven § 82 jf. Mil.strl. § 9.

³ TP I art. 51(1), og art. 57(1), og TP II art. 13(1-2).

⁴ TP I art. 58.

⁵ Prop. 62 S (2019–2020) Vilje til beredskap – evne til forsvar. Langtidsplan for forsvarssektoren, punkt 7.2.3, Prop. 87 S (2023–2024) Forsvarsløftet – for Norges trygghet. Langtidsplan for forsvarssektoren 2025–2036, punkt 5.1.8.

forsvarsloven, i henhold til prinsippene i krigens folkerett, sortere under en av de følgende kategoriene:⁶

	Medlemmer av de væpnede styrker	Sivile som følger de væpnede styrker	Sivile for øvrig
Struktur	I styrkestrukturen	Ikke i styrkestrukturen	Ikke i styrkestrukturen
Kommando og kontroll	Under militær kommando og internt disiplinærsystem	Ikke under kommando og disiplinærsystem	Ikke under kommando og disiplinærsystem
Oppmøteplikt	Oppmøteplikt / tjenesteplikt	Ikke oppmøteplikt / tjenesteplikt	Ikke oppmøteplikt / tjenesteplikt
Lovlig stridende	Lovlig stridende	Ikke lovlig stridende	Ikke lovlig stridende
Militær utdanning og trening	Tilstrekkelig militær opplæring og trening for å utøve sin funksjon, og opplæring i krigens folkerett		
Militær uniform	Militær uniform		
Militær grad	Militær grad (OR/OF)		
Særegent		Særegne rettigheter basert på formell status gitt av konfliktpart	
Beskyttelse		Trenger beskyttelse og evakueres ved behov	Trenger beskyttelse og evakueres ved behov

Sivilt ansatte i Forsvaret og forsvarssektoren

- 5.9 Tidligere var det et skille mellom stridende og ikke-stridende medlemmer av de væpnede styrker, hvor det primært var de stridende medlemmene som ble ansett som lovlige mål. For å styrke beskyttelsen av sivile, er dette skillet opphevet for stater som er part til Tilleggsprotokoll I til Genèvekonvensjonene. *Med unntak av sanitets- og religiøs personell, er alle medlemmer av de væpnede styrker stridende med rett til å delta i fiendtligheter.*⁷ Det er med

⁶ FST, *Bruk av ansatte hos sivile leverandører og rekvirerte selskaper i fred, væpnet konflikt og krig (Konsept for bruk av sivile) (2024)*, figur 2, og Vedlegg B Personellkategorier, punkt 1.

⁷ TP I art. 43(2).

andre ord ikke mulig å ha sivile i Forsvarets styrkestruktur i væpnet konflikt. Bortfallet av skillet mellom «ikke-stridende» og stridende medlemmer av de væpnede styrker i Tilleggsprotokoll I til Genèvekonvensjonene viser at direkte deltakelse i fiendtligheter ikke er avgjørende for hvorvidt en ansatt i Forsvaret skal være militære fremfor sivil.⁸

- 5.10 Forsvaret består i fredstid av militært og sivilt ansatte. Ved krise eller krig tilsier folkerettslige og operative hensyn at medlemmer av de væpnede styrker (Forsvaret) må være militære eller gjøres militære. Dette gjør at kravene til distinksjon og forholdsregler mot virkningene av angrep (inkludert følgeskaderisikohensyn) overholdes, og de underlegges militær kommando og internt disiplinærsystem. I utgangspunktet skal alle ansatte i Forsvaret og forsvarssektoren derfor være militære eller gjøres militære i tilfelle krise eller krig, slik at de kan inngå i Forsvarets styrkestruktur (det vil si, våre væpnede styrker).⁹ Dette inkluderer både operativt og drifts- og støttepersonell (se også punkt 3.14). Alle medlemmer av de væpnede styrker, med unntak av sanitet og religiøst personell, er lovlig stridende. Selv om utgangspunktet er at alle ansatte skal være eller gjøres militære i krise eller krig, vil det kunne være enkelte sivile stillinger som har funksjoner som ikke bidrar til å løse Forsvarets oppgaver og dermed ikke er en del av den militære virksomheten. Slike personer vil kunne forbli sivile, med de plikter det følger for Forsvaret overfor disse, som å redusere følgeskaderisikoen de utsettes for. Ved krig eller væpnet konflikt skal de ikke disponeres i områder hvor de indirekte eller direkte kan utsettes for virkninger av militære operasjoner.
- 5.11 Folkeretten sier lite om hva som skal til for å bli medlem av de væpnede styrker, utover å ha militært identitetskort,¹⁰ være underlagt militær kommando og internt disiplinærsystem, og ivareta kravet til distinksjon gjennom uniformering (se punkt 3.9–3.17). Krigens folkerett stiller ikke krav til innholdet i militær utdanning av personellet, med unntak av krav til opplæring i krigens folkerett tilpasset den enkeltes funksjon.¹¹ Forsvaret setter krav om hva som er tilstrekkelig militær opplæring, ut fra stillingens behov. Det må derfor allerede i fredstid identifiseres hvilke sivile funksjoner som forventes å inngå i Forsvarets organisasjon eller bidra til Forsvarets militære virksomhet i krise og krig, for å kunne bekle disse funksjonene med militært personell når det blir

⁸ FST Konsept for bruk av sivile, punkt 1.3.

⁹ FST Konsept for bruk av sivile, Vedlegg A Folkerettslige og nasjonalrettslige rammer punkt 2.

¹⁰ GK III art. 17 (3).

¹¹ Se punkt 16.3 og NATO STANAG 2449.

nødvendig.¹² Videre er det viktig å trene og øve med den forutsetning at personell som må være militært i væpnet konflikt, er militært også på øvelser i fredstid.

Sivile som følger de væpnede styrker

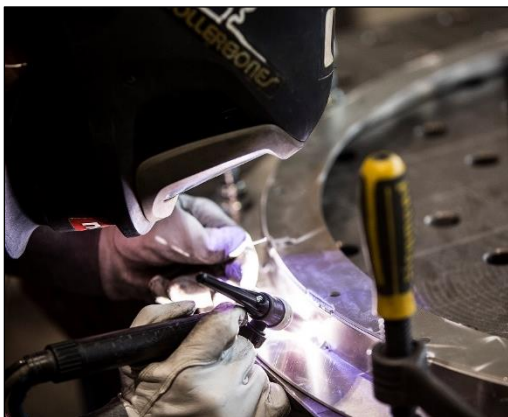
- 5.12 Sivile som støtter Forsvaret, men som ikke tilhører Forsvarets struktur, vil likevel kunne få visse rettigheter som sivile som følger de væpnede styrker. Dette kan eksempelvis være enkeltpersoner slik som lokale tolker, feltunderholdning eller sivile krigskorrespondenter.¹³ Det kan også inkludere sivile leverandører eller samarbeidspartnere og liaisons fra sivile etater til militære staber. Felles for eksemplene er at det er tale om oppgaver som ikke er knyttet til militære operasjoner eller inngår i forsvarets militære virksomhet. Sivile som følger de væpnede styrker har ikke rett til å delta i fiendtligheter (se punkt 1.20 og 3.32), og oppgavene må derfor tilpasses dette. Ettersom de er sivile, skal den stat som benytter seg av dem, så langt det er praktisk mulig evakuere sivile som følger de væpnede styrker fra områder med pågående kamp-handlinger eller hvor de kan utsettes for unødig risiko knyttet til militære operasjoner.
- 5.13 Hensikten med denne kategorien er å klargjøre hvilke rettigheter disse personene har dersom de blir tatt til fange sammen med avdelingen de følger. På lik linje med medlemmer av de væpnede styrker, har de krav på krigsfangestatus dersom de blir tatt til fange i en internasjonal væpnet konflikt. Rettighetene forutsetter at de væpnede styrkene de følger har samtykket til at de har en slik funksjon. De sivile som følger de væpnede styrker skal derfor utstyres med identitetskort som viser at de har krav på krigsfangestatus. Sivile som følger de væpnede styrker skal ikke ikles militær uniform, men kan få sivilt arbeidsantrekk ved behov (se punkt 3.14). Sivile som følger de væpnede styrker er beskrevet nærmere i punkt 4.65–4.66.

Bruk av sivile til oppgaver som innebærer direkte deltakelse i fiendtligheter

- 5.14 Som forklart i kapittel 3, vil sivile som deltar direkte i fiendtlighetene miste sin beskyttelse som sivil. Det betyr at de er lovlige mål for angrep og ikke anses som følgetap i en proporsjonalitetsvurdering. Reglene om direkte deltakelse i fiendtligheter setter derfor rammer for Forsvarets mulighet til å benytte seg av

¹² Prop. 62 S (2019–2020) punkt 7.2.3, Prop. 87 S (2023–2024) punkt 5.1.8 og Prop. 59 S (2023–2024) Investeringer i Forsvaret og andre saker, punkt 5.

¹³ GK III art 4(A)(4).

Generelt vedlikehold av militært utstyr vil ikke innebære direkte deltakelse i fiendtligheter. Hvorvidt det kan utføres av sivile eller ikke vil avhenge av en følgeskade-risikovurdering.

Foto: Mats Grimsæth / Forsvaret.

sivil støtte.¹⁴ Dette gjelder som nevnt for all bruk av sivile, slik som sivile i forsvarssektoren som ikke inngår i styrkestrukturen, sivile i etater i totalforsvaret, sivilt ansatte i rekvirerte virksomheter og sivile som benyttes gjennom strategiske beredskapsavtaler med næringslivet. Direkte deltakelse i fiendtligheter er ikke forbudt etter krigens folkerett, men det får rettslige konsekvenser for den enkelte. I tillegg til tapet av sivil beskyttelse mot angrep og virkningene av angrep, risikerer man straffeforfølgelse for kriminelle handlinger slik som voldsbruk ut over nødverge. Dette er fordi immunitet mot straffeforfølgning for lovlige krigshandlinger er forbeholdt lovlig stridende. For sivilt ansatte i Forsvaret og sivile i andre etater i forsvarssektoren som skal inngå i styrkestrukturen, vil reglene for hvem som må være medlem av de væpnede styrker tilsi at de skal gjøres militære uavhengig av om de deltar direkte i fiendtligheter eller ikke (se punkt 5.9–5.11).

- 5.15 Vilkårene for direkte deltakelse og eksempler på dette er behandlet i detalj i punkt 3.23–3.42. Det kreves at handlingen kan forårsake skade på militære operasjoner eller stridskapasitet, eller på beskyttede personer eller objekter; være en direkte årsak til denne skaden; og være gjennomført i den hensikt å skade den ene parten i konflikten til fordel for en annen. Direkte deltakelse i fiendtligheter er dermed mer enn kun direkte involvering i konkrete angrep. Hva som menes med fiendtligheter er nærmere forklart i punkt 1.20 og 3.32.
- 5.16 Alle stater har en generell plikt til å beskytte sivile mot farene ved militære operasjoner. Derfor kan ikke Norge benytte sivile på måter som innebærer tap av beskyttelse mot angrep. I væpnet konflikt skal derfor slike funksjoner bekles

¹⁴ FST Konsept for bruk av sivile, punkt 4.

av militære.¹⁵ Det kan man enten gjøre ved å sette inn annet personell som allerede er militært, eller gjøre det aktuelle sivile personellet om til militære. Kravet om å bekle funksjoner som innebærer direkte deltakelse i fiendtligheter med militært personell kommer til anvendelse i væpnet konflikt, fordi det er da krigens folkerett fullt ut gjelder.

FORSVARETS INFORMASJONSPLIKT

Forsvaret har en plikt til å sikre at sivilt personell som støtter Forsvaret ikke deltar direkte i fiendtlighetene, og opplyse den enkelte om grensene. Forsvaret har utviklet en informasjonspakke som skal benyttes for slik opplysning. Sivile leverandører forplikter seg til å sikre at de ansatte har gjennomført nødvendig opplæring.

Følgeskadehåndtering ved angrep på militære mål

- 5.17 Selv om sivile som støtter Forsvaret ikke deltar direkte i fiendtlighetene, vil deres lokalisering kunne medføre en økt risiko for følgeskade ved motpartens angrep på militære mål (se punkt 2.21 og 2.28 om proporsjonalitet). Plikten til å beskytte sivile mot farene ved militære operasjoner omfatter også sivile som støtter Forsvaret, og innebærer at risiko for følgeskade skal holdes lav.¹⁶ Dette setter krav om å identifisere og håndtere risikoen. Det kreves ikke at følgeskaderisikoen er borte for å kunne benytte sivile, men den må holdes så lav som praktisk mulig.
- 5.18 For å kunne håndtere risikoen for følgeskade, må militær sjef med ansvar for planlegging og gjennomføring av aktivitet som krever sivil støtte foreta konkrete vurderinger av risikoen for skade på sivile personer og sivile objekter, og iverksette relevante tiltak. På denne måten reduserer sjefen følgeskaderisikoen innenfor sitt ansvarsområde, slik at innretningen på den sivile støtten bidrar til at følgeskaderisikoen holdes så lav som praktisk mulig. Dette beror på helhetsvurdering der relevante vurderingskriterier er:
- sannsynligheten for angrep på de militære objekter den sivile støtten foregår mot, på, eller i nærhet av,
 - arten av sivil tjeneste som ytes, og
 - forventet skadeomfang på sivile personer og sivile objekter i tilfelle angrep.

¹⁵ Prop. 62 S (2019–2020) punkt 7.2.3, Prop. 87 S (2023–2024) punkt 5.1.8 og Prop. 59 S (2023–2024) punkt 5.

¹⁶ Prop. 62 S (2019–2020) punkt 7.2.3, Prop. 87 S (2023–2024) punkt 5.1.8 og Prop. 59 S (2023–2024) punkt 5.

5.19 Følgende er eksempler på tiltak som kan iverksettes:

- planlegge sivil støtte for områder eller perioder med lavere risiko
- sikre tilgang til nødvendige tilfluktsrom
- levere ut personlig beskyttelsesutstyr som hjelm og splintvest
- ha et bevisst forhold til hvor og hvor lenge man lar sivile oppholde seg på eller i nærheten av militære mål

5.20 Sannsynligheten for angrep beror blant annet på om den sivile støtten foregår på, eller i nærhet av, militære objekter innenfor rekkevidde av motpartens kapabiliteter. I tillegg vil sannsynligheten for følgeskade og omfanget av denne påvirkes av hvilke typer angrep nærliggende lovlig mål kan forventes å bli utsatt for. Dersom man kun er innenfor rekkevidde av langtrekkende kapabiliteter, som flyangrep eller langtrekkende missiler, vil det medføre en annen risiko for angrep og omfang på følgeskade, enn om man i tillegg er innen rekkevidde av droner, fiendtlig infanteri, mekaniserte enheter som stridsvogner, og artilleri.

5.21 Videre vil sannsynligheten for angrep påvirkes av hva slags militære objekter den sivile støtten er rettet mot, eller foregår på. Militære objekter av stor verdi for stridsevnen vil ha større sannsynlighet for angrep mot seg enn militære objekter av mindre militær verdi. Et militært hovedkvarter vil ofte ha stor sannsynlighet for angrep mot seg. Sivilt renhold på det militære hovedkvarteret vil derfor medføre større risiko for følgeskade på renholdere, enn ved sivilt renhold på mindre viktige militære bygninger.

5.22 Geografisk avstand mellom den sivile støtten og militære objekter vil kunne redusere risikoen for følgeskade på sivile dersom de militære objektene angripes. Forsvarssjefen fastsetter områder for militær understøttelse der hvor det er planlagt å møte motparten, eller konkrete angrep mot Forsvarets militære objekter med høy sannsynlighet vil forekomme. Vurderingen av områder for militær understøttelse gjøres løpende, for å ivareta endringer i risikobildet på grunn av utviklingen i operasjonene eller den væpnede konflikten. Dette skal ivareta avstand til den sivile støtten i områder hvor det er økt risiko for angrep. I fastsatte områder for militær understøttelse skal det planlegges med militær (organisk) logistikk, om ikke annet er bestemt for den konkrete operasjonen. Dersom man må benytte sivile i fastsatte områder for militær understøttelse, må disse gjøres til militære (se punkt 5.11).

5.23 Utenfor områder for militær understøttelse vil det være full adgang til sivil støtte, så lenge følgeskaderisikoen vurderes og minimeres gjennom måten den sivile støtten ytes. Dette er områder hvor fiendtligheter for øvrig utøves, og angrep fra motpartens langtrekkende kapasiteter kan forventes. Risiko for

følgeskade vil derfor være til stede, uten at det er i strid med den generelle plikten til å beskytte sivile mot farene ved militære operasjoner, forutsatt at risikoen holdes så lav som praktisk mulig.

«OMRÅDER FOR MILITÆR UNDERSTØTTELSE»

Områder for militær understøttelse er områder det er planlagt å møte motparten, eller konkrete angrep mot Forsvarets militære objekter med høy sannsynlighet vil forekomme, hvor det dermed er økt risiko for angrep. Dette kan være geografiske områder og/eller områder rundt militære objekter av særskilt betydning. Her skal sivil støtte i utgangspunktet erstattes av militær logistikk. Hvilke områder dette gjelder og eventuelle tilfeller sivil støtte kan benyttes, må fastsettes under planlegging av operasjonene. Dette gjøres av Forsvarsdepartementet, med mindre det er delegert.

- 5.24 Ved behov for sivil støtte på militære områder, vil avstand mellom den sivile støtten og aktuelle militære mål bidra til å håndtere følgeskaderisiko. For eksempel, dersom sivile leverandører skal drifte forlegningsfasiliteter i de bakre områder, bør det være avstand mellom de installasjoner som sivilt personell permanent benytter for å administrere sine tjenester, og de fasiliteter som benyttes av det militære personellet eller til oppbevaring av militært materiell. Sivilt personell bør unngå å oppholde seg på fasilitetene for militært personell og materiell utover hva tjenesteytelsen krever. På denne måten kan sivilt personells nærkontakt med lovlige mål og deres eksponering for følgeskade-risiko holdes så lav som praktisk mulig. Hvordan avstanden skal ivaretas, må baseres på en konkret vurdering av blant annet hva slags fiendtlige kapabiliteter man er innen rekkevidde av og sannsynligheten for angrep.
- 5.25 Arten av tjenesten som sivile yter, vil også kunne påvirke sannsynligheten for følgeskade og relevante tiltak for å håndtere risikoen, og vil også påvirke spørsmålet om tjenesten utgjør direkte deltakelse i fiendtligheter. Å ødelegge offensive kapabiliteter gir motparten en stor militær fordel og kan antas å ha høy prioritet ved motpartens målvalg. Transport av ammunisjon, våpen, våpensystemer og våpenplattformer vil derfor kunne ha større sannsynlighet for angrep mot seg, enn for eksempel produksjon av uniformer. I visse tilfeller vil transport av våpen, ammunisjon og våpenplattformer kunne utgjøre direkte deltakelse i fiendtligheter (se punkt 3.35), og skal derfor ikke foretas av sivile. Derimot vil transport av eksempelvis ammunisjon fra en ammunisjonsfabrikk til et sentralt våpenlager med en sivil lastebilleverandør som utgangspunkt ikke være direkte deltakelse i fiendtligheter. Dette kan derfor gjøres av sivile, så fremt det er utenfor definert område for militær understøttelse, og forutsatt at følgeskaderisikoen for sjåfør og lastebil er vurdert og tiltak treffes for å holde

Amfibisk landsetting under Nordic Response 24. Ved taktisk landgangsoperasjon skal det brukes militært personell og militære fartøy. Foto: Synne Håvardsdotter Killi / Forsvaret.

følgeskaderisikoen så lav som praktisk mulig. I noen tilfeller vil risikoen for angrep på transporten tilsi at transporten likevel bør utføres av militært personell.

- 5.26 Strategisk transport av militært materiell eller troppetransport, for eksempel fra en havn til en annen ved bruk av sivile handelsfartøyer eller strategisk forflytning med sivile luftfartøyer og sivile luftmannskaper, vil heller ikke utgjøre direkte deltakelse i fiendtligheter, men vil likevel innebære en viss følgeskaderisiko ettersom lasten og det militære personellet er lovlig mål. Taktisk forflytning til områder på land som er kontrollert av motparten, skal i utgangspunktet ikke gjøres med sivile sjø- eller luftfartøyer eller fartøy ført av sivile mannskaper, med mindre annet er bestemt av Forsvarets operative hovedkvarter (FOH) for den enkelte operasjon, eller den sjef FOH har delegert beslutningsmyndigheten til. For eksempel må man ved en taktisk landgangsoperasjon bruke militært personell og gjøre fartøyet militært.
- 5.27 En militær sjef med ansvar for bruk av sivile må vurdere om det er tilgjengelige militære ressurser som kan disponeres for å minimere følgeskaderisiko for de sivile resursene. Videre bør militær sjef vurdere om det er tidspunkter på døgnet hvor følgeskaderisikoen for sivile vil være mindre, og om mulig innrette den sivile støtten etter dette. Andre mulige tiltak som må vurderes for å redusere risikoen for følgeskade, er tilgjengelige tilfluktsrom for sivile og personlig beskyttelsesutstyr, som splintvest, vernemaske og hjelm. Dette er

særlig aktuelt i de tilfeller hvor den sivile støtten er utsatt for stor risiko for følgeskade av angrep på militære objekter. Dette vil eksempelvis gjelde ved reparasjon og vedlikehold av militært materiell, eller drift av messe- og forlegningstjenester, men er også relevant ved transport av militært materiell. Relevante beskyttelsestiltak kan redusere risikoen for skade på enkeltindividet.

EKSEMPEL: CIVIL STØTTE TIL VEDLIKEHOLD AV MILITÆRT MATERIELL

Risikoen for følgeskade på mekanikere og andre vedlikeholdsarbeidere som resultat av et angrep på militært materiell påvirkes av i hvilken grad man er innen rekkevidde av motpartens kapabiliteter, hva slags typer kapabiliteter som kan ramme militære mål, og hvor mange forskjellige kapabiliteter man er innen rekkevidde av. Er man innen rekkevidde av for eksempel bare langtrekkende missiler, eller også innen rekkevidde av flyangrep og artilleri, påvirker omfanget og arten av kapabiliteter man er innen rekkevidde av, risikoen for angrep og potensiell følgeskade. Der det er mulig bør derfor sivile vedlikeholdsarbeidere primært brukes i områder som i liten grad er innen rekkevidde av motpartens kapabiliteter, og eventuelle opphold i slike områder begrenses i tid.

Måten man organiserer vedlikeholdsarbeidet påvirker følgeskaderisikoen, og man må velge måter som holder risikoen så lav som praktisk mulig. Dersom man for eksempel skal benytte sivile verftsarbeidere som på skift skal reparere en skade på et militært fartøy til kai, vil tiden man oppholder seg på fartøyet, eller på støttestrukturen til fartøyet, påvirke sannsynligheten for følgeskade på verftsarbeiderne. Dersom arbeiderne foreligger på støttestrukturen eller fartøyet under fritiden sin, vil risikoen for følgeskade være høyere ved et angrep, enn om de sivile går ombord for å gjøre reparasjonsarbeidet og deretter går i land og reiser vekk når skiftet deres er over. I slike tilfeller bør ikke de sivile oppholde seg på militære mål lenger enn nødvendig for utførelse av tjenesten.

- 5.28 Der forsvarssektoren kontraherer eller rekvirerer logistiktjenester som ikke må gjennomføres av militært personell i henhold til punkt 5.9–5.11, må man vurdere om logistikken kan gjennomføres på måter som holder følgeskaderisikoen for det sivile personellet så lav som praktisk mulig. Det kan for eksempel være nødvendig å omlaste til militær logistikk (organisk logistikk) der risikoen for angrep fra motparten er høy også utenfor områder for militær understøttelse.

Faren for å svekke sivilbefolkningens beskyttelse

- 5.29 Bruk av sivile til støtte for militære operasjoner skal så langt det er praktisk mulig innrettes slik at den generelle beskyttelsen til sivilbefolkningen etter distinksjonsprinsippet ikke svekkes. Det vil si at støtten må ytes på måter som opprettholder skillet til sivilbefolkningen for øvrig og som dermed gjør det så

enkelt som mulig for motparten å skille mellom stridende og sivile. På denne måten sikrer vi at motparten beholder insentiver til å etterleve distinksjonsprinsippet og at den norske sivilbefolkningen ikke lider unødige på grunn av Forsvarets behov for sivil støtte.¹⁷ Partenes plikt til å skille sine militære kapasiteter fra sivilbefolkningen etter distinksjonsprinsippet, er en forutsetning for å kunne ivareta plikten til kun rette angrep mot lovlige mål og plikten til å minimere skaden på sivile. Det at en part ikke oppfyller sin plikt fratar ikke motparten sine forpliktelser, og begge parter må bidra til å opprettholde insentiver til å etterleve regelverket.

- 5.30 Dette betyr blant annet at sivile transporttjenester som frakter militært utstyr og personell i utgangspunktet bør skille seg fra sivile transportere i samfunnet for øvrig, typisk ved kamuflasje eller på annen måte merkes militært.¹⁸ Dette vil også bidra til hensiktsmessig kamuflering av kjøretøyene. Der dette ikke er praktisk mulig, for eksempel fordi behovet oppsto på kort varsel eller fordi kjøretøyene også må brukes til sivil transport, bør man i det minste fjerne eller dekke over sivil logo eller selskapsnavn slik at ikke sivile transportere fra samme leverandør også oppfattes som lovlige mål. Slik merking eller avmerking kan blant annet gjøres ved bruk av store klistremerker eller maling.
- 5.31 Forsvaret vil gjennom relevante koordineringsmekanismer i Totalforsvaret ha dialog med sivile etater med ansvar for ivaretagelse av sivilbefolkningens behov, for å koordinere bruk av sivile selskaper i væpnet konflikt. På denne måten vil Forsvaret unngå å benytte de samme leverandørene eller kjøretøy/fartøy som de sivile etatene benytter, for eksempel til frakt av gjenstander til sivilbefolkningen slik som medisinsk materiell til sykehus eller forsyninger til sivilbefolkningen. Dersom det er vanskelig å skille transport til Forsvaret fra annen transport, risikerer man å gjøre det vanskelig for en motpart å beskytte det som transporteres til rene sivile formål.
- 5.32 Videre er det viktig at den sivile støtten til militære operasjoner innrettes på en slik måte at det ikke kan fremstå som et forsøk på å forlede en motpart til å tro at militært materiell har krav på beskyttelse som sivilt (se punkt 10.32–10.38). Å skjermes militære operasjoner ved bruk av sivilt materiell og personell er derfor forbudt.¹⁹ Dersom dette gjøres i den hensikt å skade, drepe, eller ta til fange en motstander, rammes det av forbudet mot svik (se punkt 10.24–10.26).

¹⁷ Prop. 62 S (2019–2020) punkt 7.2.3, Prop. 87 S (2023–2024) punkt 5.1.8 og Prop. 59 S (2023–2024) punkt 5.

¹⁸ TP I art. 48.

¹⁹ GK IV art. 28 og TP I art. 51(7).

- 5.33 Som forklart i punkt 9.10–9.14, har Norge en plikt til å vurdere om nye krigføringstrategier er i henhold til krigens folkerett. Dette inkluderer konsepter slik som logistikk-konseptet, konsept for sivile leveranser og konsept for bruk av sivile. Ved utvikling og revisjon av konsepter for sivil støtte, skal det derfor foretas en folkerettslig vurdering for å identifisere begrensninger i krigens folkerett og ta høyde for disse begrensningene i innretningen av konseptene.²⁰

²⁰ *Prop. 62 S (2019–2020) pkt. 7.2.3, Prop. 87 S (2023–2024) pkt. 5.1.8 og Prop. 59 S (2023–2024) pkt. 5.*

6 Sanitet og beskyttelse av syke, sårede, skipbrudne og døde

Introduksjon

- 6.1 Dette kapittelet redegjør for hvem som er sanitetspersonell og for hvordan sanitetens utstyr, transporter og bygninger kan brukes. I tillegg behandles krav til merking, hva som skal til for å miste beskyttelsen mot angrep og motpartenes plikter med hensyn til sårede, syke, skipbrudne og døde.
- 6.2 Sanitetsavdelinger, sanitetstransporter og sanitetspersonell («saniteten») skal respekteres og beskyttes til enhver tid. De skal ikke gjøres til gjenstand for angrep,¹ og skal ikke unødvendig hindres i sitt arbeid. Dersom de blir tatt til fange, skal de få fortsette sitt humanitære arbeid for andre fanger. Det å befinne seg i eller ved en stridende avdeling medfører likevel risiko for sanitetspersonell på grunn av nærheten de da har til et lovlig mål.
- 6.3 Sanitetspersonell, både sivile og militære, skal kun settes til å utføre sanitetsoppgaver. De skal gi alle syke og sårede medisinsk støtte og behandling, uavhengig av for eksempel nasjonalitet eller status som sivil eller stridende. Utføring av sanitetsoppgaver kan utgjøre en ulempe for motparten, for eksempel hvis stridende gjenvinner sin kampdyktighet. Likevel har man i en avveining mellom militær nødvendighet og humanitære hensyn kommet frem til at humanitære hensyn skal ha forrang. Beskyttelsen som saniteten har krav på, opphører kun dersom saniteten blir brukt til å foreta handlinger som er til skade for motparten, og som ikke er en del av deres humanitære oppgaver. Sanitetens beskyttelse kan likevel bare anses opphørt etter at motparten har gitt varsel om det, og sanitetens fiendtlige aktivitet likevel fortsetter.²

Sanitetspersonell

Kategorier

- 6.4 Sanitetspersonell som er beskyttet under krigens folkerett, kan deles inn i

¹ TP I art. 12.

² TP I art. 13.

følgende tre grupper³:

- i. Militært sanitetspersonell som utelukkende utfører sanitetsoppgaver.⁴
- ii. Sivilt sanitetspersonell tilhørende en part i konflikten, som bistår de væpnede styrkers sanitetstjeneste eller sivilforsvarsorganisasjoner.⁵
- iii. Sanitetspersonell som er stilt til disposisjon av en nøytral stat, av en hjelpeorganisasjon i en slik stat eller av en upartisk internasjonal humanitær organisasjon⁶

Felles for dette sanitetspersonellet er at de, som nevnt i punkt 6.3, utelukkende skal drive med humanitære oppgaver. Med utelukkende menes at sanitetspersonellet ikke skal beordres til, eller faktisk utføre, virksomhet som kan være til skade for motparten. Se nærmere under punkt 6.12 flg.

Militært sanitetspersonell som utelukkende utfører sanitetsoppgaver

6.5 Militært sanitetspersonell er sivilt eller militært personell som er tilknyttet de væpnede styrker, og som har stillinger innenfor en av følgende tre undergrupper:

- i. Personell som utfører søk etter, innsamling av, transport av eller behandling av sårede eller syke eller som jobber med forebygging av sykdom, herunder typisk leger, sykepleiere, tannleger, ambulansesjåfører, personell ved blodoverføringssentre, bæreberere, bio-kjemikere og annet personell som yter medisinsk støtte til syke og sårede.
- ii. Administrativt personell som arbeider med forvaltning av sanitetspersonell og -forlegninger, uten å være direkte involvert i behandling av syke og sårede. Disse omfatter eksempelvis ledelsen av helse- og sanitetstjenesten i de væpnede styrker, de som arbeider med styrkeproduksjon av sanitetsavdelinger (herunder utdanning og trening av sanitetspersonell), de som planlegger sanitetstjenesten i operasjoner eller kokker tilhørende saniteten.
- iii. Religiøst personell. Reglene om sanitetspersonell gjelder også så langt de passer for religiøst personell. Religiøst personell betyr militære eller sivile personer, slik som feltprester og feltimamer som utelukkende er engasjert i å utføre sitt embete og som er tilknyttet de væpnede styrker eller sanitetsavdelinger.⁷ Denne typen personell blir også kalt «geistlige».

³ TP I art. 8(c)

⁴ GK I art. 24.

⁵ GK I art. 26.

⁶ TP I art. 9(2)

⁷ TP I art. 8(d).

- 6.6 Sanitetsoppdrag kan være permanente eller midlertidige.⁸ Midlertidige sanitetsoppdrag innebærer at også stridende medlemmer av de væpnede styrker kan benyttes som sanitetspersonell i et begrenset tidsrom.⁹ Midlertidig sanitetspersonell kan støtte ved ettersøking, innsamling, transport eller behandling av sårede og syke, og skal respekteres og beskyttes på samme måte som permanent sanitetspersonell dersom de kommer i kontakt med motparten eller blir tatt til fange mens de utfører slike oppdrag. For å synliggjøre den midlertidige rollen som sanitet, kan slikt personell utstyres med beskyttelsesmerke og sanitetsidentitetskort (se punkt 6.63). Det er viktig at de utelukkende brukes til sanitetsoppdrag i det aktuelle tidsrommet.¹⁰ Etter en tidsperiode som midlertidig sanitet, kan personellet gå tilbake til sine stridende oppgaver. Som videre forklart i punkt 6.57, er det viktig at skillet mellom sanitet og stridende er tydelig og forutsigbart. Derfor bør adgangen til å midlertidig omdisponere stridende, og benytte og merke dem som sanitetspersonell, kun benyttes når det er nødvendig.

Sivilt sanitetspersonell som støtter de væpnede styrker

- 6.7 Personell i nasjonale Røde Kors-foreninger andre frivillige hjelpeorganisasjoner og personell ved sivile sykehus, kan i væpnet konflikt bli disponert av myndighetene til bruk for de væpnede styrker. Slik disponering skal meddeles motparten, og personellet skal da underlegges militære lover og bestemmelser.¹¹

Veterinærer

- 6.8 Veterinærer som inngår i sanitetsavdelinger og som utelukkende utfører sanitetsoppgaver som nevnt i punkt 6.5, vil på lik linje med sanitetsavdelingens kokker, sanitetsavdelingens mekanikere og annet støttepersonell til sanitetsavdelingen, inngå i kategorien sanitetspersonell. Et eksempel på en sanitetsoppgave som veterinærer kan utføre som beskyttet personell, er forebyggende helsetjenester slik som mattrygghet. Veterinærer som utfører arbeid knyttet til CBRN (Chemical, Biological, Radiological, Nuclear), dyrehelse eller andre oppgaver som er til skade for motparten, har ikke beskyttelse som sanitetspersonell og er å regne som stridende personell. En sanitetsavdeling eller sanitetsinstallasjon vil imidlertid ikke miste sin beskyttelse selv om det befinner seg stridende veterinærer der.¹² Veterinærer som både driver med dyrehelse og andre stridende oppgaver, samt sanitetsoppgaver som

⁸ TP I art. 8(c).

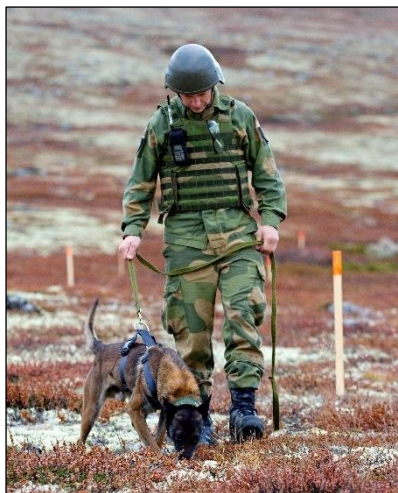
⁹ GK I art. 25.

¹⁰ TP I art. 8(k).

¹¹ GK I art. 26. Dette følger også av Militær straffelov § 9 og Forsvarsloven § 82.

¹² GK I art. 22(4).

forebyggende helsetjeneste, skal ha status som stridende personell og kan ikke utstyres med beskyttelsesembler.

Spesialtrente hunder søker etter udetonerte sprengladninger i Hjerkinns Skytefelt. Behandling av slike hunder er eksempel på en stridende funksjon.

Foto: Simen Rudi/ Forsvaret.

Tilfangetakelse

- 6.9 Dersom sanitetspersonell faller i motpartens hender, får de ikke status som krigsfanger. Det er likevel tillatt for motparten å holde sanitetspersonell tilbake, så lenge dette er absolutt nødvendig av hensyn til krigsfanger med behandlingsbehov.¹³ De får da status som «tilbakeholdt personell» (se punkt 7.20). Sanitetspersonell som ikke må holdes tilbake for behandling av krigsfanger, skal repatrieres, det vil si at de skal sendes tilbake til sin hjemstat, eventuelt via en nøytral stat om nødvendig. Tilbakeholdt sanitetspersonell skal uansett behandles minst like godt som krigsfanger.

Forbud mot virksomhet som kan være til skade for motparten

Hovedregel

- 6.10 Det er et grunnleggende prinsipp, og en forutsetning for sanitetens beskyttelse, at sanitetspersonell, sanitetsavdelinger eller sanitetstransporter ikke skal benyttes til å utføre handlinger som er til skade for motparten. Dette henger nært sammen med at saniteten ikke er lovlig stridende, og derfor ikke skal delta direkte i fiendtlighetene. Det kan innvendes at det å behandle syke og sårede

¹³ GK I art. 30.

slik at de kan komme tilbake til slagmarken i realiteten vil være til skade for motparten, men det er uomstridt at dette er en humanitær oppgave som ikke påvirker sanitetens rett til beskyttelse.

- 6.11 Bruk av beskyttelsesemblemet (se punkt 4.78–4.79) mens man utfører handlinger som kan være til skade for motparten, kan i væpnet konflikt anses som svik¹⁴ og straffefølges som en mulig krigsforbrytelse. Forbudet mot svik er ytterligere behandlet i punkt 10.24–10.26. Dersom det i ekstraordinære situasjoner er behov for at sanitetspersonell gjør noe som anses som virksomhet som er til skade for motparten, er det derfor viktig at de også får endret status (og identitetskort, se punkt 6.63) til stridende. Et slikt behov kan for eksempel oppstå dersom motparten ikke respekterer beskyttelsesemblemet, og saniteten derfor må utstyres med avdelingsvåpen. Det er strenge krav til hvem som kan ta denne beslutningen, og det må gjøres på en måte som ikke svekker tilliten til at saniteten har krav på spesiell beskyttelse. Se punkt 6.57–6.60.

Virksomhet til skade for motparten

- 6.12 Sanitetspersonell, -avdelinger, og -kjøretøy skal ikke benyttes utover sin humanitære oppgave til handlinger som er til skade for motparten. Den humanitære oppgaven er å behandle syke og sårede basert på deres medisinske behov, uavhengig av partstilhørighet. Hva slags handlinger som er til skade for motparten er ikke klart definert, men det omfatter alle handlinger som avviker fra den humanitære oppgaven, og der intensjonen eller effekten er å skade motparten, enten ved å legge til rette for, eller hindre, militære operasjoner. Det er tilstrekkelig at skaden er av indirekte karakter, for eksempel å bistå med å laste våpen eller ammunisjon (som ikke skal benyttes av saniteten) på militære kjøretøy. Det vil her gis noen eksempler på aktiviteter eller situasjoner som ikke anses å være til skade for motparten, og eksempler på hva som vil være forbudt. I tillegg vil ulike problemstillinger bli drøftet som egne punkt videre i kapitlet.
- 6.13 Følgende skal ikke anses som handlinger til skade for motparten:¹⁵
- at sanitetsavdelingens personell er utstyrt med og eventuelt gjør bruk av personlige våpen til eget forsvar eller til forsvar av de sårede og syke som de har omsorg for,
 - at sanitetsavdelingen er bevoktet av en militær vaktavdeling eller eskorte,
 - at håndvåpen og ammunisjon som er tatt fra sårede og syke og enda ikke overlevert til rette instans, finnes ved avdelingen,
 - at medlemmer av de væpnede styrker eller andre stridende befinner seg

¹⁴ TP I art. 37(1)(d).

¹⁵ GK I art. 22, TP I art. 13(2).

ved sanitetsavdelingen av medisinske grunner (inkluderer også for eksempel medisinske undersøkelser og vaksinerings),

- at pasienter mottar besøk fra stridende kolleger,
- at saniteten utfører vakthold av egen installasjon.

En nærmere redegjørelse for hva dette innebærer, gis i punktene 6.19 flg.

6.14 Eksempler på virksomhet som anses som skadelige for motparten:

- bruke våpen mot motpartens styrker eller militære mål, bortsett fra i nødverge,
- gi ly til funksjonsfriske stridende,
- lagre våpen eller ammunisjon ut over det som er tillatt brukt av sanitetspersonell,
- rengjøring av våpen eller annet vedlikehold av militært materiell utover det som er tillatt brukt av sanitetspersonell,
- bruke sanitetskjøretøy til å frakte for eksempel våpen eller funksjonsfriske stridende, forsyninger og liknende for stridende styrker,
- bruke sanitetsinstallasjoner eller sanitetspersonell til å skjerme militære operasjoner eller lovlige militære mål,
- bruke sanitetsinstallasjoner som plattform for skarpskyttere,
- utføre vakthold for annet enn egen sanitetsinstallasjon,
- benytte sanitetens eller sanitetskjøretøys radio direkte eller som reléstasjon for informasjon om motpartens posisjoner og aktivitet.

6.15 En aktivitet som ofte er kilde til diskusjon, er sanitetspersonells bidrag til avdelingens vakt og sikring. Sanitetspersonell skal som hovedregel ikke beordres til væpnet vakt, med unntak for vakthold av saniteten eller syke og sårede som de har omsorg for. I disse tilfellene skal det utarbeides egen vaktinstruks som ivaretar de spesielle folkerettslige reglene for sanitetspersonell. Denne hovedregelen er viktig for å sikre at sanitetspersonell ikke benyttes til handlinger som er til skade for motparten, og dermed gjør sanitetspersonellet (og potensielt hele sanitetsavdelingen) til lovlig mål for motparten.

6.16 Ettersom denne regelen i utgangspunktet kun gjelder i væpnet konflikt, er det mulig å gjøre ytterligere unntak for vaktjeneste i fredstid i Norge. Det er likevel viktig å begrense bruken av sanitetspersonell til vaktjeneste også i fredstid slik at man unngår misforståelser og sammenblanding av roller ved deltakelse i eller øving for væpnet konflikt. Det er i tillegg et krav om å søke forsvarssjefen om dispensasjon dersom sanitetspersonell skal beordres til væpnet vakt for andre enn saniteten og deres pasienter. Slik søknad behandles av Forsvarsstaben.

- 6.17 For en nærmere beskrivelse av hva som skal anses som handlinger til skade for motparten – og som derfor vil føre til tap av beskyttelse – se beskrivelsen av «direkte deltakelse i fiendtlighetene» i punkt 3.23 flg. De handlinger som der beskrives å utgjøre direkte deltakelse i fiendtlighetene, vil også utgjøre handlinger som er til skade for motparten. Slike handlinger vil medføre at sanitetspersonellet ikke lenger har krav på den spesielle beskyttelsen de er gitt, og kan, som nevnt over, i noen tilfeller utgjøre straffbart svik.

EKSEMPEL 1: INFORMASJONSDELING

Se for deg at du tjenestegjør som sanitetssoldat og vognfører på et sanitetskjøretøy i en sanitetstropp i en væpnet konflikt. Du og resten av laget ditt er på vei mot frontlinjen for å avløse et annet lag i troppen som nå er utplassert ved fremskutt hjelpeplass. På vei dit oppdager dere at et lag fra mostanderenes styrker er i ferd med å ta stilling på et høydedrag hvor de vil ha oversikt over to viktige veiakser. En på laget spør om dere kan rapportere det dere har sett til kommandoplassen.

Å dele informasjon om motpartens posisjoner og aktivitet vil utgjøre en handling som er til skade for motparten dersom informasjonen benyttes til å bekjempe motpartens styrker eller på annen måte understøtte egne operasjoner. Konsekvensen av slike handlinger vil være at beskyttelsen mot angrep opphører og de involverte blir lovlige mål. I tillegg risikerer andre sanitetsavdelinger å bli oppfattet som lovlige mål, med de negative konsekvensene dette innebærer for sanitetens evne til å yte hjelp. Som forklart under, er det krav om å varsle før angrep på sanitetsavdelinger, men enkeltpersoner som foretar seg slike handlinger vil miste beskyttelsen umiddelbart og kan dermed angripes uten forvarsel dersom motstanderens styrker oppdager den skadelige handlingen.

Det samme gjelder for informasjon som er overhørt for eksempel mellom tilfangetatte medlemmer av motpartens styrker eller pasienter på feltsykehus. Dersom en pasient ønsker å dele informasjon, skal det henvises til en etterretningsoffiser eller tilsvarende, slik at feltsykehuset opprettholder sin beskyttelsesstatus.

Tap av beskyttelse og krav til varsel om planlagt angrep

- 6.18 Dersom sanitetspersonell utfører aktivitet som er til skade for motparten og som ikke er del av deres humanitære oppgaver, vil de kunne miste beskyttelsen de har som sanitetspersonell. Beskyttelsen vil likevel først opphøre etter at det er gitt varsel om dette, og aktiviteten fortsetter, til tross for varselet. Det er den militære sjef som ønsker at sanitetens beskyttelse opphører som er ansvarlig for å varsle motparten. Varselet er viktig fordi det gir mulighet til å avklare eventuelle misforståelser, og det sikrer at angrep på sanitetspersonell og -objekter kun skjer som siste utvei. For at varselet skal være effektivt, må det gis praktisk mulighet for motparten til å etterkomme

kravet. Når det er hensiktsmessig, skal det derfor gis en rimelig frist for å innfri kravet.¹⁶ Et eksempel på en situasjon hvor det ikke er hensiktsmessig å gi en slik tidsfrist, er hvis en avdeling nærmer seg en sanitetsinstallasjon og kommer under beskytning fra denne.

Bevæpning av sanitetspersonell og bruk av væpnet makt

- 6.19 Sanitetspersonell har rett til å bruke makt, inkludert dødelig makt om nødvendig, for å forsvare seg selv, annet sanitetspersonell, syke og sårede. De kan derfor utstyres med personlige våpen.

Personlige våpen

- 6.20 Sanitetspersonell kan være oppsatt med personlige våpen til bruk til eget forsvar eller til forsvar av syke og sårede, som inkluderer pistol, maskinpistol, gevær og rifle.¹⁷ Saniteten skal ikke utrustes eller settes opp med avdelingsvåpen, typisk MG-3, eller andre, tyngre våpen. Det avgjørende kriteriet for at noe skal kunne sies å være et personlig våpen, er at det skal kunne transporteres og betjenes av én person. Det betyr imidlertid ikke at et personlig våpen uten videre kan påmonteres kjøretøy. Hvorvidt påmontering på kjøretøy kan foretas, må underlegges en konkret folkerettslig vurdering, og skal fremmes den militærjuridiske fagmyndigheten ved FST Juridisk enhet (FST JUR) for avklaring. Eksempelvis kan det være hensiktsmessig å montere MINIMI på kjøretøy for å stabilisere våpenet ved bruk under kjøring og

En sanitetssoldat utstyrt med personlig våpen og godkjent borrelåsermerke med beskyttelsesemblem.

Foto: Forsvarets sanitet.

¹⁶ TP I art. 13.

¹⁷ GK I art. 22, TP I art. 13(2)(a) (art. 13 gjelder sivile sanitetsavdelinger, men det fremgår av ICRC-kommentaren til artikkelen at tilsvarende begrensninger må gjelde for militære).

dermed sikre effektiv egenbeskyttelse. Det er ikke tillatt å ha våpenet fastmontert til enhver tid, men kjøretøyet kan forberedes for potensiell fastmontering så fremt det ikke endrer kjøretøys signatur.

Sanitetspersonells bruk av makt i nødverge

- 6.21 Dette avsnittet gjør nærmere rede for nødvergeretten som gjelder særskilt for sanitetspersonell. Nødverge generelt er behandlet i detalj i punkt 16.54–16.61. *Sanitetspersonell har kun rett til å forsvare seg selv og sine pasienter.* Dette betyr at sanitetspersonell ikke har rett til å utøve nødverge for å forsvare personell, avdelinger eller materiell som ikke er sanitet eller underlagt sanitetens beskyttelse (for eksempel lovlig stridende). Nødvergeretten for sanitetspersonell og avdelinger gjelder i situasjoner hvor avdelingen blir utsatt for plyndring, kriminelle handlinger eller væpnet angrep fra motstanderen.¹⁸
- 6.22 Nødvergeretten kan kun benyttes som svar på rettsstridige handlinger. Maktbruken må videre begrenses til det som er nødvendig for å hindre eller stoppe den ulovlige handlingen. Siden motparten, som forklart i punkt 6.9, kan holde sanitetspersonell tilbake for å behandle syke og sårede krigsfanger, kan de lovlig ta kontroll over en sanitetsavdeling for dette formål, for eksempel der sanitetsavdelinger omringes sammen med stridende avdelinger. I slike tilfeller kan ikke sanitetspersonell bruke nødvergeretten for å forhindre å bli holdt tilbake. Hvis motparten bruker makt utover hva som rimelig kan kreves for å holde tilbake sanitetspersonellet, for eksempel voldshandlinger mot personell eller pasienter, kan sanitetspersonellet likevel forsvare seg og pasienter mot slik maktbruk i henhold til nødvergeretten.
- 6.23 Dersom sanitetspersonell i en nødvergesituasjon spontant tyr til andre våpen, som ikke kan anses som personlige våpen, for å gjøre det mulig å forsvare seg, vil de likevel ikke miste den beskyttelsen de har krav på. For eksempel kan sanitetspersonell plukke opp tyngre våpen eller ammunisjon som tilhører

EKSEMPEL 2: NØDVERGE

Et sanitetskjøretøy følger en kolonne med avdelingens stridende medlemmer når denne blir angrepet. Saniteten kan kun bruke makt dersom det er nødvendig for å forsvare sanitetspersonellet og deres pasienter. Det betyr at de ikke skal bruke makt hvis deres stridende kolleger gir dem tilstrekkelig beskyttelse. Hvis de stridende kollegaene ikke klarer å gi tilstrekkelig beskyttelse, kan saniteten bare bruke makt mot trusler som er rettet mot dem eller deres pasienter, men ikke for å beskytte sine lovlig stridende medsoldater.

¹⁸ TP I art. 13.

sårede soldater dersom det er nødvendig. Det er imidlertid ikke tillatt for saniteten å planlegge for slik bruk. Det er altså ikke tillatt å ta med seg våpen som i utgangspunktet er forbudt for sanitetspersonell å bruke i sanitetskjøretøy, i den hensikt å bruke dette i en eventuell nødvergesituasjon.

Sanitetsavdelinger – sanitetens bygninger og materiell

Definisjon av sanitetsavdelinger

- 6.24 Med «sanitetsavdelinger» menes anlegg eller andre enheter, militære og sivile, som er organisert for medisinske formål. Med medisinske formål menes blant annet å søke etter, hente, transportere, diagnostisere eller behandle – herunder gi førstehjelp til – sårede, syke og skipbrudne, eller for å forebygge sykdom. Betegnelsen omfatter for eksempel sykehus og andre liknende enheter, blodoverføringssentraler, sentre og institutter for forebyggende medisin, sanitetsdepoter og medisinske og farmasøytiske forsyninger som tilhører slike enheter. Sanitetsavdelinger kan være stasjonære eller mobile, permanente eller midlertidige.¹⁹

Plassering av sanitetsavdelinger

- 6.25 Sanitetsavdelinger som for eksempel feltsykehus vil ofte ligge i tilknytning til stridende avdelinger. Nærhet til lovlig mål medfører en risiko for sanitetsavdelingen, og så langt det er mulig skal sanitetsavdelinger plasseres slik at angrep mot militære mål ikke setter deres sikkerhet i fare.²⁰ For å ytterligere redusere risiko for angrep på eller nær sanitetsavdelinger, oppfordres partene i en konflikt til å informere hverandre om plasseringen av faste sanitetsavdelinger.²¹
- 6.26 Sanitetsavdelinger skal aldri brukes til å skjerme militære mål mot angrep.²² Dette vil utgjøre virksomhet som er til skade for motparten, og sanitetsavdelingen vil kunne miste sin beskyttelse (se punkt 6.10–6.18). Det det er derfor ikke er tillatt å plassere sanitetsavdelinger merket med beskyttelsesemblem nær stridende avdelinger i den hensikt å unngå angrep på stridende. Det er heller ikke tillatt å plassere militære kjøretøy tett inntil sanitetsavdelinger for å skjule kjøretøyene. Det er imidlertid ingenting i veien for at sanitetsavdelinger støtter stridende avdelinger med sanitetstjenester under en militær operasjon. For eksempel kan sanitetens transporter og personell følge de stridende enhetene under deres fremrykking. Måten saniteten støtter

¹⁹ TP I art. 8(e).

²⁰ GK I art. 19 og TP I art. 12(4).

²¹ TP I art. 12(3).

²² TP I art. 12(4).

stridende enheter på må imidlertid ikke skape mistanke om at sanitetsavdelingen benyttes for å skjeme de stridende mot angrep.

Væpnede vakter

- 6.27 Det er tillatt å benytte stridende enheter, herunder følgekjøretøy, for å beskytte og/eller sikre saniteten, syke og sårede. Det er også tillatt å benytte militære og andre vakter som beskyttelse mot tyveri og plyndring av saniteten, syke og sårede. Vaktholdet gjøres da på vegne av saniteten, og eventuell maktbruk må begrenses til det som er nødvendig for å forsvare sanitetspersonellet og deres pasienter. I tillegg vil vaktene, på lik linje med saniteten, være forpliktet til å ikke motsette seg at motparten lovlig forsøker å ta over sanitetsavdelingen (se punkt 6.21). Den stridende vekten vil imidlertid kunne motsette seg sin egen tilfangetakelse som krigsfange så lenge det gjøres på en måte som ikke gir inntrykk av at man motsetter seg sanitetsavdelingens tilbakeholdelse. For eksempel kan en stridende vakt, for å unngå tilfangetakelse som krigsfange, flykte til egne linjer eller, om nødvendig, bruke dødelig makt for å forsvare seg.
- 6.28 I hvilken grad det er hensiktsmessig å bruke stridende enheter til å beskytte saniteten, må avgjøres av den operative sjef basert på en helhetsvurdering av de fordeler og ulemper det innebærer. Blant annet må det tas med i vurderingen om man dermed lettere vil bli ansett som et lovlig mål av motparten. Tilstedeværelsen av sikringsstyrker gjør altså ikke saniteten til et lovlig mål, men det faktum at sikringsstyrken lovlig kan angripes, kan sette sanitetspersonellet i fare. Plikten til å ikke motsette seg at en sanitetsavdeling blir tilbakeholdt kan øke risikoen for at stridende vakter blir tatt til fange fordi plikten kan gjøre det vanskeligere å motsette seg tilfangetakelsen.
- 6.29 Saniteten og syke og sårede vil ikke miste sin beskyttelse ved at følgeenheter eller vakter er utrustet med eller benytter tyngre våpen enn de som sanitetspersonell lovlig kan bære.

Tilstedeværelse av stridende personell hos sanitetsavdelinger

- 6.30 Sanitetsavdelinger og sanitetsinstallasjoner vil naturlig nok ha besøk av stridende personell både av helsemessige årsaker og for eksempel ved inspeksjoner og liknende. Det vil i seg selv ikke påvirke beskyttelsen sanitetsavdelingen har, men saniteten må være oppmerksom på at stridende personell som ikke er kampdyktige, men av ulike årsaker besøker avdelingen, fortsatt vil være et lovlig mål for motparten. Om antallet tilstedeværende stridende personell blir høyt, vil motparten kunne vurdere det som lovlig å angripe disse, selv om man forventer skade på sanitetspersonell, pasienter og/eller materiell.

Tilstedeværelse av våpen og ammunisjon hos sanitetsavdelinger

- 6.31 Våpen og ammunisjon som tilhører syke og sårede skal så snart som mulig overleveres fra saniteten til en annen avdeling som sørger for videre behandling. Når det er sagt, mister ikke saniteten sin beskyttelse dersom våpen og ammunisjon av tidsmessige årsaker enda ikke er fjernet.

Kamuflering av sanitetsavdelinger

- 6.32 Kamuflering av sanitetsavdelinger skal kun gjøres i unntakstilfeller og når tvingende operative hensyn gjør det nødvendig.²³ Slike hensyn kan for eksempel være behovet for å skjule tilstedeværelse eller utplassering av styrker i et område for å hindre kompromittering av taktiske operasjoner. Det vil derfor stort sett være sanitetsavdelinger som befinner seg nær fronten som har behov for kamuflering, og primært mindre, mobile enheter. Muligheten for å fjerne beskyttelsesemblemet, eksempelvis dersom motstanderen bevisst retter angrep mot dette, er behandlet i punkt 6.57–6.61.
- 6.33 Myndighet til å iverksette kamuflering av sanitetsavdelinger er tillagt brigadesjef eller tilsvarende. En ordre om å kamuflere sanitetsavdelinger skal være begrenset i tid og gjelde for et bestemt område. Kamuflering skal være midlertidig, og bør tas bort dersom man har indikasjoner på at avdelingen er oppdaget og formålet med kamuflasjen er bortfalt. Det vil da være i sanitetsavdelingens egen interesse å vise tydeligst mulig at man har krav på beskyttelse, for ikke å bli utsatt for angrep.
- 6.34 Kamuflering av sanitetsavdelinger gjør ikke at de mister sin beskyttelse. I praksis vil likevel sanitetsavdelingen løpe en større risiko for angrep dersom de skulle bli oppdaget, fordi kamufleringen vil kunne gjøre det vanskeligere for motparten å oppdage at de angriper en sanitetsavdeling.
- 6.35 Selv om en sanitetsavdeling er kamuflert, skal den kun utføre virksomhet som ikke er til skade for motparten, se punkt 6.12–6.17.

Sanitetstransporter

Generelt

- 6.36 Med «sanitetstransport» menes transport til lands, til vanns og i luften av sårede, syke, skipbrudne, sanitetspersonell, religiøst personell, sanitetsutstyr eller medisinske forsyninger.²⁴ Også sivile sanitetstransporter er innbefattet.²⁵

²³ NATO STANAG 2931 (4. utgave) av 19. januar 2018 med ATP-79 (utgave B, versjon 1).

²⁴ TP I art. 8(f).

²⁵ TP I art. 8 (g) jf. (f).

Evakuering av en såret soldat under øvelse Thunder Bolt i Finnmark 2021. Evakuering og behandling av syke og sårede er et eksempel på en aktivitet som sanitetskjøretøy kan brukes til. Foto: Madeleine Skogstad / Forsvaret.

- 6.37 Sanitetskjøretøy, sanitetsluftfartøy og hospitalskip kan kun brukes til følgende aktiviteter:
- evakuering og behandling av syke, sårede og skipbrudne,
 - transport av sanitetsmateriell, eller
 - transport av sanitetspersonell.
- 6.38 I noen tilfeller kan det oppstå behov for å benytte sanitetstransporter til støtte for stridende personell og operasjoner, utover de humanitære oppgaver som ligger i deres sanitetsfaglige funksjon. Endring av status på sanitetstransporter ved å fjerne merkingen skal primært gjøres som et ledd i en overordnet, logistisk omprioritering, og ikke som et midlertidig tiltak for å løse et kortvarig behov. Det betyr for eksempel at det ikke er tillatt å fjerne merking på sanitetskjøretøy slik at stridende kan benytte seg av dette mens deres egne kjøretøy er opptatt eller til reparasjon, eller å bruke helikopter til å transportere utstyr én vei og så sette på beskyttelsesmerke mens man transporterer sårede tilbake. Beslutningen om å omdisponere sanitetstransporter til stridende oppgaver, eller omvendt, skal tas av FOH. Se mer om fjerning av merking i punkt 6.57–6.61.

Sanitetsluftfartøy

Generelt

- 6.39 Sanitetsluftfartøy er luftfartøy som utelukkende blir brukt til evakuering og behandling av sårede, syke og skipbrudne, og til transport av sanitetspersonell og sanitetsmateriell.²⁶ Sanitetsluftfartøy kan også brukes til å lete etter egne sårede og syke på territorium kontrollert av motparten, dersom dette avtales på forhånd (se punkt 6.42–6.43). Sanitetsluftfartøy skal ikke være mål for angrep.
- 6.40 Det er forbudt å bruke et sanitetsluftfartøy for å oppnå en militær fordel overfor motparten. For eksempel skal sanitetsluftfartøy ikke brukes til å samle inn eller videresende etterretningsdata, og de skal heller ikke frakte utstyr som er bestemt for slike formål. Sanitetsluftfartøy skal videre ikke brukes som skjold. Det er altså ikke tillatt å bruke sanitetsfartøyet for å oppnå at lovlige mål ikke blir gjenstand for angrep. Sanitetsluftfartøy kan benytte seg av kryptert samband for å kommunisere med egne styrker, men dette sambandet må ikke brukes til å videreformidle etterretningsinformasjon eller på annen måte benyttes til virksomhet som er til skade for motparten.²⁷

Flyvninger

- 6.41 Sanitetsluftfartøy kan fly over landområder kontrollert av egne eller vennlige styrker, samt over sjøterritorium som ikke er under motpartens kontroll.²⁸ Motparten bør likevel varsles hvis det er sannsynlig at man ved slike flyvninger kommer innenfor rekkevidden av deres våpensystemer.
- 6.42 Flyvninger over områder som er kontrollert av motparten, eller områder hvor det er uklart hvem som har kontroll, skal bare skje etter avtale med motparten. Med mindre det finnes en slik forhåndsavtale med motparten, skal sanitetsluftfartøyer som flyr i slike områder, ikke brukes til å søke etter sårede, syke og skipbrudne.
- 6.43 Sanitetsluftfartøy som flyr over et område under motpartens fysiske kontroll uten tillatelse eller i strid med vilkårene for tillatelsen, skal gjøre alt de kan for å gi seg til kjenne og for å opplyse motparten om omstendighetene. Så snart motparten gjenkjenner sanitetsluftfartøyet, kan det gis påbud om å lande eller andre påbud som motparten anser som nødvendige for å beskytte sine interesser. Sanitetsluftfartøyet må da gis tid til å etterkomme eventuelle påbud før motparten tyr til angrep.²⁹

²⁶ GK I art. 36, GK II art. 39, TP I art. 24–31.

²⁷ TP I art. 28.

²⁸ TP I art. 25.

²⁹ GK I art. 36, 3. ledd, GK II art. 39, 4. ledd, TP I art. 27

- 6.44 Sanitetsluftfartøy skal ikke fly over eller lande på territoriet til nøytrale stater med mindre:
- det foreligger avtale om dette, eller
 - dersom flyvningen gjennomføres for å utøve sin rett til fri transittpassasje gjennom streder som brukes til internasjonal navigasjon,³⁰ eller
 - for å utøve retten til å passere gjennom arkipelagiske skipsleder.³¹

For mer om internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder, se kapittel 11 om maritime operasjoner. Se også punkt 12.7–12.9 om luftoperasjoner.

Inspeksjon

- 6.45 Sanitetsluftfartøy som flyr over områder kontrollert av motparten, kan beordres til å lande på land eller på vann for å muliggjøre inspeksjon. Inspeksjon skal finne sted uten opphold og gjennomføres så hurtig som mulig. Den inspiserende part skal ikke kreve at sårede og syke tas ut av luftfartøyet, med mindre slik forflytning er absolutt nødvendig av hensyn til inspeksjonen. Motparten skal i alle tilfeller sikre at tilstanden til de sårede og syke ikke blir forverret ved inspeksjonen eller forflytningen.³²
- 6.46 Hvis en inspeksjon viser at luftfartøyet ikke oppfyller vilkårene for beskyttelse som sanitetsluftfartøy, kan det beslaglegges. Det samme gjelder dersom luftfartøyet har handlet i strid med sine forpliktelser som sanitetsluftfartøy, eller dersom det har fløyet uten forhåndsavtale, eller i strid med forhåndsavtale. Personene ombord skal behandles i samsvar med reglene for fangebehandling (se kapittel 7), og eventuelle syke og sårede om bord må gis den behandlingen de har behov for. Dersom et beslaglagt luftfartøy var disponert som et permanent sanitetsluftfartøy, kan det senere kun nyttes som sanitetsluftfartøy.³³

Hospitalskip og andre sanitets- og redningsfartøy

- 6.47 Militære hospitalskip³⁴ er skip som en part i konflikten har bygget eller utrustet særskilt og utelukkende i den hensikt å bringe hjelp til sårede, syke og skipbrudne, pleie dem og transportere dem. Hospitalskip kan ikke under noen omstendighet angripes eller oppbringes, men skal til enhver tid respekteres og beskyttes. For å sikre slik respekt og beskyttelse er det krav om at navn og kjennetegn på skipene meldes til partene i konflikten 10 dager før de tas i bruk

³⁰ FNs havrettskonvensjon av 10. desember 1982 (HRK) art. 38(1)

³¹ HRK art. 53(1–3).

³² TP I art. 30.

³³ TP I art. 30.

³⁴ GK II kapittel III.

"MS Fjordkongen" med beskyttelsesmerke under øvelse Cold Response i 2007. Fartøyet hadde rolle som ambulansebåt. Sivile fartøy som omdisponeres til sanitetsfartøy i tilfelle av væpnet konflikt må utelukkende benyttes til å yte hjelp til sårede, syke og skipbrudne, og pleie og transportere disse. Foto: Saniteten i Sjøforsvaret.

som hospitalskip. Hospitalskip skal bringe hjelp og bistand til sårede, syke og skipbrudne, uten hensyn til nasjonalitet.³⁵

- 6.48 Militære hospitalskip kan ha tilgang til kryptert samband for å kunne kommunisere med egne styrker, men dette sambandet må ikke brukes til å videreformidle etterretningsinformasjon eller på annen måte benyttes til virksomhet som er til skade for motparten.³⁶
- 6.49 Sivile hospitalskip (for eksempel drevet av Røde Kors) og eventuelle militære eller sivile hospitalskip stilt til disposisjon av nøytral stat, har krav på samme beskyttelse som hospitalskip tilhørende de krigførende parter.³⁷ Det samme gjelder andre fartøy som brukes av staten eller offisielt anerkjent hjelpeorganisasjon til redningsoperasjoner langs kysten.³⁸ Redningsoperasjoner langs kysten betyr i denne sammenheng redning av personell, og utelukker berging av fartøy.

³⁵ GK II art. 30.

³⁶ GK II art. 34, *San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflict at Sea*, 12 June 1994, paragraf 171.

³⁷ GK II art. 25, TP I art. 22.

³⁸ GK II art. 27.

Merking med beskyttelsesemblem

Generelt

- 6.50 Partene i konflikten skal sørge for at sanitetspersonell og religiøst personell, samt sanitetsavdelinger og sanitetstransportmidler, kan identifiseres.³⁹ Dette gjøres ved merking med beskyttelsesemblem. De godkjente beskyttelsesemblemene er det røde kors, den røde halvmåne og den røde krystall, alle på hvit bakgrunn.⁴⁰
- 6.51 Et rødt kors på hvit bakgrunn er et internasjonalt anerkjent symbol for beskyttet sanitets- og religiøst personell, sanitetsavdelinger, -fasiliteter, -transporter og -aktiviteter. Bakgrunnen for korset er det sveitsiske flagget, og korset skal ikke tillegges et religiøst innhold. Det har likevel noen ganger blitt forbundet med vestlig kristendom. Muslimske land bruker derfor gjerne en rød halvmåne på hvit bakgrunn. I 2005 ble den røde krystall anerkjent som et tredje og mer nøytralt symbol. Dette kan brukes på lik linje med kors/halvmåne, men er særlig aktuelt å bruke i tilfeller hvor det forventes å gi bedre beskyttelse enn de tradisjonelle emblemene.⁴¹
- 6.52 For Norges vedkommende er hovedregelen bruk av rødt kors på hvit bakgrunn. Etter nærmere ordre fra Forsvarets operative hovedkvarter kan imidlertid andre godkjente beskyttelsesemblem (røde halvmåne eller røde krystall) benyttes av norske styrker.

DE TRE GODKJENTE BESKYTTELSESEMBLEMENE

Det røde kors, den røde halvmåne og den røde krystall er de internasjonalt godkjente beskyttelsesemblemene.

³⁹ TP I art. 18

⁴⁰ GK I art. 38, GK II art. 41, TP I art. 8(1), TP II art. 12, TP III art. 2(2).

⁴¹ TP III art. 2(4).

- 6.53 Beskyttelsesemblem skal brukes for å identifisere sanitetspersonell og geistlige, sanitetsavdelinger, sanitetstransporter og sanitetsutstyr.⁴² Størrelsen på emblemene avhenger av omstendighetene. Ettersom hovedformålet med merkingen er synlighet for fiendtlige styrker, vil størrelsen på emblemene måtte styres av hva som etter forholdene gir tilstrekkelig synlighet, og dermed beskyttelse, for saniteten. Merking med beskyttelsesemblemet må så langt som mulig gjennomføres slik at emblemet også kan sees ved bruk av tekniske påvisningsmidler, om natten, ved redusert sikt og fra luften.
- 6.54 Røde Kors' internasjonale organer (komiteen og føderasjonen) og deres personell skal til enhver tid ha adgang til å bruke Røde Kors-tegnet på hvit bakgrunn. I fredstid kan beskyttelsesemblemene også benyttes av nasjonale røde kors-/halvmåne-/krystall-avdelinger, internasjonale røde kors-avdelinger og deres personell. Slik bruk av det røde korset til såkalt indikativt formål, det vil si for å vise forbindelse til Røde Kors og Røde Halvmåne, må ikke forveksles med bruken av det røde korset til beskyttelsesformål som beskrevet over i punkt 6.53. Bruken av det røde korset til indikativt formål har ikke til hensikt å påberope seg beskyttelse etter krigens folkerett. Ved bruk av logoen til indikativt formål må det røde korset være forholdsvis lite og akkompagnert av en påskrift med navnet på den aktuelle foreningen, for eksempel den nasjonale røde kors eller røde halvmåneforeningen. Unntaksvis kan beskyttelsesemblem benyttes i fredstid for å identifisere ambulanser og hjelpestasjoner som utelukkende yter fri behandling til syke og sårede.⁴³ Slik unntaksvis bruk av beskyttelsesemblem er avhengig av godkjenning fra nasjonal røde kors eller røde halvmåne-forening.
- 6.55 Beskyttelsesemblemet skal til enhver tid beholde sin opprinnelige form, og det er ikke tillatt å føye noe til eller trekke noe fra. Det skal heller ikke benyttes andre former for emblem eller merking. Det er ikke tillatt å benytte to eller flere beskyttelsesemblem samtidig. Se ellers om emblemisbruk i punkt 10.27–10.29.
- 6.56 Manglende merking av sanitetspersonell, religiøst personell, sanitetsavdelinger eller sanitetstransporter fører ikke til at deres beskyttede status faller bort, men det fører til utfordringer ved identifisering av hvem som har – og hvem som ikke har – krav på beskyttelse. Man har plikt til å avstå fra angrep dersom det foreligger vesentlig tvil om hvorvidt en avdeling som ikke er merket, er en sanitetsavdeling. Det samme gjelder for personell og transporter.

⁴² GK I art. 39–43, GK II art. 41–43, GK IV art. 18 tredje og fjerde ledd, art. 20 andre og tredje ledd, art. 21 og art. 22(2), TP I art. 18, TP II art. 12, TP III art. 2.

⁴³ GK I art. 44, TP III art. 3.

Fjerning og gjenpåsetting av merking

- 6.57 For å sikre best mulig beskyttelse av saniteten, må skillet mellom sanitet og stridende være tydelig og forutsigbart for motparten. Gjentakende endring av status på personell og transporter vil kunne fremstå som misbruk av emblemet og svekke tilliten til saniteten. Selv om det er viktig å vise tilbakeholdenhet med konvertering av sanitetspersonell og sanitetstransporter, vil det kunne forekomme tilfeller der det er nødvendig å fjerne sanitetsmerkingen og i særskilte tilfeller også endre status til stridende.
- 6.58 Beskyttelsesemblemet kan kun tas av etter nærmere ordre fra Forsvarets operative hovedkvarter (FOH) eller det nivå FOH har delegert myndigheten til. Dette kan være aktuelt i situasjoner hvor det er klart at motparten ikke respekterer emblemet, og saniteten derfor har behov for alternativ beskyttelse i form av tyngre bevæpning. Det vil også kunne være aktuelt dersom det er klare indikasjoner på at motparten bevisst angriper sanitetspersonell / sanitetsinstallasjoner / sanitetstransporter som er tydelig merket, eller dersom kamuflering ikke er tilstrekkelig i de tilfeller dette er nødvendig (se punkt 6.32). Dette var for eksempel bakgrunnen for at forsvarssjefen høsten 2011 beordret fjerning av merking på visse mobile evakueringsenheter i Afghanistan. Det kan også være nødvendig å omprioritere sanitetstransporter til stridende virksomhet, som et ledd i eksempelvis logistisk omprioritering (se punkt 6.38).
- 6.59 Dersom hensikten med å fjerne merkingen er å benytte personellet til andre oppgaver enn sanitetsoppgaver, eller å utstyre dem med tyngre bevæpning enn personlige våpen, er det viktig at de også leverer inn sanitetsidentitetskortet (se punkt 6.63), formelt avregistreres som sanitetspersonell og utstyres med nytt militært identifikasjonskort. De vil da regnes som omdisponert til stridende personell. De kan fremdeles utføre sanitetsoppgaver, men har ingen krav på beskyttelse mot angrep, og bør begrense omgang med beskyttet sanitetspersonell for å ikke utsette disse for fare (se punkt 6.30). Ved tilfangetakelse vil personellet ha krigsfangestatus som stridende, og ikke status som tilbakeholdt sanitetspersonell (se punkt 6.9).
- 6.60 Når emblemet beordres fjernet, kan det i utgangspunktet ikke settes på igjen rett etterpå, selv om det er ønskelig å likevel benytte personell eller kjøretøy til sanitetsoppgaver. Det er viktig at det går tilstrekkelig med tid til at endringen ikke fremstår som opportunistisk, eller som misbruk av systemet. For eksempel vil det ved deployering kunne være hensiktsmessig å ikke sette beskyttelsesemblemet på igjen før ved skifte av kontingent. Ved operasjoner eller øvelser som ikke er tidsavgrenset med kontingenter, er det viktig å være tilbakeholden

med å ta av og på merkingen, og endringer skal primært skje for lengre tidsperioder. Når stridende personell overføres tilbake til saniteten, skal det foregå gjennom en formell kommandooverføring. Beslutningen om at vilkårene for å fjerne merkingen ikke lenger er oppfylt, skal tas av FOH eller det nivå FOH har delegert myndigheten til.

- 6.61 Personell som har fått tillatelse til å fungere som midlertidig sanitetspersonell (se punkt 6.6), kan merkes med beskyttelsesmerke i de avgrensede tidsperiodene de benyttes til sanitetsoppgaver. Også her er det viktig at personellet ikke endrer status for ofte.

Merking av personell

- 6.62 Sanitetspersonell skal som hovedregel bære godkjent merke med beskyttelsesemblem på venstre overarm. For norske styrker er dette et rødt kors på hvit bakgrunn med mindre annet er bestemt. I dag er borrelåsmerke (8,5 cm x 8,5 cm) godkjent og vanligst i bruk hos norske styrker. Merkingen skal være stemplet/merket med Forsvarets logo. På norske borrelåsmerker veves Forsvarets logo inn i produksjonen.

Beskyttelsesemblemet bæres på feltantrekk og ellers når det er bestemt at beskyttelsesbehovet skal synliggjøres. Bestemmelser om type merking, festeanordning og bæring fastsettes av grensjefene i uniformsreglement. Øvrige deler av saniteten skal merkes med det samme beskyttelsesemblemet.

- 6.63 Sanitetspersonell skal i tillegg til beskyttelsesemblemet være utstyrt med et spesielt identitetskort. Dersom FOH beordrer at beskyttelsesemblemet skal tas av grunnet behov for tyngre bevæpning, eller at saniteten omdisponeres fordi det er behov for at de utfører andre oppgaver som anses å være til skade for motparten, skal det spesielle identitetskortet inndras, og sanitetssoldatene omgrupperes til stridende.

Merking av sanitetsinstallasjoner, sanitetskjøretøy og sanitetsluftfartøy

- 6.64 Sanitetsinstallasjoner, sanitetskjøretøy og sanitetsluftfartøy skal være tydelig merket med beskyttelsesemblemet. For norske styrker er dette et rødt kors på hvit bakgrunn. Når det gjelder sanitetsinstallasjoner, skal både stasjonære og mobile installasjoner merkes. Eksempler på sanitetsinstallasjoner er faste sykehusinstallasjoner, hjelpeplasser, sykestuer, feltsykehus, sanitetsstaber og utdanningssentre. Merking av sanitetsinstallasjoner, kjøretøy og luftfartøy skal

skje slik at det er synlig fra så mange vinkler og så lang avstand som mulig, med egnede flagg eller presenninger påført emblemet.⁴⁴ Emblemet kan også males på dersom dette er hensiktsmessig. Merking må så langt som mulig gjennomføres slik at merkingen også kan sees ved bruk av tekniske påvisningsmidler, om natten og ellers ved redusert sikt. Belysning av merkingen må vurderes, og tegnets størrelse bør være slik at emblemet er mest mulig synlig også fra luften. Luftfartøy skal merkes på undersiden, oversiden og sideflatene. Se ellers punkt 12.14 om merking av militære luftfartøy generelt.

Behandling av krigsfanger

- 6.65 Som beskrevet i punkt 6.9 vil sanitetspersonell som faller i motpartens hender, ikke kunne holdes som krigsfanger. De kan likevel holdes tilbake så lenge det er absolutt nødvendig av hensyn til fangenes behandlingsbehov.⁴⁵ Prioritering av behandling skal kun skje etter en faglig medisinsk vurdering (se videre punkt 6.67).

Rapportering av mulige krigsforbrytelser

- 6.66 Sanitetspersonell som i sin tjeneste blir kjent med forhold som kan tilsi at krigsforbrytelser kan ha foregått, skal rapportere om dette til nærmeste foresatte og/eller til militærpolitiet. Taushetsplikten etter den norske helsepersonelloven er ikke til hinder for at opplysninger gis videre når tungtveiende offentlige interesser gjør dette rettmessig.⁴⁶ Hensynet til å forebygge og motvirke krigsforbrytelser må alltid anses som en tungtveiende offentlig interesse. Eksempler på forhold som skal rapporteres videre, er skader på personell som kan tyde på at ulovlige våpen har vært brukt, for eksempel kjemiske våpen eller dumdum-kuler, eller at det er benyttet ulovlige krigføringmetoder, slik som tortur og seksuelle overgrep. Forholdene det er tale om, skal rapporteres uavhengig av hvem som kan mistenkes å stå bak, det vil si uavhengig av om det er egne eller motpartens styrker.

Sårede, syke, skipbrudne og døde

Generelt om behandling av sårede, syke og skipbrudne

- 6.67 Alle sårede, syke og skipbrudne, uansett hvilken part de tilhører, skal respekteres og beskyttes. De skal under enhver omstendighet behandles humanit. I tillegg skal de, så langt det er praktisk mulig og med minst mulig forsinkelse,

⁴⁴ TP I vedlegg I, art. 5.

⁴⁵ GK I art. 28, GK II art. 37, GK III art. 33.

⁴⁶ Lov om helsepersonell m.v. av 2. juli 1999 nr. 64 § 23 nr. 4.

få slik medisinsk pleie og tilsyn som deres tilstand krever. De skal ikke bli utsatt for noen form for forskjellsbehandling basert på annet enn medisinske behov.⁴⁷ Prioritering av behandling skal derfor kun skje etter faglig medisinsk vurdering. Sanitetspersonell skal ikke presses til å endre prioritetsrekkefølgen slik at de først behandler pasienter fra den ene parten. De skal heller ikke presses til å utføre handlinger som ikke er i overensstemmelse med deres humanitære oppdrag, eller i strid med deres medisinske etikk.

- 6.68 Plikten til å behandle motpartens sårede må vurderes også ut fra risikoen for sanitetspersonellet. Sanitetspersonell må ikke ta urimelig risiko for å få evakuert og deretter behandlet motpartens personell.
- 6.69 Det er forbudt å øve vold mot syke og sårede, la dem gjennomgå tortur, drive biologiske eksperimenter med dem, med overlegg la dem være uten medisinsk tilsyn eller pleie, eller utsette dem for smitte- eller infeksjonsfare.⁴⁸
- 6.70 Det er også forbudt å utsette syke eller sårede personer som er internert, anholdt eller på annen måte berøvet sin frihet, for enhver form for medisinsk behandling som ikke kan begrunnes ut fra hensynet til personens helsetilstand, og som ikke er i samsvar med alminnelig aksepterte medisinske standarder. Selv om det foreligger samtykke, er det forbudt å foreta
- fysiske lemlestelser
 - medisinske eller vitenskapelige eksperimenter
 - fjerning av vev eller organer i transplantasjonsøyemed, unntatt når slike handlinger er begrunnet i pasientens helsetilstand.⁴⁹

Unntak kan bare gjøres ved samtykke til blodoverføring eller hudtransplantasjon, så fremt samtykke er gitt frivillig og uten noen form for tvang eller overtalelse. Det er med andre ord ikke adgang til å gjennomføre transplantasjoner av andre organer, selv med donors samtykke, på grunn av faren for misbruk.

- 6.71 Personer som er i motpartens hender eller som er internert, fengslet eller på annen måte frihetsberøvet, har rett til å nekte ethvert medisinsk inngrep. I tilfelle inngrep nektes, skal sanitetspersonell søke å få skriftlig erklæring om dette, undertegnet eller vedkjent av pasienten.⁵⁰ Retten til å nekte behandling forutsetter at pasienten med hensyn til alder og åndelig utrustning anses i stand til å ivareta egne interesser. Det er på den annen side ikke noe krav til positivt

⁴⁷ TP I art. 10.

⁴⁸ GK I art. 12.

⁴⁹ TP I art. 11.

⁵⁰ TP I art. 11.

samtykke for å foreta kirurgiske inngrep, så lenge disse er begrunnet i medisinske hensyn. Bevisstløse pasienter eller pasienter i koma kan derfor opereres, med mindre de på forhånd har gjort det klart at de ikke ønsker det aktuelle inngrepet.

Søk etter savnede, sårede, syke og døde

- 6.72 Så snart omstendighetene tillater det etter stridskontakt, og senest når de aktive fiendtligheter er opphørt, skal hver av partene i en væpnet konflikt søke etter og samle inn sårede og syke. Sårede og syke skal tas hånd om og identifiseres, og man har plikt til å hindre at de blir utsatt for plyndring.⁵¹ De skal beskyttes mot mishandling og, så langt som mulig, gis nødvendig pleie. Det skal også søkes etter døde og det må forhindres at de blir plyndret.⁵²
- 6.73 For å lette slik ettersøkning skal partene gi alle relevante opplysninger enten direkte til motparten, via beskyttelsesmakt, eller til nasjonalt informasjonsbyrå, som typisk drives av nasjonal Røde kors- eller Røde halvmåne-forening. Disse vil så sende informasjonen videre via det sentrale sporingssenteret til ICRC, som igjen sender informasjonen til motparten.

Opplysninger om motpartens sårede, syke og døde

- 6.74 Partene skal også snarest mulig registrere alle opplysninger som kan bidra til å identifisere sårede, syke og døde fra motparten, som er falt i deres hender. I den utstrekning det er praktisk mulig, skal døde personer identifiseres og undersøkes medisinsk før de gravlegges eller kremeres, dersom det er nødvendig eller i henhold til deres skikker.
- 6.75 Opplysningene skal så vidt mulig omfatte:
- Angivelse av hvilken nasjonalitet de tilhører
 - Avdeling eller militært nummer
 - Familienavn
 - Samtlige fornavn
 - Fødselsdato
 - Enhver annen opplysning påført identitetskortet eller identitetsplaten
 - Dato og sted for tilfangetakelse eller dødsfall
 - Opplysninger om skader, sykdom eller dødsårsak

Opplysningene skal snarest mulig sendes til opplysningskontoret opprettet for konflikten, se punkt 4.80–4.84.

⁵¹ GK I art. 15 og 16, GK II art. 18 og 19, GK IV art. 16, TP I art. 33, TP II art. 8.

⁵² GK I art. 15.

Behandling av de døde

- 6.76 De døde skal behandles på en respektfull måte, og deres gravsteder skal respekteres og vedlikeholdes.⁵³ Partene i konflikten skal sørge for at begravelsen eller kremeringen av de døde først blir foretatt etter en inngående undersøkelse av likene, hvis mulig ved lege. Formålet er å konstatere at døden er inntrådt, fastslå identiteten til den avdøde, og for å kunne videreformidle denne informasjonen. Begravelse eller kremering skal, i den utstrekning forholdene tillater det, skje individuelt. Halvdelen av den dobbelte identitetsplaten, eller hele platen hvis det er en enkelt plate, skal forbli på liket.
- 6.77 Likene skal ikke kremeres med mindre tvingende hygieniske eller praktiske hensyn krever det, eller det gjøres for å respektere den avdødes skikker eller religion.
- 6.78 Partene i konflikten skal sørge for at de døde blir begravet på en verdig måte, hvis mulig etter ritualet for den religion de bekjente seg til. Videre skal partene sikre at gravene blir respektert, blir samlet etter de dødes nasjonalitet, blir behørig vedlikeholdt og blir merket slik at de alltid kan bli funnet igjen.

⁵³ GK I art. 17, FR 13-1 Krigsgravtjenesten i Forsvaret.

7 Frihetsberøvelse

Introduksjon

- 7.1 Frihetsberøvelse er en alvorlig inngripen i den personlige friheten alle mennesker har og må aldri utøves vilkårlig. Ansvar for frihetsberøvelse og behandlingen av frihetsberøvede ligger hos de stridende, deres sjefer og den norske stat. Dette kapittelet behandler vilkår for frihetsberøvelse, behandling av tilfangetatte, prøving av grunnlaget og opphør av frihetsberøvelse. Reglene varierer for de ulike kategoriene, men alle frihetsberøvede personer skal behandles human, med respekt og på en måte som ivaretar deres rettigheter.
- 7.2 Det er tre lovlige grunnlag for å berøve personer friheten i væpnet konflikt: som krigsfanger, sikkerhetsinternering, og i forbindelse med kriminalitetsbekjempelse. Personer som er berøvet friheten kan dermed grupperes i følgende kategorier:
- Krigsfanger i internasjonal væpnet konflikt¹ (se punkt 7.8 flg.)
 - Sivile internerte i internasjonal² og ikke-internasjonal væpnet konflikt,³ herunder medlemmer av væpnede grupper som ikke tilhører en stat (se punkt 7.100 flg.)
 - Personer mistenkt for straffbare handlinger (se punkt 7.164 flg.)
- 7.3 Formålet med krigføring er å sette motstanderen ute av stand til å fortsette striden. Dette kan gjøres ved angrep, i den grad folkeretten tillater, eller ved det som er mindre inngripende; tilfangetakelse. Hensikten med å ta krigsfanger i væpnet konflikt er å hindre motpartens stridende personell fra videre deltakelse i militære operasjoner, slik at motparten lettere kan bekjempes. I væpnet konflikt kan det også være behov for å berøve friheten til sivile personer, hvis de deltar direkte i fiendtlighetene (se kapittel 3) eller på annen måte utgjør en alvorlig sikkerhetstrussel. De kan da interneres hvis det er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn. Personer vil også i noen tilfeller kunne frihetsberøves ved mistanke om å ha begått straffbare handlinger, selv om disse handlingene ikke har noen direkte sammenheng med den væpnede konflikten (se punkt 7.164 flg. (del III)).

¹ GK III art. 4 og TP I art 44.

² GK IV, TP I.

³ GK fellesart. 3, TP II art. 5.

- 7.4 Frihetsberøvelse er derfor et viktig virkemiddel i militære operasjoner under væpnet konflikt. Antall personer som må forventes å kunne bli frihetsberøvet avhenger av konflikten art og varighet, men kan potensielt bli svært høyt. Frihetsberøvelse vil kunne bli aktuelt i ulike situasjoner, for eksempel ved at motstanderens soldater oppsøker norske styrker for å overgi seg, sivile må interneres for å hindre fremtidige handlinger som utgjør alvorlig sikkerhetsrisiko, eller det tas krigsfanger i forbindelse med aktive kamphandlinger. Frihetsberøvelser er derfor påregnelig for alle krigførende parter, og det vil kunne medføre betydelige logistiske og humanitære utfordringer som må tas høyde for ved planlegging og gjennomføring av operasjonen.
- 7.5 Internasjonale regler, herunder krigens folkerett og menneskerettigheter, stiller krav til hvordan personer som er berøvet friheten skal behandles (se punkt 7.52 flg. og 7.121 flg.). Det er avgjørende at militært personell er gitt tilstrekkelig opplæring og trening i disse reglene og at det foreligger prosedyrer for å sikre at personene som frihetsberøves behandles human, og får sine grunnleggende rettigheter ivaretatt. Frihetsberøvelse av barn skal kun skje som siste utvei og for kortest mulig tid. Mishandling av personer som har blitt berøvet friheten aksepteres ikke under noen omstendighet og vil resultere i disiplinær- eller strafferettslig forfølgning av den enkelte ansvarlige soldat og offiser.
- 7.6 Frihetsberøvelse omfatter alle former for fullstendig begrensning i en persons bevegelsesfrihet.⁴ Det er med andre ord det faktiske forholdet som avgjør om noe utgjør en frihetsberøvelse, ikke formålet med frihetsberøvelsen. Typiske eksempler på frihetsberøvelse er krigsfangenskap, sikkerhetsinternering, fengsling etter dom, varetektsfengsling, og arrest. Det må trekkes en nedre grense som skiller frihetsberøvelse fra mindre og kortvarige innskrenkninger i personers bevegelsesfrihet for å gjennomføre kontrolltiltak. Grensen mellom frihetsberøvelse og annen form for begrensning i friheten, beror særlig på type inngrep, midler og metoder (fysisk tvang eller ikke, samtykke eller ikke), effekt på personen og varighet. Eksempler på andre begrensninger på bevegelsesfriheten, er en veikontrollpost eller adgangskontroll. Man må finne seg i å måtte vente i en periode der lengden på ventetiden er forholdsmessig i forhold til interessen ved å gjennomføre kontrollen. Dersom viktige sikkerhets hensyn tilsier det, må ventingen kunne medføre tvangsmessig tilbakeholdelse inntil kontrollen er gjennomført. Om kontrollen ikke kan gjennomføres innen rimelig tid bør den tilbakeholdte slippes. Se også punkt 7.112 og 14.15.
- 7.7 Som nevnt er frihetsberøvelse noe av det mest inngripende et menneske kan bli utsatt for, og det er derfor regulert både i menneskerettighetene og krigens

⁴ EMK art. 5. og SP artikkel 9.

folkerett. I den videre behandlingen er det tatt høyde for dette, slik at forpliktelserne i menneskerettighetene blir ivaretatt. Fordi forholdet mellom krigens folkerett og menneskerettighetene er i utvikling, kan det imidlertid være gitt nasjonale retningslinjer for den konkrete operasjon som setter ytterligere krav enn hva som fremkommer her (se punkt 1.64). Forholdet mellom krigens folkerett og menneskerettighetene mer generelt er behandlet under punkt 1.55–1.61.

I: Krigsfanger

Generelt

- 7.8 Lovlig stridende i en væpnet konflikt mellom stater, utfører sine handlinger på vegne av den stat man er underlagt. Handlingene som utføres som en del av de lovlige handlinger i væpnet konflikt, er derfor heller ikke straffebelagt på samme måte som tilsvarende handlinger ville vært om disse ble utført av personlige grunner. Krigsfanger holdes derfor tilbake kun for at de ikke lenger skal kunne yte motstand, ikke som en form for straff.
- 7.9 Retten til krigsfangestatus gjelder kun i internasjonale væpnede konflikter.⁵ Etter folkeretten antas det å alltid være militært nødvendig å internere motpartens styrker, og det er derfor ikke noe krav til å vurdere nødvendigheten av tilfangetakingen. Lovlig stridende kan frihetsberøves til enhver tid under konflikten, og holdes fanget frem til fiendtlighetenes opphør.⁶ Det er med andre ord ikke et krav om å jevnlig vurdere nødvendigheten av frihetsberøvelse, slik menneskerettighetene og norsk rett normalt krever.
- 7.10 Hvem som har krav på krigsfangestatus, behandles i punkt 7.12 flg. nedenfor. Den største kategorien av personer som har krav på krigsfangestatus, er soldater. For disse innebærer krigsfangestatus blant annet immunitet mot straffeforfølgning for krigshandlinger utført i henhold til krigens folkerett. Fra det øyeblikk en stridende er i motstanderens varetekt (under dennes kontroll) er vedkommende beskyttet som «ute av striden» (*hors de combat*) og har samtidig status som krigsfange, forutsatt at vilkårene for krigsfangestatus er oppfylt (se punkt 7.12-7.14).⁷ Krigsfanger skal behandles humant og med respekt gjennom hele fangenskapet. Straks personer med krav på krigsfangestatus er tatt til fange, skal de ikke lenger angripes, men evakueres og

⁵ GK III art. 21.

⁶ GK III art. 118.

⁷ GK III art. 4 og TP I art. 44.

overleveres til nærmeste krigsfangefasilitet eller enhet som behandler krigsfanger.

Tilknytning til en statlig part i konflikten

- 7.11 Ettersom systemet med krigsfangestatus er bygget på utgangspunktet om at det er staten som er ansvarlig for soldatenes handlinger, er det et krav om at styrkene er tilknyttet statsparten for at handlingene skal anses som utført av staten. I praksis vil dette kravet være oppfylt dersom styrkene er underlagt kommando og kontroll av en militær sjef som handler på vegne av staten.

Hvem får status som krigsfange?

Vilkår og kategorier

- 7.12 I internasjonale væpnede konflikter vil de fleste stridende ha krav på krigsfangestatus ved frihetsberøvelse. Ikke alt personell som faller i motpartens hender, blir krigsfanger eller har krav på krigsfangestatus.⁸ For eksempel vil sivile personer som ikke følger de væpnede styrker, ikke falle inn under denne kategorien, og vil ved frihetsberøvelse ha krav på behandling som internerte (se punkt 7.100 flg. om sikkerhetsinternering av sivile).
- 7.13 Personer som har krav på krigsfange-status, skal behandles som krigsfanger fra det øyeblikk de gir klart til kjenne at de ønsker å overgi seg, eller på annen måte blir tatt til fange. Se mer om selve tilfangetakingen i punkt 7.35 flg. Hvis det er tvil om personer har krav på krigsfangestatus, skal de behandles som krigsfanger inntil statusen er vurdert av en særskilt nemnd.⁹ Se nærmere om denne nemnden under punkt 7.30.
- 7.14 Følgende kategorier av personell har krav på krigsfangestatus:¹⁰
- Militære og sivile medlemmer av de væpnede styrker som tilhører en av partene i konflikten, og medlemmer av militser og avdelinger av frivillige som utgjør en del av disse væpnede styrker. Se punkt 7.20 om de spesielle regler som gjelder for sanitetspersonell og religiøst personell.
 - Medlemmer av andre militser, frivillige avdelinger og organiserte motstandsbevegelser som hører til en av partene i konflikten, og som opptrer utenfor eller på sitt eget territorium, selv om territoriet er okkupert, under forutsetning av at de fyller følgende vilkår:
 - at de er ledet av en person som er ansvarlig for sine underordnede,
 - at de har et fastsittende kjennetegn, gjenkjennelig på avstand,

⁸ GK III art. 4 og TP I art. 44.

⁹ GK III art. 5 (2) eller TP I art. 45 (1).

¹⁰ GK III art. 4.

- at de bærer våpnene åpent og
 - at de i sine operasjoner retter seg etter krigens lover og sedvaner.
 - Medlemmer av regulære væpnede styrker som påberoper seg en regjering eller myndighet som ikke er anerkjent av den part som har dem i sin varetekt.
 - Personer som følger de væpnede styrker uten direkte å tilhøre disse, slik som sivile medlemmer av militærflys besetninger, krigskorrespondenter, leverandører og velferdspersonell, på betingelse av at de væpnede styrker som de følger har gitt dem samtykke til det, og utstyrt dem med et offisielt identitetskort.
 - Medlemmer av besetninger fra handelsflåten og besetninger fra sivile luftfartøy som hører til partene i konflikten.
- Befolkningen på et uokkupert territorium som, når fienden nærmer seg, spontant griper til våpen for å kjempe mot invasjonstyrker uten å ha fått tid til å organisere seg i regulære væpnede styrker. Det er en forutsetning at de bærer våpnene åpent og respekterer krigens lover og sedvaner. Dette personellet er lovlig stridende og kjent under begrepet *levée en masse* (se punkt 3.22).

Spesielt om medlemmer av de væpnede styrker

- 7.15 Medlemmer av de væpnede styrker har en spesiell status i krigens folkerett, nettopp fordi de handler på vegne av staten. Det er derfor en forutsetning at de er underlagt et kommandosystem, og at de har et disiplnærsystem som kan sikre etterlevelsen av statens folkerettslige forpliktelser (se punkt 7.11).
- 7.16 På samme måte som medlemmer av de væpnede styrker lovlig kan angripe medlemmer av motpartens væpnede styrker, er de selv lovlig mål som motparten kan angripe. Det er derfor et krav at de skal respektere distinksjonsprinsippet ved å skille seg fra sivile, vanligvis med uniform.¹¹ Det er ikke et krav for medlemmer av de væpnede styrker at de bærer våpen åpent, men en militær sjef kan velge å beordre at det skal gjøres (se punkt 3.12). Lovlig stridende som ikke bærer uniform eller på annen måte skiller seg fra sivilbefolkningen når de deltar i angrep eller i en militær operasjon til forberedelse av et angrep, vil som hovedregel miste status som lovlig stridende og retten til krigsfangestatus. De vil også kunne straffes for det som ellers ville vært lovlig krigshandlinger.¹² Forberedelser til kamphandlinger skal forstås vidt, slik at det blant annet inkluderer troppeforflytning forut for et angrep.

¹¹ TP I art. 44(3) og (7).

¹² TP I art. 44(3) og (4).

Eksempler på distinksjon: Soldat fra Telemark bataljon korrekt antrukket i norsk uniform og norsk patrulje med godkjent vinterkamouflasje. Foto 1: Torgeir Haugaard / Forsvaret, 2: Helene Sofie Thorkildsen / Forsvaret.

Unntak fra krav om å bære uniform

7.17 I noen konflikter vil fiendtlighetenes art tilsi at det å bære uniform eller annet synlig kjennetegn ikke er praktisk gjennomførbart. Dette vil for eksempel være aktuelt for lovlig stridende som kjemper mot en overlegen okkupasjonsmakt. I slike tilfeller vil lovlig stridende ikke bryte krigens folkerett dersom de opptrer uten uniform eller synlige kjennetegn når de deltar i angrep eller i en militær operasjon til forberedelse av et angrep.¹³ Det er imidlertid i disse tilfellene et krav om at de lovlig stridende bærer våpen åpent i følgende situasjoner:

- under enhver militær trefning og
- under den tid de er synlig for motstanderen mens de deltar i en militær deployering forut for et angrep som de skal ta del i.

7.18 Kravet om å bære våpen åpent skal redusere risikoen for at motparten anser enhver sivil som en potensiell angriper. «Under den tid personen er synlig» inkluderer for eksempel når den stridende er synlig ved hjelp av kikkest, nattbriller eller tilsvarende utstyr. Deployering betyr i denne forbindelse enhver bevegelse mot det sted hvor et angrep skal iverksettes fra. Bevegelse fra det sted en gruppe samles for å motta utstyr og ordre, for deretter å sette kursen mot målet, vil typisk inngå i det tidsrom den lovlig stridende plikter å bære

¹³ TP I art. 44(3) og (4).

våpnene åpent. Dersom stridende som opererer uten uniform, ikke bærer våpen åpent i slike tilfeller, vil de bryte distinksjonsprinsippet. De vil videre miste status som lovlig stridende og krigsfangestatus ved frihetsberøvelse.¹⁴

- 7.19 Regelen om unntak fra kravet om å bære uniform var ikke etablert under andre verdenskrig. Hadde den vært det, ville Milorg som opererte i det okkuperte Norge, vært et typisk eksempel på personell som kunne benyttet seg av dette unntaket. En liberal anvendelse av unntaksregelen vil utfordre distinksjonsprinsippet og sette den alminnelige sivilbefolkningen i alvorlig fare for å bli behandlet som antatt lovlig stridende.

Status til tilfangetatt sanitetspersonell og religiøst personell

- 7.20 Sanitetspersonell og religiøst personell, det vil si prester eller tilsvarende, fra motpartens avdelinger, kan holdes tilbake for å yte bistand til krigsfanger.¹⁵ De får ikke status som krigsfanger, men som tilbakeholdt personell. De har likevel minstekrav på alle de fordeler og den beskyttelse som krigsfangestatus gir, og skal gis de lettelser som er nødvendige for å sette dem i stand til å yte krigsfangene legehjelp og religiøs bistand.

Syke og sårede krigsfanger

- 7.21 Syke og sårede stridende som er tatt til fange, skal ha status som krigsfanger, men skal ved behov evakueres via den medisinske evakueringskjede. I tillegg til beskyttelsen de får som krigsfanger, skal de få medisinsk behandling inntil de er fullt restituert. Det samme gjelder for krigsfanger som blir syke eller skadet under fangeoppholdet. Se mer om syke og sårede i kapittel 6 om sanitet.

Leiesoldater

- 7.22 Leiesoldater har ikke krav på krigsfangestatus ved tilfangetakelse.¹⁶ Selv om de ikke har krav på behandling som krigsfanger, har de krav på å bli behandlet i henhold til de grunnleggende garantiene som fremgår av punkt 4.23–4.34. Det kan i noen tilfeller være problematisk å skille mellom leiesoldater og private kontraktører. Denne problemstillingen tas opp i punkt 3.50–3.57. Som nevnt i punkt 3.52 er det i tillegg ikke internasjonal enighet om vilkårene for å være leiesoldat. Dersom det er uklart om en person oppfyller vilkårene i punkt 3.51 eller har krav på krigsfangestatus, skal det legges til grunn at personen har krav på krigsfangestatus, inntil det motsatte eventuelt er fastslått (se punkt 7.29 flg.).

¹⁴ TP I art. 44(2).

¹⁵ GK III art. 33.

¹⁶ TP I art. 47.

Desertører og avhoppere

- 7.23 Militære desertører skal ha status som krigsfanger hvis de tas til fange. Krigsfanger som «hopper av» under fangenskapet, skal fortsette å ha status som krigsfanger og kan, i likhet med andre krigsfanger, ikke selv gi avkall på slik status.¹⁷

Spioner

- 7.24 En spion er en som fordekt eller under falske påskudd samler inn, eller forsøker å samle inn, informasjon mens vedkommende befinner seg på territorium kontrollert av motparten, i den hensikt å gi informasjonen videre til den andre parten. Eksempler på falske påskudd er å late som om man er sivil, journalist, hjelpepersonell/bistandsarbeider og så videre. Mottaker av informasjonen vil normalt være egne militære styrker eller etterretningstjeneste.
- 7.25 Personer som blir tatt til fange mens de driver med spionasje, har ikke krav på krigsfangestatus, men har krav på å bli behandlet i henhold til de grunnleggende garantiene som fremgår av punkt 4.23–4.34. Dersom lovlig stridende som har operert som spioner ikke blir tatt til fange før etter at de har kommet tilbake til egne styrker, vil de derimot ha krav på krigsfangestatus.¹⁸
- 7.26 Dersom et medlem av de væpnede styrker til en part i konflikten bærer sine egne væpnede styrkers uniform under slik virksomhet, skal ikke vedkommende anses for å utføre spionasje.¹⁹ Se nærmere i punkt 10.47-10.50 om spionasje.

Sivile

- 7.27 Sivile som er autorisert til å følge de militære styrker, får status som krigsfanger ved tilfangetakelse.²⁰ Andre sivile, inkludert offentlig ansatte, som ikke følger de væpnede styrker, blir ikke krigsfanger, men skal behandles i henhold til reglene om beskyttelse av sivile fremstilt i kapittel 4. Sivile kan interneres når det er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn. Se nærmere om internering av sivile i punkt 7.100 flg.

Krigskorrespondenter og journalister

- 7.28 Sivile krigskorrespondenter som er akkreditert til de væpnede styrker, skal ha krigsfangestatus ved tilfangetakelse.²¹ De må utstyres med godkjent identitetskort. Dersom krigskorrespondenten er medlem av de væpnede styrker, vil de

¹⁷ GK III art. 7.

¹⁸ TP I art. 46(3) og (4).

¹⁹ TP I art. 46 (2).

²⁰ GK III art. 4(A)(4).

²¹ GK III art. 4(A)(4).

generelle reglene fremstilt i punkt 7.15 flg. komme til anvendelse. Andre journalister som er engasjert i områder hvor det pågår væpnet konflikt, har krav på beskyttelse som sivile.²² De mister denne beskyttelsen dersom og så lenge de driver informasjonsinnhenting eller annen aktivitet på en måte som gjør at det kvalifiserer til direkte deltakelse i fiendtlighetene, som for eksempel etterretningsinnhenting. I slike tilfeller vil de bli lovlige mål og kan interneres. For nærmere beskrivelse av hva som kvalifiserer til direkte deltakelse i fiendtlighetene, se punkt 3.23 flg. ID-kort som viser at personen er journalist, kan utstedes av nasjonale myndigheter. Journalister er behandlet nærmere i punkt 4.67–4.68.

Avgjørelse av krigsfangestatus

- 7.29 Som utgangspunkt skal en tilfangetatt få krigsfangestatus hvis
- den tilfangetatte krever det, eller det virker som om vedkommende har krav på slik status; eller
 - dersom den part personen tilhører krever slik status på vedkommendes vegne, ved melding enten til tilfangetakende stat eller til beskyttermakten (se punkt 7.34).²³
- 7.30 Siden det ofte er vanskelig å skille lovlig stridende fra andre stridende, kan det også være vanskelig å bestemme hvorvidt en person skal gis krigsfangestatus når vedkommende har deltatt i fiendtlighetene og deretter blitt tatt til fange. Derfor foreskriver krigens folkerett at man ved tvil skal legge til grunn at en tilfangetatt person har krav på krigsfangestatus.²⁴ Den aktuelle personen skal behandles som krigsfange inntil statusen er avklart av en særskilt nemnd. Denne nemnden bør bestå av minst tre personer hvor minst ett av medlemmene bør være jurist, og lederen bør være offiser og ha minimum majors grad eller tilsvarende. Nemnden skal være uavhengig, og basere sine beslutninger på faglige vurderinger av de faktiske forhold. Nemnden etableres etter overordnede nasjonale føringer for den aktuelle operasjon.
- 7.31 Presumsjonen om krigsfangestatus gjelder kun for personer som blir tatt til fange i en internasjonal væpnet konflikt, da det ikke er bestemmelser om krigsfangestatus i ikke-internasjonale væpnede konflikter.
- 7.32 En person som befinner seg i norske styrkers forvaring (som er frihetsberøvet av norske styrker) og skal straffeforfølges av den norske stat for handlinger som har sammenheng med fiendtlighetene (normalt krigsforbrytelser), har rett

²² GK III art. 79, UNSCR 1738 (2006) om journalisters beskyttelse som sivile i væpnet konflikt.

²³ TP I art. 45(1).

²⁴ GK III art. 5, TP I art. 45.

til å hevde sin rett til krigsfangestatus overfor domstolen som skal behandle saken. Når det er mulig i henhold til gjeldende rettergangsmåte, skal avgjørelsen om krigsfangestatus treffes før straffesaken tas opp til domstolsbehandling.²⁵

Handlinger de krigførende stater må iverksette ved start av fiendtlighetene

- 7.33 Samtlige involverte stater i en internasjonal væpnet konflikt skal senest ved starten av den væpnede konflikten gjøre det som er nødvendig for å sikre best mulig behandling av krigsfanger og deres pårørende. Blant annet skal de:
- Utpeke en beskyttermakt; enten ICRC eller en nøytral stat som har til oppgave å sikre interessene til en part med hensyn til motparten.²⁶ Se punkt 16.87–16.89 om beskyttermakt.
 - Etablere et nasjonalt opplysningskontor som mottar og videreformidler informasjon om krigsfangene som er i partens varetekt (punkt 4.80 flg.).²⁷
 - Utstede identitetskort til alt personell som har krav på krigsfangestatus ved tilfangetaking.²⁸ For norske styrker sin del vil dette være Forsvarets standard identitetskort. For sivile som følger de væpnede styrker, journalister, sanitetspersonell, religiøst personell samt sivilforsvars-personell, skal det utstedes særskilte kort.
- 7.34 Dersom det er praktisk gjennomførbart og hensiktsmessig, skal også følgende gjennomføres:
- gi informasjon til motparten om lokalisering og merking av krigsfangeinstallasjoner og -transporter²⁹
 - gi informasjon til motparten om prosedyrene for ivaretagelse av krigsfangers rett til korrespondanse, om mulighetene for å motta hjelpesendinger og om eventuelle endringer i disse prosedyrene³⁰

Tilfangetakingen

- 7.35 En person som blir tatt til fange, vil som regel enten ha overgitt seg eller være bevisstløs, syk eller såret.

²⁵ TP I art. 45(2).

²⁶ TP I art. 5

²⁷ GK III art. 122

²⁸ GK III art. 17.

²⁹ GK III art. 23.

³⁰ GK III avsnitt V.

Tyske soldater overgir seg til norske kommandosoldater som deltok i den allierte erobringen av Walcheren i Nederland i november 1944. Det er ingen formelle krav til hvordan stridende skal overgi seg, men det er vanlig å indikere ønske om overgivelse ved å løfte hendene over hodet. Foto: Krigsarkivet/NTB Scanpix.

Overgivelse

- 7.36 Det er tre vilkår som alle må oppfylles for at motparten skal være forpliktet til å respektere ønsket om overgivelse:³¹
- Intensjonen om å overgi seg må bli tydelig kommunisert til motparten,
 - den som ønsker å overgi seg, må avstå fra ytterligere fiendtlige handlinger, og
 - det må ikke gjøres forsøk på å flykte.
- 7.37 Fra det øyeblikk noen gir klart til kjenne at de ønsker å overgi seg, skal de ikke angripes, men behandles som krigsfange. Slik tilkjennegivelse kan skje med ord eller handling, ved at man kaster våpnene fra seg, rekker hendene i været eller vifter med hvitt flagg. Hvitt flagg er egentlig tegn for ønske om forhandling og ikke for overgivelse, men benyttes også ofte i forbindelse med at man ønsker å overgi seg (se eksempel 1 i kapittel 4). Det vil under enhver omstendighet ikke være lov til å angripe den som kommer frem under hvitt flagg for å forhandle. Til sjøs har det tradisjonelle tegnet for overgivelse vært å

³¹ TP I art. 41.

stryke flagget, altså at man haler eget orlogsflagg. Det mest praktiske i dag vil imidlertid være at man også informerer om overgivelsen over samband.

Bevisstløse, syke og sårede

- 7.38 Personer som er bevisstløse eller på annen måte er gjort kampudyktige på grunn av skade eller sykdom og derfor ikke er i stand til å forsvare seg, skal ikke angripes, men tas som krigsfanger – forutsatt at de avstår fra enhver fiendtlig handling, og ikke gjør forsøk på å flykte.
- 7.39 Ved tilfangetakelse skal det så snart som mulig gis nødvendig medisinsk hjelp til skadde og syke fanger.³² Hvis det er kapasitetsproblemer hos saniteten, skal prioritering skje etter streng medisinsk sortering. De som er mest alvorlig skadd eller syke skal prioriteres først, uavhengig av om disse er krigsfanger eller soldater fra egne styrker.

Handling etter tilfangetakelsen

- 7.40 Fangene skal behandles humant og med respekt,³³ men man kan bruke den makt som er nødvendig for å få kontroll på krigsfangene og å forhindre at de utgjør en trussel mot egne styrker.³⁴
- 7.41 Identiteten til krigsfanger må snarest mulig fastslås og registreres.³⁵ For å fastslå fangers identitet kan det innhentes biometriske data slik som fingeravtrykk, DNA, stemmeprobe, irisskanning etc. Slike data skal innhentes, oppbevares og eventuelt utleveres eller destrueres i henhold til de til enhver tid gjeldende retningslinjer.³⁶
- 7.42 Straks omstendighetene tillater det, skal krigsfanger informeres om deres rett til korrespondanse.³⁷
- 7.43 Tilfangetakende avdeling må vurdere hvorvidt fanger bør holdes fra hverandre. Slik atskillelse kan blant annet være formålstjenlig med tanke på kommende etterretningsavhør. I denne forbindelse vil det spesielt være aktuelt å skille offiserer fra menige og eventuelt skille ledere fra tilfangetatt avdeling fra resten av krigsfangene. Kvinner og barn skal tilbys sove- og sanitærfasiliteter atskilt fra mannlige fanger, se punkt 7.74.

³² GK III art. 15, GK III art. 30.

³³ GK III art. 13.

³⁴ GK III art. 42.

³⁵ GK III art. 17.

³⁶ STANAG 2195 (edition 2) – Captured Persons, Materiel and Documents – AJP-2-5(A), annex K.

³⁷ GK III avsnitt V (art. 69-77).

Avvæpning og beslaglegging

- 7.44 Krigsfanger skal så snart som mulig avvæpnes og ransakes. Innledningsvis er det viktigste å få kontroll over gjenstander som krigsfangen kan skade seg selv eller andre med. Mer inngående ransaking kan skje på et senere tidspunkt.
- 7.45 I forbindelse med ransaking skal eiendeler listet under beholdes av fangene:³⁸
- militær og sivil bekledning inkludert eventuell vernedrakt eller liknende beskyttelsesutstyr
 - militært beskyttelsesutstyr, for eksempel hjelm, beskyttelsesvest og vernemaske
 - mat, vannflasker og liknende
 - distinksjoner, avdelingsmerker, nasjonalitetsmerke, dekorasjoner, medaljer og liknende
 - identitetspapirer og kjennemerke («dog tag»)
 - personlige eiendeler som de kan bære med seg, slik som briller og artikler av vesentlig personlig verdi eller affeksjonsverdi, slik som bilder, brev og liknende, med unntak av det som kan ha etterretningmessig verdi
- 7.46 Alt annet militært utstyr kan beslaglegges.³⁹ Dette inkluderer blant annet våpen og ammunisjon, militært utstyr som ikke er beskyttelsesutstyr, militære dokumenter slik som ordre, kart, telefon/sambandsutstyr, datamaskiner, minnepinner og notatbøker som kan inneholde militær informasjon. De beslaglagte gjenstandene blir tilfangetakende stats eiendom og må ikke tas i privat eie. Aktuelle gjenstander som for eksempel våpen, ammunisjon og sambandsutstyr, kan imidlertid tas i bruk av tilfangetakende styrker. Alle beslaglagte eiendeler skal merkes og registreres.
- 7.47 Personlige eiendeler kan bare beslaglegges av sikkerhetshensyn. Dette vil inkludere eiendeler som kan brukes som våpen, slik som barberblad og kniver, og ting som kan påvirke sikkerheten, slik som kamera og mobiltelefon.
- 7.48 Penger, betalingskort og liknende skal bare tas ifra fangen hvis dette blir beordret av en offiser. Beløpet som beslaglegges skal snarest mulig nedtegnes i et særskilt register, og kvittering for pengebeløpet skal utstedes til fangen. Kvitteringen må inneholde navn, grad og avdeling til personen som utsteder den. Penger som fratas fanger ved tilfangetakelse, skal enten overføres til fangens konto eller oppbevares og gis tilbake ved opphør av fangenskap.⁴⁰

³⁸ GK III art. 18.

³⁹ GK III art. 18

⁴⁰ GK III art. 18

- 7.49 Verdisaker kan beslaglegges for å sørge for sikker oppbevaring under fangenskapet. Beslagene må registreres, og det skal gis kvittering til fangen.⁴¹

Transport og evakuering

- 7.50 Krigsfanger skal snarest mulig evakueres til områder som ligger så langt fra kampområdet at de er utenfor fare.⁴² Normalt evakueres krigsfangene til spesielt opprettede fangeleirer. Det eneste unntak fra denne regelen er når det på grunn av skader eller sykdom vil innebære en større risiko å forflytte fangene enn å holde dem på stedet. Da kan de bli holdt midlertidig tilbake i det farlige området.
- 7.51 Krigsfanger skal ikke utsettes for unødvendig fare i påvente av eller under evakuering.⁴³ Avdelingen som forestår evakueringen, skal ta nødvendige forholdsregler for fangenes sikkerhet under evakuering og transport. Dette vil blant annet omfatte sikring mot angrep og represalier, fra sivilbefolkningen eller andre militære styrker. Evakuering av krigsfanger skal skje human og på liknende måte som transport av egne styrker.⁴⁴

Behandling av krigsfanger

- 7.52 Krigsfangene er formelt sett i motpartens (statens) makt og er statens ansvar, ikke ansvaret til den enkelte person eller avdeling som har tatt dem til fange. Den stat som har krigsfangene i sin varetekt, er derfor også overordnet ansvarlig for den behandling som blir gitt dem, selv om det kan oppstå et individuelt ansvar for den enkelte soldat og offiser som er involvert i behandlingen av krigsfanger.
- 7.53 De grunnleggende og ufravikelige regler for behandling av krigsfanger er:⁴⁵
- Krigsfanger skal behandles human og med respekt⁴⁶
 - Enhver diskriminering med bakgrunn i rase, hudfarge, nasjonalitet eller sosial opprinnelse, formue, fødsel eller status for øvrig, kjønn, språk, religion, tro, politisk oppfatning eller liknende kriterier er forbudt⁴⁷
 - Represalier mot krigsfanger er forbudt
- 7.54 Ingen krigsfanger skal utsettes for fysisk mishandling eller medisinske eller vitenskapelige forsøk av noe slag. De skal beskyttes til enhver tid, spesielt mot

⁴¹ GK III art. 18

⁴² GK III art. 19.

⁴³ GK III art. 19

⁴⁴ GK III art. 20

⁴⁵ I tillegg til det som følger av GK III, se TP I art. 75.

⁴⁶ GK III art. 13 og 14.

⁴⁷ GK III art. 16.

voldshandlinger og skremmende handlinger, fornærmelser og offentlig oppmerksomhet.⁴⁸

- 7.55 Kvinnelige fanger må til enhver tid behandles med respekt for deres kjønn og spesielle behov. De må ikke under noen omstendighet behandles mindre fordelaktig enn mannlige krigsfanger.⁴⁹ Videre skal det tas hensyn til deres kjønn ved tildeling av arbeid og av sove- og sanitærfasiliteter.⁵⁰ Kvinnelige fanger skal også spesielt beskyttes mot voldtekt og andre seksuelle overgrep.⁵¹ Se mer om kvinner og barns spesielle rettigheter i punkt 4.57–4.63.

En irakisk soldat som har overgitt seg til amerikanske invasionsstyrker etter invasjonen av Irak i 2003, får hjelp til å drikke vann. Krigsfanger skal behandles humanitært, og skal blant annet ha tilgang til nødvendig mat og drikke.

Foto: Itsuo Inouye/AP/NTB scanpix

Maktbruk mot krigsfanger

- 7.56 Krigsfanger skal behandles humanitært og med respekt, og maktbruk skal så langt det er mulig unngås og forhindres. Tilfangetakende part har ansvar for å opprettholde sikkerhet, orden og disiplin i krigsfangeleire (om krigsfangers plikt til å følge den tilfangetakende parts lover, reguleringer og ordre, se punkt 7.89–7.93). Blant annet er det behov for å sikre seg mot at krigsfanger flykter, angriper personell eller andre fanger, eller samler militær informasjon. Ofte vil det være et ekstra behov for sikring av fangene i en startfase, og videre ved evakuering og transport.
- 7.57 Bruk av våpen mot krigsfanger må bare finne sted som siste utvei og alltid først etter at det er gitt advarsel som er tilpasset forholdene.⁵² Dette gjelder

⁴⁸ GK III art. 13.

⁴⁹ GK III art. 14.

⁵⁰ GK III art. 25.

⁵¹ TP I art. 76.

⁵² GK III art. 42

særlig mot de som flykter eller forsøker å flykte, men også ved angrep på til fange-takende personell eller medfanger skal maktbrukens begrensnes til det som er nødvendig for å stoppe angrepet. Dødelig makt kan bare brukes hvis mindre inngripende maktbruk ikke er tilstrekkelig, og slik maktbruk er absolutt nødvendig.⁵³

- 7.58 Følgende maktbruk og metoder er tillatt for å sikre seg selv eller andre, foreta ransaking, hindre flukt eller opprettholde operasjonell sikkerhet:

a. Ransakingsposisjoner

Det vil alltid være grunnlag for å ransake en krigsfange. I dette øyemed er det tillatt å kreve at personene står oppstilt for eksempel mot en vegg med spredte ben, men da kun for å kunne gjennomføre en forsvarlig ransaking og kun så lenge som nødvendig for å gjennomføre ransakingen.

b. Håndjern og liknende

Det er tillatt å bruke håndjern, strips eller liknende utstyr for å hindre en krigsfanges bevegelsesfrihet. Det samme gjelder for å hindre flukt eller utøvelse av vold, osv. Utstyret skal kun benyttes i den utstrekning det anses nødvendig ut fra disse hensyn, og det skal ikke benyttes metoder som antas å medføre unødvendig smerte eller fysisk skade.

c. Begrensning av syn

For å opprettholde operasjonell sikkerhet kan det være nødvendig å begrense fangers mulighet til å iakttå omgivelsene. I dette øyemed kan det for eksempel brukes skibriller eller liknende som det er umulig å se gjennom, men kun for det tidsrom og i den utstrekning det er nødvendig for å opprettholde operasjonell sikkerhet. Det er ikke tillatt å tre en hette, pose eller liknende over fangers hode for å oppnå det samme, da det kan medføre fare for pusteproblemer for fangen. Et alternativ kan være å skjære opp en del av et tøyestykke (eventuelt hette, pose eller liknende) slik at man kan bruke dette som bind for øynene.

d. Begrensning av hørsel

For å opprettholde operasjonell sikkerhet kan det være nødvendig å begrense krigsfangers mulighet til å høre hva som sies eller gjøres i omgivelsene. Dette kan være for å hindre krigsfangene i å høre hva som blir sagt mellom til fange-takende personell, eller for å hindre krigsfangene i å kommunisere seg imellom i en innledende fase. I dette øyemed kan det brukes hørselvern, men kun for det tidsrom og i den utstrekning det er nødvendig for å opprettholde operasjonell sikkerhet.

⁵³ Straffeloven (2005) § 18, 2. ledd og EMK art. 2.

Irakiske styrker leder fanger med bind for øynene i Baqouba, Irak, i 2005. Den irakiske hæren organiserte et stort søk av området som resulterte i internering av et flere mistenkte militante. Foto: AP Photo/Mohammed Adnan.

7.59 Følgende liste over maktbruk og metoder er forbudt, enten de gjennomføres i forbindelse med tilfangetaking, transport, avhørssituasjon eller ellers. Listen er ikke uttømmende, og skal altså ikke forstås slik at det som ikke står på listen er lovlig:

- *Stressposisjoner.* Å tvinge en krigsfange til å innta posisjoner som er ment å påføre fangen fysisk smerte
- *Hette.* Å tre en hette, bag, pose eller liknende over krigsfangens hode
- *Utsettelse for støy.* Å bevisst holde en krigsfange i omgivelser hvor det er plagende lyder, med det formål å plage vedkommende
- *Søvnberøvelse.* Å bevisst frata en krigsfange søvn i den hensikt å trette ut vedkommende
- *Manglende mat og drikke.* Å bevisst ikke gi tilfangetatte tilstrekkelig mat og drikke, med mindre dette skyldes mangel på forsyninger og egne styrker må godta tilsvarende rasjonering
- *Nedverdiggende behandling.* Å utsette en krigsfange for seksuell eller religiøs trakassering, latterliggjøring, sjikane eller ydmykelse

Forbrytelser mot krigsfanger

7.60 Å ta livet av krigsfanger er forbudt, uavhengig av om det skaper store utfordringer for tilfangetakende avdeling. Eksempler på slike utfordringer kan være:

- at tilfangetakende styrke ikke har nødvendige fasiliteter, utstyr eller personell til å holde kontroll på krigsfangene og deres bevegelser, eller
- at tilfangetakende styrke må forpleie krigsfangene, og egne styrker får for lite mat som et resultat av det, eller
- at tilfangetakende styrke, for eksempel en patrulje som opererer bak fiendens linjer, risikerer å bli oppdaget om de ikke tar livet av én eller flere personer de har tatt til fange, eller
- at det ikke er praktisk mulig å ta med seg krigsfangene.

- 7.61 Dersom utfordringene er av en slik karakter som beskrevet over, må krigsfangene settes fri. Tilfangetakende avdeling er da forpliktet til å gjøre det som er praktisk mulig for å trygge deres sikkerhet.⁵⁴ Hva som er praktisk mulig i slike tilfeller, vil bero på en konkret vurdering av situasjonen på stedet, hvor man kan ta i betraktning både humanitære og militære hensyn.
- 7.62 Enhver ulovlig handling eller unnlatelse fra tilfangetakende avdelings side som medfører død eller utsetter fanger for alvorlig helseskade, er forbudt.

Krav om etterforskning ved bruk av makt

- 7.63 Dersom det er nødvendig for de lovlig stridende å bruke makt mot en krigsfange og det forårsaker alvorlig skade eller dødsfall, vil det oppstå en forpliktelse for staten til å iverksette etterforskning.⁵⁵ Ettersom norske soldater handler på vegne av staten medfører statsansvaret at også myndighetene er ansvarlig for skade som har oppstått eller liv som har gått tapt. Etterforskningsplikten utløses ikke dersom skaden eller dødsfallet utvilsomt er forårsaket av naturlige årsaker som ikke kan tilskrives personellet som har kontroll over krigsfangene, men terskelen for når plikten aktualiseres er lav, og alle tilfeller med ukjent dødsårsak skal etterforskes. Dødsfall forårsaket av maktmisbruk fra statens aktører er alvorlige brudd både på krigens folkerett og menneskerettighetene.
- 7.64 Etterforskningen skal fastlegge om dødsfallet faktisk skyldes statens utøvelse av makt. Dersom dette er tilfellet, må det undersøkes om maktbruken var lovlig, for eksempel fordi den var i henhold til krigens folkerett eller lovlig utøvelse av nødverge. Etterforskningen skal altså avdekke om det foreligger brudd på beskyttelsen krigsfangen har etter krigens folkerett, og om staten har overholdt sin plikt til å ivareta retten til liv etter menneskerettighetene.⁵⁶ Dersom det konstateres at maktbruken er rettstridig, er staten forpliktet til å straffefølge lovbruddet for å hindre straffrihet.

⁵⁴ TP I art. 41(3).

⁵⁵ GK III Art. 121, EMK art. 2.

⁵⁶ GK III art. 121 (1), 129 og 130, og EMK art. 2.

- 7.65 Selv i vanskelige sikkerhetsmessige forhold slik som under væpnet konflikt, er statene forpliktet til å ta alle rimelige steg for å sikre en effektiv og uavhengig etterforskning. Etterforskningen må altså ikke drøye ut i tid, og den må være uavhengig av de som er innblandet i hendelsen. Dette betyr blant annet at etterforskningen ikke skal gjennomføres av personell som er underlagt de samme militære sjefer som personellet som utøvde maktbruken.

Avhør av krigsfanger

- 7.66 Ved avhør skal krigsfangen som avhøres informeres på et språk vedkommende forstår om årsaken til avhøret og om sine rettigheter, om nødvendig ved bruk av tolk.⁵⁷
- 7.67 Ved avhør av krigsfanger er disse kun forpliktet til å oppgi følgende:⁵⁸
- fornavn og etternavn
 - grad
 - fødselsdato og tjenestenummer – for norsk personell betyr dette fødselsnummer
- 7.68 Utspørring for innhenting av informasjon utover dette er tillatt, men informasjonen må gis frivillig. Det må ikke utøves noen fysisk eller mental tortur eller tvang mot krigsfangene for å oppnå opplysninger fra dem av noen som helst art.⁵⁹ Fanger som nekter å svare, skal verken bli truet, fornærmet eller utsatt for ubehageligheter eller tap av fordeler av noen art. Metoder som er forbudt, er blant annet avhørsteknikker som inkluderer:
- trusler om og bruk av vold mot krigsfangen, tvungen nakenhet eller annen nedverdiggende behandling
 - fravær av sanseintrykk
 - utsulting
- 7.69 Krigsfanger som på grunn av sin helse- eller sinnstilstand ikke er i stand til å gi opplysninger om sin identitet, skal bli overlatt til sanitetstjenesten. For å fastslå identiteten til slike fanger skal det brukes andre metoder, som for eksempel biometriske data eller innhenting av opplysninger fra andre fanger.⁶⁰
- 7.70 Avhør av krigsfanger skal primært gjennomføres av militærpoliti eller etterretnings-/sikkerhetspersonell som er spesielt trent i dette, i henhold til nasjonale reglementer. Det skal skrives rapport etter hvert avhør.

⁵⁷ GK III art. 17(6).

⁵⁸ GK III art. 17.

⁵⁹ GK III art. 17(4).

⁶⁰ GK III art. 17.

Regler under fangenskapet i krigsfangeleir

Krigsfangeleirens plassering

- 7.71 Krigsfangeleirer skal ikke plasseres i nærheten av militære mål i den hensikt å skåne de militære mål mot angrep. Lokaliseringen til krigsfangeleirer skal kommuniseres til motparten enten direkte eller via beskyttermakten, og så langt som mulig skal krigsfangeleirene merkes med bokstavene «PW» eller «PG» slik at merkingen også er synlig fra luften.⁶¹ Denne typen merking har en egen beskyttelse, og må ikke brukes til andre formål enn merking av krigsfangeleirer (se kapittel 8).
- 7.72 Krigsfanger må bare holdes i fangenskap på land, og krigsfangeleirer må etableres i områder som ikke er helseskadelige.⁶²

Behandling av fanger i krigsfangeleir

Inndeling av krigsfanger

- 7.73 Det skal etableres separate områder for offiserer.⁶³ Krigsfanger av samme nasjonalitet, språk og skikker skal holdes samlet. Det samme gjelder fanger fra samme avdeling eller styrke som de tjenestegjorde i ved tilfangetakelsen, med mindre de samtykker i å bli skilt.
- 7.74 Kvinner og barn under 18 år skal tilbys soverom og sanitærfasiliteter som er atskilt fra mannlige fanger.⁶⁴ Kvinner skal så langt som mulig være under direkte oppsyn av kvinnelige voktere.

ID-kort

- 7.75 Dersom krigsfangen ikke har tilstrekkelig ID-kort fra før, skal det utstedes et ID-kort som viser etternavn, fornavn, grad, tjeneste, militært nummer eller personnummer, samt fødselsdato. ID-kortet skal fremvises av krigsfangen på oppfordring og skal ikke på noe tidspunkt fratas krigsfangen.⁶⁵

Kvarter

- 7.76 Krigsfanger skal gis kvarter av tilsvarende standard som tilfangetakende styrker har i det samme området.⁶⁶ Krigsfanger skal gis mulighet til å søke dekning mot angrep.

⁶¹ GK III art. 23.

⁶² GK III art. 22.

⁶³ GK III art. 16 og 22 tredje ledd.

⁶⁴ GK III art. 25(4) og 29(2).

⁶⁵ GK III art. 17 (3).

⁶⁶ GK III art. 25.

Forpleining

- 7.77 Krigsfanger skal få nok mat til at vekttap, mangelsykdommer og liknende unngås. Så langt det er praktisk mulig skal det tas hensyn til den kost krigsfangene er vant til. Krigsfangene skal gis tilstrekkelig drikkevann.⁶⁷

Bekledning

- 7.78 Krigsfangenes bekledning må være tilstrekkelig, og det skal tas hensyn til de klimatiske forhold på stedet.⁶⁸ Krigsfanger som arbeider skal bli tildelt passende arbeidsklær hvis arbeidets art gjør det nødvendig.

Helse og hygiene

- 7.79 Tilfangetakende part er forpliktet til å ta alle nødvendige sanitære skritt for å opprettholde renslighet og helse i leirene, og å forebygge epidemier.⁶⁹ Hver krigsfangeleir skal ha en sykestue hvor krigsfangene kan få den pleie de måtte ha behov for, og passende kost.⁷⁰ Det skal foretas legeundersøkelse av krigsfangene minst en gang hver måned.⁷¹ Videre skal ikke krigsfanger hindres i å søke medisinske råd eller bli undersøkt, dersom de selv mener de har behov for dette. Krigsfanger som lider av alvorlig sykdom, eller har en helsetilstand som krever spesialbehandling, kirurgisk inngrep eller innlegging på sykehus, skal få adgang til militær eller sivil avdeling som kan gi dem nødvendig behandling.⁷²
- 7.80 Medisinsk personell tilhørende tilfangetakende part skal være tilgjengelig for krigsfangene. Krigsfangene skal fortrinnsvis behandles av sanitetspersonell fra den makt de tilhører, og, hvis mulig, av deres egen nasjonalitet.⁷³
- 7.81 Spesielle fasiliteter skal gjøres tilgjengelig for å ta seg av personer med nedsatt funksjonsevne og for eventuell nødvendig rehabilitering av disse inntil fangenskapet opphører.

Religiøse, intellektuelle og fysiske aktiviteter

- 7.82 Krigsfanger skal ha full frihet til religionsutøvelse, og må så langt som mulig gis adekvate fasiliteter slik at de kan utøve sin religion på en tilfredsstillende måte.⁷⁴ Prester, imamer og tilsvarende som er holdt tilbake av fienden er ikke krigsfanger, og skal gis mulighet til å utøve sine funksjoner for krigsfangene

⁶⁷ GK III art. 26.

⁶⁸ GK III art. 27.

⁶⁹ GK III del III, avsnitt II, kapittel III.

⁷⁰ GK III art. 30(1)

⁷¹ GK III art. 31

⁷² GK III art. 30(2)

⁷³ GK III art. 30(3).

⁷⁴ GK III art. 34–38.

(se punkt 7.20).⁷⁵ De skal få de nødvendige lettelser, og særlig transportmidler til å besøke krigsfanger utenfor deres egen leir.⁷⁶ Tilfangetakende part skal oppfordre til intellektuell utvikling og rekreasjon, sport og spill, og skal etterstrebe å holde fasiliteter og utstyr for disse formål.

Besøk og korrespondanse

7.83 Representanter fra en eventuell beskyttermakt (se punkt 7.33 og 16.87–16.89) og delegater fra ICRC skal gis mulighet til å besøke krigsfangene og snakke med dem på tomannshånd. Hvis sikkerhetshensyn tillater det, skal også andre organisasjoner som yter hjelp til krigsfanger, gis adgang til dem.⁷⁷

7.84 Senest en uke etter ankomst krigsfangeleir skal krigsfanger settes i stand til å sende melding om tilfangetakelsen, adressen og helsetilstanden til nasjonalt opplysningskontor for krigsfanger, samt til sin familie.⁷⁸ Nasjonalt opplysningskontors rolle er behandlet nærmere i punkt 4.80–4.83. Videre skal det under fangenskapet gis adgang for krigsfangene til å korrespondere med omverdenen. Slik korrespondanse kan sensureres av sikkerhetsmessige hensyn.⁷⁹

Arbeid

7.85 Eksempler på type arbeid en krigsfange kan pålegges, er arbeid i forbindelse med forvaltningen, innredningen eller vedlikeholdet av krigsfangeleiren.⁸⁰ Bortsett fra denne formen for arbeid, kan krigsfangene bare settes til å utføre arbeid innenfor følgende grupper: jordbruk, produksjons-, utvinnings- eller fabrikkindustri, transport og lagerarbeid uten militær karakter eller militært formål, virksomhet i handel eller kunst og håndverk, husarbeid, eller offentlig tjenesteverk uten militær karakter eller militært formål.⁸¹ Ved brudd på denne arbeidsbegrensningen kan krigsfangene utøve sin klagerett.⁸²

7.86 Offiserer kan ikke tvinges til å arbeide, men må så langt som praktisk mulig gis arbeid hvis de ønsker.⁸³ Befal, spesialister og underoffiserer kan bare pålegges arbeid som veiledere eller ledere, men skal i likhet med offiserer om mulig gis passende arbeid om de ønsker det.⁸⁴

⁷⁵ GK III art. 33

⁷⁶ GK III art. 35

⁷⁷ GK III art. 125

⁷⁸ GK III art. 70.

⁷⁹ GK III art. 76.

⁸⁰ GK III art. 50(1)

⁸¹ GK III art. 50

⁸² Klagerett i samsvar med GK III art. 78

⁸³ GK III art. 49(3)

⁸⁴ GK III art. 49(2)

- 7.87 Krigsfanger skal ikke settes til arbeid som kan være helseskadelig eller på annen måte farlig, for eksempel rydding av miner eller arbeid med metallurgisk, mekanisk eller kjemisk industri, med mindre dette gjøres frivillig.⁸⁵ Slikt frivillig arbeid bør kun iverksettes etter at representanter for ICRC eller annen beskyttelsesmyndighet har fått anledning til å verifisere at arbeidet faktisk skal utføres frivillig. Krigsfanger skal ikke settes til arbeid som bidrar til krigføringen, eller arbeid som for egne styrkers del ville blitt sett på som ydmykende/ nedverdiggende.⁸⁶

Fangerepresentanter

- 7.88 Som hovedregel skal det være en fangerepresentant der det holdes krigsfanger. Fangerepresentanten gis mandat til å representere krigsfangene overfor militære myndigheter, beskyttelsesmyndigheten, ICRC og enhver annen organisasjon som støtter dem. I offisersleirer skal høyeste offiser antas å representere krigsfangene. I alle andre leirer skal valg av representant finne sted ved hemmelig avstemning hver sjette måned.⁸⁷

Disiplinære og rettslige sanksjoner

- 7.89 Krigsfanger er underlagt de samme lover, reguleringer og ordrer som medlemmer av de væpnede styrker til tilfangetakende part, så lenge de er i fangenskap.⁸⁸ De må derfor informeres om de aktuelle reglene. Rettslige eller disiplinære skritt kan tas mot dem for ethvert brudd på slike bestemmelser.⁸⁹ Mindre overtredelser vil resultere i disiplinære forføyninger. Mer alvorlige overtredelser kan resultere i strafferettslige sanksjoner. Hvor det er mulig, skal disiplinære reaksjoner foretrekkes.⁹⁰ Ved disiplinær eller strafferettslig forfølgning mot krigsfanger skal det innhentes råd og bistand fra juridisk enhet i forsvarsstaben og militærpoliti.
- 7.90 Krigsfanger skal ikke gis hardere straffereaksjon for en overtredelse enn det som ville vært gitt til et medlem av egne styrker for tilsvarende overtredelse.⁹¹
- 7.91 Aktuelle typer disiplinærstraff er bøter, oppheving av fordeler, pliktarbeid og arrest.⁹² Varigheten av en disiplinærstraff skal ikke overstige 30 dager.⁹³

⁸⁵ GK III art. 52(1)

⁸⁶ GK III art. 49 flg.

⁸⁷ GK III art. 79–81.

⁸⁸ GK III art. 82.

⁸⁹ GK III art. 82(1).

⁹⁰ GK III art. 82 flg., jf. Forsvarsloven § 67.

⁹¹ GK III art. 87(1).

⁹² GK III art. 89 flg.

⁹³ GK III art. 90.

- 7.92 Dersom krigsfanger skal straffeforfølges i Norge, vil straffesaken behandles ved de vanlige sivile domstoler.
- 7.93 En rekke prosessuelle regler kommer til anvendelse i forbindelse med en rettssak mot en krigsfange.⁹⁴ I god tid før rettsforhandlingene skal den makt som har fangen i sin varetekt underrette vedkommende om disse rettighetene.⁹⁵
- Etterforskning må gjennomføres så raskt som mulig
 - Krigsfanger kan ikke holdes isolert i påvente av rettssak, med mindre medlemmer av de væpnede styrker til tilfangetakende part kan holdes isolert i liknende tilfeller
 - Melding om straffeforfølgning må gis til den anklagede, hvor det skal gis detaljer om tiltalen i god tid før rettssaken. Videre skal melding gis til beskyttermakten, der slik er utpekt, minst tre uker før rettssaken
 - Krigsfanger har rett til å la seg representere av en kvalifisert jurist etter eget valg, og til å la seg assistere av en annen krigsfange
 - Krigsfanger har rett til å føre vitner. Hvis de anser det som nødvendig, har de rett til å bli bistått av en kompetent tolk

Flukt og fluktforsøk

- 7.94 Den mest typiske overtredelsen som medfører disiplinærreaksjon overfor krigsfanger, er fluktforsøk.⁹⁶ I mange land har militære styrker en plikt til å forsøke å flykte dersom de blir tatt til fange, og fluktforsøk må derfor forventes. Bruk av makt i forbindelse med flukt og fluktforsøk er nærmere behandlet i punkt 7.56–7.59.
- 7.95 Krigsfanger som har klart å flykte, men som blir tatt til fange igjen, skal ikke utsettes for represalier grunnet flukten. En krigsfange anses å ha fullført flukten når han
- har sluttet seg til egne eller allierte styrker,
 - har entret nøytralt territorium eller på annen måte forlatt territorium under kontroll av tilfangetakende part eller
 - har gått om bord i et skip som ikke er under kontroll av tilfangetakende part, selv om det befinner seg i territorialfarvannet til nevnte part.
- 7.96 En krigsfange som blir tatt til fange under forsøk på flukt, skal kun kunne ilegges disiplinære reaksjoner for fluktforsøket og for handlinger som utelukkende ble gjennomført for å gjøre flukten mulig.⁹⁷ Dette kan for eksempel være bruk av falske papirer, bruk av sivile klær eller tyveri uten

⁹⁴ GK III art. 99 flg.

⁹⁵ GK III art. 105.

⁹⁶ GK III art. 91 flg.

⁹⁷ GK III art. 92 (1) og 93 (2).

personlig vinnings hensikt annet enn til bruk i forbindelse med flukt. Dette gjelder likevel ikke handlinger som har medført vold på person. Dermed kan eksempelvis drap eller vold mot vakter utført i forbindelse med flukt, forfølges strafferettslig.

Varigheten av krigsfangestatus og repatriering/overføring

- 7.97 Krigsfanger har krav på status og behandling som krigsfange fra det øyeblikk de blir tatt til fange, inntil de blir løslatt, repatriert (overført til hjemstat) eller overført annen stat.⁹⁸ De kan ikke gi avkall på krigsfangestatus og medfølgende rettigheter og beskyttelse, selv ikke av egen fri vilje.⁹⁹ Av denne grunn inkluderer krigsfangebegrepet også desertører og avhoppere. Bakgrunnen for dette er at krigsfanger, som andre ofre for væpnet konflikt, er i en svært sårbar situasjon med hensyn til forhandlinger med sine tilfangetakere.
- 7.98 Som hovedregel skal krigsfanger repatrieres straks fiendtlighetene er over,¹⁰⁰ men i noen tilfeller skal repatriering skje tidligere. Partene i konflikten er forpliktet til å sende alvorlige syke eller hardt sårede krigsfanger tilbake til deres hjemland så snart de er i stand til å bli transportert.¹⁰¹ Krigsfanger kan imidlertid ikke bli repatriert mot sin vilje dersom fiendtlighetene fortsatt pågår.¹⁰² Krigsfanger som er uhelbredelig såret eller syke, som ikke vil komme seg innen ett år, og de som har fått alvorlig og permanent nedsatt funksjonsevne, skal repatrieres direkte til sitt hjemland.¹⁰³ Det kan også inngås avtaler mellom partene i konflikten om at krigsfanger som har gjennomgått et lengre krigsfangenskap, skal kunne repatrieres via et nøytralt land.¹⁰⁴ Krigsfanger som er repatriert på denne måten, det vil si av medisinske årsaker eller på grunn av langt fangenskap, skal ikke delta i konflikten igjen. Ingen slike restriksjoner eksisterer for krigsfanger som repatrieres av andre grunner.
- 7.99 Krigsfanger som er i den norske stats varetekt, kan overføres andre stater enn krigsfangens hjemstat, men kun etter å ha forsikret seg om at mottakerstaten har både evne og vilje til å etterkomme de samme forpliktelser som Norge har overfor krigsfanger. Avgjørelse om overføring skal godkjennes av Forsvarsdepartementet eller den departementet bemyndiger.

⁹⁸ GK III art. 109 flg.

⁹⁹ GK III art. 7.

¹⁰⁰ GK III art. 118.

¹⁰¹ GK III art. 109(1).

¹⁰² GK III art. 109(3).

¹⁰³ GK III art. 109(2), jf. 110(1) nr. 2.

¹⁰⁴ GK III art. 109(2).

II: Sikkerhetsinternering

Generelt

- 7.100 Sikkerhetsinternerte brukes om personer (andre enn lovlig stridende), som utgjør en kvalifisert sikkerhetsrisiko, og som frihetsberøves av sikkerhetshensyn. Internering innebærer at personer holdes tilbake, normalt under vakthold.
- 7.101 Sivile skal i utgangspunktet ikke frihetsberøves. Sikkerhetsinternering kan iverksettes overfor en sivil person dersom dette er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn.¹⁰⁵ Dette er det mest alvorlige kontrolltiltaket som kan iverksettes overfor sivile som anses å utgjøre en alvorlig sikkerhetstrussel overfor den internerende parten.¹⁰⁶ Sivile omfatter i denne sammenheng både enkeltpersoner og personer som er medlemmer av væpnede grupper som ikke tilhører en stat, slik som opprørsgrupper.
- 7.102 Formålet med internering er å fjerne de som deltar direkte i fiendtlighetene eller på annen måte utgjør en alvorlig sikkerhetstrussel, så lenge de fremdeles utgjør en slik trussel. Internering er et preventivt virkemiddel, det vil si at det gjennomføres for å forhindre at vedkommende gjennomfører fiendtlige eller truende handlinger. Formålet med internering er altså ikke å straffe. Sikkerhetsinternering kan foretas i både internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter.
- 7.103 I internasjonale væpnede konflikter brukes denne typen preventiv frihetsberøvelse særlig i situasjoner der personer som ikke er medlemmer av motstanderens væpnede styrker og dermed ikke kan tas som krigsfanger, skal hindres i å utføre sabotasjehandling, spionasje eller annen undergravende virksomhet som kan skade statens sikkerhet. I ikke-internasjonale væpnede konflikter gjelder ikke krigsfangeinstituttet og sikkerhetsinternering er derfor det eneste grunnlaget for internering av personer som utgjør en alvorlig sikkerhetstrussel.
- 7.104 I en væpnet konflikt kan norske styrker internere sivile personer enten på eget territorium eller på okkupert territorium der dette er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn. Reglene om internering av sivile i internasjonale væpnede konflikter anvendes så langt de passer for ikke-internasjonale væpnede konflikter ettersom grunnprinsippene er de samme, og i lys av utviklingen innen menneskerettigheter. Det vil derfor gis en samlet fremstilling av reglene

¹⁰⁵ GK IV art. 42 og 78, GK fellesart. 3, TP II art. 5.

¹⁰⁶ GK IV art. 41.

for sikkerhetsinternering av sivile, enten det gjelder internasjonal eller ikke-internasjonal væpnet konflikt. Internering av sivile er et område hvor menneskerettighetene er gjenstand for dynamisk fortolkning etter hvert som domstolene tar stilling til flere konkrete saker. Manualen vil ikke kunne ta høyde for fremtidig rettsutvikling. Dette stiller særlige krav til planleggingen av internering i militære operasjoner, som må håndteres i kommandolinjen. Se særlig punkt 1.60 om behovet for direktiver for den enkelte operasjon. Forholdet mellom menneskerettighetene og krigens folkerett generelt er behandlet i punkt 1.55–1.61.

- 7.105 Det vil som regel fastsettes konkrete prosedyrer for grunnlag for og gjennomføring av internering for den enkelte operasjon. Disse vil blant annet si noe om hvilke sikkerhetstrusler som forventes å være tilstrekkelige grunnlag for internering.
- 7.106 Som et alternativ til internering kan personer plasseres i tvunget opphold enten på eget territorium eller på okkupert territorium. Tvunget opphold innebærer at personer tvinges til å forlate et visst område eller eventuelt tvinges til å oppholde seg på et visst område, for eksempel i en konkret del av en by.¹⁰⁷ Vilkaene for å plassere personer i tvunget opphold er de samme som ved internering.

Vilkår for sikkerhetsinternering

- 7.107 Vilkåret for å kunne internere en sivil person er at det er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn fordi vedkommende utgjør en alvorlig sikkerhetstrussel.¹⁰⁸ Internering skal ikke være en rutinemessig praksis og kan kun iverksettes på grunnlag av individuell vurdering av den trussel den enkelte utgjør, uten diskriminering av noe slag. Det kan heller ikke være et forhåndstiltak kun basert på tidligere deltakelse i straffbare handlinger.
- 7.108 Internering er en alvorlig inngripen i den personlige frihet, og vilkaene er derfor strenge. For at man skal kunne beslutte sikkerhetsinternering av en sivil person i væpnede konflikter, vil det si at andre og mindre inngripende kontrolltiltak slik som bortvising, plikt til å melde seg for registrering hos politiet med jevne mellomrom eller å avstå fra å bære våpen, ikke anses tilstrekkelig for å ivareta sikkerheten.
- 7.109 Stater er etter folkeretten tillagt en vid skjønnsmargin ved avgjørelsen av hva som er sikkerhetstruende for deres militære operasjon, og dermed hvilke tiltak

¹⁰⁷ GK IV art. 41–43 og 78.

¹⁰⁸ GK IV art. 42 og 78, GK fellesart. 3, TP II art. 5.

som er militært nødvendige. Det er likevel slik at frihetsberøvelsen må være absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn etter en konkret vurdering, som til enhver tid må revurderes i lys av de rådende omstendigheter – i motsetning til det som er tilfellet for krigsfanger, se punkt 7.9. Krav til prøving av grunnlaget for sikkerhetsinternering er videre behandlet i punkt 7.150–7.154 nedenfor.

- 7.110 Det kan ikke settes et spesifikt krav til mistankens styrke, men det må være rimelig grunn til å tro at personen utgjør en alvorlig sikkerhetstrussel, og at det derfor vil være absolutt nødvendig å internere vedkommende. Hvilken grad av mistanke som skal til for å kunne sikkerhetsinternere, er avhengig av den konkrete situasjonen. Blant annet vil trusselens alvorlighetsgrad være relevant. Er det en meget alvorlig trussel, for eksempel konkret informasjon om at én eller flere personer vil angripe styrkene med dødelige midler i nær fremtid, vil det kreves en lavere grad av mistanke enn hvis det er snakk om å internere en person fordi vedkommende er mistenkt for å videreformidle informasjon av militær verdi, men som ikke utgjør en konkret dødelig trussel for styrkene.
- 7.111 Som forklart i punkt 7.6 må det trekkes en nedre grense mot mindre omfattende innskrenkninger i personers bevegelsesfrihet. Her vil grad av intensitet overfor den inngrepet er rettet mot og situasjonen før frihetsberøvelsen, være relevant ved vurderingen av om et tiltak utgjør frihetsberøvelse. For eksempel vil det å hindre sivile fra å bevege seg inn i området for en militær operasjon, eller kreve at de stopper for kontroll i en veikontrollpost begrense bevegelsesfriheten deres, men ikke innebære frihetsberøvelse.

Hvem som omfattes

- 7.112 Internering er det mest alvorlige kontrolltiltak som kan iverksettes overfor sivile som anses å utgjøre en alvorlig sikkerhetstrussel overfor internerende part (se punkt 7.107). Nødvendigheten av interneringen skal derfor vurderes konkret i hvert tilfelle. Som nevnt over omfatter sivile i denne sammenheng både enkeltpersoner og personer som er medlemmer av væpnede grupper som ikke tilhører en stat.
- 7.113 Den viktigste kategorien personell som kan sies å utgjøre en alvorlig sikkerhets-trussel, og som derfor kan interneres, er sivile som deltar direkte i fiendtlig-hetene. Denne kategorien er det redegjort nærmere for i punkt 3.23 flg. Kategorien omfatter også personer som deltar i fiendtligheter på regelmessig basis, slik at de ikke er naturlige å anse som sivile, nemlig personer som deltar i en organisert væpnet gruppe i en ikke-internasjonalt

SIKKERHETSINTERNERTE

Samlebetegnelse på individer som er berøvet friheten i tilknytning til den væpnede konflikten, og som ikke er krigsfanger. Fellesnevneren er at de er vurdert til å utgjøre en alvorlig trussel mot sikkerheten til den stat som tar dem til fange.

væpnet konflikt, leiesoldater og spioner. Uttrykket brukes altså som en samlebetegnelse på alle som ikke er krigsfanger.

- 7.114 Som forklart innledningsvis, kommer krigsfangesystemet ikke til anvendelse i *ikke-internasjonale* væpnede konflikter, og sikkerhetsinternering er derfor den eneste kategorien internering som kan anvendes overfor personer som utgjør en alvorlig sikkerhetstrussel. I *internasjonale* væpnede konflikter, hvor lovlig stridende kan bli tatt til fange som krigsfanger på ethvert tidspunkt av konflikten (se punkt 7.9), kan personer som ikke har krav på krigsfangestatus likevel interneres hvis vilkårene for sikkerhetsinternering er oppfylt, det vil si, dersom det er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn.
- 7.115 Kategorien personell som kan utgjøre en alvorlig sikkerhetstrussel, omfatter imidlertid også andre enn de som deltar direkte i fiendtlighetene. Det vil blant annet inkludere personell som finansierer militære operasjoner, de som rekrutterer personell til militære operasjoner, samt personell som tidligere har deltatt direkte i fiendtlighetene og som det er grunn til å tro at vil gjøre det igjen. Internering vil derfor være et viktig alternativ i de tilfeller hvor det er uklart om en person faktisk oppfyller vilkårene for direkte deltakelse i fiendtligheter, og det dermed er uklart om personen er et lovlig mål.
- 7.116 Andre eksempler på sikkerhetshensyn som kan begrunne internering, er mistanke om at personene er involvert i aktivitet til støtte for motparten, for eksempel ved å innhente og videreformidle etterretningsinformasjon, ved mistanke om planlagte sabotasjehandling eller at det ytes annen indirekte bistand som i stor grad bidrar til gjennomføring av motpartens handlinger.
- 7.117 I tillegg til mulighetene for tvungen sikkerhetsinternering skal enhver person som forlanger det, ha rett til å bli internert om et slikt skritt anses nødvendig for sikkerhet deres. Dette kan for eksempel være tilfelle for personer som føler seg uønsket og truet av sivilbefolkningen, og som derfor søker beskyttelse av staten. Det er viktig at det faktisk er frivillig, og ikke anmodet etter press.

Ansvar

- 7.118 Sikkerhetsinternering er et nasjonalt ansvar, og norske styrker må derfor i utgangspunktet gjennomføre interneringen, fra start til slutt, på egen hånd. Eventuelt kan det inngås en avtale med andre stater for gjennomføring av hele eller deler av interneringen. Slike avtaler inngås av Forsvarsdepartementet eller Utenriksdepartementet.
- 7.119 I multinasjonale operasjoner vil det for eksempel kunne være aktuelt å samarbeide om interneringsfasiliteter. Spesielt i slike tilfeller er det viktig å være klar over at ikke alle land har de samme folkerettslige forpliktelser som Norge, og at andre land kan tolke folkeretten på en annen måte enn Norge gjør. Norske styrker må uansett forholde seg til norske regler og forpliktelser.
- 7.120 Militære sjefer som tar beslutninger om sikkerhetsinternering eller tvunget opphold, skal innhente råd fra jurist i Forsvaret.

Krav til behandling og fasiliteter

Grunnleggende rettigheter

- 7.121 Den stat som har de frihetsberøvede i sin varetekt, er overordnet ansvarlig for behandlingen som blir gitt dem.¹⁰⁹ I tillegg er personell som er involvert i interneringen, forpliktet til å ivareta minimumsrettighetene som folkeretten oppstiller for enhver person som er i «en konfliktparts makt».¹¹⁰ Om individuelt straffeansvar, se kapittel 16.
- 7.122 Behandlingen av internerte, enten det er i internasjonale eller ikke-internasjonale væpnede konflikter, korresponderer i hovedsak med den behandling som skal gis krigsfanger.¹¹¹
- 7.123 Internerte skal straks informeres om årsaken til interneringen på et språk de forstår.¹¹² Underretningen kan skje både muntlig og skriftlig, eller på en slik måte at det må være klart at de i grove trekk forstår hvorfor de er berøvet friheten.
- 7.124 Internerte skal til enhver tid behandles humant og ikke utsettes for ugunstig forskjellsbehandling av noen art på grunn av rase, hudfarge, religion eller tro,

¹⁰⁹ GK III art. 12

¹¹⁰ TPI art. 75.

¹¹¹ GK IV art. 79–141, GK fellesart. 3, TP II art. 5.

¹¹² TPI art. 75 (3).

kjønn, hvor man er født, formue, eller liknende forhold.¹¹³ Internertes person, ære, overbevisning og religionsutøvelse skal respekteres.¹¹⁴

7.125 Det er forbudt å bruke fysisk eller psykisk tvang mot de internerte, spesielt med tanke på å innhente informasjon.¹¹⁵ Ethvert tiltak som kan påføre den internerte fysisk eller psykisk skade, er forbudt. Dette gjelder blant annet drap, tortur, fysisk avstraffelse, lemlestelse og medisinsk behandling som ikke er begrunnet i den internertes medisinske behov,¹¹⁶ samt enhver annen form for brutalitet enten den utføres av militært eller sivilt personell. Følgende handlinger er spesifikt forbudt:¹¹⁷

- voldtekt, seksuelt slaveri, påtvunget prostitusjon, tvungen graviditet, påtvunget sterilisering og enhver annen form for seksuell vold
- krenkelse av den menneskelige verdighet, især ydmykende og vanærende behandling
- avstraffelse av en internert for overtredelser vedkommende ikke har utført
- idømmelse av straff uten forutgående dom avsagt av en regulært opprettet domstol
- kollektiv avstraffelse eller andre tiltak som truer eller terroriserer
- plyndring, tyveri
- represalier mot internerte eller deres eiendom
- gisseltaking

Forbudene er ufravikelige. Det innebærer at militær nødvendighet aldri kan påberopes for å fravike forbudet.

7.126 Dersom det brukes makt mot en internert person og dette får dødelig utfall, må dødsfallet etterforskes. Denne plikten er det samme som ved dødsfall blant krigsfanger, og er behandlet i punkt 7.63–7.65.

7.127 Disiplinen på interneringsstedene skal være forenlig med humanitære prinsipper. Dette innebærer blant annet at de internerte ikke skal pålegges fysiske anstrengelser som er farlige for deres helse, eller utsetter dem for fysisk eller moralsk plage.¹¹⁸ Det skal særlig være forbudt å pålegge de internerte å stå oppreist eller oppstilt i lengre tid, å påby straffeeksesis, militæreksis og militærmanøvrer eller skjære ned på matrasjonene.¹¹⁹

¹¹³ GK IV art. 3

¹¹⁴ TP I art. 75(1).

¹¹⁵ GK IV art. 31.

¹¹⁶ Straffeloven (2005) § 103.

¹¹⁷ Straffeloven (2005) § 103–104, GK I–IV fellesart. 3, og TP I art. 75.

¹¹⁸ GK IV art. 100 (1)

¹¹⁹ GK IV art. 100 (2).

- 7.128 Internerte skal ikke pålegges å arbeide, men de kan gis anledning til å arbeide etter eget ønske. Slikt arbeid skal ikke være relatert til militære operasjoner.

Plassering og forpleining

- 7.129 Som med krigsfangeleirer er det krav om at interneringsleirer ikke lokaliseres i områder som er særlig utsatt for innvirkning fra kamphandlinger, og leirene skal merkes best mulig med bokstavene «IC» for å hindre angrep fra luften. De berørte makter kan imidlertid bli enige om en annen merkingssmåte.¹²⁰
- 7.130 Bygninger som brukes til internering, må ha adekvate oppvarmingsmuligheter, samt tilfredsstillende lysforhold og sanitæranlegg.¹²¹ Steder egnet for å utøve religion må gjøres tilgjengelig.¹²² Tilfluktsrom skal være tilgjengelig for de internerte i interneringsleiren.¹²³
- 7.131 Internerte skal alltid plasseres atskilt fra andre typer frihetsberøvede. Dette omfatter for eksempel krigsfanger i internasjonale væpnede konflikter, og personer som er holdt tilbake av andre grunner, spesielt fanger under soning.¹²⁴
- 7.132 Internerte skal sikres forpleining som sikrer normal helse og hindrer mangelsykdommer, samt klær som passer for klimaet.¹²⁵ Se også punkt 7.135 om matrasjoner.

Helse, ernæring og medisinske behov

- 7.133 De internerte skal gis nødvendig medisinsk hjelp og behandling, både ved interneringens start og under interneringen.¹²⁶ Undersøkelse av helsetilstand skal finne sted så snart som mulig etter interneringen. Deretter så ofte som den internertes helsetilstand tilsier eller etter anmodning, men ikke mindre enn én gang hver måned. Formålet med legeundersøkelsen skal særlig være å føre kontroll med den alminnelige helse- og ernæringstilstand, og å oppspore smittsomme sykdommer, særlig tuberkulose, malaria og kjønnssykdommer. Minst en gang i året skal den internerte ha røntgenundersøkelse.¹²⁷ De internerte skal fortrinnsvis behandles av helsepersonell av deres egen nasjonalitet.¹²⁸ Det skal også gjennomføres undersøkelse av helsetilstand til den internerte i umiddelbar tilknytning til eventuell overføring eller løslatelse.

¹²⁰ GK IV art. 83 og 84, TP II art 5(2)(c).

¹²¹ GK IV art. 85.

¹²² GK IV art. 86.

¹²³ GK IV art. 88.

¹²⁴ GK IV art. 84.

¹²⁵ GK IV art. 89 og 90, TP II art. 5(1)(b).

¹²⁶ GK IV art. 91 og 92, TP II art. 5(1)(a) og (2)(d).

¹²⁷ GK IV art. 92

¹²⁸ GK IV art. 91(3)

All undersøkelse av helsetilstand må dokumenteres både ved skriftlig rapportering og ved foto.

- 7.134 Internerte som lider av alvorlig sykdom eller tilstand som krever spesialbehandling, kirurgisk inngrep eller innleggelse på sykehus, skal få adgang til institusjon som kan gi dem nødvendig behandling og få pleie som ikke står tilbake for den som blir ytt befolkningen i sin alminnelighet.¹²⁹
- 7.135 De internertes daglige matrasjon skal være av tilstrekkelig størrelse, variasjon og av slik kvalitet at den strekker til for å sikre dem normal helse og hindre mangelsykdommer. Det skal også tas hensyn til den kost som de internerte er vant til.¹³⁰ Gravide kvinner, barselkvinner og barn under femten år skal få tilleggsrasjoner av matvarer tilpasset deres fysiologiske behov.

Rekreasjon

- 7.136 Interneringsmakten skal oppmuntre de internerte til virksomhet både på det intellektuelle området og når det gjelder utdanning, rekreasjon og sport, men skal overlate til dem selv å avgjøre om de vil delta. Den stat som holder fangene skal gjøre hva de kan for å gjøre det mulig å utøve slik virksomhet, og skal særlig stille passende lokaler til de internertes rådighet.
- 7.137 Alle mulige lettelser skal gis de internerte for å tillate dem å fortsette sine studier og å ta opp nye studier. Utdanning av barn og ungdom skal sikres. De internerte personene skal kunne gå på skole enten innenfor eller utenfor interneringsstedene.

Registrering og besøk

- 7.138 De spesifikke føringene for internering som er gitt for den aktuelle operasjonen, skal inneholde detaljer om hvilken informasjon som skal registreres om den internerte, og om vedkommendes eiendeler. Både informasjonen om hver enkelt internert og eventuelle eiendeler som er fratatt denne, må oppbevares på en forsvarlig måte. Internering skal rapporteres i kommandokjeden så snart som mulig.
- 7.139 I internasjonale væpnede konflikter skal beskyttermakten, dersom slik er oppnevnt (se punkt 7.33), og ICRC informeres om at personer er internert, med mindre personene ikke ønsker det.¹³¹ Representanter fra beskyttermakten og delegater fra ICRC skal gis mulighet til å besøke de internerte og snakke med

¹²⁹ GK IV art 91 (2)

¹³⁰ GK IV art. 89

¹³¹ GK IV art. 43(2)

dem på tomannshånd.¹³² Det skal også i størst mulig grad legges til rette for å la andre organisasjoner eller personer besøke de internerte, for eksempel diplomatiske eller konsulære myndigheter fra den internerte personens stat. Partene i en ikke-internasjonalt konflikt kan velge å legge til rette for slike besøk, men de er ikke folkerettslig forpliktet til å gjøre det. I noen operasjoner vil det likevel være bestemt at slike personer skal få mulighet til å besøke internerte, så fremt sikkerhetshensyn gjør dette forsvarlig.

- 7.140 Når helt spesielle sikkerhetshensyn gjør det nødvendig, vil det på eget og okkupert territorium være tillatt å innskrenke enkelte internertes rett til besøk og kommunikasjon med omverdenen.¹³³ Det skal som hovedregel innhentes råd fra jurist i Forsvaret hvis slike innskrenkninger i den internertes rettigheter er aktuelle.

Kontakt med omverdenen

- 7.141 Når det er praktisk mulig, skal den internertes nærmeste informeres om interneringen. Ved forlenget internering skal den internertes nærmeste gis mulighet til å kommunisere med og besøke den internerte.¹³⁴ I hvilken utstrekning besøk og kommunikasjon kan finne sted, avhenger av hva som anses forsvarlig ut fra sikkerhetshensyn. For eksempel vil det ikke være mulig å tillate besøk av personer som selv anses som en mulig sikkerhetsrisiko, eller dersom situasjonen tilsier at det ikke kan garanteres for de besøkendes sikkerhet.
- 7.142 De internerte skal få adgang til å sende og motta brev og kort. De internerte som har vært lenge uten nytt fra sin familie, skal få adgang til å kommunisere med familien gjennom tilgjengelige kommunikasjonsmidler, slik som epost eller telefon.¹³⁵
- 7.143 Det skal videre være mulig for de internerte å motta sendinger som inneholder gjenstander som er beregnet på å dekke deres behov når det gjelder religion, studier eller fritid.¹³⁶

Frihetsberøvede med spesielle behov

- 7.144 I utgangspunktet skiller ikke reglene i krigens folkerett mellom kjønn og alder. Det finnes likevel enkelte regler om spesiell beskyttelse av kvinner og barn, syke og sårede, samt eldre og personer med funksjonsnedsettelse.

¹³² GK IV art. 143

¹³³ GK IV art. 5 og TP I art. 45(3).

¹³⁴ GK IV art. 105–116.

¹³⁵ GK IV art. 107

¹³⁶ GK IV art. 108

- 7.145 Kvinner og barn blir i praksis mer utsatt for krigens lidelser, fordi de er mer sårbare for overgrep og inhuman behandling. Når det gjelder kvinner spesielt, er det blant annet utformet regler om at kvinner skal beskyttes mot ethvert anslag mot deres verdighet, og særlig mot voldtekt, tvungen prostitusjon og ethvert seksuelt overgrep. Se mer om behandling av kvinner under punkt 7.55, og 4.57–4.63.¹³⁷
- 7.146 Partene i konflikten skal yte barn slik omsorg og hjelp som de har behov for, og barn skal vernes mot enhver form for overgrep.¹³⁸ Partene i konflikten skal treffe alle mulige tiltak for å hindre at barn som ikke har fylt 15 år deltar direkte i fiendtlighetene. De skal særlig avstå fra å rekruttere slike barn til sine væpnede styrker.¹³⁹ I eventuelle hjelpeaksjoner skal barn, kvinner som er gravide eller i barsel, samt ammende mødre prioriteres.¹⁴⁰ Dersom gravide kvinner eller mødre til små barn som er avhengige av dem, blir arrestert, fengslet eller internert, skal de få saken sin behandlet med høyeste prioritet.¹⁴¹
- 7.147 Alle syke og sårede skal respekteres og beskyttes, uansett hvilken av partene de tilhører.¹⁴² Det er tillatt å ta syke og sårede personer til fange, men de skal behandles humanitært, og skal så langt det er praktisk mulig få slik medisinsk pleie og tilsyn som deres tilstand krever.¹⁴³ Se mer om behandling av syke og sårede under punkt 4.39–4.40, og kapittel 6.
- 7.148 På lik linje med personer som er syke eller sårede, barn, gravide og kvinner med små barn, har også eldre og personer med nedsatt funksjonsevne krav på særlig beskyttelse og respekt.¹⁴⁴ Behovet for spesiell beskyttelse vil variere avhengig av situasjonen, og vil for eksempel kunne innebære hjelp til evakuering fra områder med kamphandlinger.¹⁴⁵ Partene kan også opprette sanitets- og sikkerhetssoner for personer med funksjonsnedsettelse og eldre, som er organisert slik at de beskytter mot krigens virkninger.¹⁴⁶

Internerte som begår overtredelser

- 7.149 Internerte som begår overtredelser, skal være undergitt de lover som er i kraft på det territorium de er internert.¹⁴⁷ Eksempler på overtredelser kan være tyveri

¹³⁷ GK IV art. 27(2), TP I art. 76

¹³⁸ TP I art. 77(1).

¹³⁹ TP I art. 77(2).

¹⁴⁰ TP I art. 70(1).

¹⁴¹ TP I art. 76.

¹⁴² TP I art. 10

¹⁴³ TP I art. 10

¹⁴⁴ GK IV art. 16

¹⁴⁵ GK IV art. 14 og 16, TP I art. 8 (a).

¹⁴⁶ GK IV art. 14

¹⁴⁷ GK IV art. 117.

eller vold mot andre internerte, vakter eller besøkende, samt fluktforsøk. Slike saker kan forfølges disiplinært eller strafferettslig. Disiplinær reaksjon ilegges av interneringsstedets kommandant eller av en offiser eller tjenestemann som kommandanten har delegert sin disiplinærmyndighet til.¹⁴⁸ Ved strafferettslig forfølging behandles saken ved de vanlige domstoler.

Prøving av grunnlaget for sikkerhetsinternering

- 7.150 Enhver person som har blitt internert eller blitt plassert i tvungent opphold har rett til å få beslutningen om internering prøvet av en domstol eller særskilt nemnd med tilsvarende uavhengighet og nøytralitet som domstolene, så snart som mulig (se tilsvarende punkt 7.30 for krigsfanger).¹⁴⁹ En slik domstolsbehandling gjennomføres for at den internerte skal gis mulighet til å utfordre grunnlaget for interneringen. I den forbindelse skal den internerte gjøres kjent med det rettslige grunnlaget, men også det faktiske grunnlaget så langt det er sikkerhetsmessig forsvarlig.
- 7.151 Dersom interneringen opprettholdes, skal prøvingen gjennomføres med faste mellomrom så lenge personen fortsatt er internert. Formålet med denne periodiske prøvingen er å vurdere hvorvidt den internerte fortsatt utgjør en alvorlig sikkerhetsrisiko. Dersom dette ikke lenger er tilfelle, er grunnlaget for frihetsberøvelsen bortfalt, og vedkommende skal løslates så raskt som mulig.¹⁵⁰ Prøving bør gjennomføres innen utgangen av hver åttende uke, om ikke kortere intervaller er praktisk mulig eller det følger av retningslinjer for den enkelte operasjon, men som et absolutt minimum én gang hver sjetten måned.¹⁵¹ Dersom det i perioden mellom intervallene for doms- eller nemndsbehandling er åpenbart at vilkåret for å internere en sivil person av sikkerhetshensyn er bortfalt, skal vedkommende løslates så raskt som mulig. Dette skal vurderes løpende av militær sjef med ansvar for interneringen. Dersom det er tvil om vilkårene er oppfylt, skal dette nemd- eller domstolprøves så raskt som mulig.
- 7.152 En internert skal gis anledning til å la seg bistå av en annen person (personlig representant eller liknende), og både den internerte og bistandspersonen skal gis anledning til å være til stede og gi uttrykk for sitt syn under behandlingen av saken. Dette gjelder også de eventuelle etterfølgende prøvinger ved forlenget internering. Hvem som kan velges som bistandsperson av den internerte vil avhenge av situasjonen i den enkelte operasjon. Sikkerhetsforholdene i operasjonsområdet kan tilsi at det ikke er forsvarlig å innhente

¹⁴⁸ GK IV art. 123.

¹⁴⁹ GK IV art. 43 og 78(2).

¹⁵⁰ TP I art. 75(3).

¹⁵¹ GK IV art. 43 og 78.

bistandspersoner utenfra. Den internerte har for eksempel mulighet til å la seg bistå av en med-internert, men det kan også være en løsning å utpeke offiserer fra den internerende styrke som bistandsperson, etter samtykke fra den internerte.

- 7.153 Det kan være vanskelig å avgjøre hvorvidt en internert person vil fortsette å utgjøre en sikkerhetstrussel dersom vedkommende løslates. Vurderingen krever god informasjon om personens bakgrunn, området vedkommende kommer fra og eventuelle personer eller grupper personen er tilknyttet. I tillegg krever det tilstrekkelig oppdatert informasjon om hvordan vedkommende har oppført seg under interneringen. For eksempel kan en person ha endret politisk ståsted i løpet av interneringsperioden, eller kan ha gitt uttrykk for et ønske om å hevne seg på dem som er ansvarlige for interneringen. Videre kan gruppen eller personene vedkommende tidligere var tilknyttet nå være oppløst eller ikke lenger aktive, eller de kan fortsatt ta direkte del i fiendtligheter.
- 7.154 Avgjørelser som blir truffet av organet, skal gjøres kjent for den internerte og videreformidles til ICRC. Den internertes nærmeste skal informeres om at personen er internert, hvor personen er internert og at personen er i live, med mindre den internerte motsetter seg at denne informasjonen gis de nærmeste (se punkt 7.141).

Overføring

- 7.155 Som nevnt ovenfor er internering et nasjonalt ansvar (punkt 7.118), og norske styrker må derfor enten gjennomføre hele interneringen på egen hånd eller inngå avtale med andre om gjennomføring av hele eller deler av interneringen. Slike avtaler inngås av Forsvarsdepartementet eller Utenriksdepartementet på vegne av Norge, men kan også inngås av en internasjonal organisasjon som NATO på vegne av en internasjonal styrke.
- 7.156 Overføring av sikkerhetsinternerte til andre staters myndigheter skal kun finne sted etter nasjonale føringer, som er gitt enten generelt for operasjonen eller for det spesifikke tilfellet.
- 7.157 Internerte må bare overføres til stater som Norge har forvisset seg om at vil overholde de samme internasjonale forpliktelser som Norge er bundet av med hensyn til behandling av frihetsberøvede.¹⁵² Internerte må ikke under noen omstendighet overføres til en stat hvor det er grunn til å tro at personene vil bli utsatt for tortur, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff,

¹⁵² GK IV art. 45.

dødsstraff, eller forfølgelse på grunn av sine politiske oppfatninger eller sin religiøse tro.

- 7.158 I situasjoner der Norge har vært part til en væpnet konflikt og overført personer til lokale myndigheters varetekt, har det erfaringsmessig vært opplevd som krevende å foreta vurderingen av når det er «grunn til å tro» at personene vil bli utsatt for tortur eller umenneskelig eller nedverdiggende behandling. Dette gjelder særlig der lokale myndigheter har svak kontroll over sikkerheten i landet og overgrep ikke er ukjent. Der norske styrker deltar i væpnede konflikter på fremmed territorium og det er aktuelt å overlevere personer til andre staters myndigheter, må norske myndigheter foreta en risikovurdering forut for avtale-inngåelsen. I tillegg må norske styrker ved overleveringen foreta en fornyet risikovurdering knyttet til de konkrete omstendigheter.
- 7.159 Dersom mottakerstaten ikke skulle oppfylle sine forpliktelser overfor de tilfangetatte, må staten som overførte de internerte ta effektive skritt for å rette på forholdet, eller kreve at de internerte blir sendt tilbake til dem.¹⁵³
- 7.160 I internasjonale væpnede konflikter skal ICRC og en eventuell beskyttermakt informeres om slike overføringer.

Opphør av internering

- 7.161 Sikkerhetsinternering skal opphøre straks vilkårene for sikkerhetsinternering ikke lenger er til stede.¹⁵⁴ Det eneste unntaket fra dette er i de tilfeller hvor sikkerhetsinternerte personer er under mistanke om kriminelle handlinger (se del III) og det derfor er behov for fortsatt internering i påvente av overføring til annen myndighet for eventuell straffeforfølgning.
- 7.162 Den internerte personen skal løslates straks en domstol eller nemnd kommer frem til at grunnene som nødvendiggjorde interneringen ikke lenger er til stede, eller det på annen måte blir klart at vilkårene for interneringen ikke lenger er oppfylt. Dette kan for eksempel være fordi en antar at personen ikke lenger har til hensikt å delta i handlinger som utgjør en sikkerhetstrussel, eller fordi gruppen som personen opererte i tilknytning til er bekjempet, slik at faren for gjentakelse er vesentlig redusert. Ved avslutningen av fiendtlighetene eller okkupasjonen skal internerte i norsk varetekt returneres til sist registrerte bosted, eller det skal på annen måte legges til rette for repatriering.

¹⁵³ GK IV art. 45.

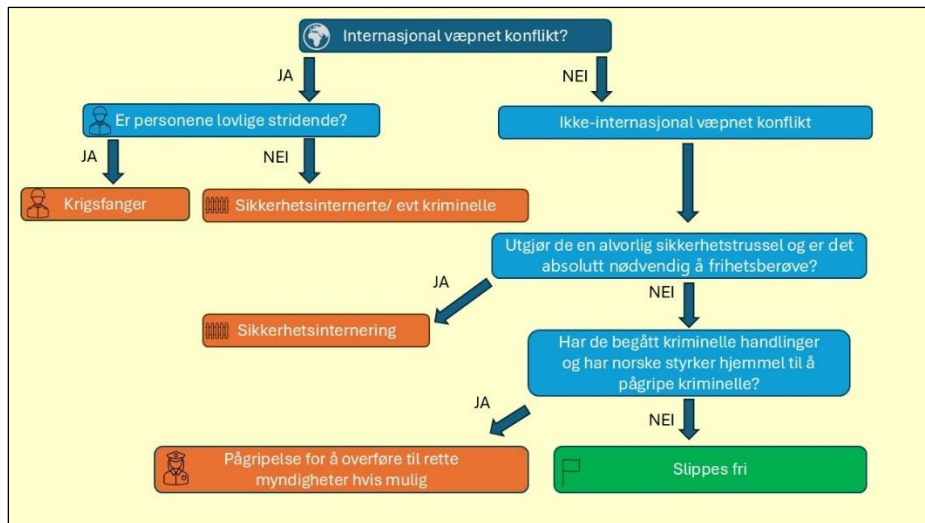
¹⁵⁴ GK IV art. 132–134, TP I art. 75(3).

- 7.163 Dersom ICRC og eventuell beskyttermakt ble informert om at personen var internert, slik det er krav om for internasjonale væpnede konflikter (se punkt 7.139 og 7.154), skal de også informeres når interneringen opphører.

III: Frihetsberøvelse av kriminelle

- 7.164 I væpnet konflikt vil det forekomme situasjoner som gjør det naturlig at militære styrker griper inn overfor kriminelle. Den klare hovedregel er imidlertid at kriminalitetsbekjempelse er sivilt politis ansvar. Kriminalitetsbekjempelse reguleres primært av menneskerettigheter og nasjonal lovgivning.
- 7.165 I internasjonale væpnede konflikter vil det primært være snakk om å stoppe eller forhindre alvorlige kriminelle handlinger. I ikke-internasjonale væpnede konflikter vil styrkene i tillegg kunne være gitt i oppdrag å opprettholde ro og orden, enten alene eller i samarbeid med lokale sikkerhetsstyrker og politi. I situasjoner hvor norske styrker utfører politiliknende oppdrag i samarbeid med lokale sikkerhetsstyrker og politi, vil norske styrker kunne ha myndighet til å pågripe personell som er mistenkt for kriminelle handlinger ut fra verts-nasjonens lover. Både spørsmålet om styrkene har myndighet til å gjennomføre politiliknende oppgaver og hva disse vil være, skal defineres i operasjonens planer, ordrer og direktiver. Her vil det også presiseres hvilken form for og grad av makt som kan brukes for å gjennomføre slike oppdrag.
- 7.166 I engasjementsreglene for en operasjon er det vanlig at militære styrker på generell basis gis tillatelse til å gripe inn overfor alvorlige kriminelle handlinger som begås av sivile. «Alvorlig kriminell handling» er typisk drap, alvorlig legemsbeskadigelse, seksualisert vold, grove tyverier, brannstiftelse, grovt skadeverk, ulovlig besittelse av våpen og alvorlig forstyrrelse av den offentlige ro og orden med fare for bruk av våpen. Hvorvidt norske styrker ikke bare har en mulighet til, men også en plikt til, å etterforske eller avverge slik kriminalitet, er drøftet i punkt 16.74–16.80.
- 7.167 Når personer er pågrepet i den hensikt å fremstille dem for en internasjonal eller nasjonal domstol, skal de pågrepne så snart som mulig overføres til de rette myndigheter. Hvem som er de rette myndigheter for overlevering, samt prosedyrer for slik internering og overføring, må fastsettes for den spesifikke operasjon.

IV: Oppsummering

8 Objekter som er lovlige mål, og beskyttede objekter

Introduksjon

- 8.1 Dette kapittelet vil gi en oversikt over hva som skal til for at et objekt skal anses som et lovlig mål for angrep, og hvilke objekter som skal beskyttes mot virkningene av angrep. Objekter er lovlige mål dersom de oppfyller vilkårene for å være militære objekter. For å kunne angripe lovlige mål, må angrepet i tillegg gjennomføres på en lovlig måte, som beskrevet i kapittel 2. Blant annet er det krav om å redusere risiko for sivile og respektere proporsjonalitetsprinsippet.
- 8.2 Beskyttede objekter kan deles inn i to kategorier; objekter som ikke er lovlige mål og som dermed har krav på generell beskyttelse, og objekter med krav på spesiell beskyttelse. I forbindelse med militære operasjoner må det utvises større forsiktighet med objekter med spesiell beskyttelse enn med dem som «kun» har generell beskyttelse. Spesiell beskyttelse er i hovedsak gitt fordi objektene er spesielt sårbare i væpnet konflikt. Angrep på slike objekter vil medføre spesielt alvorlige konsekvenser enten for menneskelig overlevelse, humanitære verdier eller naturmiljøet, på grunn av deres funksjon eller verdi.
- 8.3 Som forklart i punkt 2.2–2.3, brukes angrep som begrep for enhver volds-handling rettet mot motparten, enten den utføres offensivt eller defensivt. De fleste reglene knyttet til objekter er knyttet til angrep. Ikke all ødeleggelse av objekter i væpnet konflikt er forårsaket av angrep. Gjenstander kan også bli ødelagt i forbindelse med troppeforflytning eller tiltak gjennomført i styrkebeskyttelsesøyemed. Denne typen ødeleggelse av motstanderens private eller offentlige eiendom er forbudt hvis det ikke er tvingende militært nødvendig.¹ Det samme gjelder dersom det er nødvendig å beslaglegge gjenstander. Det betyr at ødeleggelsen eller beslagleggelsen må være både nødvendig og forholdsmessig sett opp mot det formål man søker å oppnå. Blant annet vil skade på sivil eiendom, for eksempel parkerte biler, forårsaket for å sikre bevegelsfriheten til en militær konvoi, kunne være tillatt. I tillegg er det viktig

¹ Landkriksreglementet art. 23(g).

å være klar over at norske styrker har en plikt til å ta kontinuerlig omsorg for å skåne sivile personer og objekter under utføringen av militære operasjoner.²

Objekter som er lovlige mål

- 8.4 Det er kun tillatt å angripe militære objekter. Det vil si at det kun er militære objekter som kan anses som lovlige mål. Militære objekter er objekter som etter sin art, plassering, formål eller bruk gir et effektivt bidrag til militære aksjoner, og som det etter de rådende omstendigheter vil by på en avgjort militær fordel å totalt eller delvis ødelegge, erobre eller nøytralisere.³ Vilkårene for å være et militært objekt er utdypet nedenfor, og skal behandles som separate vilkår som begge må oppfylles. Dersom et angrep på et lovlig mål forventes å medføre sivile følgetap, skal man ta alle praktisk mulige forholdsregler for å unngå slik skade, og angrepet kan kun gjennomføres dersom faren for sivile følgetap ikke er uproporsjonal, sett opp mot den forventede militære fordel (se punkt 2.21–2.28). Dette er spesielt utfordrende ved angrep på objekter som ikke er militære av sin art og potensielt benyttes både til sivile og militære formål.

Art, plassering, formål eller bruk

- 8.5 *Art.* Begrepet «art» refererer til objektets grunnleggende karakter. Det inkluderer alle objekter som er tiltenkt militær bruk. For eksempel er militære kjøretøy lovlige militære mål nettopp fordi de er militære. Andre eksempler er våpen, våpenlagre, kommando- og kontrollsentre, kaserner, fortifikasjoner og depoter.
- 8.6 *Plassering.* Et objekts plassering vil kunne føre til at det blir ansett å være et lovlig mål. Dette kan være objekter som i utgangspunktet ikke er av militær art, men som befinner seg på eller som utgjør områder av strategisk betydning. For eksempel vil et fjellpass på en viktig forsyningsrute kunne være et lovlig mål fordi blokkering eller erobring av fjellpasset vil forhindre at motstanderen benytter seg av denne ruten.
- 8.7 *Formål.* Begrepet «formål» refererer til fremtidig planlagt bruk av et objekt. Eksempler på dette kan være en bro eller en flyplass som planlegges brukt til militære formål.
- 8.8 *Bruk.* Begrepet «bruk» refererer til objektets nåværende funksjon, det vil si hvordan det faktisk blir brukt. Eksempler her kan være et vanlig sivilt hjem som tas i bruk som militært hovedkvarter, et sivilt kjøretøy som tas i bruk til

² TP I art. 57(1)

³ TP I art. 52(2).

troppeforflytning, eller en park som tas i bruk som utskytningsområde for antiluftskyts.

Effektivt bidrag til militære aksjoner

- 8.9 Objektets art, plassering, formål eller bruk må utgjøre et effektivt bidrag til militære aksjoner. Det er ikke krav om at bidraget kan knyttes til en spesifikk taktisk operasjon: «Militære aksjoner» skal forstås mer generelt. For eksempel kan en forsyningsrute utgjøre et effektivt bidrag for motstanderens kampkraft og evne til å oppnå ønsket slutttilstand («end-state»), slik at veier, toglinjer og skipsleder langs ruta kan bli militære mål. Det er derimot krav om at bidraget er direkte, og ikke bare indirekte. Eksempler på objekter som kun vil utgjøre et indirekte bidrag, er en fabrikk som ved sin produksjon bidrar til statskassen og altså direkte til å støtte opp under krigføringen, eller et anlegg for produksjon av matvarer som selges til de militære styrkene. Eksempler på objekter som vil utgjøre et direkte bidrag, er en fabrikk som produserer våpen, ammunisjon eller andre typer militære forsyninger, eller et kraftverk som forsyner militære styrker med strøm. For objekter som etter sin art er militære, vil det normalt ikke være nødvendig å foreta en konkret vurdering av hvorvidt disse objektene gir et effektivt bidrag til militære operasjoner, da det forutsettes at de faktisk gjør det. Disse objektene er det derfor normalt tillatt å angripe, så lenge engasjementsreglene for den aktuelle operasjon ikke sier noe annet. For eksempel kan det gis ordre om kun å angripe militære objekter som befinner seg i et visst område. Det er likevel ingen automatikk i at ethvert militært objekt er lovlig mål. For eksempel er Bergenhus Festning fortsatt militær, men den vil trolig ikke utgjøre et effektivt bidrag i en moderne væpnet konflikt.

Avgjort militær fordel

- 8.10 Det siste vilkåret som må oppfylles for at et objekt skal anses som et lovlig mål, er at total eller delvis ødeleggelse, erobring eller nøytralisering av objektet vil by på en avgjort militær fordel. Hovedformålet med å angripe lovlige mål er å svekke motpartens evne og vilje til å utføre militære operasjoner, og derved oppnå en militær fordel. Eksempelvis vil det by på en avgjort militær fordel å ødelegge motpartens militære materiell slik at muligheten for å gjennomføre militære operasjoner svekkes.
- 8.11 Om det foreligger en avgjort militær fordel, skal vurderes ut ifra den fordel som forventes oppnådd ut ifra omstendighetene slik de er på det aktuelle tidspunktet. Hvorvidt et angrep faktisk fører til en militær fordel, er derfor irrelevant så lenge forventningen i forkant av angrepet var realistisk og basert på så god og oppdatert informasjon om målet som det var praktisk mulig å oppnå på det aktuelle tidspunktet. Informasjonen bør komme fra flere

tilgjengelige kilder og inneha en viss grad av troverdighet. Det er irrelevant om det kommer endringer i for eksempel bruken av en bygning i etterkant av et angrep, eller at det skjer andre hendelser som ikke kunne forutses, som for eksempel at et våpenlager flyttes i det stille uten at dette har vært praktisk mulig å oppdage.

- 8.12 Begrepet «militær fordel» ekskluderer for eksempel angrep som kun vil gi en politisk eller økonomisk fordel. Et eksempel på en politisk fordel er å oppnå at motpartens styrker mister støtte i sivilbefolkningen, eller å ødelegge radiomaster motparten bruker for å spre propaganda til støtte for egne styrker. Brukes derimot radiomastene til et militært formål, for eksempel i forbindelse med koordineringen/ styringen av militære styrker, vil det være en militær fordel å nøytralisere disse. Dersom et angrep som gir en militær fordel, i tillegg vil gi en politisk fordel, er angrepet tillatt, så fremt det ikke er den politiske fordelene som er avgjørende for målvalget.
- 8.13 Den militære fordelene bør vurderes opp imot den konkrete militære operasjonen som angrepet er en del av, og ikke bare den begrensede lokale fordelene angrepet forventes å oppnå. For eksempel vil det å ødelegge én radiomast kanskje ikke alene by på en avgjort militær fordel. Dersom alle radiomaster i et område blir ødelagt slik at motpartens kommando- og kontrollsystem bryter sammen, vil det likevel totalt sett kunne være en avgjort militær fordel.
- 8.14 «Avgjort militær fordel» referer til en klar og konkret fordel. Begrepet ekskluderer derfor potensielle, spekulative eller uklare fordeler. Det er for eksempel ikke tillatt å ødelegge en bro langt unna området der kamp-handlingene foregår, med mindre det foreligger informasjon om eller andre forhold som tilsier at motparten faktisk kommer til å bruke broen.

Grensen mellom krigsstøtte og generell krigsinnsats

- 8.15 Kravene om at objekter må utgjøre et effektivt bidrag til motstanderens militære aksjoner og at ødeleggelsen må by på en avgjort militær fordel, betyr at det må trekkes et skille mellom objekter som er nødvendige for gjennomføring av militære aksjoner, det vil si krigsstøttende mål («war-supporting»), og objekter som kun er til støtte for opprettholdelsen av den generelle krigsinnsatsen («war-sustaining»).
- 8.16 Krigsstøttende mål, som for eksempel en våpenfabrikk, militære havner og kommunikasjonssystemer som brukes til kommando og kontroll, vil som regel være lovlige mål fordi de vil oppfylle vilkårene for å anses som militære objekter. Dette er altså militære objekter som typisk ligger et stykke unna frontlinjen, men som er direkte relatert til de militære operasjonene og derfor

lovlige mål. Dette må avgrenses mot objekter som kun støtter den generelle krigsinnsatsen. Sistnevnte vil i de fleste tilfeller ikke utgjøre lovlige mål, enten fordi bidraget ikke kan sies å utgjøre et direkte bidrag til militære aksjoner, eller fordi den militære fordelene ved angrep mot objektet ikke vil være konkret nok. Eksempelene i punkt 8.9 på ting som utgjør indirekte fordel, det vil si objekter og fasiliteter knyttet til matproduksjon eller til finansiering av krigføringen, slik som kommersiell handel og produksjon av varer, vil derfor anses som generell krigssinnsats. Et angrep som alene har som formål å påføre motparten økonomisk tap og på den måten svekke dennes militære slagkraft på sikt, vil være et angrep mot den generelle krigsinnsatsen og derfor ikke tillatt.

- 8.17 Skillet mellom krigsstøttende mål og generell krigsinnsats kan til tider være vanskelig, og krever en nøye vurdering av vilkårene over. Det er viktig å være klar over at enkelte andre land har valgt å anse økonomiske mål som utgjør et effektivt bidrag til motpartens stridskapasitet, som lovlige mål, selv om de kun gir indirekte støtte og dermed er en form for generell krigsinnsats. Et illustrerende eksempel på dette er droneangrepet mot Saudi-Arabiske oljeledninger i 2019, i forbindelse med den ikke-internasjonale væpnede konflikten i Jemen. Oljen finansierer krigføringen til Saudi-Arabia i Jemen, og ødeleggelsen bød dermed på en militær fordel. Samtidig er oljeinntektene fra installasjonene i dette tilfellet indirekte, fremfor et direkte, bidrag til Saudi-Arabias militære aksjoner i Jemen, og kan etter Forsvarets syn ikke anses som lovlig mål.

Objekter med spesiell beskyttelse

- 8.18 Objekter med spesiell beskyttelse, som for eksempel sykehus, historiske bygninger, religiøse bygninger og demninger, kan miste sin beskyttede status og anses som lovlige mål dersom de brukes på en måte som gjør at kriteriene nevnt over er oppfylt. I slike tilfeller vil ofte det sivile tapet være konkret og omfattende, og det vil derfor kreve en særlig viktig militær fordel for at et angrep kan sies å være proporsjonalt og dermed lovlig. I tillegg er det ofte særskilte vilkår som må oppfylles før objektet kan angripes, slik som effektiv varslings. Objekter med spesiell beskyttelse er nærmere behandlet i punkt 8.24 flg. og i kapittel 6 om sanitet.

Tvilstilfeller

- 8.19 Dersom det hersker tvil om et objekt som normalt brukes til sivile formål, som for eksempel en kirke, et bolighus eller en skole, blir anvendt slik at det gir et effektivt bidrag til militære aksjoner, skal det anses for ikke å bli brukt på en

POSISJONERING NÆR OG BRUK AV SIVILE OBJEKTER

Militære styrker skal så langt som mulig unngå å posisjonere militære styrker og gjenstander nær sivile objekter, for eksempel for å skjule militære kjøretøy. Det betyr for eksempel at det ikke er lov å skjule stridsvogner i eller mellom sivile bygninger dersom det er praktisk mulig å oppnå en lignende effekt på en annen måte. Dersom det er snakk om objekter med spesiell beskyttelse, slik som kirker, må det være særlig tungtveiende hensyn som ligger til grunn for beslutningen, og den skal normalt tas av bataljonsjef/tilsvarende eller høyere (se punkt 8.29).

Militær bruk av sivile bygninger og andre objekter gjør at disse kan bli lovlige mål for motparten. Ved rekvirering av sivile bygninger er det derfor viktig å vurdere om det er nødvendig å utsette sivile for risikoen det innebærer, sett i lys av den militære fordel og mulige alternativer. Det er for eksempel mulig å innlosjere militære styrker i telt fremfor å rekvirere grendehus og campingplasser.

Skoler vil i mange tilfeller være praktiske å bruke for eksempel til å gjennomføre ordremøter eller som kommandoplass. Norge er tilsluttet Safe Schools-erklæringen fra 2015 om beskyttelse av skoler, og Forsvaret skal så langt det er praktisk mulig unngå å bruke skoler til militære formål (se punkt 8.61 flg.) for å unngå at de blir lovlig militære mål. Dersom en skole eller et universitet oppfyller vilkårene for å være et lovlig mål, for eksempel på grunn av motpartens bruk av bygningen, skal alle praktisk mulige alternative tiltak vurderes før det rettes angrep mot den.

slik måte.⁴ Det vil med andre ord ikke være et lovlig mål, og tvilen kommer det sivile objektet til gode. Se nærmere om håndtering av tvil i punkt 2.6–2.8.

Objekter med generell beskyttelse

8.20 Sivile objekter skal ikke angripes, og skal så langt som mulig beskyttes mot de farer som oppstår som følge av militære operasjoner, herunder utilsiktet følgeskade. Sivile objekter er alle objekter som ikke er lovlig militære mål.⁵ Lovlige mål er definert over i punkt 8.4 flg.

8.21 Eksempler på sivile objekter er:

- Sivile bygninger og fasiliteter, så lenge de ikke brukes til militære formål. For eksempel sivile hus, leilighetskomplekser, sykehus, kontorer, markeder, butikker, gårder, skoler, museum, kirker og bedehus, fabrikker og verksteder som ikke produserer eller formidler noe av militær betydning
- sivile fly, biler, tog, busser og andre transportmidler

⁴ TP I art. 52(3).

⁵ TP I art. 52(1).

- matvarer, dyrket mark og vannkilder
- naturmiljøet

- 8.22 I noen tilfeller vil objekter som har blitt lovlige mål, fortsatt brukes av sivile, for eksempel en strategisk plassert bro («dual use»). Det utelukker ikke at broen likevel kan anses som et lovlig mål, men det betyr at et angrep sannsynligvis vil medføre et tap for sivilbefolkningen som må tas med i vurderingen av om angrepet skal gjennomføres. Det sivile tapet må ikke være uforholdsmessig sett opp mot den forventede militære fordel. Se punkt 2.21–2.28 om proporsjonalitet ved angrep.
- 8.23 For å beskytte sivile objekter, skal partene i en konflikt søke å flytte sivile objekter under deres kontroll bort fra områder i nærheten av militære mål. De skal også unngå å plassere militære mål innenfor eller i nærheten av tett befolkede områder, og ta nødvendige forholdsregler for å beskytte sivile gjenstander under deres kontroll mot de farer som følger av militære operasjoner.⁶ Forholdsregler mot virkningene av angrep er videre behandlet i punkt 2.29 flg.

Objekter og områder med spesiell beskyttelse

- 8.24 I tillegg til at alle objekter som ikke er lovlige mål har krav på generell beskyttelse mot angrep og mot effekter av militære operasjoner, har noen objekter spesiell beskyttelse. Dette er objekter av spesiell viktighet for sivilbefolkningen eller objekter som, dersom de blir angrepet, vil medføre spesielt stor risiko for sivile tap. Det potensielle sivile tapet eller skaden er derfor konkret og alvorlig, og det vil kreve en større militær fordel for at et angrep vil kunne anses som forholdsmessig (proporsjonalt) og dermed lovlig. Angrep på slike objekter er derfor i utgangspunktet forbudt, selv om de ved sin plassering, sitt formål eller sin bruk kan sies å gi et effektivt bidrag til militære aksjoner.

Beskyttelse av kulturverdier og religiøse steder

- 8.25 Kulturverdier, også kjent som kulturminner, og religiøse objekter og steder er særlig sårbare i væpnet konflikt fordi de er uerstattelige og representerer en felles historisk arv. Spesielt i konflikter med en etnokulturell eller religiøs komponent har rasering av motpartens kulturverdier blitt utført, for eksempel i et forsøk på å ramme dem psykisk, eller for å ødelegge kulturverdier som kan være viktige for motpartens kulturelle identitet. Bombingen av Dubrovnik eller sprengningen av den berømte broen i Mostar, i det tidligere Jugoslavia, er begge eksempler på dette.

⁶ TP I art. 58.

Den historiske broen i Mostar ble ødelagt i et stridsvognangrep i 1993 under krigen i Bosnia-Hercegovina, og var i en periode erstattet av en hengebro. Foto: REUTERS/Nikola Solic.

8.26 *Haagkonvensjonen om vern av kulturverdier i tilfelle av væpnet konflikt («kulturverdikonvensjonen»)*⁷ beskytter bygninger og andre objekter med stor kulturell betydning. Den omfatter både faste og løse kulturverdier slik som monumenter, arkeologiske kulturverdier, kunstgjenstander, manuskripter, bøker av vitenskapelig, kunstnerisk eller historisk betydning.

8.27 Kulturverdier er definert som:

- a. Fast og rørlig eiendom av stor betydning for ethvert folks kulturarv, slik som minnesmerker, kirkelige eller verdslige (ikke-religiøse), av arkitektonisk, kunstnerisk eller historisk art; arkeologiske felter; grupper av bygninger dersom helheten er av historisk eller kunstnerisk interesse; kunstverk; manuskripter, bøker og andre objekter av kunstnerisk, historisk eller arkeologisk interesse; så vel som vitenskapelige samlinger og viktige samlinger av bøker eller arkiver eller av reproduksjoner av de objekter som er beskrevet ovenfor.
- b. Bygninger som tjener som oppbevarings- og utstillingssted for kultur-

⁷ *Konvensjon om beskyttelse av kulturverdier i tilfelle av væpnet konflikt av 14. mai 1954 (kulturverdikonvensjonen) med tilleggsprotokoller.*

gjenstander av den art som er definert i punkt a) ovenfor, herunder museer, store biblioteker, arkivlokaler og beskyttelsesrom som i tilfelle av væpnet konflikt skal gi ly for rørlige kulturgjenstander av den art som er definert i punkt a) ovenfor.

- c. Sentre som rommer et anseelig antall av slike kulturgjenstander som er beskrevet i punktene a) og b) ovenfor, og som i det følgende kalles «sentre for kulturminnesmerker».⁸

8.28 Med de unntak som følger nedenfor, er det for kulturverdier og religiøse steder forbudt

- å rette angrep eller andre kamphandlinger mot kulturverdier eller steder for religionsutøvelse som utgjør folkenes kulturelle eller åndelige arv,
- å bruke kulturverdier til støtte for militære tiltak eller handlinger, og
- å gjøre kulturverdier til gjenstand for represalier.⁹

8.29 Kulturverdier og deres umiddelbare nærhet kan bare benyttes til formål som sannsynligvis vil ødelegge eller skade dem i de tilfeller hvor militær nødvendighet gjør dette tvingende nødvendig.¹⁰ Dette vil være tilfelle dersom og så lenge det ikke finnes noe gjennomførbart alternativ for å skaffe seg en lignende militær fordel.¹¹ Beslutning om slik bruk av kulturverdier skal tas av bataljonsjef/tilsvarende eller høyere med mindre omstendighetene gjør det nødvendig å fatte beslutningen på lavere nivå.¹² En slik omstendighet kan typisk være tidsfaktorer og/eller manglende samband til høyere enhet. Ved slik beslutning skal merking for kulturverdi tas bort umiddelbart, før stedet tas i bruk til militært formål.

8.30 Militære sjefer har derfor en plikt til å:

- forklare sine soldater meningen med og betydningen av beskyttelsestegnet for kulturverdier (jf. bilde av merkingen nedenfor)
- forsikre seg om at egne ordrer inkluderer detaljer om hvilke steder og objekter i operasjonsområdet som er beskyttet som kulturverdier
- i tillegg til de generelle reglene om forholdsregler ved angrep (se punkt 2.29 flg.), gjøre det som er praktisk mulig for å unngå å skade kulturverdier, med mindre de er blitt militære mål

⁸ Kulturverdikonvensjonen art. 1.

⁹ TP I art. 53 og kulturverdikonvensjonen art. 4.

¹⁰ Kulturverdikonvensjonen art. 4.

¹¹ Tilleggsprotokoll II til Konvensjon om beskyttelse av kulturverdier i tilfelle av væpnet konflikt av 14. mai 1954 art. 6(a).

¹² Tilleggsprotokoll II til kulturverdikonvensjonen art. 6(c).

- 8.31 Kulturverdier og religiøse steder kan bare angripes eller utsettes for andre kamphandlinger hvis militære hensyn gjør dette tvingende nødvendig.¹³ Det vil si, når og så lenge som kulturverdien ut fra sin funksjon har blitt gjort til et militært mål, og det ikke finnes gjennomførbare alternativer for å skaffe seg en liknende militær fordel.¹⁴ Et eksempel på dette er dersom motparten har plassert militære styrker som utgjør en umiddelbar trussel mot egne styrker ved en kulturverdi, og det ikke er praktisk mulig å eliminere denne trusselen uten å angripe kulturverdien.
- 8.32 Hvis kulturverdier eller religiøse steder blir misbrukt av fienden slik at trusselen må elimineres, er det altså tillatt å gjøre dette selv om det utsetter beskyttede objekter for kamphandlinger, så fremt det oppfyller kravene om at det må være tvingende militært nødvendig. Eksempler på misbruk er å legge en skarpskytterstilling i et kirketårn, eller å plassere en kommando- og kontrollpost i et museum. I slike tilfeller skal det kun brukes så mye makt som er nødvendig for å eliminere trusselen, og i størst mulig grad søke å unngå eller, der det ikke er mulig, minimere skade på selve objektet. I eksempelet med skarpskytterstilling vil dette si at angrepet om mulig skal rettes mot kirketårnet spesielt, og ikke kirken generelt. I de tilfeller hvor omstendighetene gjør det praktisk mulig, skal maktbruken varsles på forhånd slik at motparten har mulighet for å avslutte misbruket av det beskyttede objektet uten at det blir angrepet. Beslutning om å angripe en kulturverdi skal tas av bataljonsjef/tilsvarende eller høyere med mindre omstendighetene gjør det helt nødvendig å fatte beslutningen på lavere nivå. En slik omstendighet kan typisk være tidsfaktoren og/eller manglende samband til høyere enhet.
- 8.33 Ved angrep på lovlige mål som befinner seg i nærheten av kulturverdier eller religiøse steder, skal man ta alle praktisk mulige forholdsregler for å unngå skade på sistnevnte. Dette vil ha innvirkning på valg av krigføringsmetode og krigføringsmidler, for eksempel ved at man må velge ammunisjon som er mer treffsikker og/eller gjør skade i en mindre radius enn den ammunisjonstype man ellers kunne ha valgt. Kravet om å ta forholdsregler er behandlet i detalj i punkt 2.29 flg.
- 8.34 I noen tilfeller vil kulturverdier ha forsterket beskyttelse. Slik forsterket beskyttelse må godkjennes av en internasjonal komité, og kulturverdiene settes på egne lister som formidles til andre stater.¹⁵ På lik linje med andre kulturverdier, kan objekter med forsterket beskyttelse kun utsettes for kamphandlinger

¹³ St.meld. nr. 102 (1978–79), kommentar til TP I art. 53.

¹⁴ Tilleggsprotokoll II til kulturverdikonvensjonen art. 6(a).

¹⁵ Tilleggsprotokoll II til kulturverdikonvensjonen art. 11.

dersom kulturverdien er blitt gjort til et militært mål av motparten. I tillegg må angrep være den eneste måten å gjøre slutt på den militære bruken på. Det må videre gis effektivt forhåndsvarsel, og beslutningen om å angripe må fattes på høyeste operative kommandonivå. I Norges er dette forsvarssjefen. Det eneste unntaket for dette er i nødvergetilfeller.¹⁶ Per 2024 er det 12 stater som har innmeldt totalt 29 kulturelle steder på denne listen, hvorav ingen fra Norge. I tillegg har Palestina og Ukraina meldt inn totalt 26 kulturverdier. Disse har som følge av de pågående konfliktene fått midlertidig forsterket beskyttelse i påvente av endelig godkjenning.¹⁷

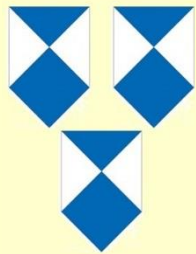
8.35 Kulturverdier kan settes under forsterket beskyttelse dersom de oppfyller følgende tre vilkår:

- det er kulturarv av største betydning for menneskeheten,
- de er beskyttet av høvelige nasjonale rettslige og forvaltningsmessige tiltak som anerkjenner kulturverdiens enestående kulturelle og historiske verdi og sikrer høyeste beskyttelsesnivå,
- de brukes ikke til militære formål eller til å skjerme militæranlegg, og en erklæring er gitt av parten som har kontroll over kulturverdien, der det bekreftes at kulturverdien ikke vil bli brukt på denne måten.¹⁸

MERKING AV KULTURVERDIER

For å kunne identifisere og gjenkjenne kulturverdier er det innført et merkesystem. Merkingen bør skje i fredstid slik at befolkningen blir kjent med systemet.

Emblemet kan brukes alene eller tre ganger, da med to skjold over og et under. Tre emblemer brukes for å identifisere faste kulturverdier med spesiell beskyttelse.

8.36 Emblemet (alene) kan kun brukes som identifikasjon på kulturverdier under generell beskyttelse eller som identifikasjon på personell og ID-kort for personell som arbeider med beskyttelse av kulturarv. Tre emblemer skal brukes for å identifisere faste kulturverdier med spesiell beskyttelse. Emblemene brukes også ved transport og midlertidig oppbevaring av slike.

¹⁶ Tilleggsprotokoll II til kulturverdikonvensjonen art. 13.

¹⁷ Tilleggsprotokoll II til kulturverdikonvensjonen art. 11(9).

¹⁸ Tilleggsprotokoll II til kulturverdikonvensjonen art. 10.

- 8.37 Det er ingen garanti for at alle kulturverdier i et operasjonsområde er merket, slik at beskyttelseskravet er synlig. Dette kan skyldes at skilt ikke er satt opp, eller at de for eksempel har falt ned eller er blitt tatt bort. Norske styrker har derfor en selvstendig plikt til å vurdere de objekter som ønskes angrepet. Kirker, moskeer, templer og monumenter vil det som oftest være ganske enkelt å identifisere. Museer, kunstgallerier og andre typiske kulturverdier kan være vanskeligere å identifisere, og det må foretas en konkret vurdering på stedet. Dersom man er usikker på om et objekt har spesiell beskyttelse, skal det undersøkes nærmere, for eksempel ved å etterlyse mer informasjon fra observasjonsposter, etterretning eller høyere nivå. Kravet er at man skal gjøre det som er praktisk mulig for å avklare objektets status, uten å utsette seg selv eller sine medsoldater for unødvendig stor risiko.
- 8.38 Reglene for beskyttelse av kulturverdier gjelder også under okkupasjon, men det vil i tillegg være noen særregler. Disse er behandlet i kapittel 15.

EKSEMPEL 1: KULTURVERDIER

Det er særdeles viktig at slike kulturverdier, som ikke er lett synlige fra fly eller i mørke, er registrert og markert på kart som brukes av de væpnede styrker i en konflikt.

Krosshaug, en gravhaug på Jæren som inneholder en av de rikeste kvinnegravene steinkors fra tidlig kristen tid.

Foto: Arkeologisk museum, Universitet i Stavanger

Beskyttelse av objekter som er uunnværlige for sivilbefolkningen

- 8.39 Det er forbudt å angripe, ødelegge, fjerne eller gjøre ubrukelig objekter som er uunnværlige for at sivilbefolkningen kan overleve, hvis dette gjøres i den hensikt å berøve sivilbefolkningen disse godene på grunn av den betydningen de har for sivilbefolkningens evne til å overleve.¹⁹ Eksempler på slike objekter er matvarer, jordbruksområder for produksjon av matvarer, avlinger, buskap,

¹⁹ TP I art. 54.

drikkevannsinstallasjoner og drikkevannskilder, og vanningsanlegg til bruk i jordbruk og matproduksjon.

- 8.40 Forbudene over er ikke absolutte, og i noen tilfeller kan objekter som er uunnværlige for sivilbefolkningen bli lovlige mål. Først og fremst må vilkårene til militære mål punkt 8.4 flg. være oppfylt, for eksempel at objektene brukes
- utelukkende til underhold av motpartens væpnede styrker, eller
 - til direkte støtte for militære aksjoner.

Det skal likevel ikke iverksettes angrep mot objekter som direkte støtter militære aksjoner, hvis angrepet er forventet å føre til at sivilbefolkningen får tilgang til så lite mat og vann at det vil forårsake hungersnød, eller tvinge dem til å flytte. Dette kan for eksempel være tilfelle dersom eneste kilde til vann for en landsby også er vannkilde for en militærleir. Det vil kunne være lov å bombe et jordbruksareal med påstående avling som brukes av sivile, hvis dette brukes av motparten til å avansere med sine styrker, men det vil ikke være tillatt hvis bombingene sannsynligvis fører til hungersnød eller flytting.

- 8.41 Utsulting av, og eventuelt angrep på, matvarer og liknende til motpartens væpnede styrker, er derimot tillatt.

Beskyttelse av naturmiljøet

- 8.42 Som beskrevet i punkt 8.21 er naturmiljøet i utgangspunktet å anse som et sivilt objekt ettersom det ikke er militært, og de generelle prinsipper og regler som gjelder for gjennomføring av krigføringen, gjelder også for dette:²⁰
- Naturmiljøet skal ikke være mål for angrep, med mindre det rettes mot et avgrenset område som tilfredsstiller kriteriene for å utgjøre et lovlig mål.
 - Enhver ødeleggelse av naturmiljøet er forbudt bortsett fra når tvingende militær nødvendighet tilsier det.
 - Ved gjennomføring av militære operasjoner skal alle praktisk mulige forholdsregler tas for å unngå eller i hvert fall forminske risikoen for følgeskade på naturmiljøet.
 - Dersom et angrep er forventet å forårsake skade på naturmiljøet som vil være omfattende i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordel, skal det ikke iverksettes. Eventuelt kan det gjennomføres med krigføringsteknikker eller krigføringsteknikker som ikke forventes å ville gjøre slik skade (proporsjonalitetsprinsippet).
 - Det er forbudt å gjøre naturmiljøet til gjenstand for represalier.
- 8.43 For at naturmiljøet skal kunne bli et militært mål, må det oppfylle de generelle vilkår for militære mål, se punkt 8.4 flg. For eksempel vil et fjellpass på en

²⁰ TP I art. 35(3) og art. 55(1).

EKSEMPEL 2: ØDELEGGELSE AV OLJEINSTALLASJONER

En oljeinstallasjon, for eksempel en oljeplattform, et oljeraffineri eller en oljebrønn, vil kunne utgjøre et lovlig mål i en væpnet konflikt ved det utgjør et effektivt bidrag til militære aksjoner (ved at oljen benyttes av de væpnede styrker for deres militære operasjoner), og at det vil by på en avgjort militær fordel å hindre motparten i å bruke oljeressursene på denne måten til sine væpnede styrker.

Hvis man vet eller forventer at et angrep på en slik installasjon vil forårsake omfattende, langvarig og alvorlig skade på naturmiljøet, vil det være forbudt å gjennomføre angrepet uansett militær nødvendighet. Hvis det derimot er tale om mindre omfattende virkninger, kan det være tillatt å iverksette angrepet hvis dette ellers fremstår som proporsjonalt. Det vil si at det må vurderes hvorvidt forventede miljøskader vil være for omfattende i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordelen, i dette tilfellet fordelen ved å hindre motparten i å benytte seg av installasjonenes ressurser til sine militære styrker og operasjoner.

Beslutning om angrep på slike installasjoner skal tas på operasjonelt nivå.

viktig militær forsyningsrute kunne være et militært mål fordi blokkering eller erobring av fjellpasset vil forhindre at motparten benytter seg av denne ruten. Det samme vil en fjellhule som brukes som våpenlager, kunne være, og et skogsområde som brukes til å skjule troppeforflytninger. Det vil derimot være forbudt å brenne ned skog eller bruke plantedrepende midler i omfattende grad for å hindre at motparten finner skjulesteder, med mindre man har klare holdepunkter for at motparten bruker eller kommer til å bruke et nærmere definert skogsområde nettopp til dette, slik at et avgrenset område oppfyller vilkårene for å anses som lovlig mål (punkt 8.4 flg.). I tillegg må det vurderes hvorvidt en slik aksjon vil bryte proporsjonalitetsprinsippet.

- 8.44 I tillegg til de generelle reglene om beskyttelse av sivile objekter, gjelder visse særskilte regler om beskyttelse av naturmiljøet mot følgene av krigføring. Det kreves også at krigføringmetoder og krigføringsmidler benyttes med særlig aktsomhet for å sikre beskyttelse og bevaring av naturmiljøet. For det første skal naturmiljøet beskyttes særskilt mot omfattende, langvarig og alvorlig skade.²¹ Det er forbudt å bruke krigføringmetoder eller krigføringsmidler som har til hensikt eller må forventes å forårsake omfattende, langvarig og alvorlig skade på naturmiljøet.²² Ved visshet om eller fare for slike virkninger foreligger det altså et absolutt forbud som ikke kan omgås ved å henvise til tvungende militær nødvendighet, i motsetning til det som er tilfelle for andre

²¹ TP I art. 55.

²² TP I art. 35(3).

objekter med spesiell beskyttelse. Dette av hensyn til befolkningens helse eller muligheter til å overleve.

- 8.45 I tillegg er det forbudt å manipulere naturmiljøet for å påføre motparten ødeleggelse eller skade, dersom dette vil ha omfattende, langvarige eller alvorlige virkninger. Eksempler på manipulasjon av naturmiljøet er å forårsake jordskjelv, flodbølge eller forandringer i vær eller klima.²³

Beskyttelse av demninger, diker og kjernekraftanlegg

- 8.46 Det er forbudt å angripe demninger, diker og kjernekraftanlegg dersom et slikt angrep kan forårsake katastrofefore ved at farlige krefter frigjøres med mulige etterfølgende alvorlige tap for sivilbefolkningen.²⁴ Formålet med denne regelen er altså ikke å beskytte anleggene, men å beskytte sivilbefolkningen og naturmiljøet mot følgene av angrep, for eksempel store oversvømmelser eller utslipp av radioaktive stoffer. Konsekvensene av et slikt angrep vil også kunne påvirke egne militære styrker på en negativ måte.
- 8.47 Det eneste unntaket fra hovedregelen om angrepsforbud er når slike installasjoner regelmessig og på avgjørende måte blir brukt til direkte støtte av motpartens militære operasjoner, og et angrep er den eneste måten å stoppe

MERKING AV ANLEGG OG INSTALLASJONER SOM INNEBÆRER KATASTROFEFARE

Anlegg og installasjoner med mulig katastrofefore skal merkes med internasjonalt godkjent merke slik at de enkelt kan identifiseres. Merkingen skal bestå av tre like store oransje sirkler plassert på samme akse. Merket skal være så stort som omstendighetene tilsier, og kan gjentas så ofte som omstendighetene tilsier. Det skal, når det er mulig, merkes på jevne overflater eller på flagg, slik at det blir synlig fra så mange retninger og på så lang avstand som mulig. Om natten eller når sikten er dårlig, kan merket være lysende eller belyst. Det kan også være laget av materialer som gjør det gjenkjennelig ved hjelp av tekniske gjenkjenningssmidler.

²³ Konvensjonen om forbud mot militær og enhver annen fiendtlig bruk av metoder for å påvirke miljøet av 10. desember 1976 (vanlig korttittel er den engelske forkortelsen ENMOD).

²⁴ TP I art. 56(1).

dette på.²⁵ Et eksempel på slik direkte støtte kan være situasjoner der motparten utplasserer offensive våpensystemer som ikke kun er tenkt brukt til forsvar av installasjonen. Det kan også være at motparten bruker installasjonen som dekning og skjul for stridende eller militært materiell, eller at motparten har etablert militære kommandoplasser på et slikt sted. Dersom bruken er regelmessig og avgjørende, vil militær nødvendighet tilsi at man kan fravike hovedregelen om angrepsforbud, og gjøre det som er militært nødvendig for å stanse den fiendtlige aktiviteten. Det er imidlertid særlig viktig å ta alle praktisk mulige forholdsregler for å unngå skade på sivilbefolkningen, slik som varslings og evakuering. Under planlegging og gjennomføring av et eventuelt angrep skal man så langt som praktisk mulig søke å unngå at farlige krefter utløses. Denne forpliktelsen er et vesentlig moment ved vurderingen av hvilke midler og metoder som skal brukes under angrepet.

- 8.48 Partene i konflikten er forpliktet til å unngå utplassering av militære mål i nærheten av slike installasjoner. Det er imidlertid tillatt å etablere nærforsvar av slike installasjoner, som for eksempel antiluftskyts eller vakthold.

I 2023 ble Kakhovka-dammen i Øst-Ukraina utsatt for angrep. Dammen forsynte den russiskokkuperte Krim-halvøyen med drikkevann og det store atomkraftverket i Zaporizjzja med kjølevann. Angrepet medførte store ødeleggelser i området nedenfor dammen. Foto: AFP PHOTO / Twitter / Account of Ukraine's President Volodymyr Zelensky @ZelenskyyUa.

²⁵ TP I art. 56(2).

EKSEMPEL 3: ANGREP PÅ LUFTVERN Plassert på demninger og diker under Vietnamkrigen

Under den amerikanske operasjonen Rolling Thunder (1965–67) hadde den daværende amerikanske presidenten Lyndon B. Johnson erklært at USA ikke ville gjennomføre angrep mot noen av de mange dikene i Nord-Vietnam, selv om disse i mange tilfeller kunne sies å utgjøre lovlige militære mål. Årsaken til tilbakeholdenheten var blant annet ønsket om å unngå sivile tap i seg selv, men også å unngå all den negative propagandaen slike angrep ville utløse, med derpå følgende kritikk fra opposisjonen.

Etter amerikanernes mening førte imidlertid disse restriksjonene til at nordvietnamesiske styrker utnyttet situasjonen og plasserte antiluftvernsystemer (våpen, radarer, bakke-til-luft-missiler) på slike diker. Ikke bare til forsvar av dikene, men også til bruk mot amerikanske fly generelt. Det ble også påstått at det var vanlig å lagre/oppbevare drivstoff ved siden av eller oppå dikene, i visshet om at amerikanske styrker ikke kunne angripe dette av frykt for å skade dikene.

Under operasjon Linebacker I (1972) godkjente daværende president Richard Nixon angrep på militære objekter som befant seg på og ved disse dikene. Det ble imidlertid lagt restriksjoner på bruken av midler og metoder ved utføringen av disse angrepene, for å minimere risikoen for å ødelegge demningenes struktur med tilhørende risiko for oversvømmelser og sivile tap. Restriksjonene førte til at det blant annet ble benyttet napalm, klaseammunisjon og antipersonellvåpen.

Det viktige i dette eksempelet er ikke hvilke krigførmidler som ble brukt, men forholdsreglene som ble tatt før og under angrep for å minske faren for skade på sivil infrastruktur og tap av sivile liv (selv før disse kravene ble formalisert i Tilleggsprotokoll I).

- 8.49 Angrepsforbudet gjelder kun for de installasjoner som er nevnt ovenfor. Det gjelder ikke for kraftstasjoner generelt, kjemikaliefabrikker eller andre farlige installasjoner. Eventuelle angrep på slike installasjoner er regulert av generelle bestemmelser i krigens folkerett, som for eksempel reglene om at det kun er lovlige militære mål som skal angripes, at sivile tap må stå i forhold til den forventede militære fordel, beskyttelse av naturmiljøet, og forbudet mot unødvendig ødeleggelse. Samtidig er det viktig å ta med i vurderingen av proporsjonalitet og forholdsregler under angrep, at angrep på slike installasjoner kan forventes å forårsake store sivile tap.

Ikke-forsvarte områder

- 8.50 Ikke-forsvarte områder er områder som med vilje er forlatt uten militært forsvar, med det formål å beskytte sivilbefolkningen og sivil eiendom fra skade og ødeleggelse. Det er forbudt for partene i konflikten å angripe slike områder,

inkludert eventuelle faste militære anlegg eller forlegninger som fortsatt befinner seg der.²⁶

- 8.51 Ikke-forsvarte områder kan være ethvert bebodd sted som er åpent for okkupasjon og som motpartens styrker derfor kan ta over, og som ligger i et område hvor aktive kamphandlinger pågår. Slike områder kommer enten i stand ved at den ene parten i konflikten ensidig erklærer et område som ikke-forsvart, eller ved avtale mellom partene. Slik erklæring eller avtale skal så langt som mulig redegjøre for den geografiske utstrekningen til det ikke-forsvarte området.
- 8.52 Med mindre annet er avtalt med motparten, må følgende vilkår oppfylles for å kunne kreve at fienden respekterer en erklæring eller avtale om et ikke-forsvart område:²⁷
- Alle stridende samt mobile våpen og mobilt militært utstyr må være evakuert,
 - ingen faste militære anlegg eller forlegninger skal brukes i fiendtlig øyemed,
 - ingen fiendtlig handling skal begås av myndighetene eller av befolkningen, og
 - det skal ikke foretas virksomhet til støtte for militære operasjoner i området. Slik virksomhet vil typisk kunne være produksjon av våpen, ammunisjon eller annet militært utstyr, og bruk av jernbane i området til transport av militære tropper og utstyr.
- 8.53 Den part i konflikten som har kontrollen på det ikke-forsvarte området, skal, hvis det er praktisk mulig, merke området ved skilting av dets grenser og innfartsårer. Hva slags merking som skal brukes må avtales mellom partene.

Demilitariserte soner

- 8.54 Demilitariserte soner («demilitarised zones», DMZ) er områder som partene har avtalt å demilitarisere og holde kampfrie. Det kan for eksempel være byer, landsbyer eller landområder som skiller to stridende parter. Til forskjell fra ikke-forsvarte områder kan demilitariserte områder opprettes hvor som helst på konfliktpartenes territorium, og ikke bare på områder hvor aktive kamphandlinger pågår. Det er forbudt for partene i konflikten å utvide sine militære operasjoner til slike soner.²⁸

²⁶ TP I art. 59, Overenskomst om landkrigens lover og sedvaner av 18. oktober 1907 (Landkriksreglementet) art. 25.

²⁷ TP I art. 59.

²⁸ TP I art. 60(1).

- 8.55 Avtale om demilitarisering av visse områder må inngås uttrykkelig, men det kan gjøres enten skriftlig eller muntlig. Avtalen kan komme i stand enten direkte mellom de stridende parter, gjennom eventuell beskyttermakt, eller med bistand fra en uavhengig humanitær organisasjon som for eksempel ICRC.²⁹
- 8.56 Med mindre annet er avtalt må følgende vilkår oppfylles for å kunne kreve at motparten respekterer en avtale om demilitarisering av et område:³⁰
- Alle stridende samt mobile våpen og mobilt militært utstyr må være evakuert,
 - ingen faste militære anlegg eller forlegninger skal brukes i fiendtlig øyemed,
 - ingen fiendtlig handling skal begås av myndighetene eller av befolkningen, og
 - enhver virksomhet knyttet til militære operasjoner må ha opphørt.
- 8.57 Hvilken type aktivitet som aksepteres i området skal avtales mellom partene. Den part som har kontrollen på «sin» side av den demilitariserte sonen, skal, hvis det er praktisk mulig, merke området ved forhåndsavtalt skilting. Det skal spesielt settes opp merking ved områdets grenser og/eller innfartsårer.³¹

Krigsfangeleirer og andre installasjoner for tilfangetatte

- 8.58 Krigsfangeleirer og andre installasjoner for tilfangetatte eller internerte skal ikke angripes.³² For å beskytte slike leire og installasjoner fra angrep, og fra virkninger av angrep, skal de plasseres vekk fra områder hvor kamphandlinger pågår, og de skal skilles fra militære installasjoner som er lovlige mål.³³
- 8.59 I internasjonale væpnede konflikter skal leire og installasjoner for tilfangetatte eller internerte merkes med beskyttelsesmerke PW (engelsk: «Prisoner of War») og/eller PG (fransk: «prisonnier de guerre») eller IC (engelsk: «Internment Camp»). Merkingen skal være godt synlig både fra forskjellige vinkler på bakken og fra luften. I tillegg skal partene utveksle informasjon med motparten om hvor krigsfangeleire og interneringsleire er plassert.
- 8.60 Det er i dag ingen bred internasjonal enighet eller avtale om et eget offisielt merke for installasjoner som brukes til internerte eller tilfangetatte i ikke-internasjonale væpnede konflikter. I disse tilfellene vil det likevel være mulig å

²⁹ TP I art. 60(2).

³⁰ TP I art. 60(3).

³¹ TP I art. 60(4).

³² TP I art. 41 og 51.

³³ GK III art. 23, GK IV art. 83.

benytte merkingen IC, men beskyttelsen av slike installasjoner vil primært avhenge av partenes kjennskap til at bygningen er brukt til internering.

Beskyttelse av skoler og universiteter

- 8.61 Det har de siste årene vært økt fokus på beskyttelse av skoler og universiteter under væpnet konflikt.³⁴ Slike bygninger er sivile, og derfor i utgangspunktet beskyttet, men de kan bli utsatt for følgeskade. I tillegg blir de lovlige mål dersom de benyttes til militær forlegning, hovedkvarter eller til andre militære funksjoner. Resultatet er at barn og unge mister muligheten til utdanning, noe som får langvarige sosiale og økonomiske konsekvenser både for dem og for samfunnet. Det medfører også at barn og unge mister en trygg arena. Barn som går på skole, er mindre utsatt for blant annet seksuelle overgrep og rekruttering til væpnede grupper.
- 8.62 Så langt det er praktisk mulig, skal Forsvaret unngå å bruke sivile skoler eller universiteter og høyskoler til ethvert militært formål i en væpnet konflikt. Dersom en skole eller et universitet oppfyller vilkårene for å være et lovlig mål, for eksempel på grunn av motpartens bruk av bygningen, skal alle praktisk mulige alternative tiltak vurderes før det rettes angrep mot den.
- 8.63 Dersom Forsvaret eller Forsvarsbygg leier ut eiendommer, bygg eller anlegg til sivil virksomhet, skal slike kontrakter inneholde en klausul om oppsigelse i tilfelle væpnet konflikt, slik at Forsvaret kan benytte bygget uten ovennevnte kvaler ved væpnet konflikt. På denne måten reduserer man behovet for å benytte sivile eiendommer slik som skoler til militær bruk ved væpnet konflikt i Norge. Utleie til sivil skolevirksomhet bør begrenses i omfang eller aktivitet slik at det er mulig å fullføre utdanningen også i væpnet konflikt.

³⁴ *Vedtakelse av Safe Schools-erklæringen, med tilhørende Guidelines for protecting schools and universities from military use during armed conflict (2015).*

9 Krigføringsmidler (våpen)

Introduksjon

- 9.1 I dette kapittelet gis det en oversikt over gjeldende forbud og begrensninger når det gjelder valg og bruk av våpen. De generelle reglene gjelder for alle typer våpen, mens oversikten over spesielle forbud er begrenset til de våpentyper som er aktuelle for norske styrker. I tillegg nevnes også våpen der bruken er omdiskutert.

Generelt

- 9.2 Norge har gjennom en rekke folkerettslige avtaler påtatt seg å respektere og sikre etterlevelse av regler om bruk av bestemte våpentyper, krigføringsmetoder og krigføringsvirkemidler. Slike regler vil også følge av folkerettslig sedvane. En del forpliktelser gjelder også anskaffelse, produksjon, lagring og overføring. Forpliktelsene gjelder primært under væpnet konflikt, men enkelte bestemmelser medfører forpliktelser allerede i fredstid.¹
- 9.3 Begrensninger på krigføringsmidler kan deles i to kategorier; generelle og spesielle. De generelle begrensningene kommer til uttrykk i regler som forbyr bestemte konsekvenser eller effekter ved bruk av ethvert krigføringsmiddel. Blant annet er det forbudt å forårsake overflødig skade eller unødvendig lidelse.² Spesielle begrensninger fokuserer på selve krigføringsmiddelet og forbyr enten bruken av det eller innfører begrensninger på når og hvordan det kan brukes. Eksempler på spesielle begrensninger er forbud mot bruk av kjemiske våpen, og forbudet mot å anvende prosjektiler som er konstruert for å eksplodere ved anslag mot menneskekroppen.
- 9.4 Forbudet mot å forårsake overflødig skade eller unødvendig lidelse er en av de viktigste generelle begrensningene på valg og bruk av krigføringsmidler og dreier seg primært om beskyttelse av de stridende. Et våpen eller en ammunisjonstype er ulovlig etter dette prinsippet dersom normal bruk medfører skade eller lidelse som går ut over det som er nødvendig for å sette motpartens stridende ut av spill (gjøre dem kampudyktige / *hors de combat*). Samtidig som det er en viktig begrensning på krigføringen, stadfester forbudet

¹ Direktiv om folkerettslig vurdering av våpen, krigføringsmetoder og krigføringsvirkemidler av 18. juni 2003, utgitt av Forsvarsdepartementet, art. 1.

² TP I art. 35(2).

motsetningsvis at det er tillatt å påføre motpartens stridende den skade og lidelse som er nødvendig for å gjøre dem kampudyktige. Dette kan selvfølgelig innebære alvorlig skade eller tap av liv. Ettersom det generelle forbudet mot å forårsake overflødig skade og unødvendig lidelse er så rundt formulert, er det ofte i praksis vanskelig å oppnå internasjonal enighet om at bestemte våpentyper må anses som forbudte etter denne regelen. Dette er også grunnen til at man i mange tilfeller fremforhandler konkrete konvensjoner eller protokoller for å regulere eller forby slike våpen. Eksempelvis ble bruk av granater med splinter som ikke synes på røntgen (se punkt 9.26) gjort forbudt etter dette prinsippet.

- 9.5 Med våpen menes i denne manualen ethvert våpensystem, våpen, ammunisjon, prosjektil, substans og liknende som er forventet brukt i en stridssituasjon, med mindre noe annet fremkommer av sammenheng. Dette inkluderer både konvensjonelle våpen, kjernevåpen, kjemiske våpen, bakteriologiske og biologiske våpen, og cybervåpen. En rettslig vurdering må gjøres i lys av våpenets virkninger ut fra forventet og normal bruk i kamp. Våpen og ammunisjon må derfor sees i sammenheng. For at noe skal regnes som et våpen, må dets forventede bruk være å påføre personell eller materiell skade, eller på annen liknende måte ha til hensikt å kunne drepe, ødelegge, såre eller på annen måte gjøre personell og materiell kampudyktig. For eksempel vil en lydkanon, som utelukkende er ment og brukt til å formidle informasjon, ikke være å anse som et våpen. Lydkanoner vil derimot være å anse som (mindre dødelige)³ våpen

TOTALFORBUD VS. GENERELLE BEGRENSNINGER

Noen våpen er det totalforbud mot å bruke. Disse forbudene skyldes at våpnene det er snakk om, enten har en virkning som ikke i tilstrekkelig grad skiller mellom sivile og militære mål/objekter, eller etter sin art forårsaker overflødig skade eller unødvendig lidelse. Dette er derfor våpen som generelt – og alltid – er forbudt å bruke for norske styrker. For eksempel klaseammunisjon, personellminer, kjemisk gass og biologiske våpen.

Bruken av lovlige våpen er også underlagt generelle begrensninger med hensyn til hvordan de kan brukes, og i noen tilfeller vil de være forbudt å bruke. De kan ikke brukes på en måte som ikke i stor nok grad skiller mellom sivile og lovlige mål, eller på en måte som etter sin art vil forårsake overflødig skade eller unødvendig lidelse. Dette vil altså være ulovlig bruk av lovlige våpen. For eksempel brudd på proporsjonalitetsprinsippet eller bruk av brannvåpen ved luftangrep mot lovlige mål som ligger innenfor en konsentrasjon av sivile.

³ Direktiv for anskaffelse og bruk av mindre dødelige våpen for Forsvarets avdelinger, utgitt av forsvarssjefen 6. desember 2007, pkt. 2.1.

dersom bruksformålet eksempelvis er å forårsake hørselskade eller å sende smertefulle høyfrekvente lyder (opp mot menneskets smerteterskel for høyt lydnivå) for å spre folkemengder eller for å få folkemengder til å trekke seg unna. I forbindelse med cyberoperasjoner, vil også midler som ødelegger funksjonalitet anses som våpen (se kapittel 13 for mer informasjon om cyberoperasjoner).

- 9.6 Reglene for valg og bruk av våpen skiller ikke mellom fjernstyrte og direkte-styrte våpen og våpensystemer, eller om de er manuelle, automatiske eller autonome. Krigens folkerett gjelder fullt ut både for eksisterende og nye våpenteknologier. Dette innebærer at slike våpen og våpensystemer må brukes på en slik måte at krigens folkerett overholdes, inkludert reglene om distinksjon, proporsjonalitet og plikten til å ta alle praktisk mulige forholdsregler for å unngå sivile skader.

Generelt om hvordan prinsippene påvirker valg og bruk av våpen

- 9.7 Generelle prinsipper:

- Konfliktpartenes rett til å velge krigføringmetoder og -virkemidler som skader motparten, er ikke ubegrenset.⁴
- Militær nødvendighet tilsier at motpartens soldater må gjøres kamp-udyktige, men også at de ikke skal påføres unødvendige lidelser eller overflødige skader.⁵
- Et våpen skal ikke ramme vilkårlig, det vil si tilfeldig og upresist. Det må kunne brukes slik at det skiller mellom stridende og ikke-stridende/sivile, også kalt distinksjonsprinsippet.⁶
- Det er forbudt å bruke krigføringmetoder eller -virkemidler som har til hensikt, eller må forventes, å forårsake omfattende, langvarig og alvorlig skade på naturmiljøet.⁷ Se nærmere i punkt 8.41–8.44 om beskyttelse av naturmiljøet.

Forbud mot vilkårlighet

- 9.8 Forbudet mot bruk av våpen som rammer vilkårlig innebærer at det er forbudt å bruke våpen som i en gitt situasjon ikke kan rettes mot et spesifikt lovlig mål.⁸ Vurderingen av hva som ligger i uttrykket «kan rettes mot», har endret seg over tid på grunn av teknologiske fremskritt som forbedrer presisjonsnivået. Det er

⁴ Overenskomst om landkrigens lover og sedvaner av 18. oktober 1907 (Landkrigsreglementet) art. 22, TP 1 art. 35.

⁵ St. Petersburgdeklarasjonen av 1868, Landkrigsreglementet art. 23, TP 1 art. 35.

⁶ TP I art. 51(4).

⁷ TP I art. 35(3) og art. 55, Konvensjonen om forbud mot militær og enhver annen fiendtlig bruk av metoder for å påvirke miljøet av 10. desember 1976 (korttittel er den engelske forkortelsen ENMOD).

⁸ TP I art. 51(4)(b).

for eksempel større mulighet for, og dermed krav til, presisjon i dag enn det var under andre verdenskrig. Den teknologiske utviklingen og tilgangen på avanserte våpensystemer med økt presisjon har med andre ord endret den generelle oppfatning av når man vil konkludere med at et våpen er presist nok. Dette gjelder spesielt for bruk av luft-til-bakke-ammunisjon, men det er også aktuelt for andre våpentyper. Forbudet mot vilkårlighet utelukker imidlertid ikke generelt at eksempelvis mitraljøre fra et helikopter benyttes mot stridende personell på bakken så lenge man retter ilden mot disse. Hvis det stridende personellet på bakken befinner seg inne blant sivile personer, må det imidlertid foretas en vurdering av hvorvidt det å bruke mitraljøre vil medføre et uforholdsmessig tap av sivile liv. Hvis det siste er tilfellet, vil ikke angrepet lovlig kunne gjennomføres.

- 9.9 Selv om mange av verdens militære styrker, inkludert Forsvaret, har forbedret sin mulighet til å levere våpen med stor grad av presisjon, foreligger det ikke en generell forpliktelse til å bruke slik presisjonsstyrt ammunisjon selv om man har dette tilgjengelig. Presisjonsstyrte våpen skal likevel benyttes dersom slik bruk vil redusere risikoen for følgetap sammenliknet med mindre presise våpen, så fremt det anses som praktisk mulig. I tillegg vil det kunne være

EKSEMPEL: VILKÅRLIG VIRKNING

I den internasjonale straffedomstolen for det tidligere Jugoslavia ble Milan Martić den 8. oktober 2008 dømt for blant annet å ha beordret angrep med M-87 Orkan mot mål i Zagreb den 2. og 3. mai 1995. 7 døde og minst 214 sivile personer ble skadd som følge av angrepene.

M-87 Orkan er et Multiple Launch Rocket System (MLRS) og har følgende karakteristika:

- 12 rakettrør
- Hver bombe inneholder 288 bomblets ved bruk av klaseammunisjon
- Hver bomblet bærer 420 småkuler
- Rekkevidde 50 km
- Bomben har en feilmargen på +/- 1000 m ved bruk på maks rekkevidde
- Bomblets sprer seg på et område på ca. 200 x 200 meter

Retten noterte seg våpenets karakteristika, herunder at det dreide seg om ammunisjon som ikke kan styres etter avfiring, og som har stor spredning. Ut fra dette kom retten til at våpenet ikke var egnet til å treffe spesifikke militære mål i et tett befolket område som Zagreb. Selv om M-87 Orkan ikke kunne sies å være et våpen som i seg selv var forbudt på dette tidspunktet (dette var før konvensjonen om klaseammunisjon), viser eksempelet at det var forbudt å bruke våpenet i denne situasjonen fordi det rammet militære mål og sivile personer eller sivile objekter på en vilkårlig måte.

situasjoner hvor forpliktelsen til å skille mellom lovlige mål og sivile personer/objekter vil gjøre det vanskelig å angripe med noe annet enn presisjonsstyrt ammunisjon uten å bryte distinksjons- eller proporsjonalitetsprinsippene. Har man ikke presisjonsstyrt ammunisjon tilgjengelig i slike situasjoner, vil terskelen for å kunne angripe et slikt mål være høyere, og i visse tilfeller vil angrepet ikke være lovlig å gjennomføre. Dette vil typisk kunne være tilfellet ved ønske om å angripe lovlige mål i en by hvor det fortsatt befinner seg sivilbefolkning og ligger sivile objekt nært inntil. Bruk av mindre presise våpen, for eksempel «fritt-fall»-bomber, er med andre ord fortsatt tillatt, forutsatt at bruken ikke bryter med krigens folkerett, blant annet forbudet mot vilkårlige og uproporsjonale angrep og plikten til å gjøre det som er praktisk mulig for å unngå eller redusere sivile følgetap.

Nye våpen, metoder og virkemidler: krav om folkerettslig vurdering

- 9.10 Ved studier, utvikling, anskaffelse eller godkjenning av et nytt våpen, nye krigføringmetoder eller -virkemidler er Norge forpliktet til å avgjøre om den tiltenkte bruken i sin alminnelighet eller i enkelte tilfeller vil være forbudt i henhold til krigens folkerett eller andre relevante folkerettsregler.⁹
- 9.11 Vurderingene som skal gjøres, inkluderer en plikt til først å avklare hvorvidt det foreligger et absolutt (spesifikt) forbud. Dersom det ikke foreligger noe absolutt forbud, må det videre avklares hvorvidt det ut fra generelle regler vil være forbudt å bruke den aktuelle metoden, det aktuelle våpenet eller den aktuelle ammunisjonen i visse situasjoner. Det kan for eksempel være at et våpen eller en ammunisjon kun er tillat brukt mot visse mål eller på visse avstander fordi det ellers vil kunne forårsake overflødig skade eller påføre unødvendig lidelse, vil kunne bryte distinksjonsprinsippet eller proporsjonalitetsprinsippet (dvs. forbudet mot vilkårlig angrep) eller forventes å forårsake omfattende, langvarig og alvorlig skade på naturmiljøet. I slike tilfeller må det nedfelles bruksbegrensninger på våpensystemet.
- 9.12 Vurderingen av hvorvidt et våpen, metode eller virkemiddel som sådan er forbudt, er ikke en vurdering den enkelte soldat skal foreta for godkjente våpen som brukes i Forsvaret. Det er etatene i forsvarssektoren som har dette ansvaret – se tekstboks om ansvar på neste side. Norske soldater kan med andre ord være trygge på at utleverte våpensystemer er vurdert til å være i tråd med krigens folkerett. Likevel er hver enkelt bruker ansvarlig for at måten de blir

⁹ TP I art. 36, Retningslinjer om folkerettslig vurdering av nye våpen, krigføringmetoder og krigføringvirkemidler i forsvarssektoren av 01. mai 2023

DEFINISJONER KNYTTET TIL FOLKERETTSLIG VURDERING

Våpen – Konvensjonelle våpen, kjemiske våpen, bakteriologiske og biologiske våpen, cybervåpen, ammunisjon, våpensystemer og instrumenter, som er designet for å kunne drepe, ødelegge, såre eller på annen måte gjøre personell og materiell kampudyktig.

Midler – Gjenstander som er egnet til å direkte påvirke egne offensive eller defensive kapasiteter.

Metoder – Generelle planer, konsepter eller doktriner for militær fremgangsmåte for krigføring, som er utarbeidet for å svekke motstanderens militære operasjoner og kapasiteter, eller for å støtte egne militære operasjoner og kapasiteter.

Nye – Nyutviklede våpen eller våpen, som er gjenstand for modifikasjoner som er egnet til å ha innvirkning på designformålet eller eksisterende våpen, som ikke tidligere er utviklet eller anskaffet til bruk i Forsvaret eller som ikke tidligere har vært brukt av Forsvaret.

Modifikasjoner – Endringer, oppdateringer eller andre justeringer som er egnet til å ha innvirkning på designformålet.

Designformålet – Det spesifikke formål som et våpen er utviklet og konstruert for å oppfylle.

brukt på *i en gitt situasjon*, er i overensstemmelse med de generelle regler og prinsipper i krigens folkerett. De må eksempelvis passe på at de bruker et ellers lovlig våpen på en måte som skiller mellom sivile og stridende og som overholder proporsjonalitetsprinsippet.

- 9.13 Norske styrker skal ikke anvende andre våpen eller annen ammunisjon enn det som er utlevert fra Forsvarets forsyningskanaler. Norske styrker skal altså ikke anvende private våpen eller privat ammunisjon. Hvis det i en gitt situasjon er aktuelt å ta i bruk eller få etterforsynt våpen eller ammunisjon som ikke er utlevert fra Forsvarets forsyningskanaler, skal dette først godkjennes av FSJ eller den FSJ har bemyndiget. Som regel vil dette være FOH. Det forutsettes da at disse våpen- og ammunisjonstypene allerede er godkjent i henhold til det som er beskrevet i punkt 9.10.
- 9.14 I nødstilfelle hvor det ikke er tid til eller ikke er praktisk mulig å innhente slik godkjenning, kan den enkelte soldat selv foreta denne vurderingen basert på nødvergebetraktninger. Det kan for eksempel oppstå et behov for å bruke våpen som tas fra en motstander under kamphandlinger (se punkt 10.14–10.18).

ANSVAR FOR FOLKERETTSLIG VURDERING

Det er etatene i forsvarssektoren som vil gjennomføre de folkerettslige vurderingene av nye våpen, krigføringsmetoder og -virkemidler. De folkerettslige vurderingene skal gjennomføres på tidligst mulig tidspunkt. Etatene i forsvarssektoren plikter på anmodning, så langt det er mulig, å bistå med informasjon eller andre tiltak til hjelp for de folkerettslige vurderinger som skal foretas.

Tvils- og prinsippsspørsmål skal håndteres i tråd med gjeldende retningslinjer. Fagmyndighet for militærjurister og militærjuridisk rådgivning skal være kontaktpunkt for forsvarssektoren når det gjelder disse vurderingene, og skal avdømme tvils- og prinsippsspørsmål.

Forsvarsdepartementet: Retningslinjer om folkerettslig vurdering av nye våpen, krigføringsmetoder og krigføringsvirkemidler i forsvarssektoren, 2023.

Forbudte våpen

- 9.15 Denne delen vil gi en oversikt over våpen som er forbudt for norske styrker. At våpenet er forbudt for norske styrker, medfører ikke nødvendigvis at det er forbudt for styrker fra andre nasjoner som vi opererer sammen med i internasjonale operasjoner. Dette vil avhenge av hvilke våpenkonvensjoner den enkelte nasjon er bundet av, samt av de alminnelige reglene i krigens folkerett. Se for eksempel punkt 9.16–9.18 om klaseammunisjon. Det er derfor viktig å være klar over hvilke folkerettslige forpliktelser Norge har. Som nevnt innledningsvis brukes begrepet våpen om ethvert våpensystem, våpen, ammunisjon, prosjektil, substans og liknende som er forventet brukt i en stridssituasjon, med mindre noe annet fremkommer av sammenhengen.

Klaseammunisjon

- 9.16 Bruk av klaseammunisjon er forbudt for norske styrker. Dette forbudet trådte i kraft 1. august 2010 gjennom Konvensjonen om klaseammunisjon.¹⁰ De stater som har ratifisert klasevåpenkonvensjonen, herunder Norge, har forpliktet seg til ikke under noen omstendighet å bruke, utvikle, produsere, erverve, lagre eller overføre klaseammunisjon. Brudd på disse reglene er gjort straffbart ved norsk lov.
- 9.17 For land som ikke har ratifisert klasevåpenkonvensjonen, foreligger det ikke noe eksplisitt forbud mot bruk av denne typen ammunisjon. Imidlertid må bruken være i overensstemmelse med folkerettens generelle prinsipper som

¹⁰ Konvensjonen om klaseammunisjon av 30. mai 2008, lov om gjennomføring av Konvensjonen om klaseammunisjon av 15. mai 2009 nr. 28.

gjelder for bruk av alle våpen. Spesielt kan det være en utfordring å overholde kravene til distinksjon og proporsjonalitet ved bruk av slik ammunisjon.

- 9.18 For norske styrker betyr dette at det er tillatt å delta i øvelser og multinasjonale operasjoner der andre land bruker, eller potensielt kan komme til å bruke, klase-ammunisjon. Handlinger som kun har en fjern og indirekte sammenheng med andre lands bruk av klaseammunisjon, vil også være tillatt. Et eksempel

DEFINISJON AV KLAASEMMUNISJON

Klaseammunisjon, slik det er definert i konvensjonen, er en konvensjonell ammunisjon som består av substridsdeler som veier under 20 kg hver, og som er konstruert for å spre eller frigjøre disse.

Med klaseammunisjon menes *ikke*

- ammunisjon eller substridsdeler som er konstruert for å belyse eller avggi røyk, pyrotekniske stoffer eller radarhemmende materialer (chaff), eller ammunisjon som er konstruert utelukkende for bruk i en luftforsvarsrolle,
- ammunisjon eller substridsdeler som er konstruert for å ha elektrisk eller elektronisk effekt,
- ammunisjon som, for å unngå vilkårlig områdevirkning og de farer som er forbundet med udetonerte substridsdeler, innehar alle egenskapene nevnt nedenfor:
 - a. hver ammunisjonsenhet inneholder færre enn ti eksplosive substridsdeler,
 - b. hver eksplosiv substridsdel veier over fire kilogram,
 - c. hver eksplosiv substridsdel er konstruert for å identifisere og bekjempe enkeltstående mål,
 - d. hver eksplosiv substridsdel er utstyrt med en elektronisk selvestruksjonsmekanisme,
 - e. hver eksplosiv substridsdel er utstyrt med en selvdeaktiverende mekanisme.

Norsk personell desarmerer en klasebombe i Irak i 2003. Foto: Torbjørn Kjosvold/ Forsvaret

på slik aktivitet er å operere fra samme flyplass som fly med klaseammunisjon. Det er imidlertid ikke bare egen bruk som er forbudt, men også å medvirke til handlinger som er i strid med konvensjonen.¹¹ Å be om eller bistå, oppmuntre eller påvirke styrker fra en annen nasjon til spesifikt å bruke klaseammunisjon i en operasjon eller i en gitt kampsituasjon er derfor ikke tillatt. At norske styrker får en fordel av at for eksempel allierte styrker benytter klasevåpen, vil ikke være i strid med klasevåpenkonvensjonen.¹² Eksempler på handlinger som er forbudt (på grunn av medvirkning til bruk), er tanking av fly som man vet eller burde vite skal på tokt med klaseammunisjon, eller å bistå ved transport av kasser med slik ammunisjon. Generell levering av drivstoff til ikke-konvensjonsparter som potensielt kan komme til å bruke klaseammunisjon, vil derimot ikke klassifiseres som medvirkning og vil derfor være tillatt.

Personellminer

- 9.19 Bruk av personellminer er forbudt for norske styrker.¹³ Forbudet forplikter stater som er bundet av antipersonellminekonvensjonen til aldri under noen omstendighet å bruke, utvikle, produsere, erverve, lagre eller overføre personellminer. Brudd på disse reglene er gjort straffbare ved norsk lov.¹⁴

DEFINISJONER PÅ MINER

Med «mine» menes en eksplosiv ladning som er konstruert for å plasseres under, på eller nær bakken eller annet overflateområde og for å sprenges som følge av en persons eller et kjøretøys nærvær, nærhet eller berøring.

Med «personellmine» menes en mine som er konstruert for å eksplodere som følge av en persons nærvær, nærhet eller berøring, og som vil skade eller drepe én eller flere personer, eller sette dem ut av spill. Miner som er konstruert for å detonere som følge av nærvær, nærhet eller berøring av et kjøretøy og ikke en person, og som i tillegg er utstyrt med antiryddefunksjon, anses ikke som personellminer.

Med «antiryddefunksjon» menes en innretning som er ment å beskytte en mine, og som er en del av, koplet til, festet på eller plassert under minen, og som aktiveres ved forsøk på å tukle med minen eller på annen måte forsettlig berøre eller løfte den.

¹¹ Innst. O. nr. 9 (2008–2009) femte avsnitt under Komiteens merknader.

¹² Ot.prp. nr. 7 (2008–2009) pkt. 4.2.6.

¹³ Konvensjonen om forbud mot bruk, lagring, produksjon og overføring av antipersonellminer og om ødeleggelse av slike miner av 18. september 1997 (trådte i kraft 1. mars 1999). Samtidig trådte norsk lov om gjennomføring av konvensjonen i kraft.

¹⁴ Lov om gjennomføring av Konvensjonen om forbud mot bruk, lagring, produksjon og overføring av antipersonellminer og om ødeleggelse av slike miner av 17. juli 1998 nr. 54.

- 9.20 Personellminer er alle miner som er konstruert for å utløses som følge av en persons nærvær, nærhet eller berøring og som vil skade eller drepe én eller flere personer eller sette de ut av spill. Miner som er konstruert for å utløses som følge av et kjøretøys nærvær, nærhet eller berøring, og som er utstyrt med «antiryddefunksjon», anses ikke som personellminer, og er derfor tillatt å bruke i tråd med det som beskrives i punkt 9.33–9.37. «Antiryddefunksjon» er en innretning som er en del av, festet til eller koblet til en mine for å hindre at minen blir forsettlig forsøkt satt ut av funksjon eller blir flyttet og gjenbrukt av motparten. Dette vil normalt bety at minen ikke utløses uforvarende av en person ved nærvær, nærhet eller berøring, for eksempel en sivilperson som går forbi, men at det må foretas bevisst håndtering for at minen utløses. Ellers vil minen kunne falle inn under definisjonen av personellmine og derfor være forbudt å bruke for norske styrker.
- 9.21 Innretninger som er konstruert for å utløses manuelt eller med fjernkontroll, faller utenfor definisjonen av personellmine fordi den da ikke lenger vil ramme vilkårlig, men kan anvendes mot militære mål. De er derfor tillatt brukt mot stridende personell.
- 9.22 For å rammes av forbudet i antipersonellminekonvensjonen må minen være «konstruert for» å eksplodere som følge av en persons nærvær, nærhet eller berøring. Definisjonen av personellminer omfatter alle eksplosive innretninger som er konstruert slik at de i praksis fungerer som personellminer. Derfor vil for eksempel også minefeller («booby traps») bli regnet som personellminer i henhold til konvensjonen, så fremt de fungerer som slike (se nærmere om bruk av minefeller i punkt 9.46–9.51). Det samme gjelder improviserte eksplosive innretninger («IEDs»), som også vil være forbudt i henhold til antipersonellminekonvensjonen dersom de er utformet slik at de utløses av en persons nærvær, nærhet eller berøring.

Eksempler på eldre og nyere typer personellminer, Valmara og PMN-2. Foto 1: Science Photo Library/NTB, 2: Johanne Øvland Søstuen / Forsvaret.

- 9.23 Definisjonen av «bruk» omfatter først og fremst fysisk utplassering. Det er derfor ikke problematisk for norske soldater å delta i multinasjonale operasjoner hvor enkelte allierte ikke er bundet av forbudet i konvensjonen. Det er imidlertid forbudt å medvirke til bruk av personellminer. Forbudet mot medvirkning innebærer at det er forbudt for norske styrker å bistå, oppmuntre eller påvirke noen til å foreta handlinger som er forbudt etter konvensjonen.¹⁵ Det å la seg beskytte av et minefelt som er utlagt av andre, er i utgangspunktet ikke å anse som medvirkning til bruk i konvensjonens forstand, med mindre man bevisst legger til rette for at dette skal skje med henblikk på å oppnå en slik beskyttelse. Det er også tillatt for norske styrker å delta i militære fellesoperasjoner hvor bruk av konvensjonsstridige miner kan være aktuelt for styrker fra andre land.
- 9.24 Antipersonellminekonvensjonen gir anledning til å innføre og lagre et begrenset antall konvensjonsstridige miner for å trene personell i minerydding. Norge har valgt å ikke lagre personellminer i henhold til denne bestemmelsen.

Ekspanderende håndvåpenprojektiler

- 9.25 Projektiler med ekspanderende effekt finnes i forskjellige utgaver og går derfor under flere ulike betegnelser, blant annet hullspiss, blyspiss, og dumtum. Slike projektiler er forbudt å bruke som krigsføringsmiddel i væpnet konflikt fordi de er konstruert slik at de etter anslag i menneskekroppen gjør unødvendig skade – utover hva som er nødvendig for å sette motstanderen ut av spill.¹⁶ Med ekspansjon menes at ammunisjonen utvider seg ved anslag i målet. Forbudet gjelder også projektiler som lett blir flate i menneskekroppen, det vil si, ammunisjonen flater seg ut ved anslag i målet. Det avgjørende vil da ikke være hvordan ammunisjonen er konstruert, men hvorvidt den har ekspanderende virkning. Ved vurderingen må det derfor legges avgjørende vekt på prosjektilets virkning, altså om det ekspanderer eller lett flater seg ut, og ikke på prosjektilets konstruksjon. Hvorvidt mantelen er trukket på fra bakkropp mot front med en åpning i front, såkalt «hulspiss», er derfor ikke relevant såfremt ammunisjonen ikke har en ekspanderende virkning. Ekspanderende projektiler har metall-mantel, men er ofte utformet med en fordypning i forkant. Konstruksjonen fungerer ved at prosjektilet brettes ut og blir større i diameter ved anslag i bløtt vev. For å oppnå hurtig stoppeffekt er det ikke ønskelig at prosjektilet fragmenterer ved anslag.

¹⁵ Ot.prp. nr. 72 (1997–1998) pkt. 2.2.6.

¹⁶ Erklæring angående ekspanderende kuler, Haag, 29. juli 1899, Landkrisreglementet art. 23(e).

De to bildene til venstre viser lovlig hulspiss (open tip) ammunisjon i kaliber 6,5x55mm. Tester Forsvaret har utført med godkjent hulspissammunisjon viser at de ikke har en ekspanderende effekt. De to bildene til høyre viser 9x19mm ekspanderende ammunisjon (Short Stop). De forbudte prosjektiler med ekspanderende effekt (short stop) er konstruert slik at vil utvide seg ved anslag og bremse opp hastigheten betydelig. Konstruksjonen er slik at prosjektilet holdes sammen mens det utvider seg (se høyre bilde over).

BRUK AV EKSPANDERENDE HÅNDVÅPENPROSJEKTILER I SITUASJONER SOM IKKE HAR SAMMENHENG MED FIENDTLIGHETENE

Det er tillatt å bruke ekspanderende ammunisjon i forbindelse med rettshåndhevelse for politistyrker, også i et område hvor det ellers pågår en væpnet konflikt. I utgangspunktet er denne typen ammunisjon ikke tilgjengelig for Forsvaret, men i spesielle tilfeller vil det kunne være tillatt for norske militære styrker som utfører typiske politioppdrag, for eksempel i gisselredningsoperasjoner. Slik tillatelse skal kun gis i henhold til nasjonale føringer gitt for den enkelte operasjon. Før bruk i det enkelte tilfellet skal det konfereres med jurist i Forsvaret.

Fragmenteringsvåpen som ikke er synlige på røntgen

- 9.26 Med fragmenteringsvåpen menes våpen som har som sin primære effekt å gjøre skade ved at våpenfragmenter blir liggende igjen i det menneskelige legeme fordi de ikke kan oppdages ved bruk av røntgen.¹⁷ Slike våpen er forbudt. Ammunisjon som inneholder plastikk eller annet materiale som del av konstruksjonen, og som ikke kan oppdages ved bruk av røntgen, er tillatt forutsatt at dette materialet ikke er en del av våpenets primære skademekanisme. Et eksempel på ammunisjon som går inn under forbudet, er ammunisjon som er fylt med glassplinter.

¹⁷ Protokoll I til Konvensjon om forbud mot eller restriksjoner på bruk av visse konvensjonelle våpen som kan gjøre unødvendig skade eller som kan ramme vilkårlig, 10. oktober 1980 (CCW).

Blindende laservåpen

- 9.27 Det er forbudt å benytte laservåpen som er spesielt konstruert for, og har som eneste funksjon eller som en av sine funksjoner, å forårsake varig blindhet.¹⁸ Forbudet er ikke til hinder for at man benytter siktemidler eller andre innretninger med laser til deres primære formål, selv om innretningen potensielt kan forårsake varig blindhet. Det er likevel krav om å gjøre det som er praktisk mulig for å unngå å forårsake varig blindhet.¹⁹

Kjemiske våpen

- 9.28 Bruk av giftige kjemikalier og deres forstadier (kjemiske våpen) som krigsføringsmiddel, er forbudt.²⁰ Norge og andre statsparter til kjemivåpenkonvensjonen har forpliktet seg til ikke å
- utvikle, produsere, på annet vis anskaffe, lagre eller beholde kjemiske våpen, eller overføre, direkte eller indirekte, kjemiske våpen til noen;
 - bruke kjemiske våpen;
 - delta i militære forberedelser til å bruke kjemiske våpen; og
 - assistere, oppfordre eller stimulere, på noen som helst måte, noen til å engasjere seg i aktivitet som er forbudt for parter til kjemivåpenkonvensjonen.
- 9.29 «Kjemiske våpen» betyr det følgende, enten sammen eller separat:
- a. Giftige kjemikalier og deres utgangsstoffer, unntatt når de skal benyttes til formål som ikke er i henhold til denne konvensjon, så fremt typene og mengdene er i overensstemmelse med slike formål.
 - b. Ammunisjon og innretninger som er spesielt beregnet på å forårsake død eller annen skade gjennom de giftige egenskapene til de giftige kjemikalierne spesifisert i bokstav (a), og som eventuelt vil slippe ut som resultat av anvendelse av slik ammunisjon og innretninger.
 - c. Ethvert utstyr særskilt beregnet på direkte bruk i forbindelse med anvendelse av ammunisjon og innretninger spesifisert i bokstav (b).

Kjemikalier for opprørskontroll

- 9.30 Forbudet mot bruk av alle former for kjemikalier som krigsføringsmiddel gjelder også kjemikalier som er utviklet for opprørskontroll opprørskontroll («Riot Control Agents», RCA).²¹ Som det fremgår av faktaboksen under, finnes det imidlertid et unntak fra forbudet mot bruk av RCA når formålet er å

¹⁸ Tilleggsprotokoll IV til CCW.

¹⁹ Tilleggsprotokoll IV til CCW art. 2.

²⁰ Konvensjonen om forbud mot utvikling, produksjon, lagring og bruk av kjemiske våpen samt ødeleggelse av slike våpen (Kjemivåpenkonvensjonen) av 13. januar 1993.

²¹ Kjemivåpenkonvensjonen art. I(5).

drive rettshåndhevelse, også i væpnet konflikt.²² Kjemikalier for opprørskontroll er enhver kjemikalie som ikke er omfattet av listen over «kjemiske våpen» i kjemivåpenkonvensjonen, men som hurtig kan skape en sensorisk irritasjon eller lammende fysiske virkninger hos mennesker, som forsvinner kort tid etter avsluttet eksponering. Eksempler på RCA er CS-gass (tåregass), nese-gass og pepperspray.

UNNTAK FRA FORBUD MOT BRUK AV KJEMISKE VÅPEN

Det er tillatt å bruke RCA for rettshåndhevelse («law enforcement»). Dette unntaket gjelder også ved rettshåndhevelse i væpnet konflikt.

Det er ikke tillatt å bruke RCA under kamper eller fiendtligheter, men reglene er altså ikke til hinder for at norske militære styrker i eller utenfor rammen av væpnet konflikt bruker denne typen midler til tilsvarende formål og på tilsvarende måte som politi kan bruke dem. Eksempler på omstendigheter hvor det kan tenkes tillatt å bruke slike kjemikalier for militære styrker, er i forbindelse med sivile demonstrasjoner, spredning av sivile folkemengder for å bane vei, ordenstjeneste i en fangeleir, og i gisselredningssituasjoner som ikke er en del av fiendtlighetene. Før norske styrker bruker RCA for å løse et oppdrag, skal de om mulig rådføre seg med jurist i Forsvaret. Beslutning om hvorvidt RCA skal være tilgjengelig for styrken og rammene for bruk, treffes av Forsvarsdepartementet for den enkelte operasjon.

Norske styrker skal kun benytte RCA som er godkjent av Forsvaret.

Biologiske og bakteriologiske våpen

- 9.31 Bruk av biologiske og bakteriologiske våpen er forbudt.²³ Eksempler på slike våpen er våpen som er produsert for å påføre miltbrann-, ebola-, eller kopperbakterier.

Gift

- 9.32 Det er forbudt å anvende gift eller giftvåpen som et krigføringsmiddel.²⁴ Dette forbudet gjelder ikke bare bruk av slike våpen mot mennesker direkte, men også indirekte bruk for eksempel ved å forgifte drikkevannskilder, mat og liknende. Forbudet er ikke til hinder for at det anvendes våpen som tilfeldig kan medføre forgiftning, men hvor forgiftning ikke er et formål ved konstruksjon av våpenet eller ved dets alminnelige bruk.

²² Kjemivåpenkonvensjonen art. II(9).

²³ Protokollen om forbud mot bruk i krig av kvelende, giftige eller liknende gassarter, samt av bakteriologiske midler, og Konvensjon om forbud mot utvikling, fremstilling og lagring av bakteriologiske (biologiske) våpen og toksinvåpen, samt om tilintetgjørelse av slike våpen, fra 1972.

²⁴ ICC-statuttene artikkel 8(2)(b)(xvii), Landkriksreglementet art. 23.

Våpen med begrenset bruksområde

Denne delen vil gi en oversikt over våpen som er underlagt visse begrensninger for norske styrker. Andre staters styrker vil kunne være underlagt andre begrensninger, avhengig av hvilke konvensjoner staten er bundet av.

Restriksjoner på bruk av kjøretøyminer

- 9.33 Med kjøretøymine menes mine som er konstruert for å eksplodere ved nærvær, nærhet eller kontakt med et kjøretøy. Bruk av kjøretøyminer er tillatt, forutsatt at man overholder de generelle forholdsreglene i krigens folkerett og tar særlige forholdsregler for å minimere kjøretøyminenes eventuelle vilkårlige virkning, slik at sivile ikke blir skadet av dem.²⁵ En kjøretøymine som er konstruert slik at den faller innenfor definisjonen av en personellmine (konstruert for å detonere ved en persons nærvær eller berøring), vil være forbudt.
- 9.34 Det er forbudt å bruke kjøretøyminer som har en mekanisme eller en innretning som er spesielt konstruert slik at minen detonerer hvis det brukes minedetektor i nærheten av den.²⁶
- 9.35 Det er tillatt å bruke en selvdeaktiverende mine forutsatt at den ikke er utstyrt med en antiryddefunksjon som fungerer etter at selve minen er deaktivert. Med selvdeaktiverende menes at minen settes ut av funksjon ved at en komponent i minen, for eksempel et batteri, som er helt vesentlig for at minen skal fungere, blir oppbrukt på en måte som er irreversibel. «Antiryddefunksjon» er en innretning som er tiltenkt å verne en mine, og som er en del av, koblet til, festet på eller plassert under minen og aktiveres ved forsøk på å røre ved eller klusse

Eksempler på kjøretøyminer av typen PTM-3, TM-62M og Claymore m-100. Foto 1 og 2: Johanne Øvland Søstuen / Forsvaret, 3: Torgeir Haugaard / Forsvaret.

²⁵ Revidert protokoll II (revidert 3. mai 1996) til CCW.

²⁶ Revidert protokoll II til CCW art. 3(5).

med minen.²⁷ Hensikten med antiryddefunksjon på kjøretøyminer er å hindre at minen forsettlig blir satt ut av funksjon eller blir flyttet og gjenbrukt av motparten. Dersom antiryddefunksjonen er konstruert slik at kjøretøyminen kan utløses uforvarende av en person ved nærvær, nærhet eller berøring, vil minen kunne falle inn under definisjonen av personellmine og derfor være forbudt å bruke for norske styrker (se punkt 9.20).

9.36 Alle praktisk gjennomførbare forholdsregler, tatt i betraktning de rådende omstendigheter, skal tas for å verne sivile mot virkningene av kjøretøyminer. Momenter som skal vurderes, omfatter, men er ikke begrenset til:

- a. den kortsiktige og langsiktige virkningen av kjøretøyminer for den lokale sivilbefolkningen i det tidsrommet minefeltet eksisterer,
- b. mulige tiltak for å verne sivile, for eksempel inngjerding, skilt, varsler og overvåking,
- c. muligheten for andre alternativ, og
- d. de kortsiktige og langsiktige militære behov for et minefelt.

BRUK AV KJØRETØYMINER ER TILLATT SÅ LENGE:

- de ikke er konstruert slik at de detonerer ved bruk av minedetektor,
- de ikke er konstruert slik at de detonerer ved en persons nærvær, nærhet eller berøring,
- antiryddefunksjonen deaktiveres når minen er deaktivert,
- de blir ryddet, fjernet, ødelagt eller besørget ødelagt etter at fiendtlighetene er avsluttet, og
- de generelle reglene i krigens folkerett om gjennomføring av angrep respekteres (se kapittel 2).

9.37 Det skal gis effektiv forhåndsvarsling ved bruk av skilt, informasjon eller liknende om all utlegging av kjøretøyminer som forventes å ha følger for sivilbefolkningen, med mindre omstendighetene ikke tillater det.²⁸ Stridsvognminer som ikke innehar godkjent levetidsbegrensning, såkalte «dumme» miner, skal aldri brukes utenfor markerte områder.²⁹ Alle opplysninger om minefelt skal registreres så nøyaktig som praktisk mulig, herunder plassering, tidspunkt for plassering, type, utleggingsmetode, eventuell antiryddefunksjon, eventuelle selvdestrueringstidspunkter og annen relevant informasjon. Dette gjelder uavhengig av hvordan minen er levert. Ved bruk av fjernleverte miner, skal den antatte plasseringen markeres på kart, og ved første anledning skal

²⁷ Revidert protokoll II til CCW art. 2

²⁸ Revidert protokoll II til CCW art. 3(11).

²⁹ Norsk erklæring av 16. november 2006 om bruk av antikjøretøyminer, CCW/CONF.III/WP.16.

posisjonen bekrefte og om mulig merkes på bakken.³⁰ For regler om rydding, destruering etc. av miner, se punkt 9.62–9.66.

Restriksjoner på bruk av sjøminer

- 9.38 Bruk av sjøminer er tillatt, men underlagt visse restriksjoner.³¹ På lik linje med andre våpen foreligger det en plikt til å bruke minene på en slik måte at det evner å skille mellom sivile og militære fartøy, samt mellom stridende og nøytrale fartøy. Dette krever en viss grad av kontroll over minene, og det påvirker hvor minene kan legges.
- 9.39 Ved bruk av sjøminer og minefelt til sjøs skal det gis internasjonalt varsel for å advare og beskytte sivil og nøytral skipstrafikk. Varsling gjennom «Notice to Mariners» og International Maritime Organization (IMO) er normalt tilstrekkelig, men behovet for annen varsling må vurderes for det konkrete tilfellet. Minefelts geografiske plassering skal registreres for å sikre nøyaktig varsling, og for å lette etterfølgende fjerning og/eller deaktivering.
- 9.40 Sjøminer kan være både frittflytende og forankrede. For frittflytende miner er det en forutsetning at man har kontroll over hvor de er til enhver tid, og de må kunne uskadeliggjøre seg selv senest etter en time dersom man mister kontroll over dem. Dersom de ikke har denne funksjonen, vil bruken være forbudt. Forankrede miner må uskadeliggjøre seg selv så snart de har brutt sin forankring. Dersom man ikke lenger har effektiv kontroll over minene og derfor ikke kan forsikre at minene kun vil settes av mot lovlige mål, skal det gis internasjonalt varsel om dette.
- 9.41 Miner kan legges i motpartens indre farvann, territorialfarvann og arkipelagisk farvann, og i internasjonalt farvann. Miner skal derimot ikke utplasseres i nøytrale farvann. Minelegging skal ikke hindre fri utpassering for skipstrafikk fra nøytrale stater, og det skal tas tilbørlig hensyn til lovlig bruk av det åpne hav, blant annet ved å sørge for sikre ruter for skipstrafikk fra nøytrale stater. Det er tillatt å bruke minefelt til å kanalisere nøytral skipstrafikk, men som hovedregel ikke på en slik måte at dette hindrer transitt gjennom internasjonale streder eller arkipelagisk farvann for slik trafikk. Videre skal minelegging ikke hindre passering mellom nøytrale farvann og internasjonale farvann.
- 9.42 Minelegging i eget territorialfarvann (herunder i arkipelagiske farvann) er tillatt. Territorialfarvannet kan av sikkerhetshensyn midlertidig stenges for

³⁰ Revidert protokoll II til CCW, teknisk vedlegg, art. 1.

³¹ San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea 1995 (SRM) art. 80 flg., Overenskomst om utlegning av selvvirkende undervanns-støtminer av 18. oktober 1907.

uskyldig gjennomfart. Eventuell beslutning om stengning treffes av Forsvarsdepartementet.

- 9.43 Minelegging i internasjonalt farvann er tillatt i områder hvor maritime operasjoner pågår, men skipsleder for nøytrale stater skal så langt som praktisk mulig holdes åpne for trafikk. Mineleggingen må ta tilbørlig hensyn til aktuelle kyststaters rettigheter. Hensyn skal også tas til det marine miljø. Hvis minelegging skjer i nøytral stats økonomiske sone eller på vedkommende stats kontinentalsokkel, skal den nøytrale staten varsles om minefeltene og deres lokalisering.
- 9.44 Etter at de aktive krigshandlinger har opphørt, skal partene i den væpnede konflikt gjøre sitt ytterste for å fjerne eller uskadeliggjøre de miner de har lagt. Dersom det er lagt miner i motpartens territorialfarvann, skal det gis informasjon om hvor de er plassert for å lette ryddingen av disse.
- 9.45 Det er forbudt, både i fredstid og i væpnet konflikt, å utplassere nukleære sjøminer utenfor eget territorialfarvann.³²

Restriksjoner på bruk av minefeller og «andre innretninger»

- 9.46 Med minefelle menes innretning eller materiale som er utformet, konstruert eller innrettet for å drepe eller gjøre skade, og som trer i funksjon når en person rører ved eller nærmer seg en tilsynelatende harmløs gjenstand eller utfører en tilsynelatende ufarlig handling.
- 9.47 Med «andre innretninger» menes manuelt utlagt ammunisjon og innretninger, medregnet improviserte sprenginnretninger, som er ment å drepe, skade eller ødelegge, og som blir utløst ved fjernkontroll eller automatisk etter en viss tid. Sektorvirkende miner som utløses manuelt eller med fjernkontroll, faller innenfor denne definisjonen.
- 9.48 På lik linje med andre våpen skal minefeller og andre innretninger benyttes på en slik måte at de ikke forårsaker unødvendig lidelse eller overflødig skade, rettes mot sivile, eller kan anses som vilkårlig. Det er forbudt under alle omstendigheter å bruke minefeller eller andre innretninger som er festet eller knyttet til:³³
 - a. internasjonalt godkjente beskyttelsessymboler, -skilt eller -signal,
 - b. syke sårede eller døde personer,
 - c. grav- eller krematorieplasser eller graver,

³² Konvensjon om forbud mot plassering av kjernefysiske våpen og andre masseødeleggelsesvåpen på havbunnen av 11. februar 1971.

³³ Revidert protokoll II til CCW art. 7.

- d. medisinske lokaler, medisinsk utstyr, sanitetsforsyninger eller sanitets-transporter,
 - e. leketøy for barn eller andre transportable objekter eller produkter som er spesielt laget med tanke på ernæring, helse, hygiene, klær eller utdanning for barn,
 - f. matvarer eller drikkevarer,
 - g. kjøkkenutstyr eller kjøkkenapparater, bortsett fra i militæranlegg, militære områder eller militære forsyningsdepot,
 - h. objekter med en klar religiøs karakter,
 - i. historiske monument, kunstverk eller kultsteder som utgjør den kulturelle eller åndelige arven til et folk, og
 - j. dyr eller deres kadaver.
- 9.49 Det er også forbudt å bruke minefeller eller andre innretninger som har en mekanisme eller en innretning som er spesielt konstruert for at innretningen skal detonere ved bruk av vanlige minedetektorer.³⁴
- 9.50 Minefeller eller andre innretninger skal ikke brukes i en storby, by, landsby eller annet område med liknende konsentrasjon av sivile, der kamper mellom bakkestyrker ikke for tiden blir utkjempet eller synes å være nært forestående, med mindre
- a. de er utplassert på et lovlig mål eller like i nærheten av det, eller
 - b. det blir satt i verk tiltak for å verne sivile mot virkningene av innretningene, for eksempel utplassering av varslingsposter, utsendelse av varsler eller oppsetting av gjerde.³⁵
- 9.51 Alle opplysninger om minefeller og andre innretninger skal registreres så nøyaktig som praktisk mulig, herunder plassering, tidspunkt for plassering, type, utleggingsmetode, eventuell antiberøringsinnretning, eventuelle selv-destruerings-tidspunkter og annen relevant informasjon. For regler om rydding, destruering etc. av minefeller og andre innretninger, se punkt 9.62–9.66.

Restriksjoner på bruk av brannvåpen

- 9.52 Med brannvåpen menes ethvert våpen som primært er konstruert for å sette fyr på objekter eller forårsake brannskade på personer ved virkningen av flammer, varme eller en kombinasjon av disse, frembrakt ved en kjemisk reaksjon i en substans som er levert på målet. Som brannvåpen regnes blant annet flamme-

³⁴ Revidert protokoll II til CCW art. 3(5).

³⁵ Revidert protokoll II til CCW art. 7(3).

kastere, granater, raketter, miner, bomber og andre ammunisjonstyper som inneholder brennbart materiale.

- 9.53 Bruk av brannvåpen mot personer er forbudt med mindre det ikke er praktisk mulig å benytte mindre skadelige våpen for å gjøre personen kampdyktig. I tillegg begrenses bruken både av sedvanerettens regler om distinksjon og proporsjonalitet, og traktatfestede regler som Norge er bundet av.³⁶
- 9.54 Brannvåpen inkluderer ikke ammunisjon som har tilfeldig brannstiftende effekt eller brannstiftelse som bivirkning, slik som lysgranater, sporlys, røyk- eller signalinnretninger. Brannvåpen inkluderer heller ikke ammunisjon som er konstruert for å kombinere penetrering eller gjennomtrengning, trykk- eller fragmenteringseffekt, og som i tillegg har en branneffekt. Eksempler på dette er panserbrytende prosjektiler, fragmenterende granater, eksplosive bomber og ammunisjon med liknende effekt hvor den brannstiftende effekt ikke primært er konstruert for å forårsake brannskader på personell, men for å brukes mot militære objekt slik som kjøretøy, fly, fartøy og bygningskonstruksjoner.
- 9.55 Det er spesifikt forbudt å bruke brannvåpen på følgende måter:
- Å angripe et lovlig mål som ligger innenfor en konsentrasjon av sivile personer eller objekter, ved bruk av luftleverte brannvåpen.
 - Å angripe et lovlig mål som ligger innenfor en konsentrasjon av sivile, ved bruk av andre brannvåpen enn luftleverte, med mindre det lovlige målet er tydelig atskilt fra den sivile konsentrasjonen og alle praktisk mulige forholdsregler er tatt med sikte på å begrense brannvirkningen til det lovlige mål, samt unngå eller i hvert fall minske utilsiktede tap av sivile liv, skader på sivile personer og skade på sivile objekter.
 - Å anvende brannvåpen mot skog eller annen vegetasjon annet enn når skogen eller vegetasjonen brukes til å dekke, skjule eller kamuflere lovlig militære mål (personell og/eller objekter), eller skogen eller vegetasjonen selv utgjør et lovlig mål, f.eks. fordi det hindrer fremrykning eller angrep mot motparten.
 - Å bruke brannvåpen direkte mot personell med mindre det ikke er praktisk mulig å bruke et annet lovlig våpen til å gjøre personellet kampdyktige (*hors de combat*). Primært skal derfor våpen med branneffekt kun brukes mot personell hvis de befinner seg i pansrede kjøretøy, i fortifikasjoner (for eksempel bunkere) eller liknende. Forsvaret har ikke brannvåpen primært tiltenkt brukt mot personell.

³⁶ Protokoll III til CCW.

Statisk sprengning (demolering) av bombekastergranat i Hjerkinnskytefelt. Hvit fosfor brukt til røyklegging rammes ikke av forbudet mot brannvåpen. Foto: FFI.

- 9.56 I noen tilfeller finnes det altså spesifikke restriksjoner, som for eksempel forbudet mot å flydroppe brannvåpen i sivilt befolkede områder. Det absolutte forbudet mot slik bruk av brannvåpen vil gjelde selv om det i den konkrete situasjonen vurderes som det minst risikofylte med hensyn til sivile tap. For eksempel hvis man skal angripe en fabrikk som produserer kjemiske våpen. Det er godt mulig at et angrep med brannbomber vil være mest skånsomt for sivilbefolkningen fordi kjemikaliene forhåpentligvis vil brenne opp og derfor hindrer disse i å spre seg over et større område. Men siden forbudet er absolutt, vil dette uansett ikke være tillatt i et sivilt befolket område.
- 9.57 Fosforammunisjon som er konstruert for å sette fyr på mål, slik som drivstoff- og ammunisjonslagre, eller for å lage røyk, er tillatt brukt til sitt formål med de generelle begrensninger som beskrevet for brannvåpen. Fosforammunisjon skal ikke brukes direkte mot personell. Forsvaret har ikke fosforammunisjon i sine arsener.

Eksploderende prosjektiler

- 9.58 Eksploderende og brannstiftende prosjektiler som primært er konstruert for bruk mot personell, er forbudt.³⁷
- 9.59 Bakgrunnen for forbudet er at prosjektiler som eksploderer ved anslag mot eller etter inntrengning i menneskekroppen, vil påføre unødvendig lidelse eller

³⁷ St. Petersburgdeklarasjonen av 1868.

overflødig skade. Slike prosjektiler vil derfor være forbudt også i henhold til de sedvanerettslige prinsipper om at unødvendig lidelse eller overflødig skade ikke skal påføres en motstander. Forbudet dekker både prosjektiler som er konstruert for å ha denne virkningen, og prosjektiler som faktisk fungerer slik.

- 9.60 Ammunisjonstyper som kommer inn under én av følgende to definisjoner, vil bryte mot forbudet om å bruke eksploderende prosjektiler mot personell:
- at prosjektilen er konstruert for, det vil si at intensjonen er, å bli brukt mot personell og å skade ved at prosjektilen eksploderer i menneskekroppen, eller
 - at prosjektilen er ment brukt som antipersonellammunisjon og er slik konstruert at prosjektilen normalt eksploderer i menneskekroppen.
- 9.61 Det har vært en del diskusjon rundt bruken av norskprodusert 12,7 mm multi-purpose-ammunisjon (MP-ammunisjon) mot personelle mål. Det foreligger ikke noe folkerettslig forbud mot bruk av 12,7 mm MP-ammunisjon ettersom ammunisjonen ikke er konstruert for å eksplodere i menneskekroppen. 12,7 mm MP-ammunisjon opptrer tilnærmet som en hard mantelammunisjon med samme kaliber ved bruk mot personelle mål og vil normalt sett heller ikke eksplodere i menneskekroppen. Selv om produksjon eller bruk av slik ammunisjon ikke er forbudt etter krigens folkerett, forutsatt at de generelle reglene i krigens folkerett overholdes, er det norske standpunkt at ammunisjonen som hovedregel kun skal benyttes mot harde og semiharde mål (sidevirkninger mot bløte mål kan aksepteres), og at norske styrker skal innrette seg deretter i forbindelse med utlevering av ammunisjonstyper, tildeling av oppdrag og liknende. Unntaksvis bruk mot personelle mål, for eksempel i nødvergesituasjoner hvor man ikke har andre ammunisjonstyper tilgjengelig, vil være tillatt.

Forpliktelse til rydding, fjerning eller destruering av eksplosive krigsetterlatenskaper, miner, minefeller og andre innretninger

Krigsetterlatenskaper

- 9.62 Stater har en forpliktelse til å rydde, fjerne eller destruere eksplosive krigsetterlatenskaper ved opphør av aktive kamphandlinger.³⁸ Eksplosive betyr i denne forbindelse konvensjonelle våpen og ammunisjon som inneholder sprengstoff,³⁹ for eksempel blindgjengere og etterlatt ubrukt ammunisjon.

³⁸ Protokoll I V til CCW.

³⁹ Protokoll V til CCW art. 3.

- 9.63 Etter at de aktive kamphandlinger er innstilt, og så snart det lar seg gjøre, skal følgende tiltak iverksettes av den part som har kontroll over det aktuelle territorium:
- skaffe seg oversikt over eksplosive krigsetterlatenskaper og vurdere trusselen disse utgjør mot befolkningen,
 - vurdere og prioritere hva som trengs og hva som er praktisk gjennomførbart når det gjelder merking og rydding, fjerning eller destruering,
 - merke og rydde, fjerne eller destruere eksplosive krigsetterlatenskaper, i den utstrekning dette er praktisk mulig å gjennomføre, og
 - iverksette tiltak for å mobilisere de ressursene som trengs for å gjennomføre disse oppgavene.
- 9.64 I de tilfeller der man ikke utøver kontroll over territoriet, skal det så langt det er praktisk mulig gis støtte til slikt arbeid i form av bl.a. tekniske, finansielle, materielle eller menneskelige ressurser. Dette kan gjøres bilateralt eller gjennom en tredjepart som partene er enige om, for eksempel FN. Forpliktelsen gjelder eksplosive krigsetterlatenskaper, som stammer fra egne styrkers bruk.

Miner, minefeller og andre innretninger

- 9.65 Stater er videre forpliktet til å rydde, fjerne eller destruere miner, minefeller og andre innretninger ved opphør av aktive kamphandlinger så snart det lar seg gjøre. Disse forpliktelsene gjelder også for den part som har kontroll over det aktuelle territoriet. Dersom miner, minefeller eller andre innretninger er lagt i et territorium som parten ikke lenger utøver kontroll over, er den parten som la dem forpliktet til å gi teknisk og materiell støtte til parten som nå utøver kontroll over territoriet. Dette kan gjøres bilateralt eller gjennom en tredjepart som partene er enige om.⁴⁰

Registrering av opplysninger

- 9.66 Så langt det er praktisk mulig skal det registreres og tas vare på opplysninger om bruk av eksplosiver eller etterlatenskaper etter eksplosiver, samt miner, minefeller og andre innretninger. Formålet med opplysningene er blant annet å legge til rette for rask merking og rydding, fjerning eller destruering og gi opplysninger om risiko. Frigivelse av slike opplysninger til den parten som har kontroll over det aktuelle territoriet, og til sivilbefolkningen på dette territoriet, besluttet av FOH eller det nivå FOH har delegert myndigheten til.⁴¹

⁴⁰ Protokoll II til CCW

⁴¹ Protokoll II til CCW art. 9 og V til CCW art. 4.

**OPPLYSNINGER SOM SKAL NEDTEGNES OG DANNE GRUNNLAG FOR
EVENTUELL SENERE FRIGIVELSE**

Informasjon som skal registreres om udetonerte eksplosiver er:

- posisjon (så nøyaktig som mulig) til kjente og sannsynlig udetonerte eksplosiver;
- typer av og omtrentlig antall eksplosiver som er brukt i de områdene som har vært målet for eksplosivene, og
- hvordan eksplosivene kan identifiseres, herunder farge, størrelse, form og andre relevante kjennetegn, og hvordan eksplosivene kan tas hånd om.

Mindre dødelige våpen (MDV)

9.67 Mindre dødelige våpen er ikke regulert som en egen kategori i krigens folkerett, men de generelle regler om våpen som er beskrevet i punkt 9.1 flg., gjelder også for denne type våpen. I tillegg er noen mindre dødelige våpen omfattet av spesielle forbud, slik som forbudet mot bruk av kjemiske våpen, inkludert kjemikalier for opprørskontroll som et krigførmiddel (se punkt 9.28–9.29) og bruk av blindende laser (se punkt 9.27). Videre har Forsvaret gitt egne føringer om MDV generelt.⁴²

9.68 Med MDV menes våpen, ammunisjon og virkemidler som er spesielt konstruert og utviklet for å sette personell ute av stand til å kjempe eller for å avverge angrep, og som medfører mindre risiko for dødelig utfall eller varig skade. Det inkluderer også våpen, ammunisjon og virkemidler som er spesielt konstruert og utviklet for å uskadeliggjøre materiell med et minimum av uønsket skade på materiellet eller skade på miljøet. Følgende er eksempler på MDV:

- kjemikalier for opprørskontroll (gassvåpen), for eksempel CS-gass eller OC pepperspray,
- slagvåpen, for eksempel køller, batonger,
- elektroshokkvåpen,
- vannkanoner,
- lydkanoner,
- arrestasjonsnett,
- visse kinetiske og områdevirkende våpensystemer som skyter ut direktetreffende prosjektiler med mindre dødelig kinetisk effekt, herunder hagler med gummikuler og liknende, 40 mm granatutskytningsrør (GUR) med CS-gass og 76 mm røykutskytningsrør på kjøretøy.

⁴² Forsvarssjefens Direktiv for anskaffelse og bruk av mindre dødelige våpen for Forsvarets avdelinger av 2007, med Rettelse og Tillegg nr. 112 2012-2013.

Norske styrker skal kun benytte MDV som er godkjent og utlevert av Forsvaret.

Omdiskuterte, men ikke forbudte våpen

- 9.69 *Prosjektiler med utarmet uran.* Det foreligger ingen spesifikke forbud mot bruk av prosjektiler med utarmet uran. Norsk standpunkt er imidlertid at norske styrker ikke skal bruke prosjektiler med utarmet uran, og norske styrker har heller ikke dette i sine arsenaler.
- 9.70 *Høyhastighetsvåpen.* Det foreligger ingen spesifikke forbud mot bruk av høyhastighetsvåpen. Imidlertid vil det kunne tenkes at våpen med prosjektiler som har en meget høy hastighet, vil kunne forårsake overflødige skader eller unødvendige lidelser ved bruk mot personell. Vurderinger vedrørende dette gjøres ved innføring av nye våpen- og ammunisjonstyper til bruk i Forsvaret.
- 9.71 *Haglgevær.* Bruk av haglammunisjon mot personer er tillatt.
- 9.72 *Fléchettegranater.* Fléchettegranater, det vil si store mengder metallpiler som skytes ut i stor hastighet, er ikke spesifikt forbudt, men vil i noen tilfeller ikke kunne overholde de generelle prinsippene i krigens folkerett. Spesielt må det vurderes opp mot kravet om at man skal kunne rette våpenet mot et spesifikt lovlig mål.

OVERSIKT OVER VÅPENFORBUD OG -RESTRIKSJONER

Følgende våpen er underlagt totalforbud:

- Gift eller forgiftede våpen
- Giftige kjemikalier og deres forstadier
- Bakteriologiske våpen
- Antipersonellprosjektiler som eksploderer i menneskekroppen
- Antipersonellprosjektiler som ekspanderer i menneskekroppen
- Fragmenteringsvåpen («splintvåpen») som ikke er synlige på røntgen
- Blindende laservåpen

Følgende våpen er forbudt for et større antall land, herunder Norge:

- Frittflytende sjøminer som ikke blir uskadeliggjort innen en time
- Personellminer (unntatt miner som utløses manuelt eller med fjernkontroll)
- Klaseammunisjon

Følgende våpen er tillatt, men har særlige reguleringer knyttet til bruken:

- Antikjøretøyminer, samt andre mineinnretninger som ikke er
- antipersonellandminer eller klaseammunisjon
- Brannvåpen
- Miljømodifiserende midler (visse plantevernmidler)

Følgende våpen er omdiskutert, men ikke forbudt:

- Prosjektiler med utarmet uran
- Høyhastighetsvåpen
- Haglgevær
- Fléchettegranater
- Kjernefysiske våpen
- Visse ikke-dødelige våpen

10 Krigføringmetoder

Introduksjon

- 10.1 Med krigføringmetoder menes angrep og andre aktiviteter som har som mål å påvirke motpartens militære operasjoner eller militære kapasitet på en negativ måte.
- 10.2 I væpnet konflikt er det begrensninger på valg av midler og metoder for de krigførende parter.¹ I dette kapittelet behandles tillatte og forbudte krigføringmetoder spesielt, mens krigføringsmidler (våpen) behandles i kapittel 9. Disse to begrepene henger imidlertid nøye sammen. Som det fremgår i kapittelet om krigføringsmidler, finnes det våpen som i seg selv er forbudte å bruke for norske styrker, og andre som det generelt er tillatt å bruke. Forutsetningen for at krigføringsmidlene er tillatt å bruke, er at de anvendes i tråd med krigens folkerett. For eksempel er det alltid forbudt å bruke våpen på en måte som gjør at motparten blir påført overflødig eller unødvendig lidelse, og det er forbudt å bruke våpen på en måte som gjør at man ikke i tilstrekkelig grad skiller mellom lovlige mål og sivile eller andre beskyttede personer eller objekter. I disse to eksemplene er det altså metoden som gjør våpnene forbudt, og ikke våpenet i seg selv.
- 10.3 Kapittelet er delt opp i to hovedkategorier; tillatte metoder og forbudte metoder. Oversiktene er ikke uttømmende, men hovedvekten er på de metodene som er mest relevante for norske styrker.
- 10.4 Ved studier, utvikling eller godkjenning av nye krigføringmetoder, er Norge forpliktet til å avgjøre om den tiltenkte metoden i sin alminnelighet eller i enkelte tilfeller vil være forbudt i henhold til krigens folkerett eller andre relevante folkerettsregler.² Vurdering av metoder gjøres på grunnlag av generelle planer, konsepter eller doktriner for militær fremgangsmåte for krigføring, som er utarbeidet for å svekke motstanderens militære operasjoner og kapasiteter, eller for å støtte egne militære operasjoner og kapasiteter. Les mer om krav til folkerettslig vurdering av våpen, metoder og virkemidler i punkt 9.10–9.14.

¹ TP I art. 35.

² TP I art. 36.

Tillatte metoder

- 10.5 Grensen mellom hva som er en tillatt krigføringstype, og hva som er en forbudt krigføringstype, er i noen tilfeller vag. Det er også noen krigføringstyper hvor den tillatte og den forbudte metoden tilsynelatende likner mye på hverandre (for eksempel krigslist og svik). Alle typer krigføringstyper gjennomgår ikke i dette kapitlet, fokuset er på lovlige krigføringstyper som kan forveksles med krigføringstyper som er forbudt, eller som er underlagt spesielle vilkår for å være lovlige.

Krigslist

- 10.6 Krigslist er en samlebetegnelse på tiltak som lovlig kan iverksettes for å narre eller villedde motparten til enten å la være å handle der de burde gjort det, eller få dem til å handle uforsvarlig. Krigslist må imidlertid utføres på en slik måte at man ikke bryter andre regler i krigens folkerett. Dette gjelder spesielt forbudet mot svik som beskrevet i punkt 10.24–10.26. Følgende er eksempler på krigslist (listen er ikke uttømmende):
- Narreoperasjoner. For eksempel narreangrep i et område for å lede motparten til å tro at et større angrep vil komme i det området, slik at de fører frem forsterkninger dit, mens det egentlige angrepet vil skje et annet sted som da forhåpentligvis er lettere å erobre.
 - Feilinformasjon. Informasjon som på en eller annen måte antas å komme motparten i hende, hvor det bevisst gis feilaktige opplysninger om for eksempel planlagte angrep, posisjon for styrker, videre planer, etc.
 - Lage falske militære koder og falske elektroniske, optiske eller akustiske signaler for å villedde motparten, for eksempel å kommunisere på samband med styrker som ikke eksisterer eller legge til rette for at motparten får tak i falske koder. Slike signaler må ikke være nødsignaler eller gi uttrykk for vilje til å overgi seg
 - Bruk av «lokkeduer» som for eksempel kjøretøy, fartøy, bygninger og andre konstruksjoner som utgir seg for å være lovlige mål, men som i virkeligheten er replikaer av disse laget av papp, plast eller annet mindre verdifullt materiale.
 - Bruk av kamuflasje. Selv om en soldat gjerne kamuflerer seg for å øke sjansen for å komme i posisjon til å drepe, skade eller ta til fange en motstander, utgjør ikke det å kamuflere seg svik. Grunnen er at man ved å kamuflere seg ikke gir motparten noen grunn til å tro at man har krav på beskyttelse etter krigens folkerett. Militære styrker kan altså søke å gjøre seg usynlige i landskapet, men kan ikke søke å gjøre seg usynlige blant sivile ved å utgi seg for å være sivile. For sanitetsavdelinger og sanitetsinstallasjoner er det spesielle forholdsregler ved kamuflering. Disse er nærmere beskrevet i punkt 6.32–6.35.
 - Avgi usann informasjon under avhør som krigsfange eller internert.

- For krigsskip er det til forskjell fra transportmidler på land og i luften tillatt å seile under falskt flagg for å forlede motparten til å tro at man ikke er et lovlig mål. Dersom det brukes falskt flagg, skal det riktige flagget heises før man går inn i kamphandlinger.

EKSEMPEL 1: SVIK VERSUS LOVLIG KRIGSLIST UNDER DEN FØRSTE GOLFKRIGEN (1991–92)

Under denne krigen ble det rapportert at irakiske styrker, angivelig kledd i sivile antrekk, ved flere anledninger ga uttrykk for tilfredshet med ankomsten til de amerikanske bakkestyrkene, for så i neste øyeblikk å angripe de amerikanske styrkene. Dette er et eksempel på svik siden irakiske styrker utnyttet det at de ble ansett som beskyttede personer til å gjennomføre et bakholdsangrep.

Ved innledningen til et stridsvognslag mot slutten av krigen (januar 1992) entret irakiske stridsvogner byen Ras Al-Khafji med kanonene vendt bakover. Først i det øyeblikk de kom i kontakt med motstanderens styrker, snudde de kanonene og åpnet ild. Etter denne hendelsen ble det spekulert i media om dette utgjorde svik. Det var det ikke. En reversert kanon er ikke nødvendigvis et tegn på at man kommer i fredelige hensikter eller ønsker å overgi seg. Det de irakiske stridsvognstyrkene prøvde på, var å villed fienden, men ikke på en slik måte at det utgjorde svik. Dette er altså et eksempel på lovlig krigslist.

(Kilde: Gen. Sir Peter de la Billiere, *Storm Command og US DoD, Conduct of Persian Gulf War*, app. O s. 621.)

Beleiring

- 10.7 Beleiring innebærer at man har omringet et befestet område som også kan inneholde sivile, og at man har stor grad av kontroll på bevegelsen av personell, både sivile og militære, inn og ut av området. Det å beleire et slikt område er i utgangspunktet en tillatt krigføringstype, men flere forholdsregler må ivaretas under selve beleiringen og ved eventuelle angrep mot det beleirede området. Disse gjennomgås nedenfor.
- 10.8 Militære sjefer plikter å gjøre det som er praktisk mulig for å varsle sivilbefolkningen om kommende angrep på et beleiret område. Sivilbefolkningen skal på denne måten gis mulighet til å evakuere.³
- 10.9 Reglene om proporsjonalitet og distinksjon og kravet om å ta forholdsregler før og under angrep gjelder også for beleiring. Praktisk mulige tiltak skal i settes for å unngå skade på de objekter som ikke utgjør lovlige mål, slik som sykehus, kulturminner, religiøse steder og skoler, så lenge disse ikke er tatt i bruk på en måte som gjør dem til lovlige mål. Sivile og beskyttede objekter kan

³ TP I art. 57(2)

miste beskyttelse for eksempel ved at fiendtlige styrker har plassert våpen eller militære kjøretøy på dem. Se mer om beskyttede objekter i kapittel 8.⁴

- 10.10 Videre er det verdt å merke seg at angrep på ikke-forsvarte områder er forbudt.⁵ Nærmere beskrivelse av hvilke regler som gjelder for ikke-forsvarte områder, er gitt i punkt 8.50–8.53.

Sabotasje

- 10.11 Sabotasje betyr en ødeleggende handling i en eller annen form. Likevel brukes begrepet i dagligtalen ofte i snevrere forstand, med henvisning til ødeleggende aksjoner som gjennomføres bak motpartens linjer eller på okkupert territorium mot okkupasjonsmakten. Sabotasjeaksjoner er tillatt så lenge målet for sabotasjen er et lovlig mål.⁶ Sabotører er personell som oftest opererer bak motpartens linjer, typisk spesialstyrker, for å gjennomføre handlinger som ødelegger mål hos motparten, også kalt direkte aksjoner.
- 10.12 For sabotører som opererer på okkupert territorium, finnes det et spesielt unntak fra kravet om å skille seg fra sivilbefolkningen ved uniformering eller merking.⁷ Unntaket sier at væpnede stridende likevel skal beholde sin status som lovlig stridende om de i slike situasjoner bærer sine våpen åpent
- under enhver militær trefning,
 - og under den tid de er synlig for motparten mens de deltar i en militær deployering forut for et angrep som de skal ta del i.
- 10.13 Årsaken til dette unntaket er at man ellers ikke ville hatt mulighet til å gjennomføre militære aksjoner på okkupert territorium, da motparten raskt ville kunne identifisere de stridende og derved nøytralisere disse. Kravet om å bære våpenet åpent gjelder fra stedet hvor fremrykningen mot målet for operasjonen starter. Kravet gjelder imidlertid bare i det tidsrom man er synlig for motparten. Synlig i denne forstand betyr ikke bare synlig for det blotte øye, men også synlig for motparten om de bruker tekniske hjelpemidler som kikkert, lysforsterknings-utstyr, infrarøde midler eller liknende. Poenget er at motparten skal kunne skille mellom en ubevæpnet sivil og en stridende uten uniform som bærer våpen.

⁴ Konvensjonen om landkrigens lover og sedvaner (Landkrisreglementet) – 18. oktober 1907 art. 27.

⁵ Landkrisreglementet art. 25 og 26, TP I art. 59(1) og 85(3)(d).

⁶ TP I art. 52(2).

⁷ TP I art. 44(3).

Krigsbytte

- 10.14 Militære styrker har rett til å beslaglegge og eventuelt destruere fiendtlig militær eiendom, materiell og utstyr, det vil si ta krigsbytte.⁸ Dette gjelder ikke bare typisk militært utstyr som våpen, kjøretøy og fartøy, men også militære installasjoner som bygninger og forsvarsverk. Dette gjelder også for sanitetsmateriell som for eksempel ambulanser og feltsykehus, men da med den begrensning at syke og sårede soldater fra motpartens styrker og sivile får den nødvendige pleie.⁹
- 10.15 For krigsfanger og andre tilbakeholdte er det detaljert regulert hva man kan beslaglegge, og hva som skal beholdes av fangen. Se punkt 6.45–6.50.
- 10.16 Nærmere føringer for hva som skal beslaglegges og hva som skal gjøres med det som er beslaglagt, gis av operasjonelt hovedkvarter. I en stridssituasjon har man lov til å ta i bruk de våpen man tar fra motparten på slagmarken. Det er altså beslutningen om en generell bruk av beslaglagt fiendtlig materiell som skal tas på operasjonelt nivå.
- 10.17 Krigsbytte skal ikke utnyttes i privat øyemed enten dette gjøres for å ta objekter som krigstrofé eller av andre grunner. Dette er plyndring, og er forbudt (se punkt 10.41).
- 10.18 Hvis det besluttet at det skal tas i bruk materiell som er beslaglagt fra motpartens militære styrker, som for eksempel våpen, kjøretøy eller fartøy, skal motpartens nasjonalitetsmerking, avdelingsmerker og liknende tas bort. Se for øvrig punkt 10.27–10.29 om forbudet mot bruk av motpartens uniformer.

Psykologiske operasjoner – PSYOPS

- 10.19 PSYOPS er aktiviteter som bruker kommunikasjonsmetoder og andre midler rettet mot personer for å påvirke deres oppfatninger, holdninger og oppførsel, i den hensikt å oppnå politiske og militære mål.
- 10.20 PSYOPS er tillatt så fremt de overholder reglene om beskyttelse av personer og objekter etter krigens folkerett. Blant annet må PSYOPS som er rettet helt eller delvis mot sivilbefolkningen, ikke medføre noen skade på sivile personer eller sivile objekter, noe som ville utgjøre et angrep. Også trusler om vold som har til hovedhensikt å spre terror blant sivilbefolkningen er forbudt (se punkt 10.43).¹⁰ Eksempler på lovlige PSYOPS er kringkasting via TV, radio og Internett med oppfordring til motparten om å overgi seg, eller dropping av

⁸ Landkrisreglementet art. 23(g).

⁹ GK I art. 33 og 35.

¹⁰ TP I art. 51(2).

flygeblader med tilsvarende oppfordring. Et eksempel på ulovlig PSYOPS er å distribuere informasjon i den hensikt å villedde sivile slik at de kommer til skade.

Flyforbudssone

- 10.21 Se punkt 12.20–12.27 om restriksjonsområder, eksklusjonssoner og flyforbudssoner i luften.

Maritime eksklusjonssoner

- 10.22 Se punkt 11.52–11.57.

Blokade

- 10.23 Se punkt 11.47–11.51 om sjøblokade og punkt 12.29–12.33 om luftblokade.

Forbudte metoder

Denne delen gir en oversikt over de forbudte krigføringsskildene som anses som mest relevante for norske styrker. Oversikten er derfor ikke uttømmende.

Svik

- 10.24 Det er forbudt å drepe, skade eller ta til fange en motstander ved svikaktig opptreden. Med svik menes å forlede en motstander til å tro at man har krav på beskyttelse, for deretter å svikte denne tilliten.¹¹ Dette forbudet er avgjørende for at alle parter til en konflikt skal kunne stole på at reglene følges og respekteres av alle parter, og dermed opprettholde tilliten til krigens folkerett som et rettssystem.
- 10.25 Følgende handlinger er eksempler på ulovlig svik når de utføres med det formål å drepe, skade eller ta motstanderen til fange:
- å late som om man vil forhandle under parlamentærflagg (hvitt flagg)
 - å simulere overgivelse
 - å simulere stridsudyktighet på grunn av skader eller sykdom, for eksempel å late som om man er såret for så å skyte på den som kommer en til unnsetning
 - å fingere sivil, ikke-stridende status, for eksempel ved å utgi seg for å være en sivil person og være sivilt antrukket for å komme seg i posisjon før angrep, eller bruke sivile eller andre beskyttede kjøretøy, fly eller fartøy
 - å legge minefelle i tilknytning til skadde eller døde, eller i tilknytning til harmløse objekter som barneleker og liknende. Se punkt 9.46–9.51 om den relativt snevre adgangen til bruk av minefeller

¹¹ TP I art. 37.

- å bruke falske merker på et militært fly for å signalisere at det er et sanitetsluftfartøy
- å angripe etter først å ha sendt ut nødsignaler eller ha gitt inntrykk av å være i nød ved fdet er ior eksempel å sende mannskap i livbåter

10.26 Eksempelvis vil det altså være tillatt å late som om du er skadd eller kampudyktig hvis du ikke har til hensikt å drepe, skade eller ta til fange motparten, men for eksempel forøker å komme seg unna.

Misbruk av emblem, flagg og uniformer

10.27 I tillegg til forbudet mot svik er det visse flagg, emblem og uniformer som det enten er forbudt å misbruke, eller som det er lagt begrensninger på bruken av. Det trenger altså ikke å foreligge noen intensjon om å drepe, skade eller ta til fange for at det skal være forbudt. Med misbruk menes at bruken strider mot den bruk som er foreskrevet i krigens folkerett.

10.28 Følgende former for misbruk er forbudt:

- Misbruk av kjennemerket røde kors, røde halvmåne eller den røde krystall, eller av andre beskyttelsesmerker fastsatt i krigens folkerett, som for eksempel beskyttelsesmerket for kulturminner.¹²
- Bruk av nøytrale staters flagg eller militære symboler, kjennetegn eller uniformer. For krigsskip er det egne regler som gir en viss mulighet til for eksempel å seile under falskt flagg. Se punkt 10.6 om hva som er lovlig krigslist.
- Misbruk av parlamentærflagg (hvitt flagg). Bruk av parlamentærflagg for å late som om man vil forhandle utgjør svik hvis hensikten er å drepe, skade eller ta motparten til fange, men misbruk av slike flagg er også forbudt om man har andre hensikter enn å forhandle, som for eksempel bakkestyrkers bruk av flagget for å hindre angrep fra luften, for å samle inn informasjon om motpartens posisjoner eller liknende.¹³
- Bruk av emblemet til de Forente Nasjoner (FN) med mindre dette er autorisert av FN.¹⁴

10.29 Det er ikke tillatt å bruke motpartens flagg eller militære symboler, kjennetegn eller uniformer under angrep eller når hensikten er å skjerme, begunstige, beskytte eller hindre militære operasjoner. Dette innebærer at bruk av motpartens uniformer etc. primært vil være tillatt i treningsøyemed utenfor stridssonen og for en krigsfange eller internert som bruker motpartens uniform for å

¹² TP I art. 38(1). Se også Straffeloven § 166 litra b.

¹³ TP I art. 38(1).

¹⁴ TP I art. 38(2).

EKSEMPEL 2: SVIK VED MISBRUK AV EMBLEM

En norsk soldat som er tatt til fange i en væpnet konflikt, vil ofte prøve å rømme tilbake til egne styrker. For å klare å rømme vil det kunne være aktuelt å kamuflere seg, for eksempel ved å ikle seg fiendens uniform eller å late som om man er syk for så å bruke ambulansen til å rømme. Spørsmålet er da om dette er tillatt etter krigens folkerett.

Bruk av fiendens uniform for å rømme er ikke forbudt siden bruken verken skjer under angrep eller har til hensikt å skjerme, begunstige, beskytte eller hindre militære operasjoner.

Bruk av ambulanse med beskyttelsesemblem for å rømme vil ikke være straffbart svik siden emblemet ikke misbrukes for å kunne drepe, skade eller ta til fange en motstander. Det vil imidlertid være et forbudt misbruk av emblemet, siden dette forbudet er absolutt. Det vil derfor være refsbart og straffbart etter norsk lov, men vil ikke være en krigsforbrytelse så lenge misbruket ikke forårsaker død eller skade.

kunne flykte fra fangenskap. For krigsskip er det egne regler som gir en viss mulighet til for eksempel å seile under falskt flagg (se punkt 10.6 om lovlig krigslist).

Represalier

10.30 Se punkt 16.83–16.84.

Vilkårlige angrep

10.31 Se punkt 2.17–2.20.

Skjerming av lovlige mål ved bruk av beskyttede personer eller objekter

10.32 Krigførende parter skal så langt det er praktisk mulig søke å flytte sivile og sivile objekter som er under deres kontroll, bort fra områder i nærheten av lovlige militære mål.¹⁵ Denne forpliktelsen må vurderes opp mot forbudet mot å deportere eller tvangsforflytte sivile på okkupert område med mindre hensynet til deres sikkerhet eller tvingende militære grunner gjør det nødvendig, se punkt 10.39–10.40.

10.33 Krigførende parter skal så langt det er praktisk mulig unngå å plassere lovlige militære mål i eller nær befolkede områder, sykehus, kulturverdier, religiøse

¹⁵ TP I art. 58(a).

steder, krigsfangeleirer, eller andre fasiliteter som har krav på spesiell beskyttelse etter krigens folkerett.¹⁶

- 10.34 I mange land ligger faste militære objekter innenfor befolkede områder, dels av historiske årsaker og dels av praktiske militære hensyn. Dette kan eksempelvis være forsvarsdepartementer og diverse kaserner, militære skoler og liknende. Dette er også tilfelle i Norge hvor for eksempel både Forsvarsdepartementet, Forsvarsstaben og flere andre militære avdelinger er lokalisert på Akershus festning i Oslo sentrum. I slike tilfeller hviler det fortsatt en forpliktelse på den angripende part til å sørge for at angrepet ikke forventes å påføre tap av sivile liv, skade på sivile personer eller objekter som er for omfattende i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordel. For den angripende parten kan det i noen tilfeller være en løsning å bruke presisjonsstyrte våpen under slike angrep. Forsvarende part vil ha en plikt til å iverksette evakuering av sivile i områder som forventes å kunne bli angrepet eller påvirket av et slikt angrep,¹⁷ alternativt å flytte den militære virksomheten vekk fra området.
- 10.35 Tilstedeværelse eller forflytning av sivile skal ikke utnyttes til å forsøke å påvirke hvor militære operasjoner skal finne sted. Forflytninger skal spesielt ikke brukes som metode for å skjerme lovlige mål mot angrep eller for å skjerme, fremme eller hindre militære operasjoner.¹⁸ Et eksempel kan være en militær avdeling som leder en flyktningstrøm langs en bestemt akse i den hensikt å kunne skjerme seg mot angrep ved å oppholde seg i nærheten av denne.
- 10.36 Ved krigføring i bebygd område er det sannsynlig at det vil befinne seg sivile i, på eller i nærheten av lovlige mål. Selv om slik tilstedeværelse vil være praktisk vanskelig å unngå, skal forsvarende part ikke utnytte tilstedeværelsen til sin fordel, men tvert imot, forsøke å holde sine styrker atskilt fra sivilbefolkningen, så langt det er praktisk mulig. Det skal også tas skritt for å redusere risikoen for sivil tilstedeværelse, for eksempel ved varsling dersom omstendighetene tillater det. Se punkt 2.41–2.42 om forhåndsvarsling.
- 10.37 Det skal videre tas øvrige aktuelle forholdsregler for å beskytte sivilbefolkning, sivile enkeltpersoner og sivile objekter fra farer som følger av militære operasjoner. Dette kan for eksempel bestå i å sørge for nødvendige tilfluktsrom eller varsle sivile om mulige farer som kan oppstå ved angrep fra motparten.
- 10.38 For problemstillinger vedrørende personer som frivillig eller ufrivillig opptrer som sivile skjold ved militære objekter for å skjerme disse mot angrep, og

¹⁶ TP I art. 58(b).

¹⁷ TP I art. 58(a).

¹⁸ TP I art. 51(7).

spørsmålet om disse er beskyttede sivile eller lovlige mål, se kapittel 3 eksempel 3.

Deportering og tvangsforflytning av sivilbefolkning

- 10.39 Det er som hovedregel forbudt å tvangsforflytte eller deportere motpartens sivilbefolkning bort fra et område den andre parten kontrollerer.¹⁹ Tvangs-evakuering av sivilbefolkning vil imidlertid i noen tilfeller kunne begrunnes ut fra militære behov. For å være tillatt må det være snakk om tvingende militære grunner. Et eksempel kan være behovet for å ha et ryddet område rundt et militært hovedkvarter for å kunne opprettholde sikkerheten til personellet og aktiviteten i leiren.
- 10.40 Flyttingen skal gjøres innenfor territoriet eller eventuelt det okkuperte området, med mindre dette er umulig. Personene skal føres tilbake til sine hjem så snart fiendtlighetene i dette området er slutt. Selve evakueringen skal foregå under tilfredsstillende forhold, og det skal tas hensyn til sikkerhet, renslighet, hygiene og matforsyning, og at medlemmer av samme familie ikke blir skilt fra hverandre. Så snart slike evakueringer eller overføringer har funnet sted i internasjonal væpnet konflikt, skal ICRC eller en eventuell beskyttelsesmakt få melding om dette.²⁰ Om mulig skal tilsvarende melding også gis i ikke-internasjonale væpnede konflikter.

Plyndring

- 10.41 Plyndring er forbudt.²¹ Plyndring innebærer å tilegne seg eller stjele eiendom for private formål. Forbudet gjelder all fiendtlig sivil eiendom og løsøre, enten denne er offentlig eller privat. Innen maritim krigføring og luftoperasjoner er det imidlertid i visse tilfeller tillatt å beslaglegge (ta som prise) fiendtlige sivile fartøy og gods. Se nærmere om dette i punkt 11.83 flg. for maritime operasjoner og punkt 12.72–12.74 for luftoperasjoner. Retten til å beslaglegge og gjøre bruk av motpartens militære eiendom, materiell og utstyr gjøres det rede for i punkt 10.14–10.18 om krigsbytte.

Utsulting av sivilbefolkning

- 10.42 Utsulting av sivilbefolkningen som krigføringss metode er forbudt.²² Det er derfor forbudt å angripe, ødelegge, fjerne eller gjøre ubrukelig objekter som er uunnværlige for at sivilbefolkningen kan overleve. Forbudet gjelder ikke for objekter til bruk for motpartens militære styrker. Det er altså tillatt å forsøke å

¹⁹ GK IV art. 49, TP II art. 17.

²⁰ GK IV art. 49 andre til fjerde ledd.

²¹ Landkrigsreglementet art. 28 og 47, GK IV art. 33, TP II art. 4(2)(g).

²² TP I art. 54(1), TP II art. 14.

«sulte ut» motstandere, for eksempel i form av en beleiring (se punkt 10.7–10.10 om beleiring). I den grad objektene også brukes av sivilbefolkningen og en ødeleggelse vil føre til utsulting av sivilbefolkningen, gjelder forbudet som nevnt over.

Terror overfor sivilbefolkningen

- 10.43 Voldshandlinger eller trusler om vold som har som hovedhensikt å spre terror og skape frykt blant sivilbefolkningen, er forbudt.²³ I en væpnet konflikt vil militære aksjoner kunne oppleves som terror av sivilbefolkningen fordi de medfører frykt og andre ulemper. Slike militære aksjoner vil imidlertid kun være forbudt dersom det er opplevelsen av terror hos sivilbefolkningen som er hovedhensikten med aksjonene. For eksempel vil gjentatte flyangrep i nærheten av eller i byer kunne oppfattes som terror av sivilbefolkningen fordi det medfører frykt og stadig evakuering. Slike angrep vil imidlertid være tillatt dersom angrepene gjennomføres for å nå ut lovlige mål, og de ikke bryter andre regler i krigens folkerett.

Gisseltaking

- 10.44 Det er forbudt å ta gisler.²⁴ Gisseltaking innebærer å holde én eller flere personer fanget og true med å drepe, skade eller fortsatt holde dem fanget i den hensikt å tvinge en tredjepart, som regel motparten, til å gjøre noe eller avstå fra å gjøre noe som et vilkår for løslatelse av gislene. Forbudet gjelder uavhengig av om gislene er sivile eller militære.

Snikmord eller attentat

- 10.45 Snikmord eller attentat er drap, ofte utført i hemmelighet og ved svikaktig opptreden, på personer som ikke er lovlige mål, gjerne av politiske eller religiøse årsaker. Slike drap er forbudt. Det er heller ikke tillatt å sette opp en belønning for drap på slike personer. Snikmord og attentat må imidlertid ikke forveksles med rettede angrep på nærmere bestemte medlemmer av motpartens væpnede styrker, for eksempel en av deres militære sjefer. Så lenge personene angripes på grunn av deres militære funksjon og status som lovlige mål, vil det ikke være snakk om ulovlig attentat eller snikmord, selv om angrepet rettes mot en navngitt person.

²³ TP I art. 51 (2), TP II art. 13 (2).

²⁴ GK I–IV fellesart. 3(1)(b), GK IV art. 34, TP I art. 75(2)(c), TP II art. 4(2)(c).

Nådesbevisning og overgivelse

- 10.46 Det er forbudt å gi ordre om at det ikke skal være overlevende, å true en motstander med dette eller føre kamper på slikt grunnlag.²⁵ Man er forpliktet til å vise motstanderen nåde når vedkommende tydelig gir uttrykk for vilje til å overgi seg. Dette innebærer at man avstår fra videre angrep.

For generelle regler rundt overgivelse, se punkt 7.36–7.37. Regler for overgivelse i luftoperasjoner er behandlet i punkt 12.58–12.60 og sjøoperasjoner i punkt 11.62.

Spionasje og informasjonsinnhenting

- 10.47 En spion er en som fordekt eller under falske påskudd samler inn eller forsøker å samle inn informasjon på territorium kontrollert av motparten. Hensikten med innsamlingen må være å gi informasjonen videre til den part spionen opptrer på vegne av. Spionasje vil normalt dreie seg om informasjonsinnhenting på vegne av egne militære styrker eller etterretningstjeneste, men det kan også være etterretningsinnhenting på vegne av sivile myndigheter.

Informasjonsinnhenting i (egen) uniform er ikke spionasje. Soldat fra Brigade Nords 2. bataljon på den multinasjonale NATO-øvelsen Saber Strike 16 i Latvia. Foto: Ole-Sverre Haugli / Forsvaret.

²⁵ Landkriksreglementet art. 23(d), TP I art. 40, TP II art. 4(1).

- 10.48 Militære styrker vil anses å operere fordekt dersom de eksempelvis benytter sivile klær eller motstanderens uniform. Med falske påskudd menes at man utgir seg for å være noe annet enn det man er. Det kan for eksempel være å late som om man er journalist, hjelpearbeider eller liknende. Av dette følger det at soldater som innhenter informasjon bak motpartens linjer, ikke kan tas for spionasje så lenge de benytter uniform tilhørende egne styrker. Personell som er involvert i rekognosering og etterretningsinnhenting bak motpartens linjer, har krav på krigsfangestatus selv om de skjuler seg ved bruk av kamuflasje, så lenge de opptrer i egne styrkers uniform.
- 10.49 Spionasje er ikke et brudd på krigens folkerett, men en spion har ikke krav på den beskyttelse krigens folkerett gir. En person som blir tatt til fange av motparten mens vedkommende bedriver spionasje, har ikke krav på krigsfangestatus, men skal behandles som spion.²⁶ Vedkommende har derfor ikke immunitet mot straff for lovlige krigshandlinger, slik lovlig stridende har. Spionasje er straffbart i de fleste staters nasjonale lovgivning, og personer som blir dømt for slik aktivitet, blir normalt ilagt meget strenge straffer. Som enhver annen som faller i motpartens hender, har en som blir tatt for spionasje, likevel krav på human behandling og en rettfærdig rettergang.²⁷
- 10.50 Medlemmer av de væpnede styrker til en part i konflikten, bosatt på et territorium okkupert av motparten, som på vegne av den part de tilhører samler eller forsøker å samle opplysninger av militær verdi innenfor det okkuperte territoriet, skal ikke anses for å utføre spionasje med mindre de forsettlig opptrer fordekt eller under falske påskudd ved at de for eksempel later som om de er journalister, hjelpearbeidere eller liknende. For disse tilfellene er det ikke et krav om at man opptrer i uniform.²⁸ Selv om regelen det her henvises til er av nyere dato, kan slik aktivitet eksemplifiseres ved aktivitet under den tyske okkupasjonen av Norge under andre verdenskrig. Medlemmer av organiserte motstandsbevegelser, for eksempel MILORG, kunne ut fra nåtidens regler lovlig samle inn og viderebringe informasjon av militær verdi om den tyske okkupasjonsmakten i sivil så lenge dette ikke ble gjennomført på en fordekt måte eller under falske påskudd. De skulle i slike tilfeller ikke bli ansett for å utføre spionasje, og derfor få status som krigsfanger hvis de ble tatt til fange.

²⁶ TP I art. 46.

²⁷ TP I art. 75.

²⁸ TP I art. 46(3).

11 Maritime operasjoner

Introduksjon

- 11.1 Dette kapittelet behandler reglene som gjelder spesielt for maritime operasjoner under væpnet konflikt, og må leses sammen med resten av manualen. Reglene i dette kapittelet gjelder i stor grad uavhengig av hvor de maritime operasjonene foregår, så fremt det er utenfor nøytrale staters sjøterritorium.
- 11.2 Norske styrker skal sørge for at operasjoner i så liten grad som mulig påvirker sivile handelsfartøy, enten disse tilhører motparten eller er nøytrale, med mindre oppdraget er å håndtere blokade eller liknende tiltak som direkte retter seg mot sivil skipstrafikk. På det åpne hav er enhver forpliktet til å ta tilbørlig hensyn til andre som utøver det åpne havs friheter. Begrensninger med hensyn til operasjonsområde og tiltak overfor sivil skipstrafikk må beskrives nærmere i engasjementsreglene for den aktuelle operasjon.

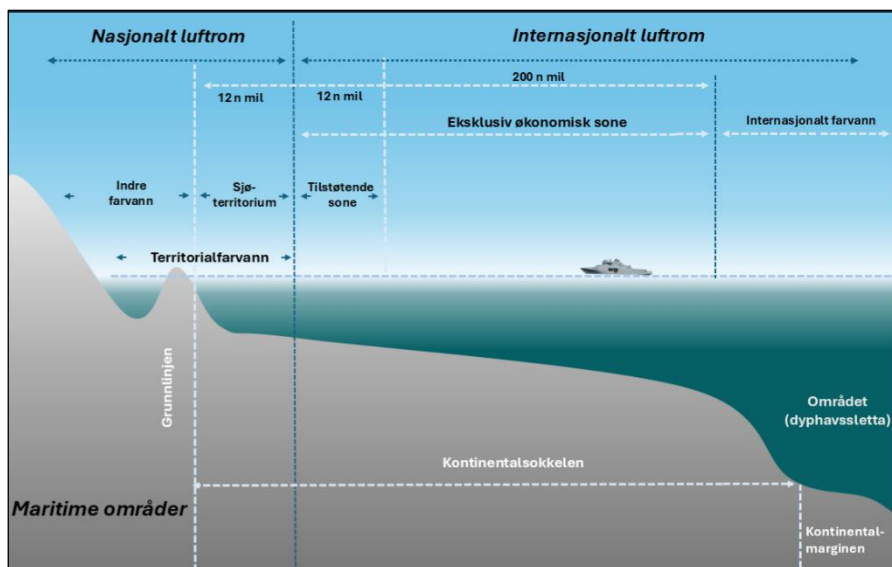
Ulike typer norske krigsfartøy: Stridsbåten KNM Oddane ved siden av fregatten KNM Roald Amundsen under øvelse Cold Response 2022. Foto: Alexander Undrum Fathi / Forsvaret.

Definisjoner

- 11.3 I denne delen er det redegjort for spesielle ord og uttrykk som brukes i kapitlet.

Geografiske inndelinger

- 11.4 *Grunnlinjer.* Grunnlinjer er rette linjer trukket mellom punkter på de ytterste nes og skjær som stikker opp over havet ved lavvann (fjære sjø). Rett linje betyr den korteste linjen mellom to punkt.¹
- 11.5 *Indre farvann.* Indre farvann er det farvannet som ligger innenfor en stats grunnlinjer.²
- 11.6 *Sjøterritoriet.* Sjøterritoriet omfatter havområdet fra grunnlinjen og strekker seg maksimalt ut til 12 nautiske mil fra nærmeste punkt på grunnlinjen.³
- 11.7 *Territorialfarvann.* Territorialfarvannet består av sjøterritoriet og de indre farvann.⁴ Her har staten i utgangspunktet samme jurisdiksjon som på øvrige deler av territoriet.

¹ Forskrift om grunnlinjene for sjøterritoriet rundt Fastlands-Norge av 14. juni 2002, Forskrift om grunnlinjene for sjøterritoriet rundt Svalbard av 1. juni 2001, Forskrift om grunnlinjen for sjøterritoriet ved Bouvetøya av 25. februar 2005.

² Lov om Norges territorialfarvann og tilstøtende sone (territorialfarvannsloven) av 27. juni 2003 nr. 57 § 3, FNs havrettskonvensjon av 10. desember 1982 (HRK) del II.

³ Territorialfarvannsloven § 2, se også HRK del II.

⁴ Territorialfarvannsloven § 1, HRK del II.

- 11.8 *Tilstøtende sone.* Tilstøtende sone støter opp mot sjøterritoriet og har en yttergrense som ligger i en avstand av 24 nautiske mil fra nærmeste punkt på grunnlinjen.⁵ Dersom kyststaten har valgt å opprette en tilstøtende sone, kan kyststater her utøve den kontroll som er nødvendig for å hindre og eventuelt straffe brudd på lover og forskrifter om toll, skatt, innvandring eller helse. Norge har kun opprettet tilstøtende sone utenfor Fastlands-Norge.
- 11.9 *Økonomisk sone, 200-milssoner.* Kyststater har rett til å opprette 200 mils havsoner som ligger utenfor og støter opp til sjøterritoriet. Slike soner måles fra grunnlinjene. Norge har opprettet Norges økonomiske sone ved Fastlands-Norge (NØS), fiskevernsonen ved Svalbard og fiskerisonen ved Jan Mayen.⁶ Disse sonene utgjør ikke en del av territoriet som er underlagt statens suverenitet, men kyststaten har suverene rettigheter over naturressursene både på havbunnen og i havområdene og med hensyn til annen virksomhet med sikte på økonomisk utnyttelse og utforskning av sonen. Dette innebærer at kyststaten har suveren rett til å utnytte, bevare og forvalte for eksempel olje-, gass- og fiskeressurser. I forbindelse med maritime operasjoner i væpnet konflikt kan økonomisk sone for alle praktiske formål betraktes som åpent hav med de begrensninger som følger av at man plikter å ta tilbørlig hensyn til kyststatens suverene rettigheter i sonen.
- 11.10 *Arkipelstater og arkipelagiske farvann.* Arkipelstater er øygruppestater som på visse vilkår kan utvide sin suverenitet til å omfatte havområder som ligger mellom øyene, det vil si farvann som ligger innenfor arkipelagiske grunnlinjer trukket mellom øyenes ytterpunkter. Indonesia er et eksempel på en arkipelstat. Arkipelagiske skipsleder er spesielt utpekte skipsleder gjennom arkipelstaters farvann.⁷
- 11.11 *Internasjonale streder.* Internasjonale streder brukes som betegnelse på streder som er benyttet i internasjonal skipsfart mellom en del av det åpne hav eller en eksklusiv økonomisk sone og en annen del av det åpne hav eller en eksklusiv økonomisk sone.⁸

⁵ Territorialfarvannsloven § 4, HRK del II.

⁶ Lov om Norges økonomiske sone (økonomiske soneloven) § 1, forskrift av 17. desember 1976 om iverksettelse av Norges økonomiske sone, forskrift av 3. juni 1977 om fiskevernsonen ved Svalbard, Forskrift av 23. mai 1980 om opprettelse av fiskerisonen ved Jan Mayen, HRK del V.

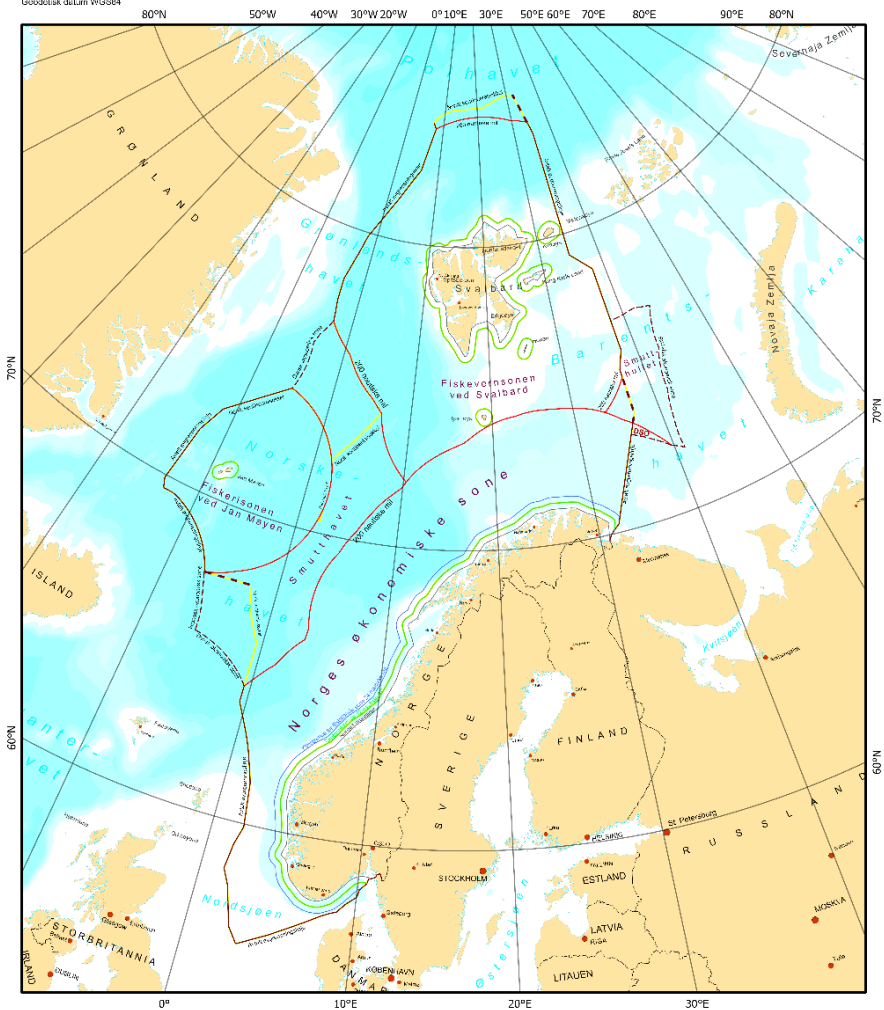
⁷ HRK del IV.

⁸ HRK art. 37.

Lambert kjelgprojeksjon,
standardparalleller lik 59°42' og 75°00'
Goodrich datum WGS84

NORSKE HAVOMRÅDER

Tegnforklaring

1 nautisk mil (1 nm) = 1852 meter

- 200 nautiske mil
- Avtalt avgrensningslinje
- - - Avtalt avgrensningslinje utover 200 nm
- Norges grunnlinje
- Territorialgrense 12 nautiske mil
- Grense for andre lands økonomiske soner
- Yttergrense for tilstøtende sone 24 nautiske mil
- Norges kontinentalsokkel

Det særskilte området (DSO) område hvor Den Russiske Federasjon etter artikkel av 15.06.2010 kan utøve alle suverene rettigheter og all økonomisk utvinning som Norge ellers ville hatt rett til å utøve etter folkeretten.

Kart produsert av
Avdeling for
Geografisk
Etterretning (AGE),
Laget Februar 2025
Kilde: Kartverket,
februar 2025

UGRADERT

Norges maritime grenser. Kilde: Forsvarets militærgeografiske tjeneste

- 11.12 *Det åpne hav*. Det åpne hav består av alle havområder som ikke er omfattet av noen stats eksklusive økonomiske sone, sjøterritorium eller indre farvann eller en arkipelstats arkipelagiske farvann.⁹ Merk at «det åpne hav» i praksis ikke brukes helt konsekvent. I noen tilfeller brukes det for å angi alle områder utenfor kyststatenes territorialfarvann, det vil si hvor det blant annet gjelder frihet til skipsfart og overflygning.
- 11.13 *Nøytrale farvann*. Nøytrale farvann består av territorialfarvannet, og eventuelt de arkipelagiske farvann, som tilhører en nøytral stat.¹⁰ Nøytrale stater er de stater som ikke er part i den aktuelle væpnede konflikt.

Fartøy

- 11.14 *Krigsfartøy*. Krigsfartøy er fartøy som tilhører eller disponeres av en stats væpnede styrker og er merket med den aktuelle statens ytre kjennetegn for krigsfartøy. Hvis fartøyet har fartøysnummer og fører det norske orlogsflagget, er disse kravene oppfylt for norske fartøy. Det er i tillegg krav om at fartøyet står under kommando av en offiser, og har en besetning under alminnelig militær disiplin.¹¹ Krigsfartøy trenger ikke være bevæpnet. Dersom sivile fartøy konverteres til krigsfartøy, vil disse også falle inn under denne kategorien.¹² Orlogsfartøy brukes gjerne som betegnelse på krigsfartøy. Krigsfartøy må skilles fra andre statlige fartøy, det vil si sivile statsfartøy. Det er kun krigsfartøy som lovlig kan gjennomføre militære angrep og andre krigshandlinger, slik som håndheving av blokade, visitasjon, ransaking og oppbringelse. Dersom andre fartøy skal benyttes, må disse gjøres om til krigsfartøy gjennom registrering og merking. Krigsfartøy har krav på statsimmunitet overfor nøytrale stater.¹³
- 11.15 *Sivile statsfartøy*. Statsfartøy er andre fartøy som eies eller opereres av staten. Stats-fartøy som kun blir brukt i statlig ikke-kommersiell virksomhet, for eksempel toll, politi og militære støttefartøy, har krav på statsimmunitet på lik linje med krigsskip.¹⁴
- 11.16 *Støttefartøy*. Støttefartøy er fartøy med sivilt mannskap som eies eller opereres av staten og som utfører støttefunksjoner for de militære styrkene til en stat uten å være krigsfartøy, eksempelvis forsyningsskip og troppetransportskip.

⁹ HRK art. 86.

¹⁰ HRK art. 2(1), *San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea (1995)* (SRM)

¹¹ HRK art. 29.

¹² *Prosedyrer er beskrevet i overenskomst om handelsskips omdannelse til krigsskip av 18. oktober 1907.*

¹³ HRK art. 32 og 95.

¹⁴ HRK art. 32 og 96.

- 11.17 *Handelsfartøy*. Handelsfartøy er alle fartøy som ikke er krigsfartøy eller annet statsfartøy. Det inkluderer også private fartøy av ikke-kommersiell karakter, for eksempel lystbåter. Dersom et handelsfartøy er bevæpnet, vil dette ikke endre skipets status som handelsfartøy, med mindre fartøyet utgjør et lovlig mål (se punkt 8.4 flg.). Fiendtlige handelsfartøy er de som tilhører, er registrert eller seiler under fiendestatsens flagg. Nøytrale handelsfartøy er de som tilhører, er registrert eller seiler under nøytrale staters flagg.
- 11.18 *Ubemannede maritime systemer* er selvdrevne eller fjernstyrte farkoster, tilhørende eller disponert av en stats væpnede styrker, som normalt er tiltenkt brukt mer enn bare en gang. Dersom de skal brukes til angrep eller andre oppgaver tilknyttet krigføringen slik som visitasjon av fartøy, må de opereres av statens væpnede styrker, merkes med den aktuelle statens ytre kjennetegn for krigsfartøy, og kontrolleres eller utplasseres av personer som er underlagt kommando- og disiplinærmyndighet. Ubemannede maritime systemer har samme navigasjonsrettigheter som krigsskip. All bruk av ubemannede maritime systemer skal skje i henhold til reglene for maritim krigføring presentert i dette kapittelet.

Andre relevante definisjoner

- 11.19 *Transittgjennomfart*. Med transittgjennomfart menes navigasjon utelukkende i den hensikt å gjennomføre uavbrutt og rask transitt gjennom et internasjonalt strede mellom en del av det åpne hav eller en økonomisk sone og en annen del av det åpne hav eller en økonomisk sone.¹⁵ Ved transittgjennomfart skal fartøyer avstå fra enhver trussel eller bruk av makt mot stredestatens suverenitet og territoriale integritet. De skal ellers avstå fra enhver annen virksomhet enn den som er forbundet med deres normale form for rask og uavbrutt transitt, med mindre det er nødvendig på grunn av *force majeure* eller havsnød eller for å yte assistanse til personer, skip eller luftfartøy som er i fare eller nød.¹⁶ *Force majeure* betyr ekstraordinære eller uforutsette hendelser utenfor fartøyetts kontroll, for eksempel at skipet blir sjøudyktig som følge av en hendelse man umulig kunne forutse.
- 11.20 *Uskyldig gjennomfart*. Med uskyldig gjennomfart menes seilas gjennom sjøterritoriet enten i transitt eller på vei til eller fra en stats indre farvann eller havner. Gjennomfarten skal skje uavbrutt og raskt. Stans eller ankring på sjøterritoriet under gjennomfart er bare tillatt når dette er ledd i normal seilas eller er nødvendig på grunn av *force majeure* eller havsnød. Det samme er

¹⁵ HRK art. 38.

¹⁶ HRK art. 39

tillatt for å kunne yte assistanse til personer, skip eller luftfartøy som er i fare eller nød. Gjennomfart er uskyldig så lenge den ikke er til skade for kyststatens fred, orden eller sikkerhet. Retten til uskyldig gjennomfart gjelder i utgangspunktet også for krigsskip, men noen stater, blant annet Sverige, krever forhåndsvarsel om krigsskip som vil utøve denne retten. Det er ikke anledning til å sende opp eller ta ned luftfartøy på krigsskip som seiler i andre staters territorialfarvann. Enhver øvelse eller trening med våpen av enhver art er også forbudt, med mindre kyststaten gir tillatelse til det.¹⁷ Undervannsbåter som skal benytte seg av denne retten, må gå i overflatestilling og vise sitt flagg.¹⁸ I væpnet konflikt vil denne retten kun være aktuell for krigsskip mens de seiler i nøytrale farvann.

KNM «Utvær» i overflatestilling. Foto: Thomas Haraldsen/Forsvaret.

- 11.21 *Eksaminasjon.* Eksaminasjon er en form for inspeksjon av fartøy som innebærer at fartøyet kontaktes og blir bedt om å oppgi informasjon.
- 11.22 *Visitasjon.* Visitasjon innebærer ombordstigning og kontroll av eierskap, mannskap, last og destinasjon på grunnlag av fartøyets papirer.
- 11.23 *Ransaking.* Ransaking innebærer fysisk kontroll av fartøyet, mannskapet og lasten.

¹⁷ HRK art. 18 og 19.

¹⁸ HRK art. 20.

- 11.24 *Oppbringelse*. Oppbringelse betyr at et fartøy beordres og eskorteres til å seile til en bestemt havn, normalt for ransaking, beslag eller liknende. Normalt vil oppbringelse gjennomføres ved at egne styrker tar kommandoen over skipet og setter om bord et prisemannskap.
- 11.25 *Prise*. Prise er et fartøy som er tatt kontroll over ved oppbringelse.
- 11.26 *Kontrabande*. Kontrabande er last på nøytrale handelsskip som skal til et territorium under motpartens kontroll, og som er egnet for bruk i den pågående væpnede konflikten. Typiske eksempler på kontrabande er våpen og annet militært materiell. De krigførende partene må på forhånd ha kunngjort en liste over hvilke varer som anses som kontrabande. Listen må være spesifisert og kan ikke inneholde religiøse gjenstander, sanitetsutstyr, mat og andre viktige forsyninger til sivilbefolkningen, objekter som er beregnet på krigsfanger eller andre objekter som etter avtale er fritatt for beslaglegging.¹⁹ Dersom det er overveiende sannsynlig at slike forsyninger som normalt ikke skal utgjøre kontrabande vil komme de væpnede styrker til gode direkte eller indirekte, kan de likevel stoppes. I slike tilfeller bør det av humanitære hensyn vurderes om rene sanitetsforsyninger uansett skal tillates.

Nøytralitet og nøytrale farvann

- 11.27 Retten til uskyldig gjennomfart gjennom andre staters sjøterritorium og arkipelagiske skipsleder opprettholdes også i tilfelle av væpnet konflikt. Retten kan midlertidig oppheves dersom opphevelsen er av avgjørende betydning for å trygge kyststatens eller arkipelagstatens sikkerhet.²⁰ Også retten til transittgjennomfart gjennom nøytrale internasjonale streder fortsetter å eksistere under væpnet konflikt. Retten til transittgjennomfart i internasjonale streder kan ikke oppheves.²¹
- 11.28 Retten til gjennomfart gjennom andre staters sjøterritorium forutsetter at gjennomfarten er uskyldig, se punkt 11.20. Det er derfor forbudt for de stridende parter å gjennomføre fiendtlige handlinger innenfor nøytrale farvann.²² Det er også forbudt å bruke nøytrale farvann som tilfluktsområde.²³
- 11.29 Vilkår for gjennomfart gjennom internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder er behandlet i punkt 11.34–11.36 nedenfor.

¹⁹ GK II art. 38, GK IV art. 23, SRM art. 147–150.

²⁰ HRK art. 25(3) og 52(2).

²¹ HRK art. 44, SRM art. 23 og 28.

²² Overenskomst om nøytrale makters rettigheter og plikter i tilfelle sjøkrig (Haag XIII), Haag, 18. oktober 1907 art. 1 og 2, SRM art. 15.

²³ SRM art. 17.

EKSEMPEL 1: EPISODEN MED «ALTMARK» – KRENKING AV NORSK NØYTRALITET UNDER ANDRE VERDENSKRIG

«Altmark» var et tysk tank- og forsyningskip som blant annet fungerte som fangeskip for det tyske panserskipet «Admiral Graf Spee». 16. februar 1940 ble «Altmark», med 300 britiske fanger om bord, tvunget inn i Jøssingfjorden og bordet av britiske marinestyrker. Norge var på dette tidspunkt nøytralt.

Bakgrunnen for hendelsen var at «Altmark» den 14. februar 1940 hadde klart å ta seg frem til norskekysten på høyde med Trondheim, uten å ha blitt observert av britene. «Altmark» kom under riktig navn og med tysk rikstjenesteflagg heist. «Altmark» ble møtt av en norsk torpedobåt på høyde med Kristiansund. Der gikk en norsk fenrik om bord i skipet, men undersøkte ikke fartøyet under dekk. En ny overfladisk visitasjon ble utført ved Ålesund, og også i Sognesjøen. Under alle tre visitasjonene tiet den tyske kapteinen om at man hadde engelske fanger om bord.

Da sjøfartsdistriktets etterretningsoffiser hadde funnet frem opplysninger om hvilken rolle «Altmark» var mistenkt for å ha, ble skipet stoppet igjen, denne gang utenfor Bergen. Man ba da om å få inspisere alle rom i skipet. Dette ble avslått under henvisning til at «Altmark» var et tysk statsskip. Saken ble behandlet på høyeste hold, hvor man feilaktig gikk ut fra at skipet var blitt gjennom søkt. Det ble derfor besluttet at skipet fikk fortsette langs kysten med norsk eskorte.

Britene hadde åpenbart bedre informasjon rundt fangetransporten, og det hele kulminerte med at den britiske destroyeren «Cossack» trosset den norske eskorten, gikk inn i norsk territorialfarvann og befridde fangene i Jøssingfjorden. Britene hevdet at Norge hadde vist manglende evne til å opprettholde sin nøytralitet ved å la fangetransporten gå gjennom sitt farvann.

Både Tysklands transport av fanger gjennom norsk sjøterritorium og Storbritannias aksjon mot «Altmark» er eksempler på krenking av nøytralitet. Begge deler er ansett som fiendtlige handlinger. Samtidig hadde britene en rett til å gjennomføre aksjonen for å frigi egne styrker, spesielt hvis de antok at Norge visste om fangene, men likevel lot «Altmark» seile i norsk nøytralt farvann. Norge viste manglende evne (og muligens vilje) til å håndheve sin nøytralitet. Når en nøytral stat ikke har evne og/eller vilje til å håndheve sin nøytralitet, oppstår det en selvforsvarsrett som britene i dette tilfellet benyttet som grunnlag for å gripe inn mot «Altmark».

Hendelsen satte det nøytrale Norge i en diplomatisk klemme mellom de krigførende landene Tyskland og Storbritannia, og hendelsen er ofte blitt presentert som en medvirkende årsak til at Tyskland besluttet å invadere Norge i april 1940.

11.30 Fiendtlige handlinger er et videre begrep enn krigshandlinger, og betyr i denne sammenheng for eksempel:²⁴

- angrep mot eller tilfangetaking av personer eller objekter som er lokalisert i eller på nøytralt farvann
- legging av miner
- visitasjon, ransaking, omdirigering eller arrestasjon
- bruk av nøytralt farvann som en base for militære aksjoner. Dette inkluderer angrep på eller tilfangetaking av personer og angrep på eller beslaglegging av objekter som befinner seg utenfor nøytralt farvann
- rapportering av de stridenes bevegelser til en av partene i konflikten

11.31 Nøytrale stater har mulighet til å begrense krigførende parters rett til gjennomfart. De kan sette vilkår for, begrense eller forby, innseiling i eller passering gjennom sine nøytrale havområder. Bestemmelsen kan også gjøres gjeldende overfor sivile fartøy dersom det anses nødvendig av sikkerhetshensyn. Tiltakene skal iverksettes på en ikke-diskriminerende måte, det vil si uten å skille mellom hvilken krigførende stat fartøyene tilhører.²⁵

11.32 En nøytral stat kan tillate følgende aktiviteter i sine nøytrale farvann uten å miste sin status som nøytral:²⁶

- la krigsskip tilhørende de stridende parter passere i uskyldig gjennomfart gjennom sitt territorialfarvann eller arkipelagiske farvann, eventuelt med lostjeneste fra den nøytrale staten²⁷
- etterforsyning av mat, vann og drivstoff til krigsskip slik at det kan nå havn innenfor eget territorium²⁸
- reparasjoner på krigsskip som den nøytrale staten anser som nødvendige for å gjøre fartøy sjødyktige. Slike reparasjoner skal ikke gjenopprette eller øke fartøyenes kampkraft.²⁹

11.33 Dersom en krigførende part overtrer reglene for bruk av nøytrale farvann, er den nøytrale staten forpliktet til å iverksette nødvendige tiltak for å få slutt på overtredelsen. Om den nøytrale staten ikke får slutt på den ulovlige bruken, kan motparten, det vil si den andre krigførende parten, varsle den nøytrale staten om at den vil iverksette tiltak hvis overtredelsene ikke blir stoppet. Hvis overtredelsen i nøytrale farvann utgjør en alvorlig og umiddelbar trussel mot sikkerheten til den krigførende motpart, kan denne, i fravær av andre praktiske og tilgjengelige alternativer, bruke så mye makt som er nødvendig og propor-

²⁴ SRM art. 16.

²⁵ HRK art. 25, Haag XIII art. 9, SRM art. 19.

²⁶ SRM art. 20 og 21

²⁷ Haag XIII art. 10.

²⁸ Haag XIII art. 19.

²⁹ Haag XIII art. 17.

sjonal for å respondere på trusselen.³⁰ Dersom trusselen er stor, vil dette, som siste utvei, kunne innebære senking av skipet. Før eventuell senking bør maktbruken varsles for å gi motpartens skip mulighet til å fjerne seg. Det vil være en plikt å hjelpe alle skipbrudne, selv om de er blitt skipbrudne pga. senkingen.

Internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder

- 11.34 I tillegg til retten til uskyldig gjennomfart gjennom andre staters sjøterritorium, er retten til gjennomfart gjennom internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder eller farvann særskilt regulert (se definisjoner i punkt 11.10 – 11.11). Dette gjør det mulig å seile gjennom (eller fly over) andre staters sjøterritorium i streder som knytter sammen en del av det åpne hav eller en eksklusiv økonomisk sone og en annen del av det åpne hav eller en eksklusiv økonomisk sone, og mellom øyer som utgjør en arkipelstat. Krigsskip som tilhører de krigførende parter, har samme rett til transittgjennomfart og gjennomfart gjennom slike områder som sivile skip og nøytrale krigsskip.³¹ I motsetning til kravene til uskyldig gjennomfart, er det her ingen krav til at undervannsbåter opererer i oppdykket posisjon. Nøytrale staters krigsskip har rett til gjennomfart gjennom internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder selv om disse ligger til de krigførende stater. I slike tilfeller bør den nøytrale staten varsle den krigførende staten om den planlagte gjennomfarten.³²
- 11.35 Nøytrale stater skal ikke oppheve, hindre eller på annen måte vanskeliggjøre retten til transittgjennomfart eller retten til gjennomfart gjennom arkipelagiske skipsleder eller internasjonale streder.³³ Stater som grenser til eller har internasjonalt strede på sitt sjøterritorium, har plikt til å tillate uskyldig gjennomfart og transittgjennomfart også av krigsfartøy tilhørende de krigførende parter. Nøytraliteten til en stat som grenser til et internasjonalt strede, blir ikke krenket av transittgjennomfart eller uskyldig gjennomfart utført av krigsskip tilhørende de krigførende parter.³⁴ Tilsvarende vil nøytraliteten til en arkipelagstat ikke bli krenket av gjennomfart av krigsskip tilhørende de krigførende parter.³⁵
- 11.36 For at gjennomfarten gjennom internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder eller farvann skal være tillatt, må gjennomfarten utføres uten opphold. I tillegg må det avstås fra enhver trussel eller bruk av makt mot de nøytrale stredestatenes suverenitet, territoriale integritet eller politiske uavhengighet, og

³⁰ SRM art. 22.

³¹ HRK art. 38 og 53, SRM art. 23 og 28.

³² SRM art. 26.

³³ HRK art. 42(2), SRM art. 29 og 33.

³⁴ Haag XIII art. 10, SRM art. 24.

³⁵ Haag XIII art. 10, SRM art. 25.

ellers avstås fra enhver fiendtlig handling.³⁶ Til tross for disse begrensningene er det tillatt å gjennomføre defensive tiltak, dersom dette er nødvendig av sikkerhets-hensyn. Slike tiltak kan være å la fly lette og lande på fartøy, og å bruke akustisk og elektronisk overvåking. Dette unntaket gir imidlertid ikke mulighet for å gjennomføre offensive operasjoner mot fiendtlige styrker og heller ikke for å bruke nøytrale farvann som en tilfluktshavn eller utgangspunkt for operasjoner.³⁷ Nødvergeretten er imidlertid i behold også i slike tilfeller.

Målvalg i maritime operasjoner

- 11.37 Ved gjennomføring av fiendtligheter til sjøs er krigsfartøy i utgangspunktet bundet av de generelle prinsipper i krigens folkerett om distinksjon, proporsjonalitet, militær nødvendighet og humanitet. I tillegg kommer reglene som er presentert i andre kapitler i manualen, spesielt reglene om gjennomføring av angrep (kapittel 2), krigføringsmidler (kapittel 9), hvem og hva som er lovlige mål (kapittel 3 og 8), og beskyttede personer og objekter (kapittel 4 og 8), også til anvendelse for maritime operasjoner.
- 11.38 All maktbruk må være militært nødvendig. I tillegg må angrep være rettet mot lovlige mål, og alle praktiske forholdsregler skal tas for å unngå eller minske utilsiktet skade på sivile personer og objekter. Selv om reglene stort sett er de samme, kan anvendelsen av dem by på andre utfordringer i maritime operasjoner enn for eksempel i landoperasjoner. I tillegg er det noen områder hvor krigføringsreglene for maritime operasjoner tradisjonelt og fortsatt er ulike de mer generelle landkriksreglene. Dette gjelder spesielt at det ikke er

KNM «Glimt» avfyrrer norsk sjømålsmissil. Foto: Sjøforsvaret/Kongsberg/Forsvaret

³⁶ HRK art. 39, SRM art. 30.

³⁷ Haag XIII art. 1, 2 og 5, SRM art. 30.

krav til å skille mellom fartøy og mannskap ved angrep på fartøy som er lovlige mål, uavhengig av om det for eksempel er sivile eller sårede om bord. I tillegg kommer reglene om siviles direkte deltakelse i fiendtligheter ikke til anvendelse i operasjoner som ikke involverer land (se punkt 11.39).³⁸

Angrep på motpartens krigsfartøy

- 11.39 Fiendtlige krigsfartøy er lovlige militære mål og kan angripes, med unntak av blant annet hospitalskip (se nedenfor i punkt 11.44). Fiendtlige krigsfartøy kan angripes når de oppdages, uten forvarsel og uten hensyn til sikkerheten for mannskapet om bord på det fiendtlige krigsfartøyet. Det er fartøyet som er målet, og det er ikke tradisjon for å skille mannskaper fra fartøyet ved vurderingen av om fartøyet kan angripes, slik det gjøres for eksempel i land-operasjoner. Reglene for maritim krigføring er blant de eldste innen krigens folkerett og mange av de sedvanerettslige reglene for maritim krigføring gjelder fremdeles. Dette innebærer eksempelvis at statusen til personene ombord i krigsfartøyet, inkludert om de er stridende eller sivile, ikke er relevant for vurderingen av lovligheten av å angripe krigsfartøyet. Se også punkt 11.40, 11.46 og 11.65 - 11.67.

Kriterier for angrep på fiendtlige handelsfartøy

- 11.40 Handelsfartøy som seiler under en fiendestats flagg, er i utgangspunktet sivile, og ikke lovlige militære mål. Denne beskyttelsen forutsetter at handelsfartøyene ikke benyttes til aktiviteter som er knyttet til fiendtlighetene. Dersom sivile handelsfartøy fyller kriteriene for å være lovlige militære mål, slik dette er beskrevet i punkt 8.4 flg., mister de også beskyttelsen som sivile.³⁹ På lik linje med krigsfartøy, skilles det ikke mellom fartøy og mannskap ved angrep på fiendtlige handelsfartøy, da det er fartøyet som er målet for angrepet og ikke personene ombord. Det betyr blant annet at statusen for sivile om bord ikke er relevant for vurderingen av lovligheten av å angripe fartøyet (se punkt 11.39)..
- 11.41 Følgende er eksempler på aktiviteter som kan føre til at et fiendtlig handelsfartøy mister sin beskyttelse og utgjør et lovlig mål:⁴⁰
- Handelsfartøyet brukes til å utføre fiendtlige handlinger på vegne av motparten, for eksempel minelegging, minesveiping, kutte undersjøiske kabler og rør, utføre visitasjon, ransaking eller angrep på fartøy.
 - Handelsfartøyet opptrer som hjelpefartøy for motpartens væpnede styrker, for eksempel frakter soldater eller utfører reparasjoner og vedlikehold på krigsfartøy.

³⁸ TP I art. 49(3).

³⁹ SRM art. 59.

⁴⁰ SRM art. 60.

- Handelsfartøyet er integrert i eller assisterer motpartens etterretningsinnhenting, for eksempel utfører rekognosering, tidlig varsling og overvåkning, eller utfører kommando-, kontroll- eller kommunikasjonsoppdrag.
- Handelsfartøyet seiler i konvoi under beskyttelse av fiendtlige krigsfartøy eller fiendtlige luftfartøy. Grunnen til at handelsfartøyet da er å anse som et lovlig mål, er at det ved å seile under beskyttelse av fiendtlige krigsfartøy åpenbart viser at det vil gjøres aktiv motstand mot visitasjon, ransaking eller oppbringelse.⁴¹
- Handelsfartøyet adlyder ikke ordre om å stoppe eller motsetter seg aktivt visitasjon, ransaking eller oppbringelse. Grunnen til at handelsfartøyet da er å anse som et lovlig mål, er at det er umulig å kontrollere om fartøyet frakter kontrabande, deltar i fiendtlighetene eller liknende.
- Handelsfartøyet er oppsatt med våpen av et slikt omfang at de vil kunne utføre skade på krigsfartøy. Eksempler på slike våpen er sjømålsmissiler, mens lette individuelle våpen til bruk i selvforsvar for eksempel mot pirater, og rene defensive systemer slik som «chaff» og «flares», normalt vil være tillatt.
- Handelsfartøyet bidrar på annen måte effektivt til militære operasjoner hos motparten.

Kriterier for når man kan angripe nøytrale handelsfartøy

11.42 Handelsfartøy som seiler under flagg tilhørende nøytrale stater, kan bare angripes i følgende tilfeller:⁴²

- Det er rimelig grunn til å tro at handelsfartøyet frakter kontrabande eller bryter en blokad, og det har nektet å stoppe etter tidligere tydelig varsel eller det tydelig motsetter seg visitasjon, ransaking eller oppbringelse. Grunnen til at handelsfartøyet da er å anse som et lovlig mål, er at det er umulig å kontrollere om fartøyet frakter kontrabande, deltar i fiendtlighetene eller liknende.
- Handelsfartøyet utfører fiendtlige handlinger på vegne av motparten.
- Handelsfartøyet opptrer som støttefartøy for motpartens væpnede styrker.
- Handelsfartøyet er inkorporert i eller assisterer motpartens etterretningsinnhenting.
- Handelsfartøyet seiler i konvoi med beskyttelse av motpartens krigsskip eller motpartens luftfartøy. Grunnen til at handelsfartøyet da er å anse som et lovlig mål er at det ved å seile under beskyttelse av fiendtlige krigs fartøy åpenbart viser at det vil gjøres aktiv motstand mot visitasjon, ransaking eller oppbringelse.

⁴¹ Protokoll om regler vedrørende undervannsbåters opptreden overfor handelsfartøyer i krigstid av 6. november 1936 (Londonprotokollen), regel nr. 2.

⁴² SRM art. 67 og Londonprotokollen regel nr. 2.

- Handelsfartøyet bidrar på annen måte som utgjør et effektivt til motpartens militære operasjoner, for eksempel ved å frakte militært materiell, og det ikke er praktisk mulig for de angripende styrker å plassere passasjerer og mannskap på sikkert sted før angrepet. I slike tilfeller skal fartøyet varsles om konsekvensene av virksomheten slik at de eventuelt kan endre kurs, losse eller ta andre forholdsregler.

11.43 Det faktum at et nøytralt handelsfartøy er bevæpnet, er ikke nok til å definere det som et lovlig mål. Dette må ses i lys av blant annet bevæpning av handelsskip til selvforsvar mot pirater og liknende trusler.

Fartøy tilhørende motparten som er unntatt fra angrep

11.44 Følgende klasser av fartøy tilhørende motparten er det ikke tillatt å angripe, selv om de er en del av de væpnede styrker:⁴³

- hospitalskip (se nærmere om disse i punkt 6.47–6.49)
- mindre fartøy som brukes til kystredningsoperasjoner for å redde personell (ikke berge fartøy) og andre sanitetstransporter (slike fartøy skal da være hvitmalt og merket med det røde kors)
- fartøy som er innvilget fritt leide etter avtale mellom de stridende parter, inkludert:
 - fartøy på humanitære oppdrag, for eksempel fartøy som frakter forsyninger som er uunnværlige for sivilbefolkningen, og fartøyer som er engasjert i hjelpe-/redningsoperasjoner;
 - fartøy som transporterer kulturverdier
- kartellfartøyer, for eksempel fartøy involvert i transport av krigsfanger
- passasjerfartøy som utelukkende frakter sivile passasjerer
- fartøy som befatter seg med religiøse, ikke-militære vitenskapelige eller filantropiske oppdrag. Fartøy som samler informasjon som har en sannsynlig militær bruk, er ikke beskyttet
- små kystfiskefartøyer og småbåter involvert i den lokale handel langs kysten
- fartøy som er konstruert for eller utelukkende blir brukt til å respondere på forurensningshendelser i sjø- og kystsonen
- fartøy som har overgitt seg
- livbåter

11.45 De sivile fartøyene som er listet opp i punkt 11.44, er unntatt fra angrep så lenge de oppfyller følgende kriterier:

- de blir brukt i sin normale rolle
- de underkaster seg identifisering og visitasjon når det kreves
- de forhindrer ikke med vilje forflytning av stridende

⁴³ SRM art. 47.

- de etterkommer ordre om å stoppe eller flytte seg når det blir krevd
- de tar ikke direkte del i fiendtlighetene

Maritime operasjoner mot mål på land

- 11.46 Det er som nevnt over, vedrørende angrep på fiendtlige fartøy, noen unntak fra de generelle reglene knyttet til angrep når det utføres fra fartøy på sjø- eller luftmål. Ved angrep på mål på land eller andre operasjoner som påvirker sivilbefolkningen, sivile enkeltpersoner, eller sivile objekter på land, gjelder derimot reglene fullt ut. Dette inkluderer for eksempel plikten til å skille mellom sivile personer og lovlige mål, og plikten til å ta alle praktisk mulig forholdsregler for å redusere risikoen for tap av sivile liv og skade på sivile objekter ved angrep på lovlige mål.

Krigføringmetoder i maritime operasjoner

I denne delen gjennomgås krigføringmetoder som er spesielle for maritime operasjoner. I tillegg vil de generelle reglene for metoder (kapittel 10) og krigføringsmidler (våpen) (kapittel 9) også gjelde for denne type operasjoner.

Blokade

- 11.47 Blokada er en krigføringmetode som går ut på å blokkere tilgangen til motpartens kystlinje, eller deler av denne, med det formål å hindre både utpassering og innpassering av skip eller luftfartøy, uansett tilhørighet. En blokada kan håndheves ved bruk av en kombinasjon av ulike militære midler og metoder, for eksempel ved bruk av både krigsskip og fly.
- 11.48 Etableringen av en blokada er underlagt fire vilkår som alle må være oppfylt for at blokaden skal være lovlig etter krigens folkerett:
- Blokaden må erklæres og varsles til alle krigførende og nøytrale stater, eksempelvis gjennom diplomatiske kanaler og såkalt «Notice to Mariners» (NOTMAR). Det må gis informasjon om når blokaden begynner å gjelde, hvor lenge den skal gjelde, hvilket geografisk område den dekker, og hvilken frist nøytrale fartøy har til å forlate den blokkerte kysten.⁴⁴
 - Blokaden må være effektiv. Hvorvidt en blokada anses å være effektiv, er et spørsmål om fakta på stedet, inkludert om den blokkerende styrken er i stand til å håndheve blokaden ved å forhindre ut-/inn- passering av skip eller luftfartøy.⁴⁵
 - Blokaden skal ikke hindre tilgang til nøytrale kystlinjer eller havner.⁴⁶

⁴⁴ SRM art. 93 og 94.

⁴⁵ SRM art. 95

⁴⁶ SRM art. 99.

- Blokaden må gjennomføres på en upartisk måte mot fartøy fra alle stater.⁴⁷

11.49 Etablering av en bloкаде er forbudt hvis

- den har som eneste formål å utsulte sivilbefolkningen eller nekte den tilgang til forsyninger som er nødvendige for å overleve, for eksempel medisiner og matforsyninger; eller
- skaden på sivilbefolkningen er, eller kan forventes å bli, uforholdsmessig stor i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordel ved blokaden.⁴⁸ Denne vurderingen av en blokades forholdsmessighet må foretas av det operasjonelle hovedkvarteret som leder operasjonen.

11.50 Handelsfartøy som mistenkes for å bryte en bloкаде, kan oppbringes. Handelsfartøy som etter forutgående varsel klart motsetter seg oppbringelse og bryter blokaden, kan angripes. Denne regel gjelder uavhengig av om handelsfartøyet seiler under fiendtlig eller nøytralt flagg.

11.51 Dersom sivilbefolkningen på det blokkerte territoriet ikke har nok livsnødvendige varer som mat, medisiner og klær, må den parten som gjennomfører blokaden enten sørge for dette selv eller gi fritt leide for slike forsyninger. Den blokkerende parten har i slike tilfeller rett til å sette krav til dem som skal gjennomføre transporten av forsyninger. Blant annet kan den blokkerende parten kreve at det gjennomføres visitasjon og ransaking av transportene. Det kan også settes som en betingelse at fordelingen av forsyningene overvåkes av en beskyttermakt eller en upartisk humanitær organisasjon, for eksempel ICRC. Den blokkerte parten kan innføre tilsvarende kontroll av transport av medisinske forsyninger til bruk for syke og sårede hos motpartens væpnede styrker.⁴⁹

Opprettelse av maritime eksklusjonssoner

11.52 Bloкаде må skilles fra en maritim eksklusjonssone («Maritime exclusion zone», MEZ).⁵⁰ Mens en bloкаде er en slags innbilt linje eller «vegg» foran en havn eller en kystlinje, som ikke skal krysses verken ut eller inn, er en eksklusjons-sone et tredimensjonalt område eller en «boks» hvor skipstrafikk og/eller fly nektes adgang. Dette området kan godt være ute på åpent hav og trenger ikke være i tilknytning til en kystlinje. For mer informasjon om anvendelse av eksklusjonssone på luftfart, se punkt 12.23–12.25.

⁴⁷ SRM art. 100.

⁴⁸ SRM art. 102.

⁴⁹ SRM art. 103 og 104. TP I art. 49(3), 54(1) og 70.

⁵⁰ SRM art. 105–108.

- 11.53 Maritime eksklusjonssoners etableres gjerne for å begrense det geografiske området for maritime operasjoner, eller for å holde nøytrale fartøy på avstand fra sjøområder hvor det pågår kamphandlinger. Maritime eksklusjonssoners er lovlige dersom de opprettes for å varsle nøytrale fartøy og fly slik at de kan holde seg unna farlige områder og dermed redusere risikoen for å bli eksponert for farene ved krigshandlinger. I tillegg må eksklusjonssonen ikke gå urimelig ut over den lovlige nøytrale skipstrafikk, for eksempel ved at det i praksis er blitt umulig for nøytrale skip å komme inn i nøytral havn. Det er videre en forutsetning at den parten som oppretter sonen, evner å håndheve den på en effektiv måte.
- 11.54 Etableringen av eksklusjonssoners fritar ikke den parten som oppretter sonen, fra noen av sine plikter under krigens folkerett, inkludert plikten til å avstå fra å angripe fartøy eller fly som ikke utgjør lovlige mål. Dette innebærer at et fartøy, enten dette er et maritimt fartøy, luftfartøy eller annet fartøy, som ellers er beskyttet mot angrep, ikke mister sin beskyttelse kun fordi det krysser en imaginær linje som er fastsatt av en av partene i konflikten.
- 11.55 Krigens folkerett gjelder med andre ord på lik linje inne i slike soners som utenfor. Sonene kan derfor ikke fungere som såkalte «free fire»-soners for stridende krigsfartøy, hvor alt som kommer inn i sonen angripes. Dette er spesielt viktig ved målutvelgelse, hvor kravene til visshet om at man angriper et lovlig mål er de samme innenfor som utenfor sonen. Opprettelsen av en slik sone vil imidlertid kunne gjøre noe med situasjonsforståelsen i området, så fremt det blir informert om sonen slik at den kan forutsettes å være allment kjent blant sjøfarende i området. Et fartøy som beveger seg inn i sonen og som ikke svarer på oppkall, vil kunne bli vurdert til å ha fiendtlig hensikt. Partene er likevel forpliktet til å gjøre det som er praktisk mulig for å verifisere at et fartøy er et lovlig mål. For sivile fartøy og fly vil dette i praksis gå ut på å avgjøre om de utfører fiendtlige handlinger på vegne av motparten eller på annen måte oppfyller kravene til lovlige mål som beskrevet i punkt 11.42–11.43.
- 11.56 I forbindelse med opprettelsen og håndhevelsen av en maritim eksklusjonssone skal det tas hensyn til nøytrale staters rett til å bruke det aktuelle havområdet. I tillegg skal nøytrale maritime fartøy og luftfartøy gis adgang til trygg passering gjennom sonen i følgende tilfeller:
- i tilfeller hvor sonens geografiske utstrekning vanskeliggjør fri og sikker adgang til en nøytral stats havner eller kyst på en måte som har betydning;
 - i andre tilfeller hvor normale navigasjonsruter og seilingsleder blir berørt, bortsett fra i de tilfeller militær nødvendighet ikke tillater dette.

EKSEMPEL 2: MARITIM EKSKLUSJONSSONE UNDER FALKLANDSKRIGEN

I forbindelse med Falklandskrigen (1982) etablerte Storbritannia en sone som fungerte som en maritim eksklusjonssone rundt Falklandsøyene. Sonen ble benevnt «total exclusion zone», og gjaldt både til sjøs og i luften. Den strakte seg 200 nautiske mil ut i havet målt fra et punkt midt på øyene. Den normale målemetoden for maritime soner er å måle fra grunnlinjen.

I Storbritannias erklæring om sonen het det at sonen gjaldt for alle typer fartøy og fly som opererte til støtte for den ulovlige okkupasjonen av Falklandsøyene. Det het videre at ethvert fartøy eller fly, uavhengig av om det er militært eller sivilt, som blir observert innenfor denne sonen uten gyldig tillatelse fra britiske myndigheter, ville antas å operere til støtte for okkupasjonen. De ville derfor bli betraktet som fiendtlige og kunne bli utsatt for angrep. Denne sonen ble varslet til argentinske myndigheter av britiske myndigheter via den sveitsiske ambassaden i Buenos Aires.

Reglene er klare på at man må forholde seg til de samme krav til målidentifisering innenfor som utenfor sonen, og britene er også bundet av disse reglene. For å være lovlig mål må fartøyet brukes på en slik måte at det utgjør en direkte deltakelse i fiendtligheter. Under Falklandskrigen var det mistanke om at sivile fartøy bidro med etterretningsinformasjon i form av informasjon om beliggenheten til britiske fartøy.

Det diskuteres fortsatt om britene med denne erklæringen mente å senke terskelen for identifisering av fartøy som lovlige militære mål, slik at en «total exclusion zone» derfor var noe nytt og annet enn en maritim eksklusjonssone. Lovligheten av sonen er avhengig av hvordan sonen faktisk ble håndhevet, ikke hva som ble erklært. I dette tilfelle ble den maritime sonen håndhevet i henhold til krigens folkerett, og det er derfor mindre relevant hva den ble kalt.

- 11.57 En maritim eksklusjonssone må erklæres og varsles til alle krigførende og nøytrale, stater eksempelvis gjennom diplomatiske kanaler og såkalt «Notice to Mariners» (NOTMAR). Det må spesielt gis informasjon om når sonen begynner å gjelde, hvor lenge den skal gjelde, og hvilket geografisk område den dekker.

Kontroll med den umiddelbare nærhet til maritime operasjoner

- 11.58 I tillegg til å etablere maritime eksklusjonssoner vil krigførende parter ha rett til å innføre kontrolltiltak i den umiddelbare nærhet av maritime operasjoner.⁵¹ Dette er det området hvor fiendtligheter finner sted eller de krigførende parter faktisk opererer, og hvor det vil anses som en høy trussel om det befinner seg ukjente fartøy. Hva som kan sies å være umiddelbar nærhet, vil være avhengig

⁵¹ SRM art. 108.

av situasjon, potensielle trusler, om man befinner seg på det åpne hav eller i et internasjonalt strede. Det er derfor ikke mulig å generelt angi hva som vil utgjøre den umiddelbare nærhet. Retten til å innføre kontrolltiltak i den umiddelbare nærhet av maritime operasjoner er utviklet gjennom statspraksis ut fra staters behov for å ha kontroll over fartøy som trafikkerer rundt operasjonen.

- 11.59 Retten til slik kontroll gjelder fartøy og fly tilhørende stridende parter og nøytrale stater i umiddelbar nærhet av operasjonsområdet. Kontrolltiltak vil ofte innføres for å minske faren for at nøytrale fartøy eller motpartens sivile fartøy blir gjenstand for utilsiktet følgeskade, eller for egen styrkebeskyttelse. I disse tilfellene kan det for eksempel etableres såkalte «varselsoner» for å holde andre fartøy på en viss avstand, eller man kan kontrollere eller forby adgang til området.
- 11.60 De tiltak som iverksettes må ikke hindre nøytrale fartøy tilgang til nøytrale farvann eller til internasjonale streder, med mindre det finnes tilgjengelige alternativer i form av tilnærmet like anvendbare skipsleder som fortsatt er åpne.
- 11.61 Retten til å håndheve kontroll med den umiddelbare nærhet til maritime operasjoner og eventuelt etablere varselsoner, fritar ikke fra forpliktelsene under krigens folkerett. Disse tiltakene må derfor ikke forstås som noe annet enn ordninger som varsler annen skips- og lufttrafikk. Hensikten er bare å gjøre situasjonen mer oversiktlig.

Overgivelse

- 11.62 Overgivelse til sjøs skjer ved at man stryker flagget eller på annen måte klart tilkjennegir at man vil overgi seg, for eksempel at dette kommuniseres over radio.

Skipbrudne, skadde og syke personer og plikt til å yte bistand

- 11.63 Så raskt det lar seg gjøre etter kamphandlinger skal hver av de krigførende parter søke etter og redde skipbrudne, skadde og syke uavhengig av tilhørighet og nasjonalitet.⁵²
- 11.64 I den utstrekning det kan skje uten at fartøy, mannskap eller passasjerer utsettes for alvorlig fare, plikter også krigsfartøy så raskt som mulig å komme personer

⁵² GK II art. 18.

i havsnød til unnsetning i den grad dette med rimelighet kan forventes av fartøyet. Hva som med rimelighet kan forventes, må vurderes opp mot blant annet den militære situasjonen i området, operasjonssikkerhet, avstand til personell i havsnød, og eventuelle andre redningsressurser som befinner seg i området.⁵³

Særlig om sivile besetningsmedlemmer på krigsskip

- 11.65 Et krigsfartøy kan ha sivile besetningsmedlemmer. Disse vil normalt være personell i kategorien «sivile som følger de væpnede styrker» (se punkt 4.65–4.66) og vil dermed ha krav på krigsfangestatus ved tilfangetakelse.
- 11.66 Reglene om sivile personers tap av beskyttelse ved direkte deltakelse i fiendtligheter gjelder primært for angrep på mål på land eller andre operasjoner som påvirker sivilbefolkningen, sivile enkeltpersoner, eller sivile objekter på land.⁵⁴ Videre er det ved angrep på fartøy ikke tradisjon for å skille mellom mannskap og fartøyet (se punkt 11.39). Hvorvidt sivile besetningsmedlemmer utfører handlinger som utgjør direkte deltakelse i fiendtligheter er derfor mindre aktuelt mens de er på fartøyet og motstanderen ikke er i stand til å identifisere enkeltindivider. Det kan likevel medføre at de blir lovlige mål mens de er på land eller i forbindelse med landgangsoperasjoner for å ilandsette tropper og materiell. Videre kan det resultere i at de mister sin rett til krigsfangestatus ved tilfangetakelse. Sivile som deltar direkte i fiendtligheter vil heller ikke ha rett til immunitet for lovlige krigshandlinger og kan dermed straffeforfølges for eventuelle straffbare handlinger, slik som å ødelegge motpartens militære materiell eller å ta liv av motpartens stridende (se punkt 3.25).
- 11.67 Norge skal beskytte sine sivile besetningsmedlemmer mot farene ved direkte deltakelse i fiendtligheter (se punkt 5.14–5.16). Det kan ikke utelukkes at norske militære fartøy vil utøve makt mot mål på land. Funksjoner om bord på norske militære fartøyer som innebærer direkte deltakelse i fiendtligheter skal derfor alltid bekles av militært personell i væpnet konflikt.

Tiltak overfor sivil skipstrafikk

- 11.68 Som en del av maritime operasjoner vil det kunne være aktuelt å gjennomføre tiltak mot sivil skipstrafikk. Slike tiltak vil ofte være nødvendige for å sikre seg mot at det fraktes kontrabande til motparten. Tiltakene som beskrives i dette avsnittet, regnes som krigshandlinger og kan bare lovlig utføres av krigsskip og kun når terskelen for væpnet konflikt er nådd. De vil kunne innebære større eller

⁵³ HRK art. 98.

⁵⁴ TP I art. 49(3).

mindre grad av maktbruk, men vil ligge under terskelen for det som defineres som angrep.

Visitasjon og ransaking av handelsfartøy

- 11.69 Krigsfartøy har rett til å gjennomføre visitasjon og ransaking av handelsfartøy utenfor nøytralt farvann dersom det er rimelig grunn til å tro at de kan oppbringes.⁵⁵ Formålet med visitasjonen og ransakingen er å fastslå handelsfartøyenes tilhørighet, det vil si om de er fiendtlige eller nøytrale, hva slags frakt de har med, hva slags mannskap som er om bord, og ellers tilveiebringe opplysninger som kan belyse fartøyenes forhold til den væpnede konflikten. Et nøytralt handelsfartøy kan som alternativ til visitasjon og ransaking, la seg omdirigere til annen havn.⁵⁶
- 11.70 Retten til visitasjon, ransaking og eventuell oppbringelse av handelsfartøy er begrunnet i at en krigførende part ellers ville hatt mulighet til å sette bort transport av krigsmateriell og andre militære forsyninger til sivile handelsfartøy og på den måten unnsnippe kontroll. Dersom det er eller blir klart at fartøyet tilhører motparten, kan det oppbringes og beslaglegges i henhold til reglene i punkt 11.85 flg. Dersom fartøyet er nøytralt, er det egne regler for når slike fartøy kan oppbringes, se punkt 11.90 flg.
- 11.71 Fiendtlig privat eiendom til sjøs er ikke beskyttet mot visitasjon, ransaking og eventuell oppbringelse. Både fartøy og last kan konfiskeres av motparten. Lasten på nøytrale handelsfartøy kan derimot kun konfiskeres dersom den er kontrabande. Det er imidlertid omstridt om nøytrale fartøy også kan konfiskeres i slike tilfeller. Fartøyet må i alle tilfeller kunne konfiskeres om det i seg selv er å anse som kontrabande, for eksempel at det er sannsynliggjort at det vil bli omgjort til støttefartøy for en av partene eller til krigsfartøy, eller dersom mer enn halvparten av lasten utgjør kontrabande.

Fastleggelse av om et fartøy er fiendtlig

- 11.72 Et fartøys nasjonale tilhørighet kan være vanskelig å fastslå ettersom skipsfarten er internasjonal og fordi det i løpet av kort tid er mulig å endre flaggstat, også mens fartøyet er til sjøs.
- 11.73 Handelsfartøy som seiler under fiendtlig stats flagg, kan regnes for å være fiendtlig. Det vil si at man kan behandle dette fartøyet som fiendtlig inntil man eventuelt får indikasjoner på at det er nøytralt.⁵⁷ Fiendtlig betyr i denne sammenheng kun at fartøyet har tilhørighet til en stat som er motpart i en

⁵⁵ SRM art. 118

⁵⁶ SRM art. 121.

⁵⁷ SRM art. 112.

Kystjegerkommandoen gjennomfører bording og visitasjon sammen med politiet på fartøyene KNM Måløy og HDSM Hvidbjørnen under den årlige øvelsen FLOTEx 23. Foto: Magnus Horne / Forsvaret.

væpnet konflikt, og ikke at fartøyet er et lovlig mål eller at det deltar i fiendtlighetene.

- 11.74 Handelsfartøy som seiler under nøytral stats flagg, antas å være nøytralt med mindre det er holdepunkter for at det likevel tilhører motparten.⁵⁸ Dersom man har indikasjon på at fartøyet, til tross for at det tilhører en nøytral stat, opptrer til støtte for motparten, vil det kunne bli lovlig mål. Det kan for eksempel være at man har indikasjoner på at fartøyet overfører informasjon til motparten om krigsfartøyers posisjoner.
- 11.75 Dersom det er mistanke om at et fartøy som seiler under nøytralt flagg er fiendtlig, kan fartøyet visiteres og eventuelt ransakes. Hvis det etter dette fortsatt er rimelig grunn til mistanke om at fartøyet er fiendtlig, kan det oppbringes som prise og fremstilles for prisedomstol til avgjørelse av spørsmålet om hvorvidt det kan konfiskeres.⁵⁹ Dersom det er behov for en slik avgjørelse, vil norske myndigheter involveres gjennom FOH.

⁵⁸ SRM art. 113.

⁵⁹ SRM art. 114.

Unntak fra regelen om visitasjon og ransaking av nøytrale handelsfartøy

- 11.76 Et nøytralt handelsfartøy er fritatt for visitasjon og ransaking dersom samtlige av følgende kriterier er oppfylt:
- Det har en nøytral havn som destinasjon; og
 - seiler i konvoi som er eskortert av et nøytralt krigsfartøy av samme nasjonalitet eller av en annen nøytral nasjonalitet i henhold til avtale med flaggstaten til handelsfartøyet; og
 - flaggstaten til det nøytrale krigsfartøyet garanterer at vedkommende nøytrale handelsfartøy ikke frakter kontrabande eller på annen måte er engasjert i aktiviteter som er uforenlige med nøytral status; og
 - fartøysjefen på det nøytrale krigsfartøyet gir på oppfordring all nødvendig informasjon som man ellers ville fått ved å visitere og ransake handelsfartøyet.⁶⁰

Prosedyrer for visitasjon og ransaking av handelsfartøy

- 11.77 Generelt skal retten til visitasjon og ransaking utøves taktfullt og hensynsfullt, men nødvendige tiltak for styrkebeskyttelse og nødvendig bruk av makt er tillatt.
- 11.78 Før man kaller et fartøy til visitasjon og ransaking, skal krigsfartøyet som gjennomfører visitasjonen eller ransakingen, ha flagget heist. Oppkallingen kan skje ved hjelp av radio, avfiring av varselskudd, bruk av internasjonalt flaggsignal eller annen anerkjent måte. Hvis det oppkalte fartøyet er nøytralt, er det forpliktet til å stoppe, legge bi og vise nasjonalitetsflagg. Hvis det oppkalte fartøyet er fiendtlig, har det rett til å motsette seg visitasjon og ransaking ved bruk av makt, men dersom det velger å ignorere oppkallingen, vil det påta seg risiko for skade.
- 11.79 Hvis det oppkalte fartøyet flykter, kan det forfølges, og det kan brukes nødvendig makt for å få stanset det.
- 11.80 Når et oppkalt fartøy har lagt bi, skal en båt eller et helikopter med minst én offiser sendes for å gjennomføre visitasjon og ransaking. Eventuell bevæpning av offiserer og mannskap som skal foreta selve visitasjonen og ransakingen, besluttet av fartøysjef. Hvis det anses som uansvarlig eller umulig å gjennomføre visitasjon og ransaking av et nøytralt handelsfartøy til sjøs, kan fartøyet omdirigeres og eventuelt eskorteres til nærmeste sted hvor visitasjon og ransaking kan finne sted.

⁶⁰ SRM art. 121.

11.81 Bordingsoffiseren bør først kontrollere fartøyets papirer for å fastslå dets nasjonalitet, utreisehavn og ankomsthavn, type last og type mannskap, og annen vesentlig informasjon. Dokumenter man normalt skal finne om bord og derved kan kreve fremlagt, er følgende:

- registreringsdokumenter;
- mannskapsliste;
- passasjerliste;
- logg;
- eventuelle fraktbrev;
- faktura for eller fortegnelser over last; og
- hvis aktuelt; en konsulær eller liknende erklæring som bekrefter at lasten ikke er kontrabande.

KATEGORIER AV BORDING

«Unopposed boarding»: Bordingslaget tillates å komme om bord og mannskapet er samarbeidsvillig. For eksempel kan mannskapet hjelpe til ved en eventuell inspeksjon, og fartøyet vil tilrettelegge for bording ved hjelp av losleider. Som hovedregel må både samtykke fra flaggstat og fartøyets kaptein foreligge før bording kan gjennomføres.

«Non-cooperative boarding»: Bording der det ikke foreligger samtykke fra flaggstat eller kaptein. Mannskapet utøver gjerne passiv motstand for å vanskeliggjøre, forsinke eller hindre bording, typisk ved å ikke svare på VHF eller ikke plassere ut losleider. Det betyr at bordingslaget må ha engasjementsregler som tillater maktbruk blant annet for styrkebeskyttelse. De er gjerne forsterket med særlig trent personell.

«Opposed boarding»: Bording der fartøyet søker aktivt å hindre bordingslaget å få tilgang til fartøyet. Det forventes derfor at bordingslaget må bruke makt for å ta seg om bord, og det er risiko for bruk av våpen på begge sider. I tillegg til fokus på styrkebeskyttelse må fartøyet gjøres trygt for bordingslaget. Dette kan for eksempel gjøres ved å sikre fartøyet og mannskapet. Ofte vil bordingsoperasjonen gjennomføres av spesialstyrker eller spesialstyrker vil borde først for å sikre fartøyet før resten av bordingslaget tar seg om bord.

11.82 Selv om en dokumentinspeksjon tilsynelatende tilsier at både fartøy, mannskap, passasjerer og last er i orden, er dette ikke til hinder for at det gjennomføres avhør av mannskap og ransaking av fartøyet om det fortsatt foreligger tvil. Et eksempel på en situasjon hvor det fortsatt kan foreligge tvil, er om man har troverdig etterretningsinformasjon om at fartøyet frakter kontrabande.

11.83 Dersom operasjonell sikkerhet ikke tilsier noe annet, skal bordingsoffiseren føre inn opplysninger om visitasjon og eventuell ransaking i loggboken til det

inspiserte fartøyet, inkludert dato og tidspunkt for hendelsen. Informasjonen som skrives inn i loggboken, skal bekreftes av bordingsoffiseren ved signatur og grad. Verken navn på eget fartøy eller navn og grad på militær sjef på fartøyet behøver å opplyses.

OPPSUMMERING AV FASENE I EN BORDINGSOPERASJON

1. Transittfase
2. Bordingsfase
3. Kontroll av dokumenter
4. Undersøkelsesfase
5. Avgang og rapport

Oppbringelse av fiendtlige fartøy og last

- 11.84 Som en hovedregel kan ethvert fiendtlig fartøy oppbringes utenfor nøytrale farvann. Det er ikke nødvendig å gjennomføre visitasjon og ransaking i forkant. Ved oppbringelse av fiendtlige fartøy kan gods ombord beslaglegges.⁶¹
- 11.85 Oppbringelsen foretas ved at man tar kommandoen over fartøyet og setter om bord et prisemannskap. Fartøyet vil deretter normalt føres til en havn for å beslaglegges, eventuelt etter behandling i prisedomstol.⁶² Omdirigering til annen destinasjon kan foretas som et alternativ til oppbringelse.
- 11.86 Dersom militære hensyn tilsier at et fartøy ikke kan tas til havn som prise, er det tillatt å destruere et fiendtlig handelsfartøy som er oppbrakt. Militære hensyn kan for eksempel være at det oppbringende krigsfartøyet ikke har mulighet til å forlate området på grunn av den militære situasjonen. I slike tilfeller må det sørges for mannskapets og passasjerenes sikkerhet, og at fartøyets dokumenter blir tatt vare på. Fartøyets redningsbåter og flåter kan ikke regnes som et sikkert sted for mannskap og eventuelle passasjerer, med mindre værforholdene, nærhet til land eller tilstedeværelsen av et annet fartøy som kan ta dem om bord, tilsier dette.⁶³ Hvis det er praktisk mulig, skal også mannskapets og passasjerenes personlige effekter berges.⁶⁴ Ødeleggelse av passasjerskip som kun fører sivile passasjerer er ikke tillatt.⁶⁵

⁶¹ SRM art. 135.

⁶² Lov om prisereglar og prisedomstolar av 2. mai 1947 nr. 1.

⁶³ Londonprotokollen regel nr. 2.

⁶⁴ SRM art. 139.

⁶⁵ SRM art. 140.

**EKSEMPEL 3: DESTRUKSJON AV FIENDTLIG HANDELSFARTØY:
SENKINGEN AV D/S JERN I NORDSJØEN, 28. SEPTEMBER 1939**

En snau måned etter utbruddet av andre verdenskrig ble det nesten 60 år gamle D/S Jern på 852 bruttotonn, ført av kaptein Gabrielsen, stoppet av den tyske undervannsbåten U 32, under kommando av kapteinløytnant Büchel. Jern var på reise fra Oplø i Nord-Trøndelag til River Thames i England med våt tremasse. Den tyske ubåtkapteinen erklærte lasten for kontrabande og ga mannskapet 15 minutter til å forlate skipet. I første omgang ble besetningen beordret om bord i den tyske ubåten. Derfra måtte fem mann følge med tyskerne tilbake til Jern for å plassere sprengladninger på skipet siden Büchel hadde besluttet at det skulle senkes. Kl. 15.37 gikk Jern til bunns rundt 85 nautiske mil vest av Jærens rev. Den tyske ubåten tok mannskapet fra Jern med innover mot land og overførte så folkene til den svenske lastebåten Caledonia. Senere ble mannskapet satt om bord i torpedobåten Lyn som brakte folkene inn til Kristiansand.

11.87 Følgende fartøy skal ikke oppbringes:⁶⁶

- hospitalskip (se nærmere om disse i punkt 6.47–6.49)
- andre sanitetsfartøy, så lenge de trengs av de sårede, syke og skipbrudne ombord på disse
- mindre fartøy som brukes til kystredningsoperasjoner
- fartøy som er innvilget fritt leide etter avtale mellom de stridende parter, herunder:
 - fartøy på humanitære oppdrag, inkludert fartøy som frakter forsyninger som er uunnværlige for sivilbefolkningen, og fartøyer som er engasjert i redningsoperasjoner
 - fartøy som transporterer kulturgjenstander som nyter særskilt beskyttelse (se definisjon av kulturminner i punkt 8.27)
- kartellfartøyer, for eksempel fartøy involvert i transport av krigsfanger
- små kystfiskefartøy og småbåter involvert i den lokale handel langs kysten
- fartøy som er konstruert for eller utelukkende blir brukt til å respondere på forurensning i det marine miljø, så lenge de faktisk utfører slike aktiviteter
- fartøy som befatter seg med religiøse, ikke-militære vitenskapelige eller filantropiske oppdrag. Fartøy som samler informasjon som har en sannsynlig militær bruk, er derimot ikke unntatt.

⁶⁶ SRM art. 136.

11.88 Fartøyene som er listet opp ovenfor, er kun unntatt fra oppbringelse hvis de oppfyller følgende kriterier:⁶⁷

- de blir brukt i sin normale rolle
- de underkaster seg identifisering og visitasjon når det kreves
- de forhindrer ikke med vilje forflytning av stridende, og
- de etterkommer ordre om å stoppe eller flytte seg når det blir krevd

Oppbringelse av nøytralt fartøy og last

11.89 Nøytralt handelsfartøy kan oppbringes utenfor nøytralt farvann dersom det deltar aktivt i aktiviteter som gjør det til et lovlig mål, eller hvis det etter visitasjon og ransaking eller på annen måte er etablert at det:

- frakter kontrabande
- transporterer personer som tilhører motpartens væpnede styrker
- opererer under motpartens kontroll, ordre, charter eller annen styring
- ikke kan fremvise tilfredsstillende dokumentasjon (se punkt 11.82)
- opptrer i strid med bestemmelser fastlagt av en krigførende i umiddelbar nærhet av maritime operasjoner, eller
- gjør seg skyldig i blokadebrudd eller forsøk på dette.⁶⁸

11.90 Last som befinner seg om bord på nøytralt handelsfartøy, kan bare beslaglegges dersom det er kontrabande.

11.91 Ødeleggelse av nøytrale handelsfartøy skal så langt som mulig unngås, og kan kun skje dersom det er klart at det ikke er mulig å ta fartøyet til havn, omdirigere det eller løslate det. Ved destruksjon av et nøytralt handelsfartøy som er oppbrakt, må det tas de samme sikkerhetshensyn som ved destruksjon av et tilsvarende fiendtlig handelsfartøy, se punkt 11.86. Spesielt må det tas hensyn til sikkerheten til mannskap og passasjerer.

⁶⁷ SRM art. 137.

⁶⁸ SRM art. 146.

12 Luftoperasjoner

Introduksjon

- 12.1 Dette kapittelet behandler det som er spesielt for luftoperasjoner under væpnet konflikt, og må leses sammen med resten av manualen.

Luftterritoriet og operasjonsområder

- 12.2 Folkeretten tillater en stats militære luftfartøy å operere fritt i statens eget nasjonale luftrom, og i internasjonalt luftrom. Stater står fritt til å regulere luftfart i eget nasjonalt luftrom, og i Norge er det flere restriksjoner på luftfart som må respekteres både av norske og utenlandske luftfartøy.
- 12.3 *Nasjonalt luftrom* er luftrommet over statens landterritorium og territorialfarvann. Det er ingen universell grense i folkeretten for hvor langt (høyt) staters luftrom kan strekke seg. Utstrekning vil i vesentlig grad avhenge av staters krav, som kan variere ut fra praktiske og regulatoriske behov. Norske myndigheter har ikke fastsatt noen yttergrense i nasjonal lovgivning.

F-35 over norsk landskap. Foto: Morten Hanche / Forsvaret.

- 12.4 *Internasjonalt luftrom* er luftrommet over havområder som ikke er territorialfarvann, det vil si over internasjonale farvann og kyststaters eksklusive økonomiske soner. Dette er som regel 12 nautiske mil fra kysten.
- 12.5 For å fly inn i *andre staters luftrom* kreves samtykke fra den aktuelle staten, som i praksis kan gis i form av avtale ved en diplomatisk klarering med den aktuelle staten. Det må i tillegg avklares i hvilken grad de aktuelle statenes nasjonale restriksjoner på bruk av luftrommet skal overholdes. Videre vil det kreves en forhåndsgodkjennelse i form av en «Prior Permission Required» (PPR) for å kunne lande med ett luftfartøy i de aktuelle stater. En PPR vil liste de forskjellige krav som følger ved bruk av angjeldende landingsplasser.
- 12.6 Det *ytre rom* skal ikke underlegges nasjonal jurisdiksjon. Hvor dette området starter er ikke klart, men det inkluderer områdene som ligger utenfor jordatmosfæren, herunder himmellegemene. Militær bruk av det ytre rom omfatter blant annet satellitter benyttet til etterretning, rekognosering og overvåkning (ISR), navigasjon (GNSS) og kommunikasjon (SATCOM), samt interkontinentale ballistiske missiler med bane som kan gå så høyt de kommer ut i det ytre rom. I tillegg har stater utviklet våpensystemer for å kunne forsvare satellitter eller andre rom-installasjoner, eksempelvis med kinetiske anti-satellittvåpen (ASAT) eller ved bruk av elektroniske krigsføringsmidler slik som jamming og spoofing, og slike systemer vil kunne plasseres i det ytre rom. Grensene for bruk av det ytre rom er ikke avklart i folkeretten, og er tema for mye diskusjon, men de grunn-leggende prinsippene etter krigens folkerett vil også gjelde her. Romtraktaten av 1967 inneholder imidlertid restriksjoner for statenes bruk av det ytre rom, inkludert himmellegemer.¹
- 12.7 I motsetning til sjøfartøy har ikke militære luftfartøy rett til såkalt *uskyldig gjennomfart* over andre staters territorium (se punkt 11.20 for definisjon av uskyldig gjennomfart). Det er likevel tillatt å fly over internasjonale streder som binder sammen to internasjonale farvann eller eksklusive økonomiske soner, selv om det er overlappende sjøterritorier og derfor nasjonalt luftrom.² Tilsvarende er det også tillatt å fly over arkipelagiske farvann (se punkt 11.10), så fremt det gjøres over anerkjente sjøleder.³ Dette kalles *transittgjennomfart* og skal gjennomføres uten forsinkelser og uten å true med eller bruke væpnet makt. Luftfartøyet må settes i normal modus, det vil si den innstilling som er vanlig for overflyvning for det enkelte militære luftfartøy («normal mode»)⁴.

¹ Traktat om prinsippene for statenes virksomhet ved utforskning og bruk av det ytre verdensrom, innbefattet månen og andre himmellegemer (Romtraktaten) 1967.

² Havrettskonvensjonen (HRK) art. 38

³ HRK art. 53

⁴ HRK art. 39

For militære luftfartøy vil dette være overflyvning i henhold til godkjent flyveplan. Dette kravet utelukker ikke at militære luftfartøy kan fly i formasjon.

- 12.8 Dersom et luftfartøy har behov for å *nødlande*, på grunn av *force majeure* eller andre nødssituasjoner, skal stater gjøre det som er praktisk mulig for å til rette/legge for at luftfartøyet kan lande på deres territorium⁵. Eksempler på slik tilrettelegging er å svare på nødmeldinger og bistå med å finne en egnet landingsplass. Det er viktig å være klar over at ikke alle land anerkjenner denne nødlandingsretten for statlige og/eller militære luftfartøy. Dersom et luftfartøy gjennomfører en nødlanding i fremmed stat, uten at det foreligger en godkjenning (eksempelvis PPR), vil den stat hvor nødlandingen gjennomføres kunne kreve å inspisere luftfartøyet med besetning (og evt. last). Besetningen vil ikke kunne motsette seg dette kravet, men vil kunne velge å ta av igjen, dersom det er mulig. Se også punkt 12.16.
- 12.9 I en *internasjonal væpnet konflikt* vil det være normalt at militære luftfartøy tilhørende en part i konflikten blir flydd over fiendtlig territorium eller territorium okkupert av motparten. Denne flyvningen vil ikke kreve noen form for tillatelse eller godkjenning, men luftfartøyet vil da være et lovlig mål. *Sanitets-luftfartøyer* må derimot søke om tillatelse til å fly inn i områder som er kontrollert av motparten. Det vil medføre at motparten blir kjent med sanitets-luftfartøyet ankomst og det vil sikre beskyttelsen av sanitetsluftfartøyet. Sanitetsluftfartøy er nærmere behandlet i punkt 6.39–6.46.
- 12.10 *Krigshandlinger* kan bare finne sted i de krigførende parter luftterritorium og i internasjonalt luftrom.

Kategorier av luftfartøy

- 12.11 Luftfartøy kan være bemannet eller ubemannet, bevæpnet eller ubevæpnet, tyngre eller lettere enn luft, og med eller uten maskin. Det kan være både «fixed wing» (fly) og «rotary wings» (helikopter), uavhengig av funksjon og størrelse.
- 12.12 I Norge opereres det med tre kategorier luftfart; sivil luftfart, militær luftfart, og annen statslufttrafikk med offentligrettslig formål.⁶ *Statlige luftfartøy* er de som eies eller benyttes av staten til ikke-kommersielle (offentligrettslige) formål. I tillegg til militære luftfartøy, inkluderer dette for eksempel luftfartøy som benyttes av politi og tollvesen. Militære fartøy defineres nærmere i punkt

⁵ *Convention on International Civil Aviation* 7. des. 1944 (*Chicago-konvensjonen*) art. 25.

⁶ *Lov om luftfart (luftfartsloven)* LOV-1993-06-11 nr. 101

12.14. *Sivile luftfartøy* er alle som ikke er statlige. Fartøyets nasjonalitet avgjøres av hvilket land flyet er registrert i.

- 12.13 Under væpnet konflikt skilles det som kjent mellom militære og sivile objekter. Det innebærer at både sivile luftfartøy og statlige luftfartøy som ikke er militære, anses som «sivile» objekter som i utgangspunktet skal beskyttes mot direkte angrep. Dersom sivile luftfartøy brukes til militære formål (se punkt 12.14), vil disse luftfartøyene bli lovlige mål. Samtidig er det viktig å presisere at terskelen for å anse sivile luftfartøy som lovlige mål skal være høy, på grunn av den risikoen sivile luftfartøy utsettes for under væpnet konflikt og de store sivile tapene som potensielt må forventes dersom vurderingen er feil (se punkt 12.63).
- 12.14 *Militære luftfartøy* er generelt definert som luftfartøy som brukes av statens væpnede styrker og er under militær kommando.⁷ Luftfartøyet må merkes slik at både nasjonalitet og militær status kommer tydelig frem. Flere land, blant andre Norge og Storbritannia, bruker et militært merke (rondell) som er unikt for det landet, og på den måten fungerer som nasjonalitetsmerke.⁸ Det er kun militære luftfartøy som har rett til å gjennomføre militære angrep og andre krigs-handlinger. Dersom sivile luftfartøy skal benyttes, må disse gjøres om til militære luftfartøy gjennom registrering og merking.
- 12.15 Militære luftfartøy skal være kontrollert eller bemannet, av en personell som er underlagt et militært disiplinærsystem. Dersom fartøyet er ubemannet, skal det være forhåndsprogrammert av slikt personell. Et luftfartøy regnes som norsk militært luftfartøy når det er ført inn i det militære luftfartøyregister, eller når et sivilt luftfartøy midlertidig brukes til militær luftfart.⁹ I slike tilfeller må fartøyet merkes med et særskilt tilleggsmerke, og luftfartsmyndigheten må være varslet på forhånd.¹⁰ De samme reglene gjelder for den norske stats eventuelle bruk av utenlandske fartøy til militær luftfart.¹¹
- 12.16 Statlige luftfartøy er generelt immune overfor andre lands lover om bording, visitering, ransaking eller arrest («search and inspection») uten samtykke.¹² Dette gjelder i utgangspunktet også militære luftfartøy. Det betyr at dersom en norsk C-130 er på oppdrag i utlandet i fredstid, er luftfartøyet norsk jurisdiksjonsområde. Dersom det militære luftfartøyet er involvert i en væpnet konflikt, vil immuniteten derimot bortfalle overfor motparten. Som nevnt er det

⁷ SRM art. 13(j).

⁸ FOR-2015-02-13-123 § 3 (1).

⁹ Luftfartsloven § 17-2.

¹⁰ Luftfartsloven § 17-10

¹¹ Luftfartsloven § 17-11

¹² HRK art. 95

normalt behov for avtale eller forhåndsgodkjennelse for å fly inn i andre staters luftrom, med mindre partene er involvert i en internasjonal væpnet konflikt (se punkt 12.5 og 12.8). For militære luftfartøy må det i fredstid foreligge en diplomatisk klarering. Det er også krav om forhåndsgodkjennelse (PPR) for landing. Et vilkår for å få en slik klarering kan være at inspeksjon av flyet må tillates. Dette gjelder også ved nødlanding (se punkt 12.8).

Norsk F-16 fly (med nasjonalitetsmerke) klar til take-off fra Souda Air Base på Kreta under Operation Unified Protector (OUP). Foto: Torbjørn Kjosvold / Forsvaret.

Kontroll av luftrom

- 12.17 Militær nødvendighet eller hensyn til offentlig sikkerhet vil i noen tilfeller tilsi at det er et behov for å begrense eller nekte bruken av et luftrom. Dette gjøres ved å opprette soner hvor bruken av luftrommet er begrenset eller forbudt. Slike tiltak må være midlertidige og må kommuniseres via såkalt «Notice to Airmen» (NOTAM).¹³
- 12.18 I fredstid er det primært Luftfartstilsynet som har kompetanse til å stenge norsk luftrom, mens i tilfelle av væpnet konflikt vil denne kompetansen være delegert til Forsvaret. Ved akutte og uavklarte militære situasjoner er Militær

¹³ Chicago-konvensjonen vedlegg 15.

Luftfarts-myndighet (MLFM)¹⁴ gitt myndighet til å opprette restriksjons-områder i norsk luftrom også i fredstid.¹⁵

- 12.19 Opprettelsen av slike soner vil ikke påvirke statens plikter og rettigheter under krigens folkerett. For eksempel vil reglene om distinksjon, proporsjonalitet og forholdsregler fremdeles komme til anvendelse. Beskyttede fly, som sivile luftfartøy, vil ikke miste sin beskyttelse ved å fly inn i et slikt område. Slike soner kan heller ikke ha til hensikt å begrense motpartens tilgang på forsyninger. Dette kan kun gjøres ved å opprette en blokade (se punkt 12.29–12.33). Det vil likevel kunne være en tilfeldig konsekvens av en restriksjons-sone, uten at dette påvirker lovligheten av denne sonen.

Restriksjonsområder («warning zones» / «prohibited areas»)

- 12.20 Et restriksjonsområde er et område som opprettes for å advare andre om økt risiko ved å fly inn i området, enten det er i fredstid eller under væpnet konflikt. For eksempel vil det kunne opprettes en slik sone på grunn av behov for styrkebeskyttelse rundt marinefartøy på oppdrag, eller fordi en pågående militær øvelse medfører økt sikkerhetsnivå i området. Restriksjonsområder kan videre opprettes i krisesituasjoner eller av hensyn til offentlig sikkerhet. Slike soner kan opprettes over nasjonalt luftrom, og i eksepsjonelle tilfeller også over internasjonalt luftrom, men må være midlertidige, kommunisert ved hjelp av en NOTAM til andre stater og aktører som påvirkes, og restriksjonene må de være de samme for alle luftfartøy som faller innunder den definisjonen av typen flyvninger som begrenses.¹⁶
- 12.21 Restriksjonsområder opprettes for å holde lufttrafikk på avstand, og for å kommunisere at dersom luftfartøy kommer inn i området, er det økt risiko for at det benyttes væpnet makt for å forsvare det som beskyttes av restriksjonen. Dersom noen bryter forbudet eller restriksjonen, vil det normalt kun være mulig å kreve at de lander så snart som praktisk mulig på et nærmere angitt egnet sted.¹⁷ I visse situasjoner vil det, dersom gjentatte advarsler er gitt og luftfartøyet likevel fortsetter inn i restriksjonsområdet, være tillatt å benytte væpnet makt for å stoppe fartøyet.
- 12.22 Restriksjonsområder kan ikke benyttes som et krigføringsmiddel, kun som et sikkerhetstiltak. De er derfor underlagt strenge begrensninger og må som regel

¹⁴ Forskrift om militær luftfartsmyndighet FOR-2015-02-13-123 § 1(1). I dag er dette Sjef Luftforsvaret gjennom Instruks til forsvarsjefens undergitte sjefers punkt 2.11 bokstav b).

¹⁵ Luftfartsloven § 9-1a (2017).

¹⁶ Chicago-konvensjonen art. 9.

¹⁷ Chicago-konvensjonen art. 9.

autoriseres på høyt nivå, spesielt hvis det skal opprettes i fredstid eller tiltaket forventes å påvirke sivile passasjerfly.

Eksklusjonssoner («exclusion zones»)

- 12.23 I internasjonale væpnede konflikter vil militær nødvendighet kunne tilsi at det er nødvendig å begrense tilgangen til et avgrenset område i internasjonalt luftrom. Slike begrensninger vil som regel gjelde både for luftfart og for sjøfart. Både graden av begrensning, område, og tidsperiode må være proporsjonalt i forhold til den militære fordel som oppnås, og detaljene må kommuniseres til andre gjennom en NOTAM (se punkt 12.17).
- 12.24 Eksklusjonssonene må ikke hindre nøytrale lands tilgang til internasjonalt luftrom uten at det finnes alternative ruter med samme grad av sikkerhet og tilgjengelighet. Det er også et krav om å ta hensyn til nøytrale lands bruk av sine økonomiske soner og kontinentalsokler, slik at den militære fordel står i forhold til de nøytrale lands ulemper. Det er videre en forutsetning at den part som oppretter sonen, evner å håndheve den på en effektiv måte.
- 12.25 Luftfartøy som kommer inn i en eksklusjonssone, mister ingen av sine rettigheter etter krigens folkerett (se punkt 12.19), og skal identifiseres på vanlig måte for å avgjøre hvorvidt det er et lovlig mål. Fordelen med eksklusjonssoner er at flertallet av luftfartøy ikke vil ønske å fly inn i en slik sone, og det vil dermed bli enklere å identifisere og ha oversikt over de som faktisk er der.

Bruk av eksklusjonssoner er behandlet nærmere i punkt 11.51–11.56.

Flyforbudssone («no fly zone»)

- 12.26 Dersom det er behov for å begrense flytrafikken i eget eller motpartens luftrom under en væpnet konflikt, er det mulig å opprette en flyforbudssone. Flyforbudssoner kan opprettes selv om det ikke foreligger noen væpnet konflikt hvis FNs sikkerhetsråd autoriserer opprettelsen i en resolusjon. Slike soner kan ikke opprettes i internasjonalt luftrom, og gjelder kun for luftfartøy. Detaljene rundt sonen må kommuniseres til sivil luftfart som kan bli påvirket av flyforbudet. Det er ikke krav om å informere motpartens militære luftfartøy, ettersom disse vil være lovlige mål. I de fleste tilfeller kan det imidlertid være nødvendig å informere også om flyforbudssonen, for eksempel dersom hensikten med sonen er å få motpartens militære luftfartøy til å holde seg på bakken.
- 12.27 Flyforbudssoner kan håndheves ved hjelp av lovlige midler og metoder for væpnet konflikt, for eksempel ved bruk av jagerfly eller missiler, men midlene

EKSEMPEL 1: FLYFORBUDSSONE OVER LIBYA 2011

Operation Unified Protector (OUP), NATOs operasjon i Libya 2011 som Norge tok del i, fikk mandat fra Sikkerhetsrådet (resolusjon 1973 (2011)) til å etablere og håndheve en flyforbudssone over Libya. Flyforbudet gjaldt alle flyvninger, bortsett fra rent humanitære flyvninger og flyvninger som var nødvendige for å håndheve flyforbudssonen og beskytte sivile på bakken i Libya.

og metodene må være begrunnet i militær nødvendighet. I tillegg må alle nødvendige og praktiske forholdsregler være tatt for å sikre at det er et lovlig mål som angripes, og eventuelle uunngåelige sivile følgeskader må være proporsjonale. Tilstedeværelse i en flyforbudssone vil kunne anses som en indikasjon på fiendtlig hensikt (se punkt 17.25), men er ikke i seg selv en tilstrekkelig grunn til å engasjere luftfartøyet.

«Air Defence Identification Zone» (ADIZ)

- 12.28 «Air Defence Identification Zones» er soner som opprettes for å bedre nasjonal sikkerhet, som regel i luftrommet utenfor statens territorialfarvann. Luftfartøy som kommer inn i denne sonen må identifisere seg og informere om hvorfor de er der. Slik informasjon kan settes som et krav for å fly inn i nasjonalt luftrom, men kan ikke kreves av fly som kun skal gjennom sonen uten å fly inn i nasjonalt luftrom. Det er likevel mulig å bruke kampfly til å følge uidentifiserte fly gjennom sonen, for på den måten å sikre seg at de ikke endrer kurs.

Luftblokade

- 12.29 Luftblokade er en krigføringsmetode som kan benyttes i internasjonale væpnede konflikter. Hensikten er å nekte luftfartøy tilgang til visse flyplasser eller kystområder som tilhører, er okkupert av eller under kontroll av motparten, slik at motparten ikke lenger er i stand til å benytte nøytrale luftfartøy til å transportere personell eller utstyr til eller fra det blokkerte området.
- 12.30 Vilkårene for å gjennomføre en lovlig luftblokade er hentet fra reglene om sjøblokade, og er behandlet mer i detalj i kapittelet om maritime operasjoner (se punkt 11.47–11.51).
- 12.31 Hovedprinsippene er at en blokade må erklæres, og at alle stater må gi detaljert informasjon om blokaden. Dersom det er mulig, bør dette gjøres gjennom en NOTAM. Luftblokaden må være effektiv og ikke-diskriminerende, det vil si at den må stoppe alle luftfartøy, både med og uten last, og både bemannet og ubemannet, uansett hvilket land de kommer fra. For eksempel vil dette kunne innebære at et ubemannet luftfartøy blir skutt ned hvis det bryter

luftblokaden. Partene i konflikten kan likevel avtale at de vil la luftfartøy som benyttes til sanitetsformål eller som er innvilget fritt leide, fly gjennom blokaden. Luftfartøy i nød må gis tillatelse til å bryte blokaden dersom det er nødvendig.

- 12.32 En luftblokade kan håndheves både av militære luftfartøy og andre midler, inkludert krigsskip, men valg av midler og metoder må være i overensstemmelse med de øvrige reglene i krigens folkerett, og væpnet makt skal kun benyttes som siste utvei. For å være i stand til å oppfylle kravet om effektivitet, må den parten som gjennomfører blokaden ha en viss grad av luftoverlegenhet.
- 12.33 I ikke-internasjonale væpnede konflikter har staten mulighet til å kontrollere bruken av luftrommet innenfor eget territorium, men ikke utenfor eget jurisdiksjonsområde. Det er ikke noe krav om at staten har effektiv kontroll over den delen av territoriet hvor blokaden gjennomføres.

Målgvalg og metoder

- 12.34 Reglene som er presentert i resten av manualen, spesielt reglene om målvalgsprinsipper og forholdsregler (kapittel 2), krigføringsmidler (kapittel 9), hvem og hva som er lovlige mål (kapittel 3 og 8), og beskyttede personer og objekter (kapittel 4 og 8), kommer også til anvendelse for luftoperasjoner. All maktbruk må være militært nødvendig. Dette innebærer at målet må være et lovlig mål, og at det planlagte angrepet må kunne utføres uten uproporsjonale tap på sivile eller sivile objekter. Selv om reglene er de samme, kan anvendelsen av dem by på andre utfordringer i luftoperasjoner enn for eksempel i landoperasjoner.

Lovlige mål

- 12.35 De generelle reglene for hvilke mål det er lov å angripe og hvilke som er beskyttet, gjelder også for angrep fra luften (se kapittel 3, 4, 0 og 8).

Militære luftfartøy

- 12.36 Militære luftfartøy, som definert over i punkt 12.14, er lovlige mål så fremt de tilhører en part i konflikten. Slike luftfartøy kan angripes og ødelegges i internasjonalt luftrom og luftrom som tilhører en av partene i konflikten, men ikke i luftrom som tilhører nøytrale stater. Militære luftfartøy kan også tas i arrest, så fremt dette skjer utenfor nøytrale staters jurisdiksjon.¹⁸
- 12.37 Sanitetsfartøy har spesiell beskyttelse og skal ikke angripes (se punkt 6.39–6.46 om sanitetsluftfartøy). I tillegg skal eventuelle luftfartøy som partene har avtalt å gi beskyttelse, ikke være mål for angrep. Et eksempel på en slik avtale

¹⁸ SRM art. 135

kan være en enighet om å gi beskyttelse til luftfartøy som benyttes til retur av fanger.¹⁹

Fallskjermtropper og andre stridende i fallskjerm

- 12.38 Fallskjermtropper og andre stridende i fallskjerm er lovlige mål på lik linje med andre stridende, både mens de er i luften og etter at de har landet på bakken, med mindre de viser at de ønsker å overgi seg.
- 12.39 Personer som hopper ut i fallskjerm fra et luftfartøy i nød, er ikke lovlige mål, og skal gis mulighet til å overgi seg etter å ha landet på bakken.²⁰ Dersom de ikke overgir seg ved første anledning når de lander på bakken, er de derimot lovlige mål på lik linje med andre bakkestyrker, med de rettigheter og plikter det innebærer.

Sivile luftfartøy, og militære luftfartøy tilhørende en nøytral stat

- 12.40 Sivile luftfartøy, og militære luftfartøy tilhørende en nøytral stat, skal som hovedregel ikke være gjenstand for angrep. Sivile fly som brukes til militær luftfart vil likevel være et lovlig mål (se punkt 12.13).²¹ Luftfartøyene vil videre kunne miste beskyttelsen dersom de opererer til støtte for en part i

Fallskjermjegere fra hopper i fallskjerm fra et C-130H Hercules fly «Frøy» fra 335 skvadronen over Rena. Foto: Torbjørn Kjosvold / Forsvaret.

¹⁹ SRM art. 53.

²⁰ TP I art. 42.

²¹ Luftfartsloven § 17-10.

konflikten på en slik måte at det bidrar til fiendtlighetene.²² Dette kan skje ved at luftfartøyet:

- Tar del i fiendtlige handlinger til støtte for motparten, for eksempel ved å avskjære eller angripe et luftfartøy, angripe personer eller objekter på bakken og sjøen, bli brukt som et angrepsmiddel, ta del i elektronisk krigføring, eller skaffe målbekjempingsinformasjon til fiendtlige styrker.
- Legger til rette for motpartens militære operasjoner, for eksempel ved å transportere tropper, frakte militært utstyr, eller fungere som tankfly for drivstoffpåfylling i luften.
- Er en del av eller bidrar til motpartens informasjonsinnhentingssystem, for eksempel ved å drive rekognosering, tidlig varslings, overvåking eller kommando-, kontroll- og kommunikasjonsoppdrag.
- Nektet å etterkomme ordre fra militære myndigheter, for eksempel påbud knyttet til landing, inspeksjon eller arrest i tilfeller hvor det er en klar mistanke om at de frakter kontrabande, eller ved å tydelig prøve å unngå avskjæring.
- På andre måter utgjør et effektivt bidrag til motpartens militære operasjoner.

Lovlige mål på land

12.41 For mål på land, se de generelle reglene i kapittel 8 om objekter.

Lovlige mål til sjøs

12.42 For lovlige mål til sjøs, for eksempel krigsskip, og vilkår for beskyttelse av skip og båter, se kapittel 11 om maritime operasjoner.

Spesielle utfordringer knyttet til luftkrig

Forholdsregler ved angrep

12.43 De som planlegger og beordrer et angrep skal gjøre alt som er praktisk mulig for å forvisse seg om at angrepsmålene er lovlige mål, og at de planlagte målene verken er sivile personer eller sivile objekter, eller har krav på spesiell beskyttelse. Dette er spesielt viktig for forhåndsplanlegging av avstandsleverte angrep, slik luftoperasjoner ofte er: I mange tilfeller vil det være relativt begrenset hva en pilot i praksis kan gjøre, det vil si hva som er «praktisk mulig» å gjøre, for å forvisse seg om at angrepsmålene er lovlige mål. Derfor vil de som planlegger slike operasjoner ha et spesielt ansvar for å verifisere at et objekt eller en person er et lovlig mål. Hva som legges i begrepet «praktisk mulig», er forklart i punkt 2.7, mens utfordringer knyttet til indirekte ild er behandlet i punkt 2.37. Se også punkt 12.53.

²² SRM art. 63 og 70.

- 12.44 De som gjennomfører angrepet vil ha et ansvar for å gjøre det som er praktisk mulig for å lokalisere og identifisere det forhåndsklarerte lovlige målet, slik at de retter angrepet mot den personen eller det objektet som det var planlagt å angripe. I den enkelte operasjon skal det opplyses om hva som anses som tilstrekkelig med tanke på identifisering. Hva som i en gitt situasjon er praktisk mulig å gjøre for å identifisere mål, enten de er i luften, til sjøs eller på bakken, vil variere med typen luftfartøy. For eksempel vil helikoptre kunne fly saktere og lavere slik at det er lettere å se målet selv om det er overskyet, mens kampfly vil kunne holde en tryggere avstand til trusler og dermed kunne bruke lengre tid på å verifisere målet.
- 12.45 Videre har de som gjennomfører et angrep ansvar for å vurdere om situasjonen endrer seg. Dersom det blir klart at målet ikke er lovlig, for eksempel at angrepet vil forårsake uproporsjonale sivile tap, skal angrepet avlyses eller utsettes. For eksempel vil en person som var klarert som lovlig mål, ikke lenger være det dersom det blir klart for en helikopterpilot eller bakkemannskaper at personen er såret og/eller ønsker å overgi seg. Det vil derimot være vanskelig for en kampflypilot å oppdage at en person på bakken er såret. Dersom personen som gjennomfører angrepet ikke har en reell mulighet til å oppdage

UAVer (unmanned aerial vehicle, drone), slik som typen Raven på bildet, er nyttige verktøy for å innhente informasjon om et mål eller målområde. UAVer er luftfartøy på lik linje med blant annet kampfly, og skal brukes på en slik måte at reglene i krigens folkerett overholdes. Foto: Panserbataljonen/Forsvaret.

endringen, vil det heller ikke forventes at vedkommende avlyser eller utsetter angrepet. Håndtering av tvil i tilknytning av målutvelgelse er behandlet i punkt 2.6–2.7.

12.46 For bakke- og sjømål vil blant annet følgende faktorer kunne benyttes til identifisering, avhengig av hvilke krav som er satt for operasjonen:

- visuell identifisering ved pilot eller gjennom personell på bakken
- elektrooptiske sensorer, infrarøde sensorer eller radarsensorer
- bildeinformasjon fra droner

EKSEMPEL 2: ANGREP UTEN VISUELL IDENTIFISERING

Ved luftoperasjoner uten mulighet for hjelp fra bakkestyrker vil det kunne være en utfordring å oppnå visuell kontakt med målet, spesielt dersom værforholdene gjør det vanskelig å se målet fra luftfartøy. Dette betyr ikke at det ikke er tillatt å gjennomføre angrepet, men det krever mer kunnskap om målet og området rundt.

For eksempel kan et jagerfly ha fått i oppdrag å ta ut en bygning som er oppgitt med koordinater. Målet er da identifisert som et lovlig mål, og koordinatene sikrer at det som faktisk angripes, er den planlagte bygningen. Utfordringen her er å forhindre eller minske sivile følgeskader, spesielt på personer som oppholder seg i nærheten av bygningen og som det er vanskeligere å vite hvor befinner seg enn bygninger. I slike tilfeller kreves det en meget god forståelse av situasjonen på bakken. Er det et område sivile pleier å oppholde seg, eller er det vanligvis ingen sivile i området? Er det en tid på døgnet eller en spesiell dag da det er færre sivile til stede? Det er også viktig at situasjonsforståelsen er så ny som mulig, slik at sjansen er liten for at ting har endret seg er minst mulig.

12.47 Det er ikke et folkerettslig krav å ha visuell kontakt med målet, men det vil likevel kunne være et vilkår i noen operasjoner. I slike tilfeller vil dette fremgå av operasjonens planer, ordrer og direktiver, for eksempel gjennom SOP eller operasjonens ROE. En mulighet for å oppnå og opprettholde visuell kontakt med målet er å benytte seg av bakkepersonell med spesiell kompetanse (f.eks. Forward Air Controller) som kan se målet og kommunisere dette til luftfartøyet. Slikt kvalifisert personell vil også kunne bistå i vurderingen av hvorvidt det er fare for sivile følgetap, og vil ha større mulighet til å oppfatte endringer i situasjonen som øker risikoen for sivile følgeskader, slik at angrepet eventuelt kan utsettes eller avlyses.

12.48 For luftmål vil blant annet følgende faktorer kunne brukes til å identifisere et mål, avhengig av hvilke krav som er satt for operasjonen:

- svar på muntlige advarsler over radio
- IFF (Identification Friend or Foe)
- infrarød signatur

- radarsignatur
- elektronisk signatur
- antall luftfartøy og formasjon
- høyde, fart, retning, flyprofil, etc.

- 12.49 Ved angrep på sivile luft- eller sjøfartøy som anses som lovlige mål ut fra deres militære bruk og den fordel angrepet vil medføre, er det viktig å ta ekstra forholdsregler for å sikre at fartøyet er lovlig mål (se punkt 12.63). Dette er fordi det er særlig stor risiko for sivile tap dersom vurderingen er feil. I tillegg må det vurderes om eventuell sivil følgeskade av et angrep vil være proporsjonalt med den forventede konkrete og direkte militære fordel (se punkt 12.56).
- 12.50 Ansvar for å foreta proporsjonalitetsvurderingen forut for et angrep ligger hos den som har tilstrekkelig informasjon til å foreta vurderingen. Det vil si den som har nok oversikt over situasjonen og operasjonen som et angrep utgjør en del av, til å vurdere den forventede utilsiktede skaden opp mot den forventede militære fordel.
- 12.51 Personell på lavere nivå har hovedsakelig et ansvar for å vurdere situasjonen dersom den endrer seg eller viser seg å ikke være slik man hadde forutsatt da angrepet ble planlagt, eller det som er planlagt klart fremstår som ulovlig.²³ Dette gjelder for alle typer forhåndsplanlagte operasjoner, men er spesielt aktuelt for luftoperasjoner ettersom de i stor grad er forhåndsplanlagte.

Valg av våpen og metoder

- 12.52 Kapittel 9: Krigføringsmidler (våpen) og kapittel 10: Krigføringsmetoder behandler de generelle reglene for valg av midler og metoder, og gjelder også for luftoperasjoner. Primært går disse reglene ut på at valg av midler og metoder er begrenset av kravet om at de ikke skal forårsake unødvendig lidelse eller overflødig skade. Videre må krigføringsmidlene- og metodene være i stand til å skille mellom lovlige mål og beskyttede personer og objekter. For å redusere skade på sivilbefolkningen er det viktig å vurdere valg av våpen og metode både ut ifra angrepsmålets geografiske nærhet til sivilbefolkningen, våpenets effekt, værforhold, etc.
- 12.53 Bruk av indirekte ild, det vil si tilfeller hvor den som avfyrrer våpen ikke selv ser målet, vil normalt medføre større risiko for uforutsette konsekvenser enn direkte ild (mer om dette i punkt 2.37). For å redusere denne risikoen kan det legges restriksjoner på retningen våpen slippes. Dersom det er flere sivile objekter eller personer sør og nord for et mål, vil det for eksempel være

²³ Militær straffelov § 24

hensiktsmessig å levere en bombe slik at den har retning øst–vest. Dette reduserer risikoen for at bomber som lander for kort eller for langt, treffer sivile personer eller objekter. I tillegg vil man vurdere om den påregnelige effekten som bombene har på målet, inkludert trykk og utkast av fragmenter, kan reduseres.

- 12.54 Det er ikke noe krav om at presisjonsstyrte våpen alltid må benyttes dersom de er tilgjengelige. Samtidig vil det være tilfeller hvor det ikke er mulig å gjennomføre et lovlig angrep uten slike våpen fordi det er for stor fare for uproporsjonale sivile tap knyttet til bruk av mindre presise våpen (se punkt 2.36). I tillegg vil operasjonens formål kunne medføre at beslutningstakerne setter strengere krav til bruk av presisjonsstyrte våpen, spesielt dersom hensikten er å beskytte sivile. Dette var tilfellet for NATOs operasjon Unified Protector (OUP) i Libya i 2011.

For å redusere risikoen for sivil følgeskade, må det velges våpen og metode som unngår eller reduserer slik risiko. For eksempel, i noen tilfeller kan direkte ild fra et helikopter være mer hensiktsmessig å bruke enn ild fra et kampfly. Foto: Forsvaret.

Eskalering av maktbruk

- 12.55 Det er ikke et folkerettslig krav å bruke minst mulig makt for å håndtere lovlige mål, men det vil ofte være hensiktsmessig å gjøre det. I situasjoner hvor luft-støtte benyttes for å avverge et angrep eller på annen måte påvirke en pågående situasjon på bakken, vil det å benytte andre metoder enn kinetisk angrep kunne gjøre det mulig å løse problemet uten fare for skade på sivile

personer og objekter. I visse tilfeller vil det også redusere risikoen for egne bakkestyrker. For eksempel vil tilstedeværelse av luftstøtte kunne virke avskrekkende i seg selv, og lavtflyvning vil da kunne være nok («show of force»). Her må naturligvis luftfartøyets sikkerhet også tas med i vurderingen. Dersom lavt-flyvning ikke er tilstrekkelig, eller ikke praktisk mulig med tanke på luft-fartøyets sikkerhet, kan varselskudd vurderes. Dersom varselskudd skal benyttes, er det viktig å være klar over at dette i seg selv kan utgjøre en trussel for sivilbefolkningen. Krav til eskalering av maktbruk og bruk av varselskudd er ofte nærmere regulert for den enkelte operasjon, i engasjementsregler og retningslinjer.

Proporsjonalitet og vilkårlige angrep

- 12.56 Angrep som antas å kunne forårsake for omfattende skade på sivile personer eller objekter i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordelene som oppnås ved angrepet, er ikke tillatt å gjennomføre.²⁴ Det er også forbudt å gjennomføre angrep som ikke er rettet mot et lovlig mål, eller som behandler et område bestående av flere lovlige mål og sivile interesser som ett mål i stedet for å angripe de enkelte lovlige målene separat. For mer informasjon, se punkt 2.17–2.28.

Luftkrig til sjøs

- 12.57 Regler for hva som er lovlige mål til sjøs, er behandlet i detalj i kapittel 11 om maritime operasjoner. Ellers er reglene for krigføring de samme for luft til sjøoperasjoner som øvrige luftoperasjoner.

Overgivelse

- 12.58 Personell ombord i luftfartøy har på lik linje med andre stridende rett til å overgi seg, men det er ikke fastsatt hvordan dette praktisk skal gjennomføres. Luftfartøy som ønsker å overgi seg, må gjøre det som er praktisk mulig for å kommunisere dette på en slik måte at det blir klart for motparten. Blant annet bør ønske om overgivelse kommuniseres over en felles radiokanal, for eksempel ICAOs nødfrekvens. Dersom motparten er innenfor synsvidde, vil blant annet det å vippe med vingene, senke landingshjulene og blinke med navigasjonslys kunne være en indikasjon på at fartøyet ønsker å overgi seg, men dette kan også bli gjort av andre årsaker. Motparten kan derfor velge å kreve at luftfartøyet flyr med en bestemt kurs, fart og høyde, eller lander på en avtalt plass, for å være sikker på at fartøyet faktisk overgir seg. Dersom

²⁴ TP I art. 51(5) og 57(2).

fartøyet ikke overholder disse kravene, og det ikke gis noen akseptabel grunn til dette, vil fartøyet kunne anses som lovlig mål.

- 12.59 I noen situasjoner vil det være nødvendig for besetningen å forlate luftfartøyet i fallskjerm for å kunne overgi seg. I likhet med besetning som forlater et fly i nød, vil de ikke være lovlig mål mens de er i luften, og må få mulighet til å overgi seg når de lander på bakken (se punkt 12.39).
- 12.60 Behandlingen av personer som er tatt til fange fra luftfartøy som har landet eller etter å ha forlatt luftfartøyet i fallskjerm, avhenger av konfliktypen (se kapittel 7), men alle skal behandles humant og med respekt.

Beskyttelse av sivile luftfartøy, rutefly og luftfartøy innvilget fritt leide

Sivile luftfartøy og passasjerfly

- 12.61 Sivile luftfartøy, enten de tilhører motparten, egen stat eller nøytrale land, er sivile objekter og skal dermed ikke være mål for et angrep, med mindre de har mistet beskyttelsen (se punkt 12.40). Med sivile luftfartøy menes i denne sammenheng alle luftfartøy som ikke er militære luftfartøy. Det betyr at andre statlige luftfartøy, som for eksempel politihelikoptre, i utgangspunktet også har krav på beskyttelse som sivile objekter.
- 12.62 Sivile luftfartøy som benyttes til passasjertrafikk, enten det er rutefly eller ikke, har krav på spesiell beskyttelse så lenge det er passasjerer om bord, og så lenge luftfartøyet ikke benyttes til å hindre motpartens bevegelsesfrihet.²⁵
- 12.63 Fordi det er stor fare for sivile tap, må det tas ekstra forholdsregler for å sikre at slike luftfartøy faktisk er militære objekter, og dermed har mistet beskyttelsen (se punkt 12.40 flg.), før man eventuelt angriper dem. For eksempel kan det ikke automatisk antas at et passasjerfly er lovlig mål kun fordi det har flydd inn i en flyforbudssone («no-fly zone») eller liknende (se punkt 12.26 flg.), men dette kan anses som en indikasjon på at beskyttelsen er mistet. Videre må vilkårene for at et objekt er et lovlig mål, behandlet i punkt 8.4 flg., også oppfylles: Det må være et objekt som ut ifra sin art, plassering, formål eller bruk gir et effektivt bidrag til militære aksjoner, og som total eller delvis ødeleggelse, erobring eller nøytralisering av, etter de rådende omstendigheter, fører til en avgjort militær fordel.²⁶
- 12.64 Andre indikasjoner på at det kan være snakk om et militært objekt inkluderer:

²⁵ SRM art. 53(c) og 56

²⁶ TP I art. 52(2).

- Passasjerflyet befinner seg på en militær flyplass under slike omstendigheter at det blir et militært objekt.
- Passasjerflyet benyttes til å avskjære eller angripe andre luftfartøy; angripe personer eller objekter på land eller til sjøs; blir brukt som et angrepsmiddel; eller innhenter informasjon for motparten.
- Passasjerflyet transporterer tropper eller militært materiell.

12.65 Terskelen er med andre ord høyere for at et passasjerfly er et lovlig mål enn andre objekter, nettopp fordi faren for sivile tap er såpass høy. Det er kun tillatt å angripe passasjerfly dersom alternative løsninger ikke er tilstrekkelig, og situasjonen er alvorlig nok til at et angrep kan rettferdiggjøres til tross for potensielt store sivile tap.²⁷

12.66 Reglene for når et passasjerfly blir et lovlig mål må holdes atskilt fra reglene for når myndighetene i fredstid kan skyte ned et passasjerfly som gjennom sitt operasjonsmønster reiser mistanke om at det kan bli brukt som et våpen i et terrorangrep (såkalt renegade). Forsvaret er gitt et selvstendig ansvar for å håndtere slike situasjoner; både i fredstid og dersom angrepet anses som et væpnet angrep på Norge. Bruk av makt i renegadeoperasjoner er regulert av egne bestemmelser.²⁸

Luftfartøy innvilget fritt leide

12.67 I noen tilfeller vil partene i en konflikt bli enige om å la visse luftfartøy få fri passasje, det vil si at ingen av partene vil angripe det.²⁹ Dette er mest vanlig i forbindelse med utveksling av fanger eller transport av fredsforhandlere, men det kan også benyttes for andre formål dersom partene ønsker det. Beskyttelsen vil vanligvis gjelde fra luftfartøyet flyr for å hente personene, mens de fraktes, og frem til luftfartøyet har returnert etter oppdrag.

12.68 For at beskyttelsen skal være effektiv, bør partene bli enige om hvordan luftfartøyet skal kunne identifiseres. Dette kan for eksempel gjøres ved hjelp av en detaljert flyveplan og ved å benytte koder og informasjon om høyde fra sekundærradar for sivile luftfartøy.

12.69 Luftfartøyet mister sin beskyttelse dersom det ikke respekterer vilkårene for avtalen, inkludert å tillate inspeksjon og identifisering, eller dersom luftfartøyet med hensikt benyttes til å hindre motpartens bevegelsesfrihet.³⁰ I tillegg må situasjonen som gjør at luftfartøyet mister beskyttelsen være så alvorlig at det

²⁷ SRM art. 57.

²⁸ St.prp. nr. 48 (2007–2008) s. 59 og Forsvarsdepartementet og Justis- og beredskapsdepartementet: Støtte og samarbeid – En beskrivelse av totalforsvaret i dag, 2018, s. 59.

²⁹ SRM art. 53(b).

³⁰ SRM art. 55

kan anses å være et militært objekt. Det er ikke nok at besetningen har våpen til bruk i selvforsvar, med mindre det er eksplisitt avtalt at de ikke skal ha våpen om bord.

- 12.70 I likhet med passasjerfly som har mistet beskyttelsen, er det kun tillatt å angripe luftfartøy som er innvilget fritt leide dersom alternative løsninger ikke er tilstrekkelig, og situasjonen er alvorlig nok til at et angrep kan rettferdiggjøres til tross for potensielt store sivile tap.³¹ Avgjørelsen må i de fleste tilfeller tas på høyt nivå, og luftfartøyet bør advares på forhånd slik at besetningen får mulighet til å endre oppførsel og dermed unngå at luftfartøyet blir angrepet.

Metoder som ikke innebærer bruk av væpnet makt

- 12.71 Militære luftfartøy benyttes ikke bare til kinetiske angrep mot mål på bakken, i luften eller til sjøs. Andre aktiviteter som allerede er nevnt, er identifisering, avskjæring, og å vise tilstedeværelse («show of force»).

Avskjæring, omdirigering, visitering, ransakelse og beslaglegging

- 12.72 Avskjæring, omdirigering, visitering, ransakelse og eventuell beslaglegging vil være aktuelt i tilfeller hvor det er mistanke om at et sivilt fly benyttes til militære formål, eller til å frakte kontrabande slik at beskyttelsen som sivilt fartøy kan være bortfalt (se punkt 12.40, og punkt 11.26 og 11.68 flg.). Det vil også være aktuelt dersom fartøyet opptre i strid med bestemmelser for restriksjonsområder i umiddelbar nærhet av maritime operasjoner, eller bryter eller forsøker å bryte en blokad. Det kreves mer informasjon og større grad av sikkerhet for å oppbringe et sivilt fly fra et nøytralt land enn et av motpartens sivile fly.³²
- 12.73 Oppbringelse gjennomføres ved at man avskjærer luftfartøyet. Dersom det etter avskjæringen fremdeles er skjellig grunn til mistanke om at fartøyet er involvert i noen av aktivitetene over, kan det beordres til å lande på en passende landings-plass under vedkommende krigførende parts kontroll for visitering og eventuell ransaking. Avskjæring kan gjennomføres i de krigførende parters eller internasjonalt luftterritorium, det vil si i luftrom som ikke tilhører en nøytral stat. Hvis ingen slik landingsplass kan benyttes, kan

³¹ SRM art. 57

³² SRM art. 114-115, 125-134, 141-145, 153-158

luftfartøyet i stedet omdirigeres fra sin erklærte destinasjon. Luftfartøy fra nøytrale stater må samtykke i slik omdirigering.³³

- 12.74 Beslagleggelse av motpartens militære luftfartøy er tillatt, men nasjonalitetsmerker og militære symboler eller kjennetegn må skiftes ut før det kan brukes til militære operasjoner.³⁴ For å kunne beslaglegge luftfartøy fra nøytrale stater må en egen domstol, kalt en «prisedomstol», avgjøre om det kan konfiskeres.³⁵ Dersom det er behov for en slik avgjørelse, vil norske myndigheter involveres gjennom FOH.
- 12.75 Avskjæring og andre ikke-voldelige metoder kan også benyttes overfor fiendtlige luftfartøy som et alternativ til maktbruk, eller som et ledd i makt- eskalering. I slike situasjoner er kravet at det fiendtlige luftfartøyet er identifisert som et lovlig mål, og at det for eksempel ikke er et sanitetsfly eller et luftfartøy innvilget fri passasje.

Søk- og redningstjeneste («search and rescue»)

- 12.76 Militære luftfartøy som er involvert i søk- og redningstjeneste («search and rescue»), vil fortsatt være lovlig mål, med mindre de er beskyttede sanitets- luftfartøy, se kapittel 6. For øvrig må slike operasjoner gjennomføres i overensstemmelse med de generelle reglene i krigens folkerett.

Andre aktiviteter

- 12.77 I den grad annen aktivitet ikke innebærer et angrep på sivile, eller på annen måte er regulert av generelle forbud og begrensninger med hensyn til valg av midler og metoder, vil de ikke bli behandlet i denne manualen. For eksempel vil militære luftfartøy i utgangspunktet fint kunne benyttes til propaganda, og dette vil generelt ikke være regulert av krigens folkerett. Dersom propagandaen imidlertid innebærer eksempelvis svik, ved å gi uttrykk for at styrkene vil overgi seg og skal beskyttes når dette ikke er tilfelle, vil det bli regulert av krigens folkerett.

³³ SRM art. 126

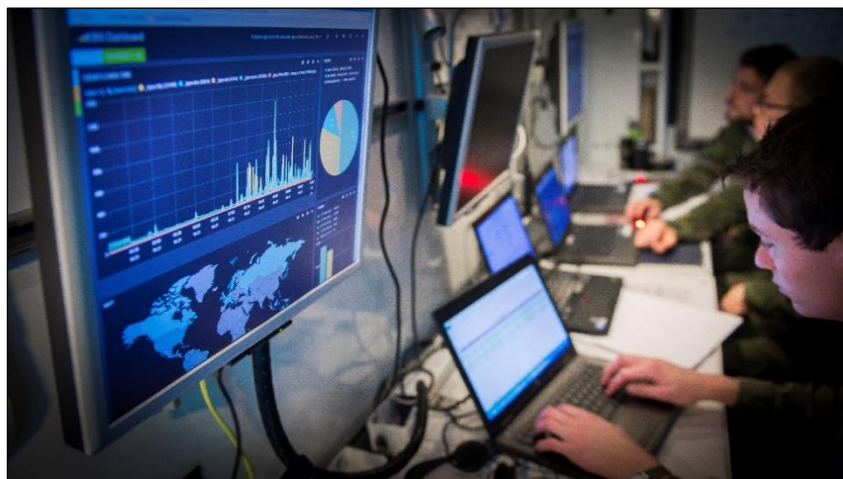
³⁴ TP 1 art. 39

³⁵ SRM art. 116

13 Cyberoperasjoner

Introduksjon

- 13.1 Dette kapittelet behandler anvendelsen av reglene i krigens folkerett i cyberoperasjoner under væpnet konflikt, og må leses sammen med resten av manualen. Krigens folkerett gjelder i alle domener, men det er særlige forhold som gjør deg gjeldende ved cyberoperasjoner. Cyberoperasjoner i forbindelse med væpnet konflikt er et forholdsvis nytt tema som vil få økende betydning for forsvarskonsepter og fremtidens væpnede konflikter.
- 13.2 Med cyberoperasjoner menes i denne manualen handlinger i eller gjennom cyberdomenet som har som hensikt å bevare egen handlefrihet i cyberdomenet eller skape effekter som understøtter militære målsettinger, enten det gjennomføres av statlige eller ikke-statlige aktører. Cyberdomenet er et globalt domene realisert gjennom fysiske eller logiske sammenkoblinger av informasjonssystemer, også kalt det digitale rom. Som i andre domener, er en utfordring med cyberdomenet at sivile og militære virksomheter opererer på de samme systemene og bruker felles infrastruktur (såkalt «dual use», se punkt 2.25).

Studenter ved Forsvarets ingeniørhøgskole bekjemper cyberangrep og analyserer aktivitet på nettverket under øvelse Cold Matrix 2014. Foto: Daniel Nordby/Forsvarets ingeniørhøgskole/Forsvaret.

Dette medfører særlige utfordringer for implementeringen av krigens folkerett, herunder distinksjon og proporsjonalitet.

- 13.3 I Norge er det Etterretningstjenesten som er overordnet myndighet for militære cyberoperasjoner og er den som gjennomfører offensive cyberoperasjoner. Det betyr at de har det ansvaret for all digital virksomhet rettet mot aktører av opprinnelse utenfor egne nasjonale grenser. I tillegg har de ansvaret for koordineringen mellom offensive og defensive cyberoperasjoner. Cyberforsvaret har ansvaret for å gjennomføre defensive cyberoperasjoner. Det er bare Etterretningstjenesten som har lovhjemmel for å innhente målinformasjon, som er en integrert del av offensive cyberoperasjoner.¹
- 13.4 Det er generell enighet om at krigens folkerett også gjelder for cyberoperasjoner. Det kan likevel oppstå spørsmål om den konkrete anvendelsen. Manualen vil derfor i det følgende gjøre rede for et utvalg sentrale regler og hvordan de anvendes på cyberoperasjoner.
- 13.5 Det forventes en fortløpende og rask teknologisk utvikling i væpnet konflikt i de kommende år. Det må derfor tas høyde for at det vil kunne oppstå nye spørsmål om hvordan reglene i krigens folkerett kommer til anvendelse.

CYBEROPERASJONER

Cyberoperasjoner er handlinger i eller gjennom cyberdomenet som har som hensikt å bevare egen handlefrihet i cyberdomenet eller skape effekter som understøtter militære målsettinger. Det skilles mellom cyberangrep/offensive cyberoperasjoner og andre typer cyberoperasjoner som ikke utgjør angrep, slik som defensive cyberoperasjoner, overvåkning og informasjonsinnhenting i cyberdomenet.

Krav til cyberoperatører

- 13.6 Som forklart i kapittel 3, er det kun medlemmer av statens væpnede styrker og visse andre grupper som har krav på immunitet mot straffeforfølgning for handlinger som anses som lovlige krigshandlinger, og som har rett på krigsfangestatus ved tilfangetakelse. Det er derfor viktig at cyberoperatører som skal inneha stillinger som innebærer direkte deltakelse i fiendtligheter, er en del av de væpnede styrker. De skal også følge kravene blant annet til uniformering, på lik linje med andre medlemmer av de væpnede styrker (se punkt 3.12 flg.). Se

¹ Prop 60 S (2018-2019) s. 8, og Lov om Etterretningstjenesten (LOV-2020-06-19-77) kapittel 3.

mer om direkte deltakelse i fiendtligheter i cyberkontekst i punkt 13.34–13.35 og om begrensninger på Forsvarets bruk av sivile i kapittel 5.

- 13.7 Krigens folkerett er bygget på en forventning om at de som planlegger og gjennomfører militære operasjoner foretar fornuftige vurderinger og at de handler med aktsomhet og i god tro. Det forutsetter at de som benytter seg av virkemidler i cyberdomenet har den nødvendige ekspertisen til å forstå de mulige konsekvensene cyberoperasjoner kan ha på motparten, sivilbefolkningen og nøytrale parter.
- 13.8 Økt bruk av cyberkrigføring medfører også at flere militære sjefers må ha kompetanse på området. Dersom en underordnet bryter krigens folkerett, kan den overordnede i kommandolinjen holdes ansvarlig, også der den overordnede ikke var deltakende i handlingen. Det avgjørende er om den overordnede visste eller burde ha visst at et brudd på krigens folkerett var forestående eller pågående, og at den overordnede ikke igangsatte de nødvendige tiltakene for å forhindre dette. Militære sjefers ansvar er nærmere behandlet i punkt 16.10–16.15. For cyberoperasjoner kan det grunnet operasjonsområdets tekniske kompleksitet i noen tilfeller være vanskelig for overordnede å ha oversikt over cyber-operasjonene som gjennomføres og effektene av disse. Det kreves imidlertid at militære sjefers har samme grad av forståelse av cyberoperasjoner som mer tradisjonelle militære operasjoner.

Cyberoperatør ved Cyberforsvarets sikkerhets-senter på Jørstadmoen leir, Lillehammer.

Foto: Anette Ask/Forsvaret

Cyberangrep

- 13.9 Mange av reglene i krigens folkerett er knyttet til planlegging og gjennomføring av angrep. Dersom en cyberoperasjon er å anse som et «angrep», har dette betydning for hva operasjonen kan rettes mot, hvordan den skal gjennomføres, og plikten til å beskytte sivile mot virkningen av operasjonen.

Det er derfor sentralt å avgjøre hvilke cyberoperasjoner som utgjør et angrep etter krigens folkerett.

- 13.10 I krigens folkerett er «angrep» definert som voldshandlinger rettet mot motstanderen, enten offensivt eller defensivt (se punkt 2.2–2.3).² Det er ikke nødvendig at angrepet er vellykket, det vil si at skaden materialiserer seg, så fremt det var egnet til å forårsake slik skade.
- 13.11 Det kan ved første øyekast fremstå som cyberoperasjoner ikke rammes av reglene. For eksempel vil det å endre systemer eller hindre tilgang til dem, normalt ikke betegnes som voldshandlinger. Henvisningen til «vold» skal imidlertid ikke tolkes bokstavelig; det er ment å dekke alle handlinger som har voldelige konsekvenser, det vil si, handlinger som skaper materiell skade eller ødeleggelse og som i ytterste konsekvens også kan forårsake menneskelig skade eller død. Det avgjørende er om operasjonen med rimelighet må antas å medføre skadelige eller ødeleggende konsekvenser. For eksempel vil det å benytte en kjemisk gass være et angrep selv om det ikke involverer en eksplosiv kraft som innebærer en fysisk voldshandling mot ofrene. Med «cyberangrep» menes derfor i denne manualen cyberoperasjoner som med rimelighet må forventes å forårsake død, skade på personer eller skade eller ødeleggelse på objekter.
- 13.12 Eksempler på cyberangrep er å manipulere, avbryte, sperre, forstyrre eller ødelegge informasjon lagret i datamaskiner og datanettverk, eller datanettverket i seg selv, eller å ta kontroll over en datamaskin eller et datanettverk, der dette får konsekvenser på linje med voldshandlinger. I de tilfeller hvor cyberangrepet forårsaker skade eller ødeleggelse som også kunne vært oppnådd med kinetiske midler, er det klart at angrepet reguleres av krigens folkerett. For eksempel kan man manipulere et dataprogram som styrer en demning for på den måten å slippe fri kreftene, slik at mennesker drukner eller bygg skades.
- 13.13 Grensen mellom skade eller ødeleggelse og tap av funksjonalitet er derimot mye diskutert. Mens det i økende grad er enighet om at tap av funksjonalitet vil utgjøre et angrep dersom det forårsaker et behov for å bytte en fysisk komponent, er det uenighet knyttet til om reinstallasjon av operasjonssystemer eller gjenopprettelse av data også er omfattet. Sett i lys av den økende digitaliseringen av samfunnet, vil også tap av funksjonalitet kunne ha alvorlige konsekvenser både for militære og sivile. Dersom tapet er permanent eller det krever en fysisk handling slik som reinstallasjon av programvare, bør også tap av funksjon anses som angrep etter krigens folkerett.

² TP I art. 49 (1).

OFFENSIVE OG DEFENSIVE CYBEROPERASJONER

Cyberoperasjoner kan generelt deles inn offensive cyberoperasjoner og defensive cyberoperasjoner. Fra et folkerettslig perspektiv vil offensive cyberoperasjoner normalt utgjøre angrep og omtales derfor som cyberangrep.

OFFENSIVE CYBEROPERASJONER / CYBERANGREP er cyberoperasjoner som med rimelighet må forventes å forårsake død eller skade på personer eller skade eller ødeleggelse på objekter. Også tap av funksjonalitet i cyberinfrastruktur kan utgjøre et angrep dersom tapet er permanent eller det krever en fysisk handling slik som reinstallasjon av programvare.

DEFENSIVE CYBEROPERASJONER er ekstraordinære beskyttelses- og håndteringstiltak i egne nett som har et gjenopprettende sikkerhetsformål og ikke har til formål å innhente etterretninger eller påvirke trusselaktører.

- 13.14 Krigens folkerett regulerer alle voldshandlinger rettet mot motstanderen, både offensivt og defensivt. For eksempel vil såkalte «hack-backs» kunne være regulert av krigens folkerett, og kan da kun rettes mot motpartens styrker eller personer som deltar direkte i fiendtligheter og deres materiell. Hack-back er responstiltak mot et cyberangrep hvor man for eksempel tar tilbake eller sletter stjålen data, skader motpartens systemer, eller identifiserer hvem som står bak i den hensikt å senere rette angrep mot vedkommende.
- 13.15 Defensive cyberoperasjoner vil normalt ikke regnes som cyberangrep, fordi aktiviteten ikke er direkte rettet mot konkrete trusselaktører og derfor heller ikke inneholder elementer av motangrep. Slike operasjoner er gjerne forebyggende eller reaktive, det vil si de har til hensikt å forsvare et system mot (ytterligere) angrep etter en hendelse. Dette gjøres utelukkende gjennom tiltak i egne systemer, for på den måten å gjenopprette sikkerheten i systemene, blant annet ved hjelp av automatiserte tiltak («automatic response»). Rent teknisk fungerer automatiske tiltak slik at utstyret har en evne til å oppdage uønskede hendelser, og deretter iverksette automatiske tiltak, for eksempel å sperre for aktiviteten den har oppdaget. Dette gjøres vanligvis ved at utstyret enten etablerer en brannmurregel som for eksempel blokkerer for IP-adressen den uønskede aktiviteten kommer fra, eller ved at utstyret benytter seg av lovlige funksjoner i nettverksprotokollene (sender en «reset»-melding til avsender). Det er altså ikke snakk om en form for automatiserte motangrep. I praksis er det svært få som benytter seg av «automatic response» fordi deteksjonsmekanismene har en for høy «False Positive Detection Rate». Med dette menes at falske alarmer er svært vanlig, og dersom noen iverksetter automatiserte tiltak, kan det føre til at systemet blokkerer for datatrafikk som ikke er

ondsinnhet. Slike tiltak bør likevel vurderes som et av virkemidlene i defensive operasjoner. Eksempelvis kan det være aktuelt å bruke dersom Forsvaret blir utsatt for et massivt tjenestenektangrep, det vil si et angrep hvor man hindrer at noe eller noen (for eksempel en person eller et system) får tilgang til informasjon eller nettverksressurser de skal ha tilgang til.

- 13.16 I fredstid er det vanlig at tjenestenektangrep meldes til politiet og/eller håndteres av etterretnings- og sikkerhetstjenestene. I noen tilfeller er det mulig å kontakte myndighetene i det landet tjenestenektangrepets kommando- og kontrollservere er lokalisert, slik at disse kan stenges ned. Ved et væpnet angrep på Norge eller i en pågående væpnet konflikt kan et motangrep mot kommando- og kontrollserverne være et virkemiddel for å stanse angrepet mot Forsvaret eller annen kritisk infrastruktur. Det vil etter omstendighetene, også i væpnet konflikt, kunne iverksettes mottiltak mot folkerettsbrudd («international wrongful acts»), såfremt mottiltakene ikke strider mot maktforbudet i FN-pakten (se punkt 1.3 flg. og 13.56) og øvrige vilkår for mottiltak er oppfylt. For øvrig må slike mottiltak gjennomføres innenfor rammen av krigens folkerett. De motangrep i tillegg planlegges og gjennomføres innen rammen av de regler som gjelder for målvalg og forholdsregler. Engasjementsregler kan regulere mulighetene for rask respons. I den grad tiltaket innebærer bruk av nettverk i tredjestater, vil dette reguleres av de samme generelle geografiske og territoriale begrensningene som andre operasjoner, se punkt 13.55-13.57.
- 13.17 Cyberoperasjoner som ikke er cyberangrep, kan eksempelvis være overvåkning og informasjonsinnhenting. For eksempel vil det å gjøre en nettside som formidler motpartens propaganda midlertidig utilgjengelig gjennom et tjenestenektangrep, ikke anses som angrep etter krigens folkerett fordi det ikke forårsaker skade eller ødeleggelse. Ulemper eller forstyrrelser, for eksempel midlertidig tap av tilgang til internett, tregere databehandling eller tap av uvesentlig data, vil heller ikke være cyberangrep.
- 13.18 I tillegg skiller man i Norge mellom etterretningsinnhenting eller påvirkning av en motpart, og annen cyberaktivitet slik som sikringstiltak. Typiske eksempler på sikringstiltak er arbeid knyttet til forebyggende IKT-sikkerhet, sikkerhetsovervåkning og håndtering av hendelser knyttet til IKT-sikkerhet. I den grad det ikke medfører noen skade på personell eller objekter, vil sikringstiltak ikke utgjøre angrep med de folkerettslige begrensninger dette innebærer. Dette utelukker likevel ikke at slike aktiviteter kan utgjøre direkte deltakelse i fiendtligheter ettersom dette favner videre enn angrep. I så fall må aktiviteten utføres av medlemmer av de væpnede styrker. For eksempler på hva som kan utgjøre direkte deltakelse i fiendtligheter, se punkt 13.35.

Regulering av andre cyberoperasjoner

- 13.19 Operasjoner som ikke er å anse som angrep, eksempelvis overvåkning informasjonsinnhenting i cyberdomenet, er også regulert av krigens folkerett. Ødeleggelse av motstanderens private eller offentlige eiendom er forbudt hvis det ikke er tvingende militært nødvendig.³ Eiendom er et videre begrep enn objekt, og vil derfor kunne inkludere for eksempel data som ikke oppfyller vilkårene for å være et objekt (se punkt 13.24).
- 13.20 De generelle reglene for krigføring kommer også til anvendelse i cyberdomenet. Reglene om å kun rette militære operasjoner mot militære mål er særlig viktig i cyberdomenet fordi det kan være uklart hvorvidt en operasjon utgjør et angrep og dermed er underlagt de strengere reglene knyttet til dette.⁴ Tilsvarende er kravet om å ta kontinuerlig omsorg for å skåne sivilbefolkningen, sivilpersoner og sivile objekter gjeldende for alle typer militære operasjoner, ikke kun angrep.⁵ Reglene begrenser derfor i hvilken grad cyberoperasjoner kan ha negativ påvirkning på sivile.

Målvalg

- 13.21 Angrep skal være begrenset til lovlige mål, uavhengig av om det brukes cyberangrep eller kinetiske midler som gevær, granater og raketter. Det betyr at det kun er tillatt å rette cyberangrep mot medlemmer av motpartens væpnede styrker, organiserte væpnede grupper, sivile som deltar direkte i fiendtlighetene eller objekter som er lovlige mål. Dette gjelder både den forventede umiddelbare effekten av angrepet og forutsigbare sekundære effekter som er en del av angrepet (se punkt 2.39 om indirekte virkninger). Ofte vil den primære effekten av cyberangrep være rettet mot infrastruktur og data, mens personer heller blir påvirket av følgene av angrepet. Her må det skilles mellom de følgene som skal anses som en del av angrepet, og eventuell utilsiktet følgeskade. Dersom personene som utsettes for utilsiktet følgeskade er beskyttede sivile, må det vurderes hvorvidt den forventede skaden vil være for omfattende i forhold til den konkrete og direkte militære fordel forventet oppnådd ved angrepet.⁶ Forholdsregler under angrep er behandlet videre fra punkt 13.43.
- 13.22 Militære cyberoperasjoner som ikke er cyberangrep, slik som for eksempel informasjonsinnhenting, kan etter krigens folkerett i utgangspunktet lovlig rettes mot sivilbefolkningen. Det kan derimot ikke uføres på en måte som

³ Landkriksreglementet art. 23(g).

⁴ TP I art. 48.

⁵ TP I art. 57(1).

⁶ TP I art. 57(2)(a)(iii).

utgjør ulovlig svik (se punkt 13.42). Blant annet kan en part i konflikten lovlig spre e-poster til motpartens sivilbefolkning med oppmuntring til overgivelse. I tillegg er trusler om vold som har til hovedhensikt å spre terror blant sivilbefolkningen, forbudt.⁷

Objekter

- 13.23 Krigens folkerett tillater kun angrep på objekter og personer som er lovlige mål. Som forklart i kapittel 8, er objekter lovlige mål dersom de ut fra sin art, plassering, formål eller bruk gir et effektivt bidrag til fiendens militære aksjoner og total eller delvis ødeleggelse, erobring eller nøytralisering av objektet, etter de rådende omstendigheter byr på en avgjort militær fordel for angriperen.⁸
- 13.24 Det har vært mye diskusjon knyttet til hva som utgjør objekter i cyberdomenet. Særlig har det vært diskutert hvorvidt *data*, det vil si lagret informasjon i koder, er å anse som objekter, slik at skade eller ødeleggelse på data oppfyller kravene til å være et angrep. Dersom det er et objekt, må data som skal angripes tilfredsstille kravene til å være lovlige militære mål. Tradisjonelt har objekter vært begrenset til det som er synlig og håndterbart, og datas abstrakte natur passer dårlig med denne beskrivelsen. Hensynet til sivilbefolkningen tilsier likevel at data som er essensiell for sivilbefolkningen, slik som sivile bank-kontoer og helseinformasjon, skal være beskyttet mot angrep. I tillegg vil, som nevnt i punkt 13.11-13.12, ethvert angrep som har samme virkning som

DATA SOM OBJEKT

En utfordring i cyberdomenet er at den tradisjonelle oppfatningen av hva som utgjør et militært eller sivilt objekt, ikke passer. Sivile objekter skal ikke være mål for angrep og skal så langt det er praktisk mulig beskyttes mot virkningene av angrep. Uproporsjonal skade er forbudt. Militær data er lovlig mål uavhengig av om det anses som et objekt, ettersom det er militært. Data som er essensiell for sivilbefolkningen, særlig sivile bankkontoer og helseinformasjon, er sivile objekter og derfor beskyttet mot angrep. I tillegg skal eventuell tilfeldig følgeskade på slik data tas hensyn til i en proporsjonalitetsvurdering.

Dersom et angrep på data har samme virkning som kinetiske angrep, enten det er på cyberinfrastruktur, andre objekter eller personer, kommer reglene i krigens folkerett til anvendelse for utførelsen av angrepet, selv om dataene ikke anses som objekt. Slike operasjoner kan ikke rettes mot sivile data, med mindre det er snakk om «dual use».

⁷ TP I art. 51(2)

⁸ TP I art. 52 (2).

voldshandlinger på cyberinfrastruktur, andre objekter eller personer, være et angrep, uavhengig om det forårsakes av et cyberangrep eller andre former for angrep.

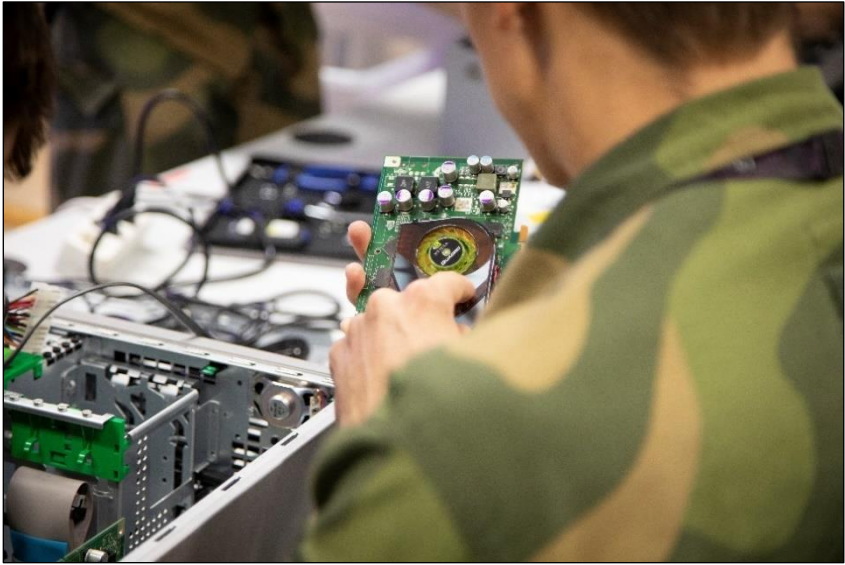
- 13.25 Hvorvidt det å skade eller ødelegge data i seg selv vil utgjøre et cyberangrep, må med andre ord vurderes ut ifra den forventede konsekvensen av operasjonen. Angrep mot militære data vil alltid være tillatt da det er militært etter sin art og derfor ikke begrenses av distinksjonsprinsippet. Operasjoner mot sivile data som er essensiell for sivilbefolkningen eller som medfører voldelige konsekvenser i betydningen en viss ødeleggelse, skade, nøytralisering eller liknende effekt som kan sammenliknes med kinetiske angrep, er derimot forbudt, med mindre vilkår for å bli lovlige militære mål er oppfylt (se punkt 13.23). Unngåelig, men utilsiktet, sletting eller modifisering av sivile data i forbindelse med et cyberangrep mot militære mål, må tas med i en proporsjonalitetsvurdering av angrepet. Den potensielle midlertidige eller kortvarige karakteren av den påførte skade må da tas med i vurderingen. Se mer om proporsjonalitet i punkt 13.48-13.50.
- 13.26 Eksempler på objekter som ut fra sin art, plassering, formål eller bruk kan forventes å utgjøre et effektivt bidrag til fiendens militære aksjoner, er:
- Cyberinfrastruktur og data som utgjør komponenter i våpen eller våpensystem
 - Cyberinfrastruktur og data som benyttes til logistikkstøtte til militære avdelinger, eller for produksjon eller vedlikehold av våpen og ammunisjon
 - En serverpark som ved sin plassering lett kan rigges til å understøtte motpartens kommando- og kontrollsenter
 - Cyberinfrastruktur og data som brukes av militære styrker til alt fra planlegging av angrep, gjennom lagring av militær data og kryptering eller dekodning av meldinger, til ordinær administrasjon av militære oppgaver. Som regel vil det være programvare (software) som avgjør den militære bruken.
 - Cyberinfrastruktur og data som er innkjøpt eller som utvikles til militære formål.
 - Cyberinfrastruktur og data som benyttes til kommunikasjon, kommando og kontroll, for eksempel en nettside som formidler kodede meldinger til styrker bak fiendens linjer.
- 13.27 I tillegg må det vurderes om total eller delvis ødeleggelse eller nøytralisering av objektet, etter de rådende omstendigheter byr på en avgjort militær fordel for angriperen. For objekter som etter sin art er militære mål, vil den militære arten på objektene normalt tilsi at tilleggsvilkårene er oppfylt. Et cyberangrep som gir en usikker militær fordel, for eksempel fordi konsekvensene kan være

vanskelig å kartlegge, vil ikke være lovlig ettersom det ikke gir angriperen en «avgjort» militær fordel. Det kreves imidlertid ikke at fordelene må være taktisk og umiddelbar, dersom angrepet må forventes å ha langsiktige og mer strategiske fordeler.

- 13.28 Som for andre objekter, skal det ved tvil om et objekt er et lovlig mål antas at det ikke er det, det vil si at det er beskyttet. Som forklart i punkt 2.6–2.8, vil det sjelden være mulig å utelukke enhver form for tvil. Derfor er kravet at de som planlegger og gjennomfører militære operasjoner gjør det som er praktisk mulig for å forvisse seg om at angrepsmålet er lovlig. Et angrep kan kun gjennomføres dersom det ut fra de rådende omstendigheter og tilgjengelig informasjon er rimelig å anse personen eller objektet som lovlig mål.
- 13.29 I tillegg er det viktig å vurdere om forventede effekter på sivile personer og gjenstander er mulig å unngå, og om de står i forhold til den forventede og konkrete militære fordel (se punkt 13.48–13.50 nedenfor). Dette er spesielt viktig i de tilfeller hvor målet også benyttes til sivile formål (såkalte «dual use»-objekter). Ofte vil cyberinfrastruktur slik som tilkoblingspunkter, satellitter og fiberoptiske kabler være av en slik art, og det sivile tapet ved et eventuelt angrep på disse må da tas hensyn til. Et eksempel er en serverpark som det er lagret store mengder sivile data på, men som også inneholder små mengder militære data. Serverparken er da et militært objekt. Et cyberangrep som har til mål å ramme kjølingssystemene slik at serverparken overopphetes og alle dataene mistes, vil sannsynligvis etter omstendighetene ikke være proporsjonalt, ettersom angrepet må antas å medføre sivile følgetap som er mer omfattende enn den militære fordel som oppnås. Dersom ødeleggelse av de militære dataene er av høy viktighet for operasjonen, kan likevel selv små mengder militær data i det konkrete tilfellet utgjøre tilstrekkelig militær fordel til å påføre tap av store mengder sivile data. I så fall må man ta nødvendige forholdsregler for å søke å minimere den sivile følgeskaden (se punkt 13.43 – 13.50). Videre er det sivile samfunnet i stor grad avhengig av datanettverk for at for eksempel flyplasser, havner, togbane, telefonnett og vann skal fungere som det skal. Selv om det også kan være snakk om «dual use», vil de sivile tapene her veie tungt i en proporsjonalitetsvurdering.
- 13.30 Muligheten for å rette cyberangrep mot mål som ligger langt bak frontlinjen, gjør det også særlig aktuelt å vurdere grensen for hva som anses som krigs-støttende mål (lovlige) og objekter som kun er til støtte for den generelle krigsinnsatsen (ikke lovlig mål). Se punkt 8.15–8.17 for regler om hvor denne grensen går.

Personer

- 13.31 Dersom et cyberangrep forventes å forårsake personskade eller død, må det rettes mot personer som er lovlig mål (se kapittel 2). Cyberangrep kan for eksempel rettes mot personer ved å manipulere en pacemaker eller åpne en klaffebro mens det er personer på den.
- 13.32 Dersom det er rimelig tvil om en person er sivil eller stridende, skal vedkommende regnes som sivil. Det er særlig praktisk når det gjelder cyberoperatører. Sivile og stridende kan for eksempel dele nettverk. Bruk av et nettverk medfører derfor ikke automatisk status som stridende.
- 13.33 Sivile er ikke å regne som lovlig mål, med mindre de deltar direkte i fiendtlighetene (se punkt 3.23 flg.). Reglene for når sivile mister beskyttelsen mot angrep og dermed blir lovlig mål brukes også til å vurdere hvilke aktiviteter Forsvaret må bruke militært personell til å gjøre, nettopp fordi sivilt ansatte ellers vil bli lovlig mål og fordi de kun har krav på immunitet for lovlig krigshandlinger når de er stridende.
- 13.34 Sivile regnes som å delta i fiendtligheter fra planleggingen av en operasjon til gjennomføringen er overstått. I visse tilfeller kan de også miste beskyttelsen mot angrep over en periode med regelmessig deltakelse (se punkt 3.39–3.41). Dette er særlig relevant for cyberangrep som kan være det første steget i en serie handlinger hvor summen vil få et skadelig omfang.
- 13.35 I den grad cyberoperasjoner har effekter utenfor cyberdomenet, vil det ikke spille noen rolle for anvendelsen av krigens folkerett at man benytter cyberangrep i stedet for mer tradisjonelle krigføringssmidler. Eksempelene i punkt 3.35 på hva som kan utgjøre direkte deltakelse i fiendtligheter vil derfor være relevant også her. Andre eksempler er:
- cyberaktiviteter som utgjør cyberangrep
 - operasjoner som muliggjør cyberangrep, slik som kartlegging av motpartens sårbare systemer eller programmering av skadepåførte angrepet
 - planlegging av cyberangrep
 - bidra til målvalgsprosedyrer, for eksempel å identifisere, lokalisere og prioritere mål
 - deltakelse i andre beslutningsprosesser som muliggjør cyberangrep
 - samle eller viderebringe taktisk relevant informasjon for å støtte egne styrkers stridsoperasjoner
 - gjennomføre tjenestenektangrep mot fiendens militære eksterne systemer
 - angrep mot militære mål som respons på angrep fra motparten

Generelt vedlikehold og reparasjon av IKT-utstyr til bruk i militære operasjoner vil normalt ikke utgjøre direkte deltakelse i fiendtligheter. Sivilpersoner involvert i slik arbeid vil dermed ikke bli lovlige mål, men følgeskaderisikoen kan likevel tilsi at arbeidet må utføres av militært personell. Forsvarets bruk av sivil er behandlet i kapittel 5. Bildet viser elever ved Cyberforsvarets (våpenskoles) cybertekniker-utdanning. Foto: Anette Ask/Forsvaret.

- 13.36 På den andre siden vil ikke generelt vedlikehold og reparasjon av IKT-utstyr, uten at det er knyttet til en konkret operasjon, anses som direkte deltakelse i fiendtligheter. Det å inneha programvare eller maskinvare som kan brukes av noen av partene, vil heller ikke anses som slik deltakelse. Direkte deltakelse i fiendtligheter må også avgrenses mot kriminelle handlinger, for eksempel at en kriminell cybergruppe stjeler midler fra en av partene for egen vinnings skyld.

Midler og metoder

- 13.37 Krigens folkerett inneholder et generelt påbud overfor statene til å vurdere nye krigførmidler og metoder om hvorvidt tilegnelse eller bruk av disse vil være forbudt etter krigens folkerett.⁹ Dette gjelder også for cyberdomenet. Det innebærer at de metoder og midler som er eksemplifisert som ulovlige her, vil fanges opp av myndighetene før implementeringen, anskaffelsen og i alle

⁹ TP 1 art. 36.

CYBERVÅPEN

Et cybervåpen består i prinsippet av en fremmed kode som infiltreres i et datasystem.

tilfeller anvendelsen av slike. Kravene til folkerettslig vurdering av nye våpen, metoder og virkemidler er nærmere behandlet i punkt 9.10–9.14.

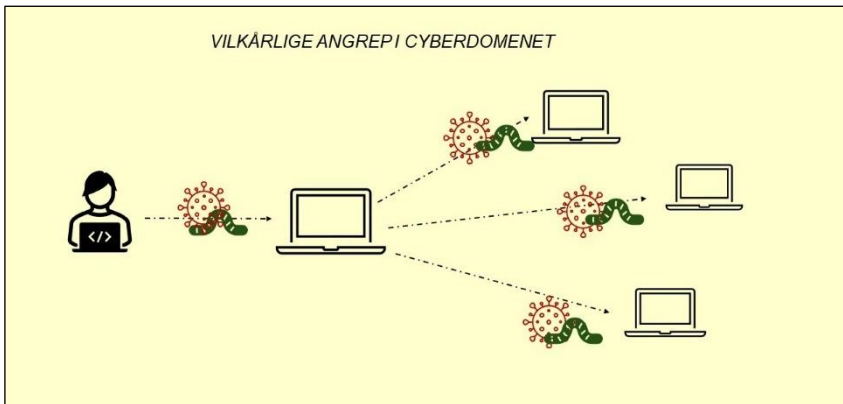
- 13.38 Eksempler på midler og metoder som benyttes i cyberoperasjoner er spredning av ondsinnet programvare slik som ormer, virus og liknende på en mål-datamaskin via nettverk eller ved bruk av utro tjenere (innsidere), utnyttelse av en svakhet i en nettverksprotokoll via nettverk, og å forårsake metning/saturering ved hjelp av vanlig bruk i et volum som løsningen ikke er dimensjonert for. Effekten kan blant annet være sletting eller forandring av data som ødelegger hele eller deler av systemet operasjonen er rettet mot eller at systemet blir permanent eller midlertidig utilgjengelig.
- 13.39 Dersom operasjonen forventes å medføre overflødig skade eller unødvendig lidelse på stridende, vil den være forbudt.¹⁰ Et eksempel er at en fiendtlig stridende har en pacemaker med en innbygd hjertestarter som kan kontrolleres fjernstyrt over cyberområdet. Det er lovlig å overstyre hjertestarteren for å gjøre vedkommende kampudyktig. Det vil imidlertid være ulovlig å gjennomføre operasjonen med intensjon om å påføre ekstra smerte, eksempelvis ved å stoppe hjertet for så å gjenopplive vedkommende én eller flere ganger.
- 13.40 Det er også forbud mot vilkårlige angrep, det vil si angrep som ikke er direkte rettet mot et konkret militært mål og som karakteriseres av en effekt som ikke skiller mellom militære mål, sivile og sivile objekter (se punkt 2.17–2.20).¹¹ Et eksempel på en cyberoperasjon som rammes av forbudet er en operasjon som har til hensikt å plassere skadevare på et åpent nettsted i krigstid, ment for å infisere data fra de som kobler seg opp til siden, uavhengig av om de er militære eller sivile. Et annet eksempel er skadevare som er implementert av en stat som er part i konflikten mot konkrete fiendtlige nettverk, men som uunngåelig medfører skadelige følger på sivile nettverk utenfor angriperens kontroll. Cyberangrep med midler som kan spre seg og forårsake skade på andre systemer enn målet, uten at angriperen kan styre dette, er ikke tillatt. For eksempel vil selvkopierende skadevare, som sprer seg ukontrollert og som har mulighet til å spre seg til sivile systemer, være vilkårlige og dermed forbudt.

¹⁰ TP 1 art. 35 (2).

¹¹ TP 1 art. 54 (4) b) og c).

Det presiseres imidlertid at effekten overfor sivile må utgjøre mer enn ulempe eller forstyrrelser for at det skal anses som sivil følgeskade.

- 13.41 Cyberangrep kan begrenses også av de mer tradisjonelle metodeforbudene i krigens folkerett, slik som forbudet mot utsulting av sivilbefolkningen (se punkt 10.42).¹² Det vil derfor blant annet være ulovlig med en cyberoperasjon som har til mål å forringe vann og næring til befolkningsstrøk gjennom å forstyrre transport av næring eller angripe prosesserings- og lagringsenheter for å ødelegge vann- og næringskapasitet.
- 13.42 Svik er også forbudt (se punkt 10.24–10.26). Med svik menes å forlede motparten til å tro denne har en beskyttelse etter krigens folkerett, med formål å skade eller drepe motparten. Derimot er krigslist tillatt etter krigens folkerett (se punkt 10.6). Krigslist er å skape et feil bilde av hva som faktisk foregår, slik at den ene parten oppnår en lovlig militær fordel. Krigslist i cyberoperasjoner kan for eksempel være å opprette et kunstig datasystem som simulerer ikke-eksisterende styrker, overføring av falsk informasjon som leder til at motstanderen feilaktig tror en operasjon er nært forestående, bruke falske datanettverk eller dataoverføringer, simulere cyberangrep, bedrive psykologisk krigføring og bruke fiendens koder, signaler eller passord.

Forholdsregler ved angrep

- 13.43 Selv om det bringes på det rene at et mål er lovlig, er det ikke automatisk i at et angrep vil være lovlig å gjennomføre. Lovligheten av angrepet vil i tillegg avhenge av at det gjennomføres med lovlig middel og metode og at det tas

¹² TP art. 54 (1).

nødvendige forholdsregler.¹³ Disse forholdsreglene gjelder både forut for og underveis i angrepet, og er behandlet i kapittel 2.

Generell plikt til å skåne sivile

- 13.44 Det skal for det første tas kontinuerlig omsorg for å skåne sivilbefolkningen, sivilpersoner og sivile gjenstander. For cyberoperasjoner, som gjerne er komplekse og som i noen tilfeller med stor sannsynlighet kan påvirke sivile systemer, innebærer dette i praksis at operasjonsplanleggere må benytte cyberekspertiser ved vurderingen av om angrepet vil kunne gjennomføres i tråd med forholdsreglene. Plikten til å ta kontinuerlig omsorg for å skåne sivile er spesielt viktig i de situasjoner hvor de mer detaljerte reglene knyttet til angrep ikke kommer til anvendelse fordi det som angripes ikke anses som et objekt eller cyberoperasjonen ikke utgjør et angrep.
- 13.45 Videre skal de som planlegger eller treffer beslutninger om angrep gjøre alt som er praktisk mulig for å forvisse seg om at angrepsmålene er militære mål og ikke sivilpersoner, sivile gjenstander, eller beskyttet. Dette vil for et cyberangrep kunne være å kartlegge et nettverk forut for et angrep for å estimere et eventuelt skadeomfang av et angrep. Som forklart i punkt 2.7 er det imidlertid ikke et krav om å gå lengre enn det som er praktisk mulig eller gjennomførbart. Det kan for eksempel være at risikoen for å bli oppdaget, og dermed gi fienden anledning til å treffe motiltak, regnes som stor.
- 13.46 Angriperen skal ta alle praktisk mulige forholdsregler ved valg av angrepsmidler og -metoder med sikte på å unngå eller i hvert fall å minske utilsiktet tap og skade på sivilpersoner og gjenstander. Dersom de sivile tapene forventes å være for omfattende i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordel, skal angriperen ikke iverksette angrepet.
- 13.47 Ved valg mellom flere ulike militære mål med tilsvarende militære fordel skal det mål velges som forventes å utsette sivilpersoners liv og sivile gjenstander for minst fare. Et eksempel kan være et cyberangrep med mål om å nøytralisere fiendens kommando- og kontrollsenter. For å oppnå målet kan angrepet enten rettes mot kraftforsyningen eller direkte mot det militære nettverket. Gitt at det forventes sivile følgetap ved å ramme kraftforsyningen, skal angrep rettes direkte mot fiendens militære nettverk dersom øvrige omstendigheter er like. Dette vil i praksis også kunne være en regel som gir cyberangrep større betydning i praksis enn tradisjonelle kinetiske angrep, ettersom følgetapene

¹³ TP art. 57.

ofte antas å bli mindre med cyberangrep enn tradisjonelle kinetiske angrep. Se eksempelboksen om Stuxnet på neste side.

Proporsjonalitet

- 13.48 I tillegg til pliktene til å ta alle praktisk mulige forholdsregler for å redusere de negative konsekvensene av militære operasjoner overfor sivile, krever krigens folkerett at man avlyser eller utsetter angrep som forventes å forårsake sivil følgeskade som er for omfattende sammenliknet med den direkte og konkrete militære fordel forventet oppnådd.¹⁴ Dette er det som kalles proporsjonalitetsprinsippet (se punkt 1.27–1.29 og 2.21–2.28). Ettersom det er stor sammenblanding av militære og sivile i det digitale rom, vil de fleste cyberoperasjoner kreve en proporsjonalitetsvurdering.
- 13.49 Uunngåelig, men utilsiktet sletting eller modifisering av sivile data i forbindelse med et cyberangrep som har et annet mål, må tas med i en proporsjonalitetsvurdering av angrepet. Den potensielle midlertidige eller kortvarige karakteren av den påførte skaden, og om det lar seg reparere og eventuelt hvor lett og ressurskrevende det er, må også tas med i vurderingen. Proporsjonalitetsvurderingen vil for eksempel være sentral ved vurderingen av et eventuelt cyberangrep mot Global Positioning System (GPS). Dersom kriteriene for å utgjøre et militært objekt, som gjennomgått ovenfor, er oppfylt, er GPS et militært mål. Samtidig er eksempelvis verdens luft- og sjøgående fartøys navigasjonssystemer og en rekke andre sivile systemer mer eller mindre totalt avhengige av GPS. Å ødelegge eller nøytralisere GPS vil eksempelvis kunne medføre utfordringer med navigasjon for skipstrafikk, og påfølgende risiko for store sivile skader og tap av menneskeliv. Et målrettet angrep mot GPS med formål å ødelegge det må med andre ord minst forvente en avgjørende militær fordel for at det kan nærme seg proporsjonalt. Om det lar seg gjøre å sette det ut av spill delvis eller midlertidig vil det senke terskelen noe, men fremdeles vil det få svært alvorlige konsekvenser. Dette eksempelet illustrerer at sivilbefolkningen, herunder sivile nødetater, i noen tilfeller kan være så kritisk avhengig av slike systemer at de sivile følgetapene ikke står i forhold til den militære fordelen som forventes oppnådd.
- 13.50 Risiko for følgeskader kan eksempelvis oppstå i forbindelse med bruk av skadevare til å infisere datasystemene til en motpart. Selv om de bare blir introdusert i det militære nettverket til motparten, kan enkelte skadevarer smitte over til sivile systemer, og derfra videre til andre stater. Problemet oppstår fordi sivile og militære datanettverk ofte er knyttet sammen i større

¹⁴ TP art. 57 (2)

EKSEMPEL: FORDELER VED CYBERANGREP – STUXNET

I flere tilfeller vil cyberangrep antakeligvis få færre sivile følgetap og skader på objekter enn angrep med konvensjonelle stridsmidler med samme militære fordel. Stuxnet (2010) var datavirus som antas å være et angrep rettet mot Irans atomprogram. Selv om Stuxnet ble iverksatt i fredstid, er det et nyttig eksempel på fordelene ved et cyberangrep dersom det hadde blitt utført i en væpnet konflikt.

Det er mye i saken som er uklart, men dersom atomprogrammet var ment å utvikle kjernevåpen i tillegg til strøm, ville det hatt enorme implikasjoner både direkte og indirekte for regionen og det globale samfunnet forøvrig. For å få høy-anriket uran til bruk i kjernevåpen må det produseres i svært avanserte sentrifuger. Sentrifugene var i hovedsak lokalisert i tettbebygde sivilt befolkede områder.

Stuxnet var rettet mot programmert logisk styring (PLS) som benyttes til automatisering av den elektromekaniske prosessen tilknyttet å anrike uran. Stuxnet var lagd for å overstyre PLS slik at sentrifugene roterte hurtigere enn de tålte og dermed ble ødelagt. Stuxnet skal ha ødelagt én femtedel av Irans sentrifuger. Sivile følgetap på mennesker og objekter er antatt å være lik null. Stuxnet illustrerer også en av utfordringene ved cyberangrep: faren for ukontrollert spredning er stor. Stuxnet-viruset spredde seg globalt til sivile systemer, men ettersom det var laget for kun å påvirke anrikningssentrifuger, medførte det begrenset skade på andre systemer.

Gitt at et angrep hadde vært lovlig i henhold til krigens folkerett, ville et angrep med konvensjonelle midler for å oppnå den samme militære fordel som Stuxnet gjorde, med stor sannsynlighet ha medført enorme sivile følgetap.

eller mindre grad. Hvis det er grunn til å tro at slik utilsiktet spredning av skadevaren til sivile systemer vil medføre skade eller død på sivile eller skade eller ødeleggelse av sivile objekter, må denne virkningen tas med i en proporsjonalitetsvurdering under planlegging av angrepet. Problemet med spredning av skadevare er imidlertid at det i praksis kan være tilfeller hvor det er vanskelig å forutse de sannsynlige konsekvensene av en spredning inn i sivile systemer. Skadevare kan derfor i noen tilfeller kunne anses som vilkårlige krigføringssmidler, og dermed være forbudt, fordi de ikke kan rettes mot eller begrenses til spesifikke lovlige mål.

Beskyttede personer og objekter

- 13.51 Personer og objekter som ikke er lovlige mål, skal ikke være mål for angrep og skal så langt det er praktisk mulig beskyttes mot virkningene av fiendtlig-hetene. Blant annet skal man gjøre det som er praktisk mulig for å unngå fare for utilsiktet skade eller ødeleggelse på beskyttede personer og objekter. Som nevnt over om proporsjonalitet, er angrep som forventes å forårsake sivil

følgeskade som er for omfattende sammenliknet med den direkte og konkrete militære fordel forventet oppnådd ikke lov å gjennomføre.

- 13.52 Sivile mister sin beskyttelse dersom og så lenge de deltar direkte i fiendtligheter, mens objekter blir lovlige mål dersom de utgjør et effektivt bidrag til fiendens militære aksjoner og ødeleggelse av objektet vil by på en avgjort militær fordel for angriperen (se vilkår under i punkt 13.23).
- 13.53 Vilkårene for når objekter er militære mål utelukker ikke at objektene fortsatt har en sivil funksjon («dual use»), noe som ofte er tilfellet i cyberdomenet. I slike tilfeller må det sivile tapet ved et eventuelt angrep tas med i proporsjonalitetsvurderingen. I tillegg har en del objekter spesiell beskyttelse og terskelen for å angripe disse skal være enda høyere, det vil si, kun dersom tvingende militær nødvendighet tilsier det. Det betyr at objekter med spesiell beskyttelse kun kan angripes når og så lenge de ut fra sin bruk har blitt gjort til et militært mål, og det ikke finnes gjennomførbare alternativer for å skaffe seg en lignende militær fordel. Se videre punkt 8.24 flg.
- 13.54 Serverparken til et bibliotek som inneholder data av kulturell verdi, eksempelvis data som er nasjonale identitetsmarkører, kan anses å ha beskyttelse som et kulturobjekt. Dersom angriperen derimot mottar sikker etterretning på at serverparken i fremtiden vil rigges til bruk for motpartens kommando- og kontrollsenter, vil objektet etter sitt formål gi motparten et effektivt bidrag og et angrep ha en avgjort militær fordel, slik at objektet likevel er militært. Ettersom det har spesiell beskyttelse, kan det likevel kun angripes dersom det ikke er andre gjennomførbare alternativer for å stoppe den militære bruken av serverparken.

Geografiske og territorielle begrensninger

- 13.55 Cyberoperasjoner er underlagt de samme geografiske og territorielle begrensninger som kinetiske angrep etter krigens folkerett. Dette innebærer at cyberangrep kun kan utføres fra og mot territoriet til de krigførende parter, i internasjonalt farvann og luftrom, og med visse begrensninger i det ytre rom.
- 13.56 Cyberangrep kan i utgangspunktet utføres fra hvor som helst i verden, og digitale signaler ofte vil gå gjennom flere stater. Dette reiser spesielle utfordringer knyttet til nøytrale territorier. Nøytrale territorier er i denne sammenheng territorier tilhørende stater som ikke er part den væpnede konflikten. Det er ikke tillatt å gjennomføre verken cyberangrep eller andre angrep mot eller fra nøytrale territorier. Et unntak her er situasjoner der det måtte foreligge et folkerettslig grunnlag for bruk av makt mot en ikke-statlig aktør på en annen (og nøytral) stats territorium, på bakgrunn av angrep fra den

ikke-statlige aktørens side mot en annen stat. For at et slikt grunnlag for maktbruk skal foreligge, må en rekke kriterier være oppfylt, se nærmere punkt 1.40. I slike situasjoner kan den part som er utsatt for angrep, gjennomføre nødvendige og proporsjonale selvforsvarstiltak mot den ikke-statlige aktøren, for å bringe det ulovlige angrepet fra denne statens territorium til opphør. Dette gjelder også innenfor en nøytral stats suverene sfære. Det er samtidig et krav at slike selvforsvarstiltak er rettet mot den ikke-statlige aktøren som står bak angrepet.

- 13.57 Det er tillatt å bruke offentlig, internasjonalt og åpent tilgjengelig nettverk, som for eksempel internett, i cyberoperasjoner mot motparten. Dette gjelder selv om deler av dette nettverket befinner seg på territoriet til en nøytral stat. Det er også tilfelle for cyberoperasjoner som utgjør et angrep. Hvis slik bruk av et nettverk i en nøytral stat gjør det sannsynlig at motparten oppfatter angrepet som å komme fra den nøytrale staten, vil det imidlertid ikke være tillatt. For å opprettholde sin nøytralitet må den nøytrale staten forholde seg upartisk. Den nøytrale staten kan således ikke legge forholdene til rette for å at kun den ene av konfliktpartene kan angripe motpartene gjennom å benytte nettverk på dennes territorium eller som befinner seg under dennes eksklusive kontroll. Det vises her tilbake til den angrepne statens rett til mottiltak dersom vertsstaten for angrepet ikke har evne eller vilje til å behandle partene likt.

14 Kontroll- og sikkerhetstiltak overfor sivilbefolkningen i væpnet konflikt

Introduksjon

- 14.1 Ivaretagelse av lov og orden, herunder det å slå ned på sivile opptøyer og uroligheter, er i utgangspunktet en oppgave for politiet både i fred, krise og krig. I prinsippet endres ikke Forsvarets eller politiets oppgaver og ansvarsfordeling etatene imellom ved kriser, under beredskap og i væpnet konflikt. Politiets ansvar for kriminalitetsbekjempelse i fredstid opprettholdes derfor i prinsippet også i krise og krig. Forsvaret kan imidlertid bistå politiet i tråd med bestemmelsene i Instruks om Forsvarets bistand til politiet.¹
- 14.2 Et væpnet angrep på Norge, som gir Norge rett til å utøve selvforsvar i tråd med folkeretten, er Forsvarets ansvar å håndtere. Maktbruk mot stridende motstandere skjer i overensstemmelse med folkeretten (innenfor rammen av krigens folkerett) og skal alltid og kun håndteres av Forsvaret. Grunnen til dette er at politiet ikke er lovlig stridende. I en væpnet konflikt er Norge folkerettslig forpliktet til å søke å flytte beskyttede sivile (som politiet vil være) bort fra områder i nærheten av lovlige mål, og ta øvrige nødvendige forholdsregler for å beskytte sivile mot de farer som følger av militære operasjoner. Dersom det etter omstendighetene fremstår som sannsynlig at styrken vil kunne møte lovlig stridende motstandere, skal kun Forsvarets enheter gjennomføre oppdraget. Myndighetsoverføring fra politiet til Forsvaret kan imidlertid være aktuelt etter beredskapsloven § 3 eller § 6,² men kun dersom det er nødvendig at Forsvaret i en beredskapssituasjon eller væpnet konflikt overtar politioppgaver, eksempelvis kriminalitetsbekjempelse. Det anses som svært lite sannsynlig at det vil være behov for en slik myndighetsoverføring.
- 14.3 Partene i en væpnet konflikt kan treffe de kontroll- og sikkerhetstiltak overfor både egen og fremmed sivilbefolkning som er nødvendige på grunn av den væpnede konflikten. Med fremmed sivilbefolkning menes sivilbefolkning som tilhører motparten eller som tilhører en fremmed stat som norske styrker bistår

¹ Kongelig resolusjon av 16. juni 2017 nr. 789 Instruks om Forsvarets bistand til politiet (Bistandsinstruksen).

² Lov om særlege rådgjerder under krig, krigsfare og liknende forhold av 15. desember 1950 nr. 7 (beredskapsloven).

i bekjempelsen av interne uroligheter. Tiltak overfor egen sivilbefolkning reguleres av nasjonal rett, mens det er krigens folkerett som regulerer tiltak overfor fremmed sivilbefolkning.³ Grunnprinsippene er likevel de samme for begge kategorier, og tiltak overfor de ulike kategorier av sivile vil derfor behandles samlet. I noen tilfeller vil også menneskerettighetsforpliktelser komme til anvendelse overfor fremmed sivilbefolkning. Se punkt 1.55–1.61 om anvendelsen av menneskerettigheter i væpnet konflikt.

SÆRLIG OM KRIGSSKUEPLASS

I norsk sammenheng benyttes erklæring av krigsskueplass til å regulere forholdet mellom sivile og militære myndigheter. Krigsskueplass kan erklæres i den delen eller de deler av landet hvor krigshandlinger foregår eller kan antas å være nært forstående, og hvor det ansees nødvendig at de militære myndigheter overtar ledelsen av politiet og andre sivile forvaltningsorganer for å fremme og trygge de militære operasjoner og forsyninger. Grensene for krigsskueplass fastsettes normalt av Kongen. Krigsskueplass er ikke nødvendigvis sammenfallende med den militære inndelingen av operasjonsområdet. Krigsskueplass kan også utløses automatisk ved militært angrep på norsk territorium.

Erklæring av krigsskueplass etter beredskapsloven påvirker ikke spørsmål knyttet til hvor eller hvorvidt krigens folkerett kommer til anvendelse.

- 14.4 Dette kapittelet vil gi en oversikt over hvilke kontroll- og sikkerhetstiltak som kan iverksettes, og hva som er vilkårene for å gjøre dette. Slike tiltak vil være svært like eller identiske med oppgaver som norske styrker også kan settes til å gjennomføre i operasjoner som ligger under terskelen for væpnet konflikt. Kapittelet behandler imidlertid kun reglene for slike tiltak i væpnet konflikt. Forvarets bistand til politiet er derfor ikke behandlet. For en beskrivelse av de spesielle regler for tiltak mot sivil skipstrafikk, se punkt 11.68 flg., og mot sivil luftfart, se punkt 12.61–12.66 og 12.72–12.75.
- 14.5 Bakgrunnen for kontroll- og sikkerhetstiltak som medfører inngrep i sivilbefolkningens frihet er for det første at militære styrker i en væpnet konflikt har behov for å kunne kontrollere personer for å identifisere stridende, lokalisere eller stoppe smugling av våpen, eller stoppe spioner og infiltratører (personer som tilnærmer seg motstanderen for å påvirke eller spionere). I tillegg har militære styrker en rett til å gjennomføre tiltak som er militært nødvendige for egen styrkebeskyttelse, for eksempel å opprette sikkerhetssoner rundt sine militære installasjoner, avdelinger eller fartøy.⁴ I en væpnet konflikt

³ GK IV art. 27(4).

⁴ GK IV art. 27(4).

hvor en av partene opererer mer eller mindre skjult blant sivilbefolkningen, som for eksempel i Afghanistan, vil behovet for slike kontroll- og sikkerhetstiltak være stort.

- 14.6 Militære operasjoner vil som regel involvere et stort spekter av aktiviteter, fra offensive operasjoner mot motpartens stridende personell og utstyr, til aktiviteter som ikke er direkte relatert til kamphandlingene, slik som sikring av kommunikasjonslinjer, kontroll ved inn- og utpassering av stridssoner og håndtering av større sivile folkemengder. Hva slags kontroll- eller sikkerhetstiltak som kan iverksettes overfor sivilbefolkningen, kan ikke beskrives i form av noen uttømmende oversikt. En hovedregel er imidlertid at jo mer inn- og gripende tiltaket er, desto viktigere må hensynet bak tiltaket være. I dette kapittelet skal vi se nærmere på et utvalg av de kontroll- og sikkerhetstiltak det kan være behov for å iverksette overfor sivilbefolkningen av sikkerhetsmessige årsaker, herunder kontrollposter, gjennom søk av sivil eiendom og sivile personer, og masjetjeneste i forbindelse med demonstrasjoner. Det mest alvorlige sikkerhetstiltaket overfor sivile er internering. Dette er beskrevet i kapittel 7 og behandles ikke videre her.
- 14.7 Regler om hvordan militære styrker skal forholde seg til sivilbefolkningen, er også beskrevet andre steder i manualen, spesielt i kapittel 4: Beskyttelse og beskyttede personer, hvor kravene til beskyttelse av sivilbefolkningen er behandlet, og kapittel 10 om lovligheten av krigføringsmetoder som kan ha negativ innvirkning på sivilbefolkningen.

Gjennomføring av kontroll- og sikkerhetstiltak

- 14.8 Når militære styrker utøver myndighet overfor sivile ut fra et sikkerhetshensyn, må hovedregelen om at sivile skal beskyttes og respekteres følges så langt det er praktisk mulig med de tiltak man iverksetter.⁵ Hva som er praktisk mulig i denne forbindelse avhenger av trusselnivå, hvilken type trusler man står overfor, og disponibel tid til å håndtere trusselen. Operasjonsplanlegging og planleggingen av de enkelte oppdrag må derfor ta høyde for at soldatene gis tid og rom til å vurdere situasjoner og handle deretter. Dette kan for eksempel innebære at styrkene utrustes med utstyr og materiell som gjør dem i stand til å håndtere en eskalering av maktbruken på en fornuftig måte, for eksempel at man har utlevert mindre dødelige våpen, som kølle, batong og liknende, slik at det er mulig å ha et eskaleringstrinn rett oppunder bruk av dødelige våpen (se maktpyramiden i figuren nedenfor).

⁵ GK IV art. 27(1–3), TP I art. 51, TP II art. 4.

MAKTPYRAMIDEN – ESKALERING AV MAKTBRUK MOT PERSONELL

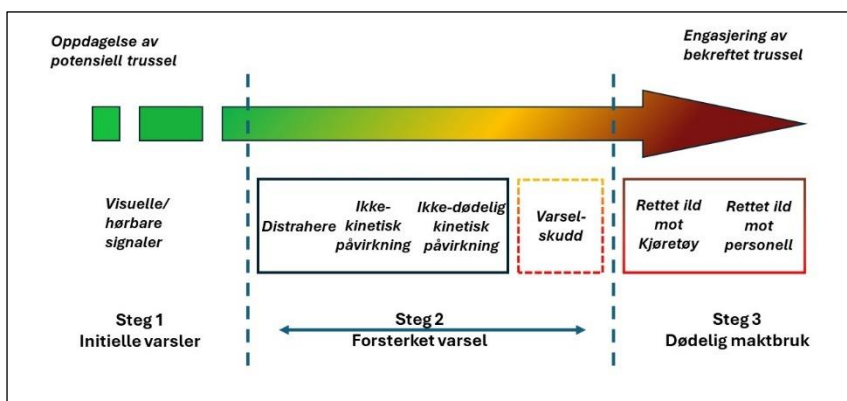
- 14.9 Personell som skal gjennomføre kontroll- eller sikkerhetstiltak overfor sivilbefolkningen, eller andre tiltak som potensielt involverer maktbruk mot sivilbefolkningen, bør ha spesiell trening i dette. For eksempel har militærpolitiet (MP) spesielt relevant utdanning, trening, erfaring og utstyr til å gjennomføre slike oppgaver. I tillegg har MP utstrakt erfaring med å utøve politimyndighet i urolige områder, og de er spesielt trent i å hindre uønsket eskalering av en situasjon. Militærpoliti eller liknende styrker bør derfor involveres i slike operasjoner ettersom de vil kunne være i stand til å redusere spenningen mellom de militære styrker og sivile.
- 14.10 I operasjoner hvor norske militære styrker deltar i en væpnet konflikt etter invitasjon fra vertsnasjonen, vil det normalt være utarbeidet en Status of Forces Agreement (SOFA) som nærmere regulerer spørsmål omkring blant annet jurisdiksjon og immunitet mot straffeforfølgning, og i noen tilfeller også i hvilken grad norske styrker kan utøve makt mot sivilbefolkningen. I en internasjonal væpnet konflikt der Norge og vertslandet er motparter, vil det imidlertid ikke være grunnlag for en statusavtale.

Eskalering av maktbruk

- 14.11 Prosedyrer for eskalering av maktbruk gis for å sikre at maktbruken står i forhold til den potensielle trussel man står overfor. Dersom det fremstår som klart at personer som utgjør en trussel, er stridende (og dermed lovlige mål i seg selv), kan de som utgangspunkt angripes uten forvarsel og uten krav til

eskalering av maktbruk. Prosedyrer for eskalering av maktbruk er derimot aktuelle dersom det er uklart om noe eller noen er et lovlig militært mål, eller dersom engasjementsreglene forutsetter at maktbruken begrenses (se punkt 17.34–17.36). Det er også aktuelt i forbindelse med maktbruk mot sivile i nødverge. Militære styrker kan bruke makt for å beskytte seg selv og andre mot trusler, men når de gjør dette må de balansere maktbruken opp imot trusselen slik at risikoen for utilsiktede skader på sivile reduseres.

- 14.12 I situasjoner der eskalering av maktbruk er aktuelt, kreves en fornuftig og varsom fremtreden for å kontrollere situasjonen med minimal bruk av makt og på denne måten respektere og beskytte sivilbefolkningen. Maktbruk mot sivilbefolkningen skal kun utøves i den utstrekning, både i styrke og tid, som er nødvendig ut fra trusselens art.
- 14.13 God situasjonsforståelse i operasjonsområdet vil sette den militære styrken bedre i stand til å tilpasse sine taktikker, teknikker og prosedyrer (TTP) til kjente trusler og til risikobildet slik at det kan gis felles prosedyrer for eskalering av maktbruk. Jo bedre slike prosedyrer er kjent for sivilbefolkningen, jo mer sannsynlig vil det være at de vil opptre slik vi ønsker i forbindelse med kontroll- eller sikkerhetstiltak. Det vil også gjøre den militære styrken bedre i stand til å identifisere potensielle trusler og avverge potensielt farlige situasjoner. Likest mulig eskaleringsprosedyrer i hele operasjonsområdet vil derfor kunne bidra til å forhindre utilsiktet skade på sivile personer eller sivile objekter. Figuren nedenfor gir en oversikt over en ideell eskaleringsprosedyre. Det er imidlertid ikke alltid man har tid til å gjennomføre samtlige steg i en slik eskaleringsprosedyre. En soldat kan derfor gå direkte til bruk av rettet ild (dødelig makt) dersom vedkommendes oppfatning av situasjonen tilsier at trusselen utgjør en alvorlig fare for liv, helse eller et vitalt

objekt, og omstendighetene tilsier at det er den eneste måten å avverge trusselen på.

Kontrollposter

- 14.14 Kontrollposter kan benyttes til å kontrollere inn- og utpassering av en kamp-sone for å hindre infiltrering, spionasje eller sabotasjeaksjoner fra fiendtlige styrker. I tillegg vil militære hensyn tilsi at det er behov for å kontrollere tilgang til militære avdelinger og installasjoner generelt, inkludert bakre områder eller områder som i liten grad er påvirket av den væpnede konflikten.
- 14.15 I væpnet konflikt er det tillatt å bruke makt for å beskytte de militære styrkene (styrkebeskyttelse). Ved gjennomføring av kontrolloppdrag på en kontrollpost vil det derfor gis føringer for hvordan ankommende personell både til fots, i kjøretøy og i fartøy skal opptre.⁶ Dette kan gjøres ved anrop, tegn og signaler, ved skilting, eller ved bruk av fysiske installasjoner som påtvinger et nærmere bestemt bevegelsesmønster (for eksempel fartsdumper, tønner fylt med sement og liknende). Slike føringer vil kunne hindre at noen uforvarende og umiddelbart oppfattes som en trussel, og vil gjøre det lettere for kontrollpost-mannskapene å få en forståelse av situasjonen og hvilken trussel de eventuelt står overfor. Hvis personell, kjøretøy eller fartøy ikke følger anvisninger, gir det større grunn til å anta at det foreligger en trussel. Se mer om eskalering av maktbruk i punkt 14.11–14.13 over. Skulle kontrollen medføre at det avdekkes

EKSEMPEL 1: KONTROLLPOST

Militære styrker bør bruke alle tilgjengelige hjelpemidler for å varsle sivile om hva som forventes av dem ved en kontrollpost. Punktene nedenfor er eksempler på tiltak og midler som kan brukes av en kontrollpost for å oppnå mest mulig styrkebeskyttelse og gi grunnlag for best mulig situasjonsforståelse:

- anrop, tegn, signaler eller skilting som forteller at man skal ankomme i sakte fart,
- anrop, tegn, signaler eller skilting som forteller hvor kjøretøy eller fartøy skal stoppe,
- anrop, tegn, signaler eller skilting som forteller hvordan personell skal forholde seg i kjøretøyet eller fartøyet,
- anrop, tegn, signaler eller skilt som forteller hva slags kontroll det er snakk om,
- fysiske hindringer som tvinger ankommende personell, kjøretøy eller fartøy til et spesielt bevegelsesmønster, for eksempel spanske ryttere, tønner fylt med sement, gjerder, piggråd, spikermatter og liknende.

⁶ GK IV art. 27(4).

grunnlag for frihetsberøvelse, skal den frihetsberøvede behandles i tråd med føringene i kapittel 7. Dersom det ikke avdekkes sikkerhetstrusler eller andre grunnlag for internering, må den tilbakeholdte slippes umiddelbart.

- 14.16 Avhengig av situasjonen kan oppførsel ved en kontrollpost gi kontrollmannskapet nok informasjon til å kunne anse truende personer som lovlige mål, i henhold til kriteriene beskrevet i punkt 3.23 flg. Da vil det være tillatt å rette angrep mot slike personer, inkludert bruk av dødelig makt. Med mindre prosedyrer eller engasjementsregler krever det, er det i slike tilfeller ikke krav om at maktbruken står i forhold til trusselen personene utgjør, ettersom de er et lovlig mål. I stedet er det et krav om å ikke forårsake skade på sivile personer eller objekter i nærheten som ikke står i forhold til den militære fordel som forventes oppnådd. Dersom personene som utgjør en trussel er lovlige mål i seg selv, vil med andre ord handlingsrommet for å håndtere trusselen være større enn dersom personene ikke kan anses som stridende. Hvorvidt kjøretøy eller fartøy blir lovlig mål i seg selv, vurderes etter vilkårene i punkt 8.4 flg.

En vaksoldat på veikontrollpost for å sikre at kun autorisert personell kommer inn på Høybuktnoen leir. Foto: Jarl Van Sterkenburg/Forsvaret.

Sivile optøyer og uroligheter

- 14.17 Sivile optøyer og uroligheter kan i væpnet konflikt utgjøre en stor utfordring for militære styrker, selv om optøyene eller urolighetene ikke har direkte tilknytning til den væpnede konflikten. Slike situasjoner kan blant annet gjøre det vanskelig å holde generell oversikt og situasjonsforståelse, gjennomføre operasjoner eller opprettholde styrkens sikkerhet. Militære styrker vil derfor

kunne bli satt til å holde kontroll på en mengde mennesker av sikkerhetsmessige årsaker. Slike typer oppdrag betegnes gjerne som «massetjeneste» eller opprørskontroll. De mest aktuelle situasjoner som må håndteres av norske militære styrker, er demonstrasjoner som for eksempel er til hinder for militære operasjoner eller hvor norske styrker må beskytte andre sivile personer eller eiendom mot de som demonstrerer. I utenlandsoperasjoner kan det også oppstå demonstrasjoner mot styrkens deltakelse i en operasjon eller tilstedeværelse i landet.

- 14.18 Sivile opptøyer og uroligheter vil i mange tilfeller ikke ha en direkte tilknytning til den væpnede konflikten, men i stedet være et uttrykk for frustrasjon eller misnøye for eksempel med mangelfull tilgang på ressurser, sikkerhetssituasjonen, store sivile tap eller liknende. Selv om det brukes vold mot de militære styrkene i forbindelse med en demonstrasjon eller opptøyer, vil dette derfor ofte ikke være nok til å konkludere med at én eller flere personer deltar direkte i fiendtlighetene og dermed blir lovlige mål. Et eksempel på dette kan være at en mor, hvis barn er drept som følge av kamphandlinger, kaster en brannbombe mot norske soldater. I en slik situasjon kan norske styrker imidlertid bruke makt i nødverge. Vilkår for bruk av makt i nødverge / selvforsvar er behandlet i punkt 16.54–16.61.
- 14.19 Det kan likevel befinne seg personer blant demonstrantene som benytter urolighetene til å rette angrep mot norske styrker. Personer som kan identifiseres som direkte deltakende i fiendtligheter, for eksempel ved at man ser at personene tilhører en stridende gruppering eller på annen måte konkluderer med at de driver med militære angrep, vil være lovlige mål. De vil kunne angripes, selv om de ikke utgjør noen umiddelbar dødelig trussel. Se nærmere i punkt 3.23 flg. om hva som utgjør direkte deltakelse i fiendtligheter. De øvrige personene som deltar i demonstrasjonen, vil imidlertid ikke miste sin status som beskyttede personer, og de må beskyttes mot virkningene av fiendtlighetene så langt som mulig. Nødvergeretten er imidlertid i behold også overfor disse.
- 14.20 Ved håndtering av sivile folkemengder som er voldelige, skal dødelig makt først brukes når andre midler har vært forsøkt uten å føre frem, eller dersom det er opplagt at slike midler ikke vil føre frem. Før dødelig makt brukes skal det, hvis praktisk mulig, varsles om at slike midler vil tas i bruk. Deretter skal folke-mengden gis tid og anledning til å avslutte den virksomheten som gjør det nødvendig å bruke våpen. Slik varsling vil ikke være nødvendig i de situasjoner hvor det ville sette soldater eller andre i fare for tap av liv eller alvorlig skade eller klart vil være nytteløst omstendighetene tatt i betraktning.

- 14.21 I væpnet konflikt er det ikke tillatt å bruke kjemiske våpen, med unntak av visse typer kjemikalier for opprørskontroll når disse brukes i forbindelse med ordenshåndhevelse (ikke som krigføringsmiddel eller -metode). Godkjente typer CS-gass og pepperspray kan derfor brukes i forbindelse med masse-tjeneste mot sivilbefolkning. Det kan imidlertid være gjort innskrenkninger i denne retten i den enkelte operasjon, enten gjennom engasjementsreglene eller andre planer, ordrer og direktiver. Det bør derfor rådføres med jurist i Forsvaret i forkant av at norske styrker utrustes med CS-gass, pepperspray eller liknende i væpnet konflikt. Se også punkt 9.30 om bruk av CS-gass og liknende i væpnet konflikt.

Gjennomsøk av sivil eiendom

- 14.22 I væpnet konflikt vil det fra tid til annen være behov for å undersøke sivil eiendom, både boliger og andre sivile bygninger. Det kan være ulike grunner til at man ønsker å undersøke sivil eiendom. De vanligste grunnene er at det er behov for å verifisere om det finnes personell eller materiell som kan knyttes til en direkte deltakelse i fiendtlighetene, enten det dreier seg om personell og materiell som i utgangspunktet er sivile, eller stridende personell som har gått i skjul blant sivilbefolkningen. Sivil eiendom kan bli et lovlig mål ved sin bruk, se punkt 8.4 flg. Kriterier for når man kan gjennomføre sivil eiendom, og prosedyrene for dette, vil normalt være nærmere regulert i engasjementsregler og andre planer, ordrer og direktiver for operasjonen.
- 14.23 Et viktig utgangspunkt ved undersøkelse av sivile eiendommer som ikke er bekreftet å være lovlige mål, er at man skal gå frem så skånsomt som forholdene tillater. Hvor skånsomt det er mulig å gjennomføre en undersøkelse, avhenger av flere faktorer, blant annet hvilken tid man har til disposisjon til planlegging og gjennomføring, hvilke ressurser man har til disposisjon og hvilke potensielle trusler man står overfor. Dersom det er sannsynlig at det er kvinner på eiendommen og disse vil måtte undersøkes, vil det i noen kulturer være en stor fordel å ha kvinnelige soldater tilgjengelig for å gjennomføre slik undersøkelse.
- 14.24 Hvor stort inngrepet kan være, vil avhenge av viktigheten av oppdraget og hvilken trussel man potensielt vil møte. Skal man for eksempel undersøke et hus fordi det er mistanke om at det produseres improviserte sprengladninger eller oppholder seg stridende personell der, kan det være forholdsmessig å iverksette undersøkelsen midt på natten, og skaffe seg adgang til bygningen ved bruk av makt, for eksempel sparke inn inngangsdøren. Det vil også kunne være nødvendig og forholdsmessig innledningsvis å få kontroll på alt personell i bygningen ved trussel om dødelig maktbruk, for eksempel ved høy våpen-

føring. Dersom trusselvurderingen tilsier at det ikke foreligger noen fare for at man blir møtt med vold, kan det være et uforholdsmessig inngrep å gå frem på en slik måte.

Soldater klarer et sivilt hus. Også i væpnet konflikt kan det oppstå behov for å gjennomføre sivil eiendom fordi eiendommen brukes militært. I de tilfeller hvor eiendommen ikke er bekreftet å være lovlig mål, må det ikke brukes mer makt enn det som er absolutt nødvendig for å gjennomføre søket. Foto: Forsvaret.

- 14.25 I en situasjon hvor trusselbilde og oppdrag tilsier at man kan banke på døren for å se om noen er hjemme, istedenfor å sparke inn døren uten forvarsel, skal det gjøres. Hvis situasjonen tillater det, bør de som gjennomfører undersøkelsen la seg vise rundt på eiendommen av personer som hører hjemme der. Det er imidlertid ikke tillatt å bruke andre personer som et slags «skjold» mot eventuelle trusler som måtte befinne seg på eiendommen. For eksempel er det ikke tillatt å tvinge en sivil person til å gå først inn i et rom i tilfelle det finnes bevæpnet personell der, eller å tvinge en sivil person til å åpne skap, kasser, dører og liknende for å minimere faren for selv å bli skadet eller drept av selvutløsende eksplosiver eller liknende.
- 14.26 Selv om det er en plikt å ikke forårsake mer materiell skade enn det som er nødvendig for å oppnå formålet med undersøkelsen, plikter man ikke å gi erstatning for ødeleggelse, så fremt undersøkelsen var en lovlig krigshandling. Likevel er det ikke uvanlig at militære styrker innvilger erstatning for skade

eller ødeleggelse på sivile materielle verdier, blant annet for å opprettholde et best mulig forhold til sivilbefolkningen. Det bør innhentes råd fra jurist i Forsvaret for avklaring av hvorvidt det foreligger en plikt til erstatnings-utbetaling.

Visitasjon av person

- 14.27 I væpnet konflikt vil det være tillatt for militære styrker å kontrollere personell i operasjonsområdet for å klarlegge hvorvidt disse utgjør en sikkerhetstrussel.⁷ Det vil derfor være tillatt å visitere tilsynelatende sivile personer for å søke etter våpen eller dokumenter og annen informasjon som kan si noe om en eventuell tilknytning til fiendtlighetene, dersom sikkerhetshensyn gjør dette militært nødvendig. Personell som etter visitasjon viser seg å oppfylle kriteriene for direkte deltakelse i fiendtlighetene, kan interneres, men også andre som utgjør en alvorlig sikkerhetstrussel, kan interneres om det er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn (se nærmere i punkt 7.100 flg. om sikkerhetsinternering av sivile).
- 14.28 Visitasjon av person skal gjennomføres på en minst mulig inngripende måte. Skjer visitasjonen i nærheten av der hvor det pågår aktive kamphandlinger, kan det ikke stilles strenge krav til hvor skånsomt visitasjonen skal skje, men den skal likevel gjennomføres så skånsomt som praktisk mulig sett i lys av den militære situasjon på stedet. Det er imidlertid alltid et krav om at maktbruken står i forhold til den sikkerhetstrusselen som skal avverges. Det skal derfor ikke brukes mer makt enn det som er nødvendig for å gjennomføre visitasjonen på en trygg måte.
- 14.29 Kvinner og barn skal spesielt respekteres, og det bør benyttes kvinnelige soldater til visitasjon av kvinner. Så langt som praktisk mulig skal slik visitasjon ikke skje i påsyn av menn eller på annen måte gjennomføres på en nedverdiggende måte. Er det mulig, kan det for eksempel settes opp et telt eller annen skjerming til gjennomføring av visitasjon.

Kriminalitetsbekjempelse

- 14.30 Sivile personer som utøver kriminalitet, har fremdeles status som sivile og kan ikke angripes med militære midler med mindre de tar direkte del i fiendtlighetene.⁸

⁷ GK IV art. 27(4).

⁸ TP I art. 51(3).

- 14.31 Kriminalitetsbekjempelse er en politioppgave også i væpnet konflikt, se punkt 14.1. Det er likevel noen unntak fra dette. I væpnet konflikt kan det være aktuelt å sette militære styrker til å opprettholde lov og orden eller i det minste gripe inn mot pågående kriminelle handlinger som setter liv og helse i fare, enten alene eller sammen med politiet. I slike situasjoner er det svært viktig å skille mellom de midler og metoder som er tillatt brukt mot personer som er lovlige mål i konflikten, og de midler og metoder som er tillatt brukt mot personer som ikke er lovlige mål. Oppdraget kan gå ut på å trene opp og eventuelt veilede lokalt politi eller faktisk å utføre politioppgaver. Hvis slike typer oppdrag er aktuelle for norske styrker, vil det normalt foreligge detaljerte reguleringer av hvordan denne oppgaven skal utføres i form av ordrer, engasjementsregler og standard operasjonsprosedyrer (SOP).
- 14.32 Under okkupasjon vil okkupasjonsmakten være forpliktet til å opprettholde lov og orden i det okkuperte området og derfor måtte utføre ordinære politioppgaver.⁹ Se nærmere om dette i punkt 15.14 flg. utfordringer knyttet til avgrensning mot avvergelse av kriminalitet og eventuelle behov for etterforskning av mulige forbrytelser er drøftet nærmere i punkt 16.72–16.81.

⁹ Overenskomst om landkrigens lover og sedvaner av 18. oktober 1907 (*Landkrigsreglementet*) art. 43.

15 Okkupasjon

Introduksjon

- 15.1 Dette kapittelet behandler spesielle tema som gjelder under okkupasjon, og må leses sammen med resten av manualen. Okkupasjon finner sted når en stat har tatt kontroll av en fiendtlig stats område ved bruk av militærmakt, og omfatter kun de områder hvor denne myndigheten er etablert og kan utøves.¹ Det vil være en militær okkupasjon uavhengig av graden av motstand styrkene møter, men det vil ikke være okkupasjon dersom en annen stat gir sitt samtykke til at andre lands militære styrker har slik kontroll over et område. En okkupasjons-situasjon anses som en form for internasjonal væpnet konflikt.²

Begynnelse av okkupasjon

- 15.2 Et område er okkupert når det faktisk kommer under en annen stats effektive kontroll. Okkupasjonen er kun gjeldende for de områder hvor de tidligere myndighetene ikke lenger er helt eller vesentlig i stand til å utøve sin myndighet, på grunn av tilstedeværelsen av fremmede styrker som truer med eller utøver makt. Eksempler på myndighetsutøvelse er rettshåndhevelse og innkreving av skatter og avgifter. I tillegg må den okkuperende staten være i stand til å utøve slik myndighet og kontroll.³ Området er okkupert selv om de fremmede styrkene ikke møter væpnet motstand og det ikke er kampf-handlinger.⁴
- 15.3 For at en stats styrker skal ha effektiv kontroll over et område, må de militære styrkene i området være nedkjempet eller jaget på flukt, og de okkuperende styrkene må være i området lenge nok til å kunne utøve slik kontroll over området. Mindre enheter, som for eksempel spesialstyrker, som trekker seg ut av området etter gjennomført operasjon, vil derfor ikke anses som okkupanter. Det er likevel mulig å ha en okkupasjon som varer over en kortere periode, så lenge vilkårene over er oppfylt.

¹ Overenskomst om landkrigens lover og sedvaner (Haag-konvensjon IV) 1907, Reglement angående landkrigens lover og sedvaner (Landkrigsreglementet), art. 42.

² GK I–IV fellesart. 2.

³ Landkrigsreglementet, art. 42.

⁴ GK I–IV fellesart. 2.

Oslo 9. april 1940. Som en del av den tyske invasjonen i Norge rykket tyske styrker inn i Oslo og marsjerte på Karl Johans gate ved Universitetet. Foto: Krigsarkivet

- 15.4 Det er ikke nødvendig å ha militære styrker stående i hele det okkuperte området. Det er nok at motpartens styrker er nedkjempet og sivilbefolkningen avvæpnet, det er gjennomført nødvendige tiltak for å administrere området, området fortsetter å være under effektiv kontroll, og det er styrker tilgjengelig ved behov. Det må til enhver tid være representanter for okkupasjonsmakten i området, enten ved militære styrker eller sivile representanter.
- 15.5 Det vil anses som effektiv okkupasjon selv om det er områder med fortsatt motstand, forutsatt at motstanden begrenser seg til avgrensede områder som mer eller mindre er omringet av de okkuperende styrkene.

Avslutning av okkupasjon

- 15.6 Okkupasjonen kan avsluttes på følgende måter:
- i. Okkupasjonsmakten trekker styrkene ut av området (uten å fortsatt utøve sentrale myndighetsfunksjoner).
 - ii. Okkupasjonsmaktens styrker blir nedkjempet eller jaget på flukt enten av sivilbefolkningen i området, den okkuperte statens væpnede styrker, væpnede styrker fra den okkuperte statens allierte, eller en kombinasjon av disse.
 - iii. Okkupasjonsmakten overfører myndighet og kontroll til lokale myndigheter og statens suverenitet gjenopprettes.

- 15.7 Den okkuperte stats myndigheter kan velge å la de utenlandske styrkene bli i området uten at det betyr at okkupasjonen fortsetter. Grunnen til dette er at okkupasjon forutsetter at tilstedeværelsen er uønsket eller ufrivillig. Dersom de utenlandske styrkene på et senere tidspunkt begynner å utøve faktisk myndighet og kontroll over et område igjen, uten lokale myndigheters samtykke, vil okkupasjonen derimot anses for å være gjenopptatt. I mange tilfeller vil det vært uklart om utenlandske styrker som utøver slik myndighet og kontroll, fortsatt har samtykke fra myndighetene i vedkommende stat. Se eksempelboks 1 nedenfor.

Anvendelse av krigens folkerett

- 15.8 Regler for internasjonal væpnet konflikt kommer til anvendelse i situasjoner der en stat har okkupert hele eller deler av territoriet til en annen stat,⁵ så lenge okkupasjonen varer.⁶ Dersom det er personer som ikke er endelig frigitt, repatriert eller reetablert ved okkupasjonens opphør, skal disse være beskyttet av reglene i krigens folkerett frem til dette skjer.

Okkupasjonens midlertidige karakter

- 15.9 Det er ikke tillatt for okkupasjonsmakten å annektere det okkuperte territoriet slik at det blir en del av den okkuperende staten. Okkupasjon er kun midlertidig, og dette begrenser handlingsrommet til okkupasjonsmakten ved at den kun kan gjøre det som er nødvendig og lovlig for å oppnå hensikten med okkupasjonen, opprettholde lov og orden, og effektivt administrere det okkuperte området. Blant annet kan ikke okkupasjonsmakten deportere eller overføre en del av sin egen sivilbefolkning til det okkuperte området, eller tvangsoverføre eller deportere beskyttede personer ut fra det okkuperte området.⁷

Motstand mot okkupasjon

Før okkupasjonen er effektiv

- 15.10 I perioden før et land eller et område av et land blir okkupert, vil det som regel være aktive kamphandlinger. Personer som kjemper mot den kommende okkupasjonsmakten, vil kunne deles i to hovedkategorier; medlemmer av væpnede styrker eller motstandsbevegelser, og sivile som deltar direkte i fiendtligheter. Villkårene for når disse er lovlig mål, og behandlingen av dem dersom de blir tatt til fange, er behandlet i kapittel 3 og 7.

⁵ GK I–IV fellesart. 2.

⁶ TP I art. 3(b).

⁷ GK IV art. 49 første og sjette ledd.

Under okkupasjonen

- 15.11 For at okkupasjonen skal være effektiv, er det som nevnt ovenfor et krav at landets militære styrker i området er nedkjempet eller jaget på flukt. Det vil likevel kunne være personer eller mindre grupper som fortsetter å kjempe mot okkupasjonen. Dersom disse oppfyller kravene til lovlig stridende,⁸ vil de ha krav på krigsfangestatus (se kapittel 7). De vil ikke miste denne retten til krigsfangestatus selv om de samler inn eller forsøker å samle inn informasjon av militær verdi («spionasje») innenfor det okkuperte territoriet.⁹ Personer som yter motstand mot okkupasjonen, vil kunne interneres selv om de ikke oppfyller kravene til lovlig stridende, dersom tvingende sikkerhetshensyn tilsier det¹⁰ (se punkt 15.19–15.22 nedenfor). Hvis en person som ikke har krav på krigsfange-status, blir anholdt for spionasje, har vedkommende krav på beskyttelse etter reglene i punkt 15.26 flg., men kan fratas rettighetene til å kommunisere med omverdenen dersom militære sikkerhetssyn absolutt krever det.¹¹

Administrasjon av okkuperte områder

- 15.12 Når okkupasjonen begynner, vil de sittende myndighetene generelt bli erstattet, og alle deres funksjoner vil opphøre. Okkupasjonsmakten kan likevel velge å la en del av embetsmennene og andre offentlige tjenestemenn fortsette i stillingene sine slik at det blir enklere å administrere landet. Okkupasjonsmakten skal ikke sette i verk sanksjoner eller tvangstiltak overfor dem eller behandle offentlige tjenestemenn forskjellig selv om enkelte av dem av samvittighetsgrunner unnlater å utføre sine verv.¹² Okkupasjonsmakten har en plikt til å opprettholde organiseringen av staten, og til ikke fundamentalt å endre det eksisterende systemet. Dersom det eksisterende systemet ikke fungerer, kan okkupasjonsmakten erstatte det med et mer effektivt system slik at det blir mulig for okkupasjonsmakten å administrere landet i henhold til kravene i krigens folkerett.¹³
- 15.13 Okkupasjonsmakten har ikke lov til å endre den okkuperte statens økonomi og samfunnsliv, men den kan bistå befolkningen i dens forsøk på å bedre økonomien.

⁸ GK III art. 4(A)(2) og TP I art. 43 og 44, se også kapittel 3.

⁹ TP I art. 46(3).

¹⁰ GK IV art. 78

¹¹ GK IV art. 5 andre ledd og TP I art. 45(3).

¹² GK IV art. 54 første ledd.

¹³ GK IV art. 4 og 64 andre ledd.

EKSEMPEL 1: OKKUPASJONEN AV IRAK 2003

Etter invasjonen i Irak i mars 2003 var det noen uker med kamphandlinger før USAs president George W. Bush erklærte at kamphandlingene var slutt den 1. mai. Det ble opprettet provisoriske koalisjonsmyndigheter som styrte Irak frem til 28. juni 2004, da kontrollen over Irak ble overført til en midlertidig irakisk regjering. Etter dette ble Irak ansett som en suveren stat igjen, selv om de tillot at den USA-ledete koalisjonen fortsatt hadde styrker i landet. Ettersom de tidligere okkupasjonsstyrkene fremdeles var i landet, har det vært diskusjon rundt hvor lenge okkupasjonen faktisk varte.

Under okkupasjonen jobbet de koalisjonsstyrte myndighetene med å bedre sikkerheten i landet, blant annet ved å trene politi og militære; rekonstruere infrastrukturen; opprettholde oljeproduksjonen; forbedre vann- og sanitærinstallasjoner, tilgangen og kvaliteten på bolig, og utdanning; og legge til rette for en åpen økonomi.

Både USA og Storbritannia anerkjente at de okkuperte Irak, og at de var bundet av blant annet fjerde Genèvekonvensjon og plikten til å opprettholde lov og orden. I tillegg fikk okkupasjonsmaktene mandat av Sikkerhetsrådet i resolusjon 1483 (22. mai 2003) til å administrere Irak og opprette en midlertidig irakisk regjering.

Opprettholdelse av lov og orden

Generelt

- 15.14 Når et område er okkupert, har okkupasjonsmakten en plikt til å gjøre det som er nødvendig for å gjenopprette og i så stor grad som mulig opprettholde lov og orden i det okkuperte territoriet.¹⁴ Hovedregelen er at den okkuperte statens lover og rettssystemer fortsatt skal gjelde, men dersom de eksisterende lovene er uforenelig med forpliktelser etter okkupasjonsretten, eller de ikke er tilstrekkelige for å opprettholde lov og orden, vil okkupasjonsmakten ha mulighet til å endre lovene for å rette opp dette. Okkupasjonsmakten kan også innføre bestemmelser som er nødvendige for å gjøre det mulig for den å oppfylle sine forpliktelser etter okkupasjonsretten, sikre en normal forvaltning av territoriet, og trygge sikkerheten til okkupasjonsmakten, okkupasjonsstyrkenes eller okkupasjonsforvaltningens medlemmer og deres eiendom og anlegg, eller samferdselslinjer som de bruker.¹⁵ For eksempel kan okkupasjonsmakten forby befolkningen å bære våpen eller forby store politiske forsamlinger, eller det kan innføres portforbud eller kontroll av massemedia. Okkupasjonsmakten kan

¹⁴ Landkrigsreglementet art. 43.

¹⁵ GK IV art. 64 andre ledd.

også fastsette hvilke handlinger som vil anses som straffbar sabotasje, og hvordan slike handlinger skal håndteres, se punkt 15.19–15.22 og 15.28–15.30.

Domstolene

- 15.15 For å sikre effektiv rettspleie skal domstolene i det okkuperte territoriet fortsette sin virksomhet når det gjelder den okkuperte stats straffelov.¹⁶ Straffeloven skal kun endres eller oppheves dersom den er en trussel mot okkupasjonsmaktens sikkerhet eller er en hindring for anvendelsen av krigens folkerett.¹⁷ Slike lovendringer skal ikke ha tilbakevirkende kraft, og skal først tre i kraft etter at de har vært kunngjort og gjort tilgjengelig for befolkningen på deres eget språk.¹⁸ Domstolene kan med andre ord bare anvende lovbestemmelser som var i kraft før overtredelsen fant sted og som er i samsvar med alminnelige rettsprinsipper. Blant annet må de ta hensyn til prinsippet om at straffen skal stå i forhold til overtredelsen.¹⁹
- 15.16 Det er forbudt å endre dommeres stilling. Det skal ikke iverksettes sanksjoner eller tvangstiltak overfor dommere eller behandle dommere forskjellig fordi de av samvittighetsgrunner unnlater å utføre sine verv.²⁰ Domstolene bør kun erstattes dersom
- i. dommerne unnlater å gjøre jobben sin,
 - ii. domstolene er korrupte eller satt sammen i strid med grunnleggende rettssikkerhetskrav, eller
 - iii. den lokale domsadministrasjonen har brutt sammen.

KRAV OM ETTERFORSKNING VED MISTENKELIGE DØDSFALL

Under okkupasjon, vil vilkåret om effektiv kontroll for anvendelse av menneskerettigheter som regel være oppfylt. Okkupasjonsmakten vil i tillegg til forpliktelsene etter krigens folkerett, derfor måtte ivareta sine forpliktelser etter menneskerettighetene. Et slikt eksempel er kravet til etterforskning ved mistenkelige dødsfall. Hvis okkupasjonsmakten forårsaker et dødsfall og dette må anses som mistenkelig, må det gjennomføres en uavhengig, hurtig og transparent undersøkelse av dødsfallet.

¹⁶ GK IV art. 64 første ledd.

¹⁷ GK IV art. 64 første ledd.

¹⁸ GK IV art. 65.

¹⁹ GK IV art. 67.

²⁰ GK IV art. 54 første ledd.

Straff

15.17 Dersom okkupasjonsmakten har innført egne straffebestemmelser og disse blir overtrådt, kan okkupasjonsmakten overlevere de som er anklaget for å bryte lovene, til sine militære domstoler. Dette gjør det mulig for okkupasjonsmakten å håndheve straffebestemmelsene selv om de lokale domstolene ikke fungerer som de skal. Slike militære domstoler må være ikke-politiske og opprettet etter okkupasjonsmaktens ordinære bestemmelser for opprettelse av militære domstoler.²¹ Det innebærer at domstolen må være politisk uavhengig både når det gjelder opprettelsen og bruken av dem, og ikke fungere som et politisk verktøy, og at bruk av spesialdomstoler ikke er tillatt. Dersom det blir aktuelt for norske styrker å benytte militære domstoler til å håndheve innførte straffebestemmelser, vil dette måtte koordineres med Justis- og beredskapsdepartementet gjennom FOH og Forsvarsdepartementet. I praksis betyr det at en avgjørelse av en lokal militær sjef for eksempel ikke vil være tilstrekkelig. I tillegg må domstolen ha sete i det okkuperte landet, og det bør ankesdomstoler også.²² Domstolene kan ikke avsi noen dom uten etter vanlige rettsforhandlinger og skal for øvrig følge prinsippene nedenfor.

15.18 Følgende prinsipper må følges når det skal ilegges straff:

- i. Nye straffebestemmelser skal ikke ha tilbakevirkende kraft.
- ii. Tiden en beskyttet person har tilbrakt i varetekt, skal trekkes fra en eventuell fengselsstraff.²³
- iii. Domstoler opprettet av norske myndigheter kan ikke idømme dødsstraff, selv om dette er tillatt etter den okkuperte statens lover.²⁴
- iv. Okkupasjonsmakten kan ikke arrestere, forfølge eller dømme beskyttede personer i det okkuperte landet for handlinger eller ytringer som de har begått før okkupasjonen eller under et midlertidig avbrudd i okkupasjonen, med mindre det gjelder krigsforbrytelser.²⁵
- v. Den anklagede skal uten opphold og på et språk vedkommende forstår, få skriftlig informasjon om detaljene i anklagen, og saken skal så raskt som mulig gjøres til gjenstand for rettslig forundersøkelse.²⁶
- vi. Tiltalte skal ha rett til å legge frem det bevismateriale som er nødvendig for hans forsvar, spesielt innkalle vitner dersom vedkommende ønsker det. Tiltalte har rett til en kvalifisert forsvarer valgt av ham selv og som fritt kan besøke ham. Dersom tiltalte ikke har forsvarer, skal

²¹ GK IV art. 66.

²² GK IV art. 66.

²³ GK IV art. 69.

²⁴ Protokoll nr. 13 til Konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter, om avskaffelse av dødsstraff til enhver tid (2002).

²⁵ GK IV art. 70.

²⁶ GK IV art. 71.

okkupasjonsmakten skaffe ham en.²⁷

vii. En dømt person skal kunne benytte seg av de ankemulighetene som finnes i loven. Dersom det ikke er adgang til anke, skal den dømte ha rett til å klage over avgjørelsen av skyldspørsmålet og straffeutmålingen til kompetente okkupasjonsmyndigheter.²⁸

viii. Både varetekt og soning skal skje i det okkuperte landet. Fangene skal holdes atskilt fra andre dersom det er mulig, og matrasjoner og hygieniske forhold skal være slik at de holder seg sunne, de skal ha tilgang til legehjelp og åndelig bistand, kvinner skal anbringes i egne avdelinger under oppsyn av kvinner, mindreårige skal gis den særbehandlingen de har krav på, og fangene skal ha rett til besøk fra beskyttermakten eller ICRC.²⁹

Beskytttermakt og ICRC er videre behandlet i punkt 16.87–16.92.

ix. Beskyttede personer som er tiltalt eller dømt av domstolene i okkupert territorium, skal ved opphør av okkupasjonen overgis til myndighetene i det frigjorte området sammen med de saksdokumentene som angår dem.³⁰

En amerikansk instruktør trener opp en irakisk politistudent i 2004. Okkupasjonsmakten har en plikt til i så stor grad som mulig å opprettholde lov og orden i det okkuperte territoriet og til å respektere den okkuperte statens systemer. Dersom det eksisterende systemet ikke fungerer, kan okkupasjonsmakten erstatte det med et mer effektivt system.

Foto: REUTERS / Zohra Bensemra

²⁷ GK IV art. 72.

²⁸ GK IV art. 73.

²⁹ GK IV art. 76.

³⁰ GK IV art. 77.

Motstand mot okkupasjonsmakten

- 15.19 Sivildbefolkningen i et område som er i ferd med å bli invadert og som tar til våpen uten å ha tid til å organisere seg eller skaffe seg fastsittende kjennetegn, skal likevel anses som lovlig stridende. De vil med andre ord kunne gjennomføre lovlige krigshandlinger uten at de kan straffes for dette, og har krav på krigsfangestatus dersom de blir tatt til fange.³¹ Se punkt 3.22 for mer informasjon om slik spontan motstand eller «levée en masse».
- 15.20 Etter at området er blitt okkupert av en annen stat, må eventuell væpnet motstand mot okkupasjonen måtte skje i henhold til reglene om krigsfangestatus i kapittel 7 for at de som yter motstand skal ha krav på krigsfangestatus ved tilfangetakelse. Sivildbefolkningen som sådan vil derimot ikke ha noen rett etter folkeretten til å bruke makt for å fjerne okkupasjonsmakten. Aktiv motstand mot okkupasjonsmakten, for eksempel i form av sabotasjehandlinger, vil derfor kunne bli straffet etter gjeldende lover, inkludert eventuelle egne lover okkupasjonsmakten har innført, se punkt 15.14 over. Eksempler på sabotasjehandlinger er å ødelegge okkupasjonsmaktens bygninger eller utstyr, sprengte hull i oljerør, eller skade kommunikasjonslinjer som broer og jernbanespor.
- 15.21 Okkupasjonsmakten kan ikke kreve at sivildbefolkningen på et okkupert område opptrer lojalt overfor okkupasjonsmakten. For eksempel kan den ikke kreve at sivile angir personer som de vet planlegger sabotasjehandlinger. Okkupasjonsmakten har imidlertid vide muligheter for å internerere personer som driver aktiv motstand mot okkupasjonen. Dersom beskyttede personer, i hovedsak sivile personer, begår mindre alvorlige overtredelser utelukkende for å skade okkupasjonsmakten, vil de kunne interneres eller settes i alminnelig fengsel. Med mindre alvorlige overtredelser menes overtredelser som ikke utgjør et anslag mot liv eller legeme til medlemmer av okkupasjonsmaktens styrker eller forvaltningspersonell. Det kan også være overtredelser som ikke skaper en alvorlig kollektiv fare, og heller ikke alvorlige skader på eiendom som tilhører okkupasjonsstyrkene eller okkupasjonsmaktens forvaltning eller anleggene de bruker. Slik internering har til hensikt å hindre gjentakelse, og kan anvendes på tilfeller som ikke medfører alvorlige konsekvenser for okkupasjonsmakten. Interneringens eller fengselsoppholdets varighet må stå i forhold til den overtredelsen som er begått. Alternativt kan det for eksempel også vurderes å ilegge bot.³² Personer som er mistenkt for å ha begått mer alvorlige handlinger og som skal straffes for dette, må få mulighet til å prøve saken for en domstol (se punkt 15.17–15.18).

³¹ GK III art. 4(A)(6).

³² GK IV art. 68.

Eksempel 2: Lov og rett under den tyske okkupasjonen av Norge

Etter at Norge ble invadert av Tyskland 9. april 1940, ble det opprettet et administrasjonsråd for å styre Norge. Medlemmene av dette rådet avga et troskapsløfte til Det tyske rike. 24. april 1940 offentliggjorde tyske myndigheter en forordning («Erlasse 3») hvor det blant annet ble erklært at okkuperte norske områder var underordnet den tyske rikskommissæren, og at «Den hittil gjeldende rett forblir i kraft, for så vidt den er forenelig med besettelsen [okkupasjonen]». I løpet av okkupasjonen ble flere lover innført, og flere av disse anses å gå lenger enn det folkeretten tillater. Blant annet forsøkte okkupasjonsmakten å innføre nazistisk ideologi i kirke, undervisning og idrett.

Den tyske okkupasjonsmakten brukte politi og rettsvesen som redskaper for okkupasjonen. Dette førte til at Høyesteretts medlemmer den 21. desember 1940 la ned sine embeter i protest for ikke å legitimere okkupasjonsmaktens maktbruk.

Norge forble under tysk okkupasjon til frigjøringen den 8. mai 1945. Både regjeringen, rettsvesenet og politiet bestod stort sett av nordmenn, men et flertall av disse var medlem av Nasjonal Samling og hadde avgitt troskapsløfte til okkupasjonsmakten.

Eksempel på tysk forordning. Vinterutstyr og vinterklær ble ofte inndratt med trusler om straff for ordrenekt. Plakat fra Norsk Hjemmefrontsmuseum.

- 15.22 Okkupasjonsmakten har også adgang til å internere personer dersom det er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn. Dette kan gjøres selv om disse personene ikke har begått noen overtredelse av gjeldende lover.³³ Vilkår for

³³ GK IV art. 78.

sikkerhetsinternering, inkludert rett til anke og regelmessig prøving av interneringsgrunnlaget, er behandlet i punkt 7.100 flg.

Skatter og avgifter

- 15.23 Dersom okkupasjonsmakten innkrever skatter og avgifter fra det okkuperte området, skal dette så langt som mulig gjøres etter de eksisterende lover og regler, og utgiftene til administrering av det okkuperte området skal finansieres på samme måte som den okkuperte statens tidligere regjering var finansiert.³⁴ Andre skatter og avgifter kan kun innkreves dersom det er nødvendig for å dekke behov til militære styrker eller administrasjonen av de okkuperte områder som ikke dekkes på andre måter.³⁵ Slik innkreving må skje etter skriftlig ordre fra ansvarlige myndigheter, og det skal gis kvittering for innbetaling.³⁶
- 15.24 Økonomien til en stat i et okkupert område kan kun forventes å dekke de av okkupasjonsmaktens utgifter som er direkte knyttet til okkupasjonen, og kun i den grad man kan forvente at økonomien er i stand til å tåle dette.
- 15.25 Innkreving av midler kan ikke brukes til å berike okkupasjons-makten eller enkeltpersoner, og skal ikke brukes som kollektiv avstraffelse. Les mer om skillet mellom krigstrofé og krigsbytte i punkt 10.14–10.18.

Sivilbefolkning på okkupert territorium

Generelt

- 15.26 Beskyttelse av sivilbefolkning og andre beskyttede personer under væpnet konflikt er behandlet i kapittel 4. Blant annet har beskyttede personer krav på å bli behandlet humanitært og med respekt. De skal beskyttes mot vold og trusler. Kvinner skal særlig beskyttes mot angrep på deres verdighet i form av for eksempel nedverdiggende straff eller arbeid, og skal særlig beskyttes mot voldtekt, tvungen prostitusjon og ethvert seksuelt overgrep. Beskyttelsen skal gis uten diskriminering på grunnlag av for eksempel rase, religion eller politisk oppfatning.³⁷
- 15.27 I tillegg til beskyttelsen av sivile i væpnet konflikt generelt, er det flere regler som beskytter sivile i okkuperte områder spesielt. Dette fordi de er under kontroll av en annen stat, og det derfor er fare for maktmisbruk. Denne beskyttelsen har sivile på okkupert område krav på helt til okkupasjonen

³⁴ Landkrigsreglementet art. 48.

³⁵ Landkrigsreglementet art. 49.

³⁶ Landkrigsreglementet art. 51.

³⁷ GK IV art. 27.

faktisk er over, uavhengig av hvilke avtaler som er inngått mellom landets institusjoner eller myndigheter og okkupasjonsmakten.³⁸ Det er heller ikke mulig for enkeltpersoner å gi helt eller delvis avkall på disse rettighetene.³⁹ De mest aktuelle av disse reglene er presentert i dette kapittelet (se spesielt punkt 15.28–15.41).

Maktutøvelse overfor innbyggere i okkuperte områder

- 15.28 Okkupasjonsmakten har en plikt til å opprettholde lov og orden i det okkuperte området og kan i tillegg gjennomføre de tiltak den anser nødvendig for å beskytte egne styrker og for å gjennomføre okkupasjonen, se blant annet punkt 15.17–15.22. På den annen side er okkupasjonsmakten bundet av flere konkrete begrensninger på hva en okkupant kan gjøre, i tillegg til generelle regler for maktbruk i væpnede konflikter.
- 15.29 Det er ikke tillatt
- i. å tvinge innbyggere i et okkupert område til å gi informasjon om landets væpnede styrker eller forsvarsmidler;⁴⁰
 - ii. å tvinge innbyggere i et okkupert område til å sverge troskap til okkupasjonsmakten;⁴¹
 - iii. å tvinge beskyttede personer til å tjenestegjøre i okkupasjonsmaktens væpnede styrker eller hjelpeavdelinger eller bruke påtrykk eller propaganda for å oppnå frivillig oppslutning;⁴²
 - iv. å straffe, økonomisk eller på annen måte, sivilbefolkningen i sin helhet for handlinger utført av enkeltpersoner og som befolkningen ikke kan holdes ansvarlig for;⁴³
 - v. å tvangsoverføre eller deportere beskyttede personer eller grupper av beskyttede personer fra det okkuperte området;⁴⁴
 - vi. å holde beskyttede personer tilbake i et område som er særlig utsatt for krigens farer, med mindre hensynet til befolkningens sikkerhet eller tvingende militære grunner gjør det nødvendig.⁴⁵
- 15.30 Det er likevel mulig å evakuere innbyggere fra et bestemt okkupert område dersom hensynet til befolkningens sikkerhet eller tvingende militære grunner gjør det nødvendig. Flyttingen skal gjøres innenfor det okkuperte området med

³⁸ GK IV art. 47.

³⁹ GK IV art. 8.

⁴⁰ Landkriksreglementet art. 44.

⁴¹ Landkriksreglementet art. 45.

⁴² GK IV art. 51 første ledd.

⁴³ Landkriksreglementet art. 50.

⁴⁴ GK IV art. 49 første ledd.

⁴⁵ GK IV art. 49 femte ledd.

mindre dette er umulig, og personene skal føres tilbake til sine hjem så snart fiendtlighetene i dette området er slutt. Selve evakueringen skal foregå under tilfredsstillende forhold, og det skal tas hensyn til sikkerhet, renslighet, hygiene og matforsyning, og at medlemmer av samme familie ikke blir skilt fra hverandre. Så snart slike evakueringer eller overføringer har funnet sted, skal beskyttermakten eller ICRC få beskjed.⁴⁶ Hvilke hensyn som kan gjøre evakuering eller tvangsflytting tillatt, er drøftet i punkt 10.39–10.40.

Tilgang på matvarer, legemidler og medisinske tjenester

- 15.31 Okkupasjonsmakten har en plikt til å gjøre det som er praktisk mulig for å sikre at befolkningen på det okkuperte området har tilstrekkelig tilgang til matvarer og legemidler, og skal tillate ICRC eller en beskyttermakt å undersøke om det er nok matvarer og legemidler i det okkuperte området. Dersom det okkuperte områdets egne forsyninger ikke strekker til, skal okkupanten innføre matvarer, legemidler og alle andre ting som er nødvendig. Videre skal okkupasjonsmakten ikke rekvirere matvarer, produkter eller legemidler som finnes i et okkupert område, unntatt når det skjer til bruk for okkupasjonsmaktens styrker og forvaltningspersonell, og ikke for eksempel for å selge dem. Dersom okkupasjonsmakten rekvirerer matvarer, produkter eller legemidler, må det tas hensyn til sivilbefolkningens behov, og det må gis rimelig kompensasjon for det som tas.⁴⁷
- 15.32 Hva som kan anses som rimelig kompensasjon, vil variere fra operasjon til operasjon. I mange tilfeller har det blitt satt opp faste takster for slik kompensasjon. Dersom det ikke er fastsatt faste takster, må det gjøres en skjønnsmessig vurdering av hva som vil være rimelig. Normalt vil dagens alminnelige priser være et godt utgangspunkt for denne vurderingen, men i en konflikt-situasjon kan prisene være unormalt høye. Dersom okkupasjonen er langvarig, vil derimot prisene kunne normaliseres igjen, slik at markedspris kan være et realistisk utgangspunkt. Hvem som skal foreta denne vurderingen og hvordan det skal gjøres, vil styrkesjef for den enkelte operasjon gi føringer for.
- 15.33 Sykehus og medisinske institusjoner og tjenester skal beskyttes. Okkupasjonsmakten skal i samarbeid med nasjonale og lokale myndigheter bruke alle tilgjengelige midler for å opprettholde driften av disse og opprettholde offentlig helse og hygiene, blant annet gjennom nødvendige forebyggende tiltak. Helsepersonell skal ha adgang til å gjøre jobben sin.⁴⁸ Dersom okkupasjonsmakten på grunn av tvingende nødvendighet må rekvirere sivile sykehus til

⁴⁶ GK IV art. 49 andre til fjerde ledd.

⁴⁷ Landkriksreglementet art. 52 og GK IV art. 55.

⁴⁸ GK IV art. 56 første ledd.

pleie av sårede og syke militære, kan dette kun være midlertidig, og nødvendige tiltak for å sikre sivilbefolkningens behov må gjennomføres. Det er ikke tillatt å rekvirere medisinsk utstyr tilhørende sivile sykehus dersom de er nødvendige for sivilbefolkningens behov.⁴⁹

Humanitær assistanse

- 15.34 Dersom befolkningen på et okkupert område ikke har tilstrekkelige forsyninger spesielt av matvarer, legemidler og klær, skal okkupasjonsmakten tillate hjelpetiltak til fordel for befolkningen og lette fordelingen av forsyningene. Slike tiltak kan settes i gang av andre stater eller for eksempel av ICRC. Alle stater, inkludert okkupasjonsmakten, skal gi slike hjelpe-sendinger fritt leide, men en stat som tillater slike hjelpesendinger til et område som er okkupert av motparten, har rett til å undersøke sendingene, og bestemme tider og ruter for forsendelsen.⁵⁰ Slike hjelpesendinger fritar ikke okkupasjonsmakten fra sine plikter, og okkupasjonsmakten kan ikke la hjelpesendingene gå til annen bruk enn det som de er bestemt for, med mindre det er tvingende nødvendig. Selv da er det kun tillatt dersom den alternative bruken er til fordel for det okkuperte territoriets befolkning, og ikke okkupasjonsmaktens styrker, administrasjon eller sivile personer som befinner seg på det okkuperte territoriet.⁵¹ Eksempler på slik tvingende nødvendighet er dersom det er for å forhindre at epidemier sprer seg, eller ødelagte forsyningsruter gjør det umulig å transportere forsyningene frem til dem de var tiltenkt.
- 15.35 Beskyttede personer som befinner seg på okkupert område, skal kunne motta individuelle hjelpesendinger som er adressert til dem, med mindre tvingende sikkerhetshensyn tilsier noe annet.⁵²

Pleie og utdanning av barn

- 15.36 Okkupasjonsmakten skal treffe alle nødvendige tiltak for å lette identifiseringen av barn og registreringen av deres herkomst, der dette er uklart. Videre skal den i samarbeid med nasjonale og lokale myndigheter lette driften av skoler, barnehager, barnehjem og liknende institusjoner. Dersom lokale institusjoner ikke makter å ta seg av foreldreløse barn eller barn som er skilt fra foreldrene som følge av krigen, skal okkupasjonsmakten sørge for underhold og utdanning, helst ved hjelp av personer av barnas egen nasjonalitet, språk og religion, når det ikke finnes noen nær slektning eller venn som kan påta seg dette. I tillegg skal okkupasjonsmakten ikke hindre eksisterende systemer som

⁴⁹ GK IV art. 57.

⁵⁰ GK IV art. 59 og 61.

⁵¹ GK IV art. 60.

⁵² GK IV art. 62.

skal sikre barn under 15 år, gravide kvinner og mødre med barn under syv år nødvendig ernæring, legehjelp og beskyttelse mot krigens virkninger.⁵³

Arbeid og rekvisisjon av tjenester

- 15.37 Som nevnt i punkt 15.29 kan okkupasjonsmakten ikke tvinge beskyttede personer til å tjenestegjøre i dens væpnede styrker eller hjelpeavdelinger. Den kan heller ikke forsøke å skape arbeidsløshet eller begrense arbeidsmulighetene for arbeiderne i et okkupert område for å få dem til å jobbe for okkupasjonsmakten,⁵⁴ for eksempel gjennom å stenge fabrikker eller begrense tilgangen til råvarer slik at produksjon begrenses. Dette forbudet påvirker likevel ikke okkupasjonsmaktens rett til å begrense aktivitet som anses som skadelig for okkupasjonsmaktens sikkerhet eller evne til å gjennomføre okkupasjonen.
- 15.38 Okkupasjonsmakten har heller ikke lov til å endre offentlige tjenestemenns stilling, eller sette i verk sanksjoner eller tvangstiltak overfor dem eller behandle dem annerledes fordi de av samvittighetsgrunner unnlater å utføre sine verv.⁵⁵ Dette inkluderer dommere, se punkt 15.15–15.16. Patriotisk arbeidsnekt kan med andre ord ikke straffes med bøter eller fengsel, men personer som nekter å arbeide, kan risikere å miste jobben.
- 15.39 Okkupasjonsmakten kan likevel sette personer til arbeid som er nødvendig for okkupasjonshærens behov eller for de offentlige tjenesteverk, eller for matforsyning, innkvartering, bekledning, transport eller helbred til befolkningen på det okkuperte territoriet. Det er krav om at personene som settes til denne typen arbeid, er over 18 år, at arbeidet foregår på det okkuperte området hvor personene oppholder seg, og at arbeidet ikke innebærer å ta del i militære operasjoner eller å støtte militære eller halvmilitære organisasjoner. Så langt som mulig skal de få fortsette på sin vanlige arbeidsplass, og arbeidet skal være rimelig lønnet og stå i forhold til arbeidernes fysiske og intellektuelle evner. Okkupasjonsmakten skal respektere det okkuperte landets lover om arbeidsvilkår og beskyttelsestiltak.⁵⁶ For eksempel vil nasjonale lover si noe om lengden på arbeidsdagen eller hvor stor risiko arbeidere kan utsettes for.
- 15.40 Okkupasjonsmakten har også mulighet til å rekvirere tjenester dersom det er nødvendig for okkupasjonsmaktens styrker og forvaltningspersonell. Tjenester kan for eksempel innebære kost og losji, pleie av syke og sårede, og reparasjon av utstyr. Det skal alltid tas hensyn til siviles behov, og det skal gis rimelig kompensasjon for de tjenester som rekvireres, primært i form av kontant

⁵³ GK IV art. 50.

⁵⁴ GK IV art. 52 andre ledd.

⁵⁵ GK IV art. 54 første ledd.

⁵⁶ GK IV art. 51.

betaling.⁵⁷ Som nevnt i punkt 15.32 vil kompensasjon enten gis på grunnlag av fastsatte takster eller ut fra en skjønnsmessig vurdering med dagens alminnelige takster som utgangspunkt.

Religionsutøvelse

- 15.41 Okkupasjonsmakten skal la religiøst personell, for eksempel feltprester, gi åndelig bistand til sine trosfeller. Videre skal okkupasjonsmakten ta imot bøker og gjenstander som er nødvendige for religiøse formål, og lette utdelingen av disse på okkupert territorium.⁵⁸

Motpartens eiendom på okkupert territorium

- 15.42 All ødeleggelse av løsøre eller fast eiendom, både privat og offentlig, er forbudt, unntatt i de tilfeller hvor militære operasjoner gjør slik ødeleggelse absolutt nødvendig.⁵⁹ For eksempel kan militære hensyn tilsi at det er absolutt nødvendig å ødelegge en bro eller visse kjøretøy for å stoppe et planlagt angrep på okkupasjonsstyrkene, eller det kan være nødvendig å ødelegge private bygninger som ligger rundt et militært hovedkvarter og som gjør det vanskelig å forsvare styrkene. Slik ødeleggelse må alltid være proporsjonal i forhold til den militære fordel som forventes oppnådd.
- 15.43 Reglene for å beslaglegge eller rekvirere gjenstander eller eiendom avhenger av om gjenstandene eller eiendommene er private eller offentlige, og blir derfor behandlet separat.

Privat eiendom

- 15.44 Eiendom og løsøre (gjenstander) er privat dersom det tilhører private personer eller selskap. I tillegg skal eiendom som tilhører kommuner, bygninger viet religion, veldedighet og utdanning, kunst og vitenskap, anses som privat eiendom, selv om disse eies av staten. Det er forbudt å konfiskere, ødelegge eller bevisst skade slike bygninger, historiske monumenter, kunst og vitenskapelige arbeider.⁶⁰
- 15.45 Okkupasjonsmakten har også en plikt til å forby og forhindre ulovlig eksport og annen fjerning av kulturminner, eller endring av eiendomsretten til kulturminner. Okkupasjonsmakten skal også forby og forhindre enhver arkeologisk utgraving som ikke er absolutt nødvendig for å beskytte, registrere eller bevare kulturminner, og enhver endring av bruken av kulturminnene i den hensikt å

⁵⁷ Landkriksreglementet art. 52.

⁵⁸ GK IV art. 58.

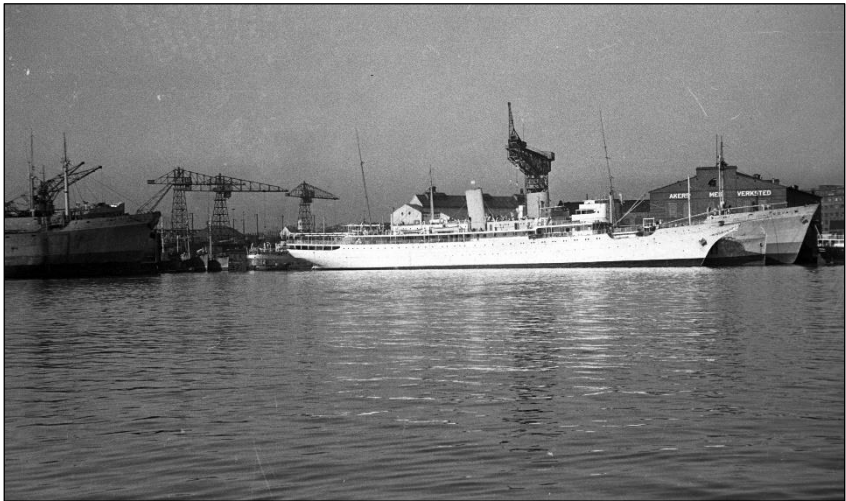
⁵⁹ GK IV art. 53.

⁶⁰ Landkriksreglementet art. 56.

skjule eller ødelegge kulturelle, historiske eller vitenskapelige beviser.

Eventuell utgraving eller endring av bruken av kulturminnene bør så langt det er mulig gjennomføres i samarbeid med kompetente nasjonale myndigheter fra den okkuperte staten.⁶¹

15.46 Privat eiendom og gjenstander skal aldri utsettes for plyndring.⁶²

Oslo Havn, 1940. Skipet i forgrunnen er MY "Stella Polaris", et verdenskjent cruiseskip bygd for Det Bergenske Dampskibsselskab (BDS). Tyskerne rekvirerte skipet som losjiskip for tyske soldater. Bak til høyre er "Goya", et norsk frakteskip som ble brukt som tysk flyktningetransportskip. Det ble senket av en russisk u-båt 16. april 1945 på vei fra Danzigbukten til vestlige Tyskland. 7000 omkom. Foto: Ingvald Møllerstad/Aftenposten/NTB.

Eiendom og bygninger

- 15.47 Okkupasjonsmakten har ikke rett til å beslaglegge privat fast eiendom på permanent basis.⁶³ Det er likevel tillatt å bruke privat eiendom midlertidig dersom det er nødvendig for å ivareta okkupantens behov, selv om slik bruk vil kunne redusere verdien av eiendommen eller bygningene. Eksempler på behov som kan dekkes på denne måten, er innkvartering av okkupasjonsstyrker, behandling av syke og sårede, etablering av forsvarsposisjoner, og bruk som observasjonspost eller dekning mot angrep. Dersom det er helt nødvendig for å kunne forsvare et område, kan okkupasjonsmakten fjerne bygninger, gjerder og

⁶¹ Protokoll 2 til Kulturminnekonvensjonen art. 9.

⁶² Landkriksreglementet art. 47.

⁶³ Landkriksreglementet art. 46.

trær som begrenser siktlinjen, eller bruke materialene til å bygge veier og broer, eller til brennstoff.

- 15.48 Eieren av privat eiendom eller bygninger som er tatt i bruk av okkupasjonsmakten, har ikke et formelt krav på å få erstatning. Det kan likevel være formålstjenlig å kompensere for bruk og for skade som følger av bruken. Det er viktig å skille mellom bruk av gjenstander og tjenester. Dersom eieren må ta seg av innkvarterte styrker eller syke og sårede, er det snakk om tjenester, og da har eieren krav på kompensasjon, se punkt 15.49–15.51. I noen tilfeller vil en eier kunne kreve erstatning for skade på eiendom eller bygninger etter konflikten. For å gjøre et slikt økonomisk oppgjør etter konflikten lettere bør all eiendom som tas i bruk registreres, og eieren bør gis en form for kvittering på bruk og eventuell skade.

EKSEMPEL 3: INNDRAGNING OG REKVIRERING AV PRIVAT EIENDOM UNDER DEN TYSKE OKKUPASJONEN AV NORGE

Sommeren 1941 besluttet de tyske okkupasjonsmyndighetene i Norge at radioapparater skulle inndras. Det var kun NS-medlemmer som hadde lov til å eie en radio. Dette ble gjort for å hindre nordmenn i å lytte til sendinger fra London som inneholdt informasjon om de alliertes innsatser og meldinger fra de norske myndighetene i London.

Okkupasjonsmakten rekvirerte blant annet bygninger og landområder til eget bruk. Flere kommunale bygninger som for eksempel skolebygninger, ble tatt over til bruk som innkvartering for tyske styrker. Også privat eiendom ble rekvirert. For eksempel rekvirerte tyske styrker den 9. april privatbiler for å kunne følge etter den norske konge og regjering til Hamar, og flere store villaer ble rekvirert til tyske offiserers familier. Det var ikke alltid klart i hvilken grad rekvireringene kunne begrunnes med okkupasjonsstyrkenes eller administrasjonens behov.

Løsøre, varer og tjenester

- 15.49 Okkupasjonsmakten har som hovedregel ikke rett til å beslaglegge privat løsøre (gjenstander).⁶⁴ Okkupasjonsmakten kan kun beslaglegge følgende:
- i. apparater, både på land, til sjøs og i luften, som er egnet til nyhetsformidling,
 - ii. transportmidler, både på land, til sjøs og i luften, som er egnet til å transportere personer eller gjenstander,
 - iii. private våpen og krigsmateriell.

⁶⁴ Landkrigsreglementet art. 46.

- 15.50 Beslaglagte gjenstander må returneres etter konfliktens slutt, og det må avtales kompensasjon for eventuelle tap, skader eller ødeleggelse.⁶⁵
- 15.51 Okkupasjonsmakten har også mulighet til å rekvirere varer dersom det er til bruk for okkupasjonsmaktens styrker og forvaltningspersonell, for eksempel mat, medisiner, drivstoff, materialer og uniformer. Det skal alltid tas hensyn til siviles behov, og det skal gis rimelig kompensasjon for de varer som rekvireres, primært i form av kontant betaling, alternativt skal det gis kvittering, og skyldig beløp skal betales snarest mulig.⁶⁶ Se mer om siviles rettigheter i punkt 15.31–15.33.

Offentlig eiendom

- 15.52 I tillegg til å kunne samle inn og bruke skatter og avgifter (se punkt 15.23–15.25) kan okkupasjonsmakten beslaglegge penger og obligasjoner som eies av staten. Okkupasjonsmakten kan også beslaglegge våpen- og utstyrslager, ammunisjon, transportmidler, brennstoff, kommunikasjonsmidler og -systemer, og generelt alt statlig løsøre som kan benyttes til militære operasjoner.⁶⁷
- 15.53 Når det gjelder annen eiendom som tilhører staten, for eksempel forsvarsanlegg, kaserner og militære flyplasser, skal okkupasjonsmakten kun anses som en administrator som har bruksrett til objektene. Dette gjelder offentlige bygninger, fast eiendom, skoger og jordbruksområder som tilhører den okkuperte staten og som befinner seg i denne. Okkupasjonsmakten blir med andre ord ikke eier av det som beslaglegges, men kan benytte seg av det i okkupasjonsperioden. Det er likevel krav om at løsøre og eiendom ikke skal brukes på en slik måte at det ødelegges eller verdiforringes.⁶⁸ For eksempel vil okkupasjonsmakten ha mulighet til å leie ut eller bruke offentlige bygninger, selge avlinger, hogge og selge tømmer, og drive gruvevirksomhet, så lenge utnyttelsen er innenfor det som anses som normalt. I tillegg kan det ikke gjøres avtaler som har effekt etter okkupasjonen. Dette innebærer blant annet at det ikke vil være tillatt å inngå avtaler med sivile kontraktører som gir disse rettigheter til å fortsette driften også etter okkupasjonen. Dersom sivile kontraktører har inngått avtale med okkupasjonsmakten, må de inngå ny avtale med nye myndigheter etter okkupasjonens slutt dersom de skal fortsette driften.

⁶⁵ Landkrigsreglementet art. 53.

⁶⁶ Landkrigsreglementet art. 52.

⁶⁷ Landkrigsreglementet art. 53.

⁶⁸ Landkrigsreglementet art. 55.

Nasjonalt opplysningskontor

- 15.54 Okkupasjonsmakten skal opprette et offisielt opplysningskontor som har som oppgave å motta og videresende opplysninger om beskyttede personer som befinner seg i dens makt, det vil si personer som blir holdt i forvaring i mer enn to uker, plassert i tvungent opphold eller internert. Kontoret skal sende informasjon til den staten personene kommer fra, enten direkte eller gjennom et sentralkontor drevet av ICRC eller en beskyttermakt, og svare på spørsmål som rettes til kontoret om beskyttede personer. Selv om folkeretten setter et krav om to uker, kan nasjonale ordninger for opplysningskontor velge å sette en kortere frist. Opplysningene skal være av en slik art at de gjør det mulig å identifisere den beskyttede personen nøyaktig og gi hurtig underretning til hans familie.⁶⁹

Nasjonalt opplysningskontor er behandlet i mer detalj i punkt 4.80–4.84.

⁶⁹ GK IV art. 136-141.

16 Etterlevelse og håndhevelse av krigens folkerett

Introduksjon

- 16.1 Norge og norske styrker har en plikt til å overholde både norske lover og de internasjonale traktater som Norge er bundet av. Dette inkluderer blant annet Genèvekonvensjonene med tilleggsprotokoller, Haagkonvensjoner, flere våpenkonvensjoner og Roma-vedtektene for Den internasjonale straffedomstolen. I tillegg er Norge bundet av gjeldende sedvanerett. Norge er også forpliktet til å håndheve krigens folkerett ved å undersøke og/eller etterforske mulige lovbrudd og eventuelt forfølge disse disiplinært eller strafferettslig.¹
- 16.2 Krigens folkerett har til hensikt å redusere unødvendig skade og lidelse i væpnet konflikt, både for stridende og de som ikke deltar i fiendtlighetene. Reglene fortsetter å gjelde selv om de brytes i større eller mindre omfang. Det betyr at brudd på reglene fra en part i en væpnet konflikt i de fleste tilfeller ikke rettferdiggjør motpartens brudd på reglene (se punkt 16.83–16.84 om den begrensede adgangen til bruk av represalier).² Selv om krigens folkerett generelt respekteres av væpnede styrker, vil det i noen situasjoner være slik at motparten ikke følger krigens folkerett. Dette kan gi motparten en fordel i krigføringen, og dermed være en kilde til frustrasjon. Dette kan for eksempel være tilfelle dersom motparten bryter distinksjonsprinsippet ved at de ikke skiller seg ut fra sivilbefolkningen. Norske styrker skal likevel følge reglene, både i internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter.

Krav til kunnskap og utdanning

- 16.3 For at krigens folkerett skal respekteres, er en av forpliktelsene etter Genèvekonvensjonene å spre kunnskap om krigens folkerett og undervise militære styrker i konvensjonenes innhold, både i fredstid og i væpnet konflikt.³ Militære sjefer på alle nivåer må derfor i størst mulig grad tilstrebe at krigens folkerett blir en naturlig og integrert del av den daglige trenings- og øvingsaktivitet. Personell med ansvar for aktiviteter som er spesielt regulert i

¹ GK I art. 49, GK II art. 50, GK III art. 129, GK IV art. 146, og TP I art. 85–87.

² GK I–IV fellesart. 1–3.

³ GK I art. 47, GK II art. 48, GK III art. 127, GK IV art. 144, TP I art. 83, TP II art. 19 og CCW art. 6.

krigens folkerett, skal ha særskilt undervisning i dette. Dette gjelder for eksempel personell som har ansvar for fangetjeneste eller internering, de som driver sanitetstjeneste eller jobber med målutvelgelse («targeting»). Personell som skal delta i en operasjon hvor krigens folkerett kommer til anvendelse, må få oppfrisket kunnskapene i krigens folkerett før de reiser. Undervisningen og treningen bør rettes mot den aktuelle operasjonen og potensielle problemstillinger. Denne manualen er laget for å gjøre de regler som fremkommer av traktater og sedvaneretten, lettere tilgjengelig. Manualen vil derfor være et godt verktøy for norske styrker for raskt å kunne finne relevante regler.

Juridisk rådgivning

- 16.4 Norge er gjennom Genèvekonvensjonene forpliktet til å påse at juridiske rådgivere er tilgjengelige for å gi råd til militære sjefer om anvendelsen av krigens folkerett og om hvilken opplæring i krigens folkerett styrkene bør gis. Denne forpliktelsen gjelder både i fredstid og ved deltakelse i en væpnet konflikt.⁴ Hvilke nivå av militære sjefer som bør ha støtte fra juridisk rådgiver, vil avhenge av situasjonen og oppdraget.
- 16.5 For at juristene skal være i stand til å gi gode råd i væpnede konflikter, er det avgjørende at disse har god kjennskap til militære systemer og operasjoner, i tillegg til anvendelsen av krigens folkerett. Ettersom juridisk rådgivning til en militær sjef i en væpnet konflikt i de fleste tilfeller er en stridende funksjon, må jurister ha tilstrekkelig trening også i militære ferdigheter.

Konsekvenser av brudd på krigens folkerett

- 16.6 Brudd på krigens folkerett vil kunne medføre disiplinær- eller straffansvar. Strafferettslig kan brudd på krigens folkerett deles inn i to kategorier: grove brudd og andre brudd. Grove brudd på krigens folkerett er krigsforbrytelser, se punkt 16.65–16.71 nedenfor. Andre brudd vil for norske styrkers del straffes etter militær straffelov⁵ (se punkt 16.64) eller eventuelt avgjøres med disiplinær reaksjon av militær disiplinærmyndighet⁶ (se punkt 16.21–16.26).
- 16.7 Personer som bryter krigens folkerett, vil også kunne miste rettigheter som er gitt etter disse reglene. For eksempel vil medlemmer av statens væpnede styrker som driver med informasjonsinnhenting bak motpartens linjer uten

⁴ TP I art. 82.

⁵ Militær straffelov av 22. mai 1902 nr.13.

⁶ Forsvarsloven kapittel 8.

uniform være å anse som spioner, og miste retten til krigsfangestatus dersom de blir tatt til fange⁷ (se punkt 10.47–10.50).

- 16.8 For lovlig stridende vil enkeltstående overtredelser av reglene i krigens folkerett normalt ikke frata dem retten til status som lovlig stridende eller krigsfange.⁸ De vil likevel kunne straffes for overtredelsene, ettersom handlingene ikke er lovlige krigshandlinger. Status som lovlig stridende vil kun mistes dersom man ikke lenger oppfyller vilkårene for dette. Soldater som deltar i et angrep uten å skille seg fra sivile ved bruk av uniform eller tilsvarende, vil derfor kunne miste status som lovlig stridende. Det innebærer at soldatene kan straffes for handlingene de har begått, dersom disse bryter med nasjonale lover. I tillegg vil de ikke lenger ha krav på krigsfangestatus. Krav til uniformering og unntak fra dette er behandlet mer detaljert i punkt 7.15–7.19.
- 16.9 Dersom beskyttede personer som har krav på samme behandling som krigsfanger (eksempelvis sanitet og religiøst personell slik som feltprester), bryter regler i krigens folkerett, har de fremdeles krav på de grunnleggende rettighetene som krigsfangestatusen gir dersom de faller i hendene på motparten. Dette vil blant annet være tilfelle dersom medlemmer av saniteten (med beskyttelses-emblem og sanitetsidentitetskort) brukes til andre oppgaver enn sanitet, for eksempel ved at de settes til å bemanne avdelingsvåpen uten at dette er i nødverge. Ettersom det ikke er snakk om lovlige krigshandlinger vil personellet ikke ha krav på immunitet, og vil derfor kunne straffes for eventuelle brudd på nasjonale lover. Det kan også være straffbart som brudd på tjenesteplikt eller tjenesteforsømmelse selv om det ikke er brudd på krigens folkerett, som kan straffeforfølges av egen stat. Overtredelse av krigens folkerett begått av beskyttede personer vil i mange tilfeller innebære misbruk av emblem og kan også utgjøre straffbart svik (se punkt 10.24–10.26). I tillegg kan handlingen utgjøre direkte deltakelse i fiendtlighetene, slik at aktøren blir et lovlig mål.

Overordnede ansvar

- 16.10 Militære sjefers har et ansvar for at styrker under deres kommando og kontroll kjenner til sine forpliktelser etter krigens folkerett. Dette ansvaret er pålagt dem for å hindre og bekjempe brudd på regelverket.⁹
- 16.11 Militære sjefers har også et ansvar for å ikke gi ordre om å gjøre noe rettsstridig. Å gi en slik ordre vil kunne innebære straffbart myndighetsmisbruk¹⁰ eller

⁷ TP I art. 46.

⁸ TP I art. 44(2).

⁹ TP I art. 87(2).

¹⁰ Militær straffelov kapittel 6.

tjenesteforsømmelse.¹¹ Den som gir ordren, vil også kunne holdes straffereettslig ansvarlig for handlingene som er gjort som følge av ordren, fordi de ved å gi ordren har medvirket til overtredelsen.¹²

- 16.12 Enhver militær sjef eller sivil leder eller person som faktisk opptrer som det, som er klar over at underordnede eller andre personer under hans kontroll er i ferd med å begå eller har begått et lovbrudd, skal iverksette nødvendige tiltak for å hindre slike lovbrudd. Dersom handlingene allerede har skjedd, skal den militære sjefen iverksette disiplinære eller strafferettslige tiltak mot de aktuelle personene. Denne plikten foreligger både for brudd på krigens folkerett¹³ og for andre straffbare handlinger etter norsk rett.¹⁴ Se punkt 16.29–16.31 for mer informasjon om norske styrkers straffansvar.
- 16.13 I noen tilfeller kan militære og sivile ledere også holdes ansvarlig, og dermed straffes, for overtredelser som er begått av personer under vedkommendes effektive myndighet og kontroll. Dette er tilfelle i situasjoner der lederen visste eller burde visst at en av personene var i ferd med å begå eller kom til å begå et brudd på krigens folkerett, og lederen ikke gjorde det som var praktisk mulig for å forhindre det.¹⁵ For eksempel, dersom en militær sjef hører rykter om at noen av hans undergitte opptrer brutalt overfor sivilbefolkningen, har sjefen en plikt til å undersøke hva som har skjedd, og eventuelt iverksette tiltak mot de aktuelle personene. Gjør sjefen ikke dette, og det viser seg at det ved en senere anledning blir begått drap på sivile av de samme soldatene, kan vedkommende holdes strafferettslig ansvarlig etter kommandoansvaret.
- 16.14 Plikten til å forhindre eller forfølge overtredelser av krigens folkerett eller norsk straffelov innebærer at i ethvert tilfelle hvor det er mistanke om at det har skjedd slike lovbrudd, har den militære sjefen et ansvar for at det iverksettes og gjennomføres undersøkelser for å få klarhet i hva som har skjedd. Utgangspunktet er at antatte brudd på den alminnelige straffelov skal etterforskes av sivilt politi, men i mindre alvorlige saker og i saker hvor det kun er tale om mulige brudd på militær straffelov, vil etterforskningen i praksis utføres av militærpoliti, med mindre noe annet bestemmes av politiet eller påtalemyndigheten.

¹¹ Militær straffelov §§ 77 og 78.

¹² GK I art. 49, GK II art. 50, GK III art. 129, GK IV art. 146, ICC art. 25.3.b, lov om straff (straffeloven) LOV 2005-05-20 nr 28 § 15.

¹³ TP I art. 87(3).

¹⁴ Militær straffelov § 65.

¹⁵ TP I art. 86, straffeloven (2005) § 109.

- 16.15 Dersom den militære sjef ikke har noen reell mulighet til å forhindre lovbruddene eller iverksette disiplinære eller strafferettslige tiltak mot de aktuelle personene, vil vedkommende heller ikke bli holdt ansvarlig etter kommandoansvaret. Terskelen for å konkludere med at en militær sjef ikke hadde mulighet til å stoppe eller straffe lovbrudd, er imidlertid veldig høy. Den militære sjef må ha mistet kontrollen og faktisk evne til å påvirke egne styrker, eller må kunne vise at vedkommende verken visste eller hadde noen mulighet til å vite om overtredelsen. For eksempel vil en sjef ikke kunne holdes ansvarlig for soldatenes handlinger dersom de uten forvarsel eller indikasjoner på forhånd utfører en massakre på sivile.

Individuelt ansvar

- 16.16 Den enkelte person er ansvarlig for sine egne handlinger, og vil kunne straffes for overtredelser av norske lover, inkludert krigsforbrytelser. Forsøk på og medvirkning til å begå slike handlinger vil også kunne straffes. Straffansvar er behandlet mer detaljert i punkt 16.27 flg.
- 16.17 Vernepliktige, militært tilsatte og andre som har inngått kontrakt om tjeneste med Forsvaret har tjenesteplikt.¹⁶ Tjenestepliktige har en plikt til å følge ordre som er gitt av deres foresatte, det vil si overordnede som er berettiget til å gi dem en befaling.¹⁷ På grunn av denne lydighetsplikten kan de i utgangspunktet ikke straffes for de handlingene som er utført etter ordre. Ordre fritar imidlertid ikke fra straff dersom handlingen går ut over ordren. Den som utfører ordre, vil også holdes personlig ansvarlig dersom vedkommende innså eller klart burde innsatt at utføringen av ordren ville medføre en rettsstridig handling.¹⁸ Det er altså et vilkår for å kunne påberope seg ordre som frifinnelsesgrunn at den som utfører ordren, ikke skjønte at ordren var rettsstridig, og at ordren ikke var åpenbart rettsstridig. Dette betyr at den som utfører ordren, er straffansvarlig hvis vedkommende enten skjønte at ordren var ulovlig, eller måtte ha skjont at ordren var ulovlig. I tilfeller hvor det er uklart om ordren er rettsstridig eller ikke og den som mottar ordren ikke har forutsetninger for å vurdere lovligheten av ordren, består den alminnelige plikten til å følge ordre (se eksempler på slike tilfeller under). I slike tilfeller er det den som gir ordren, som bærer ansvaret for at ordren er lovlig.
- 16.18 Dersom det er gitt ordre om ikke å bruke makt ut over nødverge / selvforsvar, men det likevel brukes væpnet makt mot en person som er et lovlig mål, vil maktbruken være et ordrebrudd, men det vil ikke være brudd på krigens

¹⁶ Forsvarsloven § 2 første ledd.

¹⁷ Militær straffelov §§ 6 og 46.

¹⁸ Militær straffelov § 24.

EKSEMPEL 1: PLIKT TIL Å FØLGE ORDRE VED RETTSSTRIDIG ORDRE

En ordre om å bryte krigens folkerett vil i de fleste tilfeller være en type ordre som ikke fritar for straff fordi utføringen av ordren må anses som klart ulovlig. Dette kan for eksempel være ordre om å mishandle fanger, angripe sivile som ikke deltar direkte i fiendtligheter, eller bruke personellminer. Slike ordrer skal ikke følges, og ordre vil derfor ikke fritta for straff.

Ordrer som ikke er klart ulovlige, skal derimot følges. For eksempel vil et lag som skal gjennomføre en del av et større angrep, ikke ha mulighet til å overprøve vurderingen av proporsjonaliteten ved angrepet, med mindre noe endrer seg eller ikke er slik man antok. Dette kan være tilfelle for et lag som skal bidra til å ødelegge motpartens kommando- og kontrollsystem. De vil ha en plikt til å følge ordren om å gjennomføre et forhåndsplanlagt angrep på en radiomast, selv om de ikke har forutsetning for å se hvordan den forventede militære fordelene av å ødelegge masten oppveier eventuelle sivile tap angrepet er forventet å forårsake.

folkerett. Dette forutsetter naturligvis at angrepet ble gjennomført i overensstemmelse med krigens folkerett.

Skillet mellom personlig ansvar og statlig ansvar

- 16.19 Som beskrevet over har enkeltpersoner ansvar for egne handlinger og i noen tilfeller handlinger begått av personer de har under sin kommando. I tillegg til det individuelle straffansvaret vil Norge som stat holdes ansvarlig for handlinger utført av norske styrker. Dersom medlemmer av de norske styrker utfører lovlige krigshandlinger etter ordre fra norske myndigheter, er det Norge som stat som er ansvarlig for disse handlingene, og ikke personene. Dette er fordi militære styrker representerer staten, og det er derfor staten og ikke soldater som må stå til ansvar for lovlige krigshandlinger. Norge vil også holdes ansvarlig dersom norske styrker gjennomfører ulovlige krigshandlinger. Dette statsansvaret kommer da til anvendelse samtidig med det individuelle ansvaret.
- 16.20 Dette kapittelet fokuserer på ansvaret som medlemmer av de norske styrker har, og hva som skjer dersom man forsømmer dette ansvaret. Staters ansvar generelt vil ikke bli behandlet, men to tilfeller hvor statlig og personlig ansvar møtes, represalier og kompensasjon, vil bli kort presentert i punkt 16.83–16.86.

Disiplinære sanksjoner

- 16.21 Refselse kan ilegges ved overtredelse eller forsømmelse av militære tjenesteplikter eller militær skikk og orden. Tjenesteplikten må følge av lov, reglement, instruks, direktiv, forskrift eller rettmessig ordre, og omfatter

enhver generell regel eller særskilt befaling som gjelder den militære tjeneste. En rettmessig ordre er enhver befaling gitt av foresatt som gjelder den militære tjeneste, og som ikke innebærer gjennomføring av en rettsstridig handling, se punkt 16.17–16.18.¹⁹

- 16.22 Refselse kan også ilegges den som gjør seg skyldig i forhold som er straffbare etter norsk straffelovgivning, dersom det skjer på et militært område, overfor vernepliktige i tjeneste og militært tilsatte, eller mot eller ved bruk av militært materiell.²⁰ Norsk straffelovgivning omfatter straffeloven og straffebestemmelser som står i andre lover, som for eksempel vegtrafikkloven og legemiddeloven. Refselse vil i disse tilfellene være aktuelt dersom det dreier seg om en mindre alvorlig overtredelse av straffelovgivningen. Refselse kan ilegges for forsettlig eller uaktsomme forhold.²¹
- 16.23 I fredstid er det kun vernepliktige i tjeneste og militært tilsatte som kan refses, og kun for forhold som er utvist i tjenestetiden. Sivilt ansatte i Forsvaret er ikke underlagt militær disiplinærmyndighet i fredstid, men i væpnet konflikt vil både sivilt tilsatte og andre som følger de væpnede styrker, for eksempel sivile kokker, kunne refses. Bruken av sivile til å understøtte militære operasjoner er behandlet i kapittel 5. I internasjonale væpnede konflikter vil i tillegg krigsfanger i norske leirer være underlagt militær disiplinærmyndighet.²² Forholdet kan oppstå både i Norge og under deltakelse i utenlandsoperasjoner.
- 16.24 Som refselsesmiddel er det kun tillatt å bruke:²³
- i. irettesettelse
 - ii. overtredelsesgebyr
 - iii. frihetsinnskrenkning som i væpnet konflikt kan innebære frihetsberøvelse
- 16.25 Kollektive reaksjoner i refselseshensikt er forbudt. Refselse er ikke definert som straff, men er et middel for å skape og opprettholde militær moral og disiplin.²⁴ Selv om refs ikke er kategorisert som straff, kan personer som er refset, ikke straffes for samme handling eller unnlatelse i etterkant. Dersom handlingen eller unnlatelsen er så alvorlig at saken blir behandlet som straffesak, skal gjerningspersonen derfor ikke ilegges refs før sanksjons-

¹⁹ Militær disiplinærmyndighet § 65, jf. Disiplinærreglement for Forsvaret (FOR 1988-12-16 nr 1033), pkt. 1–5.

²⁰ Forsvarsloven § 65

²¹ Forsvarsloven § 66 (3).

²² Forsvarsloven §§ 67 og 68, jf. militær straffelov § 9.

²³ Forsvarsloven § 69, jf. § 82 for krigstidsbestemmelser.

²⁴ Disiplinærreglement for Forsvaret, pkt. 1 og 2.

spørsmålet er samordnet. Det er påtalemyndigheten som bestemmer om det skal opprettes straffesak.²⁵

- 16.26 Disiplinær refselse skjer ved at det utfylles en blankett kalt «Refselsesordre». Denne skal forkynnes, eller meddeles, for den refsede. Dersom den refsede godtar refselsen, vil den ilagte refselsen iverksettes.

Strafferett

- 16.27 Det er fire hovedvilkår som alltid må være oppfylt for å kunne straffes etter norsk rett. For det første må det foreligge en overtredelse av et straffebud i norsk lov. For det andre må det foreligge subjektiv skyld. Det vil si at man enten forsettlig eller uaktsomt har unnlatt eller foretatt en handling som er straffesanksjonert. For det tredje må personen være tilregnelig. Det vil si at personen har evne til å utvise skyld, noe for eksempel mindreårige eller utilregnelige ikke kan. For det fjerde må det ikke foreligge noen straffrihetsgrunner, det vil si en grunn som ellers gjør en straffbar handling lovlig, som for eksempel lovlig krigshandling, nødverge, nødrett og samtykke.
- 16.28 Dersom en person er mistenkt for å ha begått et brudd på norsk lov, vil forholdet først etterforskes for å få klarhet i hva som har skjedd. Dette gjelder også for brudd på blant annet Genèvekonvensjonene med protokoller og våpenkonvensjoner ettersom det er egne bestemmelser i norsk lov som regulerer brudd på krigens folkerett. I tillegg må det som nevnt over klarlegges om det foreligger straffrihetsgrunner. Disse vilkårene blir forklart nedenfor. Dersom det tas ut tiltale, vil denne bli vurdert av norske domstoler. Det er kun i tilfeller hvor stater ikke er i stand til eller villig til å straffeforfølge krigsforbrytelser, folkemord eller forbrytelse mot menneskeheten, at det vil kunne være aktuelt for Den internasjonale straffedomstolen i Haag å vurdere straffeforfølgning. På ethvert trinn av saksbehandlingen, i både disiplinærsaker og straffesaker, gjelder det en objektivitetsplikt for alle som behandler saken på vegne av det offentlige, og det gjelder en uskyldspresumsjon for mistenktes skyld. Det betyr at den som opptrer på vegne av det offentlige ikke skal tilstrebe et bestemt utfall av bevisene og lovbestemmelsene, og at tvil skal komme den som er mistenkt til gode.

Straffansvar for norske styrker etter norsk rett (jurisdiksjon)

- 16.29 Norsk straffe- og disiplinærjurisdiksjon kommer til anvendelse overfor norske styrker mens de er på oppdrag både i Norge og i utlandet, med mindre noe

²⁵ Straffeprosessloven §§ 71 c og 229., forvaltningsloven § 47, og ny § 70 i forsvarsloven.

annet følger av folkeretten eller internasjonale avtaler.²⁶ Det som er straffbart eller refsbart i Norge, vil med andre ord i utgangspunktet fortsette å være det i utlandet, med mindre noe annet er bestemt.

- 16.30 Noen handlinger vil aldri være lovlige, mens andre handlingers lovlighet kan være mer situasjonsavhengig. For eksempel vil tortur alltid være straffbart etter norsk straffelov, både i fredstid og under væpnet konflikt. Voldtekt er et annet eksempel på en handling som alltid er straffbar, uavhengig av om det er voldtekt av en medsoldat, et medlem av motpartens styrker, eller en sivil. En voldtektshandling vil aldri være militært nødvendig og vil alltid bryte med kravet til human behandling, derfor vil det aldri være en lovlig krigshandling. Et eksempel på et tilfelle hvor straffbarheten vil være situasjonsavhengig, er drap. Å ta en annen persons liv vil i de fleste tilfeller være straffbart i Norge i fredstid, men er tillatt i væpnet konflikt dersom personen er et lovlig mål.
- 16.31 I tillegg til straffebestemmelsene som gjelder i fredstid, vil bestemmelsene i norsk straffelov som omhandler krigsforbrytelser, være spesielt relevante i væpnet konflikt. Disse er presentert i punkt 16.65–16.71 og finnes i sin helhet i vedlegg til dette kapitlet.

Straffeforfølgning av fremmedkrigere

- 16.32 I 2016 ble det innført en ny straffebestemmelse om fremmedkrigervirksomhet. Denne ble utviklet blant annet som en reaksjon på at personer bosatt i Norge reiste til Syria for å delta i den væpnede konflikten der. Bestemmelsen skal bidra til å hindre at slike personer radikaliseres ytterligere og få militær erfaring som gjør dem til en sikkerhetstrussel for Norge når de returnerer. I den nye § 145 i straffeloven heter det:

Den som på rettsstridig måte deltar i militær virksomhet i en væpnet konflikt i utlandet, straffes med fengsel inntil 6 år, med mindre vedkommende deltar på vegne av en statlig styrke.

- 16.33 Forbudet gjelder altså de som deltar i militær virksomhet på vegne av en ikke-statlig aktør i en væpnet konflikt i utlandet. Slike personer vil normalt ikke ha rett til å delta i fiendtligheter og handlingene vil dermed ikke utgjøre lovlige krigshandlinger. Eksempler på handlinger som ikke er rettsstridig er maktbruk i nødverge og rene sanitetsoppgaver. Dersom personen deltar i en statlig styrke som bekjemper en ikke-statlig aktør i en ikke-internasjonalt væpnet konflikt,

²⁶ Lov om verneplikt og tjeneste i Forsvaret m.m. (forsvarsloven) av 12. august 2016 nr. 77 § 78, jf. Forskrift om tjeneste for militært tilsatte og for sivilt tilsatte i Forsvarsdepartementet og underliggende etater (forsvarstilsatteforskriften) FOR 2017-06-24 nr 997, § 32, militær straffelov § 11 og straffeloven (2005) § 5.

eller deltar på en av sidene til stater som kjemper en internasjonal væpnet konflikt, vil det ikke være ulovlig etter norsk rett. I praksis betyr det for eksempel at norske borgere lovlig kan kjempe både på aggressor og den forsvarende parts vegne når væpnet konflikt har brutt ut. Imidlertid vil også en som lovlig deltar i væpnet konflikt fortsatt kunne bli straffet dersom man gjør seg skyldig i krigsforbrytelser, se nærmere om dette i punkt 16.65–16.71.

- 16.34 Også forsøk på fremmedkrigervirksomhet rammes av forbudet, såfremt det er gjort med forsett om å fullbyrde deltakelsen. Dette inkluderer å begynne på reisen til konfliktområdet eller å foreta andre handlinger som legger til rette for og peker mot gjennomføringen.²⁷ I tillegg er det straffbart å rekruttere noen til å delta i ulovlig militær virksomhet.²⁸

Straffeforfølgning av utlendinger for handlinger begått i utlandet

- 16.35 I tillegg til å kunne straffeforfølge handlinger foretatt av en norsk statsborger eller handlinger utført i Norge, vil Norge også kunne ha jurisdiksjon til å straffe handlinger begått av utlendinger i utlandet.²⁹ Norge er for eksempel folkerettslig forpliktet til å ettersøke og reise tiltale mot personer som befinner seg i Norge og er mistenkt for å ha begått grove brudd på krigens folkerett, uavhengig av deres nasjonalitet.³⁰ Alternativt kan personene utleveres til et annet land som har grunnlag for å tiltale dem.³¹ Muligheten til å straffeforfølge utlendinger for handlinger begått i utlandet har hittil vært lite benyttet i Norge, men har blant annet vært brukt for å straffeforfølge personer som er mistenkt for å ha begått krigsforbrytelser, forbrytelser mot menneskeheten og folkemord, i tilfeller hvor personene i etterkant har fått norsk statsborgerskap. I den senere tid er det også dukket opp saker som omhandler støtte til og deltakelse i terror-organisasjoner i utlandet, hvor disse personene i ettertid har bosatt seg i Norge.³²

Vilkår for å kunne straffes etter norsk rett

- 16.36 Som nevnt over i punkt 16.27, er det fire hovedvilkår som må være oppfylt for å kunne straffes etter norsk rett. I det følgende blir straffbarhetsvilkårene grundigere gjennomgått.

²⁷ Straffeloven (2005) § 145, annet ledd.

²⁸ Straffeloven (2005) § 146.

²⁹ Straffeloven (2005) § 5 og 6.

³⁰ Straffeloven (2005) § 5, første ledd nr. 3.

³¹ GK I art. 49, GK II art. 50, GK III art. 129, og GK IV art. 146. Utlevering må skje i tråd med lov om utlevering av lovbrøyttere m.v. (utleveringsloven), LOV-1975-06-13-39 og lov om gjennomføring i norsk rett av Den internasjonale straffedomstols vedtekter 17. juli 1998 (Roma-vedtektene), LOV-2001-06-15-65.

³² Dette er straffbart etter bestemmelsene i straffelovens (2005) kapittel 18. Se også HR-2020-1340-A.

1. Overtredelse av straffebud

- 16.37 Ingen kan dømmes for noe som ikke er forbudt ved lov.³³ Det første vilkåret for å kunne straffes er derfor at handlingen eller unnlatelsen er beskrevet som straffbar i et straffebud slik at den blir ulovlig. Videre er det krav om at handlingen var straffbar på det tidspunktet den ble utført: Ingen lover kan gis tilbakevirkende kraft til skade for den som loven gjelder for.³⁴ Det er viktig at alle vilkårene i straffebudet er oppfylt. Det vil si at den aktuelle handlingen må dekke hele gjerningsbeskrivelsen i straffebudet, ikke bare deler av den. For eksempel, for å begå svik som krigsforbrytelse, må man oppfylle alle de følgende vilkårene: forlede noen til å tro at man har rett til beskyttelse, gjøre dette i den hensikt å utnytte denne tilliten, for så å drepe eller såre noen som tilhører motpartens borgere eller væpnede styrker.³⁵ Å ta noen til fange ved svik er også forbudt, men det vil altså ikke være en krigsforbrytelse.³⁶ Straffbare handlinger kan enten være forbudte aktiviteter eller påbudte handlinger som ikke er gjennomførte (unnlatelser). For eksempel er det forbudt å kjøre bil uten førerkort (straffbar handling), og hvis man er involvert i en bilulykke, har man en plikt til å hjelpe skadde personer (påbudt handling som kan være straffbar å unnlate). Tilsvarende er det forbudt å mishandle en krigsfange (straffbar handling), og det er en plikt å frigi krigsfanger straks fiendtlighetene er over (straffbar unnlatelse).

2. Subjektiv skyld

- 16.38 I tillegg må gjerningspersonen ha utvist skyld slik at vedkommende kan bebreides for handlingen. Dersom gjerningspersonen ikke kan bebreides for handlingen, vil det være urimelig å straffe vedkommende, og straffen vil dessuten ha liten preventiv effekt. Det er to former for subjektiv skyld i norsk rett; forsett og uaktsomhet. I de fleste tilfeller må den straffbare handlingen være begått med forsett for å være straffbar. En forsettlig handling er en bevisst overtredelse av et straffebud. Den forbudte handlingen kan være tilsiktet (skyte for å skade eller drepe, eller nekte å følge ordre), være ansett som mest sannsynlig (skyte mot en folkemengde og vite at noen sannsynligvis blir truffet), eller være ansett som mulig, men velge å handle likevel (skyte mot en person for å skremme, vel vitende om at noen kan bli truffet, og godta det som en mulig følge). En handling kan regnes som forsettlig selv om lovbrysteren

³³ Grunnloven § 96.

³⁴ Grunnloven § 97.

³⁵ Straffeloven (2005) § 106.g.

³⁶ Militær straffelov § 108, jf. TP I art. 37.

ikke visste at handlingen var ulovlig.³⁷ Dette følger av at man har en plikt til å vite hva som er lovlig og ulovlig etter norsk rett.

- 16.39 For enkelte straffebud kan en også straffes for uaktsomhet. Uaktsomhet er definert som å handle uforsiktig i forhold til hva som anses som forsvarlig opptreden. Sagt på en annen måte har den som handler ikke opptrådt slik en omtenkso og forstandig person ville ha gjort. For eksempel: Hvis man kjører bil eller håndterer skytevåpen på en skjodesløs og uforsiktig måte og det medfører dødsfall, kan man straffes for uaktsomt drap. Hva som er forsvarlig opptreden, vil være situasjonsavhengig og vil blant annet vurderes opp imot hvilke muligheter man hadde til å la være å handle eller til å handle riktig. For å dømmes for uaktsomhet må gjerningspersonen ut fra sine personlige forutsetninger kunne bebreides for den uforsvarlige opptreden.
- 16.40 Ettersom hovedregelen i norsk rett er at en straffbar handling må være utført med forsett, må det uttrykkelig slås fast i straffebestemmelsen dersom også uaktsomme handlinger er omfattet av den. I noen straffebud er skyldkravet grov uaktsomhet. Uaktsomheten er grov dersom handlingen er svært klanderverdig og det er grunnlag for sterk bebreidelse.³⁸ Andre eksempler på straffebud der skyldkravet er lavere enn forsett er militær straffelov § 75 om uforsiktig omgang med våpen eller ammunisjon som fører til personskade, og § 78 om befal som utfører tjenesten sin på en skjodesløs eller forsømmelig måte. Et eksempel på grov uaktsomhet kan være et tilfelle hvor en person, som tror at våpenet er uten ammunisjon, trekker av våpenet mens det er siktet mot en annen person, og det viser seg at det faktisk var ammunisjon i våpenet.

Hva om man tar feil? Faktisk og rettslig uvitenhet

- 16.41 Hvis en person har overtrådt en lov uten å være klar over det (uvitenhet), vil det være viktig å slå fast om uvitenheten gjelder den faktiske situasjonen (faktisk uvitenhet) eller om den gjelder manglende kunnskap om lovens innhold (rettsuvitenhet). Skillet mellom de to formene for uvitenhet kan eksemplifiseres ved bruk av ulovlig ammunisjon. Dersom en norsk soldat i en multinasjonal operasjon plukker opp og bruker ulovlig ammunisjon i den tro at det er standard norsk ammunisjon, er dette faktisk uvitenhet. Dersom soldaten er klar over hvilken ammunisjonstype det er, men ikke visste at den var forbudt å bruke for norske styrker, er det rettsuvitenhet.
- 16.42 Det er et viktig strafferettslig prinsipp at enhver skal bedømmes ut fra sin egen oppfatning av den faktiske situasjonen. Det må derfor avklares om gjernings-

³⁷ *Straffeloven (2005) § 22.*

³⁸ *Straffeloven (2005) § 23.*

personen har misforstått situasjonen (faktisk uvitenhet). Et eksempel på en slik misforståelse vil være en situasjon hvor en soldat tror at en person retter et våpen mot ham og soldaten derfor skyter først for selv å unngå å bli skutt. Etterpå viser det seg at det ikke var et våpen, men en annen gjenstand som liknet, for eksempel et leketøy. Spørsmålet blir da om soldaten kan bebreides for misforståelsen. Hvis ikke, skal vedkommende heller ikke straffes for den. Hvis soldaten har opptrådt uforsvarlig, vil vedkommende ha handlet uaktsomt. I så fall vil handlingen kunne straffes dersom det er et straffebud som også rammer uaktsomhet.³⁹

16.43 Situasjonen stiller seg annerledes dersom noen har begått en straffbar handling i den tro at handlingen er lovlig, for eksempel fordi de involverte soldatene ikke kjente til det aktuelle straffebudet, fordi de har misforstått hva som står i straffebudet, eller fordi de har fått feil informasjon om hva som er lov (rettsuvitenhet). Alle har en plikt til å sette seg inn i de lover som er relevante for dem og deres aktiviteter. For soldater er det for eksempel særlig relevant å sette seg inn i krigens folkerett. Rettsuvitenhet vil ikke fritta for straff dersom personen burde ha visst om forbudet, det vil si at uvitenheten er uaktsom.⁴⁰ En soldat bør for eksempel kjenne til regler for hvem og hva som er lovlige mål, og hvordan krigsfanger skal behandles.

16.44 I noen få tilfeller vil rettsuvitenhet likevel kunne fritta for straff. Et mulig eksempel på unnskyldelig rettsuvitenhet er en soldat som får ordre fra en norsk offiser om å bistå utenlandske styrker med å bære kasser med personellminer inn i en bil som skal kjøre dem ut til et minefelt. Ikke alle soldater kan forventes å være klar over at forbudet mot bruk av personellminer inkluderer denne formen for medvirkning. Når soldaten i tillegg får ordre fra en norsk offiser om å gjøre det, vil det være vanskelig å anse uvitenheten som uforsvarlig og dermed uaktsom. I tillegg er det som nevnt i punkt 16.17 en plikt til å følge ordre med mindre soldaten måtte «klarlig ha innsett» at den var ulovlig.⁴¹

3. Tilregnelighet – personlig forutsetning for straffbarhet

16.45 For at en person skal kunne straffes, må gjerningspersonen være tilregnelig. En person er ikke ansett som tilregnelig dersom vedkommende er under 15 år, psykotisk, psykisk utviklingshemmet i høy grad eller har en sterk

³⁹ *Straffeloven (2005) § 25.*

⁴⁰ *Straffeloven (2005) § 26.*

⁴¹ *Militær straffelov § 24.*

bevissthetsforstyrrelse. Redusert bevissthet forårsaket av alkohol eller narkotiske stoffer vil ikke fritta for straff dersom rusen er selvforskyldt.⁴²

4. Medvirkning og forsøk

- 16.46 Selv om straffebestemmelser er rettet mot den som faktisk overtrer bestemmelsen, vil også personer som medvirker til overtredelsen som hovedregel kunne straffes.⁴³ For eksempel vil en person som kjører fanger til et fengsel hvor de blir ulovlig frihetsberøvet og mishandlet, kunne bli holdt ansvarlig for frihetsberøvelsen og mishandlingen dersom vedkommende var klar over at dette var en konsekvens av transporten.
- 16.47 Personer som har forsøkt å begå en straffbar handling, vil også kunne straffes for forsøket på overtredelse av den aktuelle straffebestemmelsen. For å straffes for forsøk må gjerningspersonen ha som forsett å fullbyrde lovbruddet, og må foreta noe som leder direkte mot utføringen. Det kreves ikke at forbrytelsen planlegges gjennomført i nær tid, det er tilstrekkelig at gjerningspersonen gjør det vedkommende mener er nødvendig for at forbrytelsen skal skje. Gjerningspersonen vil likevel ikke straffes dersom vedkommede ombestemmer seg og frivillig lar være å fullbyrde lovbruddet, eller angrer og klarer å avverge at det skjer.⁴⁴ Et eksempel på forsøk på krigsforbrytelse er å skyte mot sivile, men bomme på disse. Man vil da kunne straffes for forsøk på drap av sivile.

STRAFFBARHETSVILKÅR ETTER NORSK RETT

1. Har gjerningspersonen overtrådt gjerningsbeskrivelsen i et straffebud?
2. Har gjerningspersonen utvist skyld? Er det krav om uaktsomhet eller forsett?
3. Foreligger det noen straffrihetsgrunn?
4. Er gjerningspersonen tilregnelig?

Mulige straffrihetsgrunner

- 16.48 Det er ikke slik at en handling alltid skal straffes selv om straffebestemmelsens gjerningsbeskrivelse er overtrådt. Det er flere grunner som vil kunne fritta fra straff (straffrihetsgrunner), og de mest relevante vil bli behandlet her.

a. Lovlige krigshandlinger

- 16.49 I væpnet konflikt kan en rekke handlinger som ellers ville medført streng straff, utføres uten at det medfører straffansvar. Eksempler på dette er drap, kroppsskade og materiell ødeleggelse eller skadeverk. Det er ingen egen lov-

⁴² Straffeloven (2005) § 20, siste ledd.

⁴³ Straffeloven (2005) § 15.

⁴⁴ Straffeloven (2005) § 16.

bestemmelse i straffeloven som slår fast at lovlige krigshandlinger er straffrie, men det heter at «Straffelovgivningen gjelder med de begrensninger som følger av overenskomster med fremmede stater eller av folkeretten for øvrig.»⁴⁵ Det betyr at lovlige krigshandlinger er en ulovfestet straffrihetsgrunn, og at det er krigens folkerett som avgrenser hvilke handlinger som er lovlige krigshandlinger, og hvilke som ikke er det.⁴⁶

- 16.50 For at noe skal være en lovlig krigshandling, må handlingen være foretatt under en væpnet konflikt, av en person som har lov til å ta del i strid (lovlig stridende), og handlingen må ha et krigsformål, det vil si at den sikter mot å svekke fienden eller styrke egen stilling i kampen. En lovlig krigshandling kan derfor ikke være en handling med utelukkende private motiver, som for eksempel personlig vinning eller hevn. Slike handlinger vil ikke være militært nødvendig. I tillegg må handlingen være i tråd med reglene i krigens folkerett for øvrig. I internasjonale væpnede konflikter har lovlig stridende rett til å delta i fiendtlighetene og dermed til å utføre lovlige krigshandlinger.⁴⁷
- 16.51 I ikke-internasjonale væpnede konflikter er det mindre klart hvem som har lov til å ta del i strid, ettersom folkeretten ikke sier noe om det. I praksis vil stater gi egne styrker straffrihet for handlinger som er utført i henhold til krigens folkerett, fordi de representerer statens lovlige myndigheter, og soldatene derfor har rett til å delta i strid mot opprørsstyrker. På den annen side vil opprørerne ikke vurderes til å ha en rett til å delta i fiendtlighetene. Handlingene deres vil som regel bli ansett som kriminelle dersom de innebærer brudd på nasjonal lovgivning, og dermed bli straffet, med mindre staten velger å innvilge amnesti.⁴⁸

FORUTSETNINGENE FOR AT NOE ER EN LOVLIG KRIGSHANDLING

1. Handlingen er foretatt under en væpnet konflikt.
2. Handlingen er foretatt av en person som har lov til å delta i strid.
3. Handlingen har et krigsformål, det vil si at det ikke er en privat handling.
4. Handlingen er i tråd med krigens folkerett.

- 16.52 Handlinger som ikke er lovlige krigshandlinger, vil for det første kunne være brudd på nasjonal lovgivning. I tillegg kan det være snakk om krigsfor-

⁴⁵ *Straffeloven (2005) § 2.*

⁴⁶ *Se også Ot.prp. nr. 125 (1945–46) side 17.*

⁴⁷ *TP I art. 43.*

⁴⁸ *Se TP II art. 6(5).*

brytelser, men det er kun dersom det foreligger grove brudd på krigens folkerett. I norsk lovgivning er overtredelse av krigens folkerett behandlet to steder. Militær straffelov hjemler straff for enhver overtredelse av Genève-konvensjonene med tilleggsprotokoller,⁴⁹ mens straffeloven av 2005 definerer hva som er krigsforbrytelser.

b. Ordre

- 16.53 Ordre kan frita fra straff, men kun dersom den som utfører den beordrede handlingen, er forpliktet til å adlyde ordren, ikke skjønnte at ordren var rettsstridig, og ordren ikke var åpenbart rettsstridig. Ordre er behandlet mer detaljert under overordnede ansvar og individuelt ansvar, i punkt 16.10–16.15 og 16.16–16.18.

c. Nødverge / selvforsvar

- 16.54 Det er tillatt å bruke makt for å forsvare seg selv eller andre, selv om det i verste fall innebærer bruk av dødelig makt, såfremt det er for å stanse et ulovlig angrep. En nødvergehandling er med andre ord en ellers ulovlig handling som blir lovlig på grunn av det foregående eller nært forestående ulovlige angrepet. For at nødvergehandlingen skal være lovlig, må den
- bli foretatt for å avverge et ulovlig angrep,
 - ikke gå lenger enn nødvendig, og
 - ikke åpenbart gå ut over hva som er forsvarlig under hensyn til hvor farlig angrepet er, hva slags interesse som angrepet krenker, og angriperens skyld.⁵⁰
- 16.55 Det er også tillatt å bruke makt i henhold til disse vilkårene for å iverksette en lovlig pågrepelse eller søke å hindre at noen unndrar seg varetektsfengsling eller gjennomføring av frihetsstraff.⁵¹
- 16.56 Det er tillatt å bruke så mye makt som er nødvendig for å avverge angrepet, men heller ikke mer. Så snart angrepet er stoppet, er det ikke lenger tillatt å bruke makt, for eksempel for å «ta igjen». Det er imidlertid tillatt å bruke makt for å holde en person under kontroll dersom vedkommende anses å utgjøre en trussel. Maktbruken må motsvare (være proporsjonal med) den trussel den forsøker å avverge, og må være rettet mot angriperen.
- 16.57 Vilkåret om at handlingen en skal forsvare seg selv eller andre mot er en ulovlig handling, innebærer at man ikke har mulighet til å bruke makt i nødverge mot lovlig utøvelse av offentlig myndighet, eller mot en annens

⁴⁹ Militær straffelov § 108.

⁵⁰ Straffeloven (2005) § 18.

⁵¹ Straffeloven (2005) § 18 annet ledd.

lovlige nødvergehandling. Det er likevel tillatt å forsvare seg mot utøvelse av offentlig myndighet dersom denne er ulovlig, og den som gjennomfører myndighets-utøvelsen, opptrer forsettlig eller grovt uaktsomt.⁵² Avgrensningen av nødverge-retten til å kun gjelde mot ulovlige angrep, innebærer også at en soldat som deltar i en væpnet konflikt, ikke vil ha rett til å bruke makt i nødverge mot en motstander som har rett til å delta i fiendtlighetene, og dermed kan anse soldaten som lovlig mål. I slike tilfeller vil soldaten likevel ha mulighet til å bruke væpnet makt i henhold til krigens folkerett, og dette vil gi et større handlingsrom enn nødvergeretten. Derimot vil et angrep på sanitetspersonell ikke være lovlig etter krigens folkerett, og sanitetspersonell kan derfor handle i nødverge mot et slikt angrep. Se mer om forholdet mellom krigens folkerett og nødverge/selvforvar i punkt 1.62–1.67.

- 16.58 Nødverge er ikke begrenset til egen person, men kan utøves overfor ethvert ulovlig angrep. Man kan forsvare seg selv, en annen person, eller eiendom. For eksempel er det nødverge å bistå en annen person i å forsvare seg mot et overfall, og det kan benyttes nødverge for å forsvare militær eiendom. Forskjellen på å forsvare personer og eiendom følger av vilkåret om forsvarlig maktbruk, noe som innebærer at maktbruken må være proporsjonal med hva slags interesse som krenkes. Det vil som regel aksepteres større maktbruk for å forsvare personer enn eiendom, og dødelig makt kan kun brukes for å beskytte gjenstander i de tilfeller hvor tap av gjenstanden vil innebære risiko for liv eller helse.
- 16.59 I noen tilfeller vil en operasjons mandat, politiske føringer eller operative hensyn kunne legge begrensninger på norsk personell sin rett til å utøve nødverge for tredjeperson eller materielle verdier (se også punkt 17.16)). Retten til å møte ulovlige angrep på egen person med nødverge kan derimot ikke innskrenkes. En militær sjef vil likevel kunne begrense hvordan eller hvor tidlig styrkene bruker makt, selv om det er i nødverge. Dette kan for eksempel være for å få mer tid til å forberede egne styrker, for å redusere risikoen for at uskyldige mennesker skades, eller for å komme i en mer fordelaktig posisjon.
- 16.60 Det er ikke krav om at det ulovlige angrepet er påbegynt før nødvergeretten lovlig kan utøves (såkalt preventiv nødverge), men maktbruken må være nødvendig. Jo mer konkret trusselen er, desto klarere vil nødvergeretten være, men hvert tilfelle må vurderes for seg. For eksempel, dersom en person truer med å angripe og personen som er truet har mulighet til å løse situasjonen ved

⁵² Straffeloven (2005) § 18 tredje ledd.

å fjerne seg, vil det være vanskeligere å argumentere for bruk av makt i nødverge enn hvis angrepet er uunngåelig.

- 16.61 Når man skal foreta en strafferettslig eller disiplinærrettslig vurdering av en handling, tar man utgangspunkt i hvordan den som har handlet oppfattet situasjonen på handlingstidspunktet. For nødverge betyr dette at det er den subjektive oppfatningen på handlingstidspunktet til den som utøver nødverge som er avgjørende for å vurdere om nødvergehandlingen var lovlig. Eksempelet i punkt 16.41 kan være illustrerende. Hvis en soldat tror at en person retter et våpen mot ham, og derfor skyter personen i nødverge, skal soldatens oppfatning av situasjonen legges til grunn. Så lenge handlingen også anses nødvendig og forsvarlig, skal ikke soldaten straffes selv om det i etterkant viste seg at personen ikke hadde et våpen. Hvis soldatens oppfatning av situasjonen derimot var å regne som uaktsom, kan vedkommende straffes så lenge nødvergehandlingen er straffbar ved uaktsomhet. Soldaten kan eksempelvis straffes for uaktsomt drap hvis personen dør som følge av de påførte skadene. Se mer om uaktsomhet i punkt 16.39–16.40.

SÆRLIG OM FRYKT FOR PERSONLIG FARE

I Militær Straffelov § 26 heter det at frykt for personlig fare ikke er grunnlag for å utelukke straffeskyld eller gi straffenedsettelse for forsømmelse av militær tjenesteplikt.

Dette innebærer en begrensning på retten til å påberope seg nødrett for norske styrker. Kort fortalt betyr det at selv om en soldat er i livsfare, har vedkommende ikke lov til å ignorere tjenestepliktene. For eksempel skal man gjennomføre farefulle oppdrag, som å ligge bak fiendens linjer, kjøre en rute hvor det er stor fare for bakholdsangrep, eller stå vakt på et vanskelig oppdrag, selv om det innebærer stor risiko. Dersom oppdraget involverer ekstrem fare og ingen nytte, kan det derimot være at det ikke lenger foreligger en tjenesteplikt å gjennomføre oppdraget.

d. Nødrett

- 16.62 Det er ikke alltid at en farlig situasjon er forårsaket av et ulovlig angrep fra en annen person. Også i andre situasjoner vil det være mulig å foreta ellers straffbare handlinger for å avverge trusselen. Nødrett er retten til å begå en handling som normalt vil være et lovbrudd, med den hensikt å berge seg selv eller andre ut av en nødssituasjon på bekostning av en annens rett. Vilklårene for å utøve nødrett er
- handlingene blir foretatt for å redde liv, helse, eiendom eller annen interesse fra en fare for skade som ikke kan avverges på annen rimelig

måte, og

- b. at denne skaderisikoen er langt større enn skaderisikoen ved handlingen.⁵³

På lik linje med nødvergehandlinger blir nødrettshandlinger lovlige dersom kravene over er oppfylt.

- 16.63 Bortsett fra at militære styrker ikke kan forsømme sin militære tjenesteplikt ved å påberope seg nødrett,⁵⁴ er det i utgangspunktet ingen begrensning på hva slags handlinger som kan være en lovlig nødrettshandling. Det avgjørende kravet er at det som reddes må være betydelig mer verdifullt enn det som ofres. For eksempel vil en person som har gått seg bort på fjellet, lovlig kunne bryte seg inn i en hytte for å overleve, men personen vil måtte betale erstatning til hytteeieren for skaden vedkommende forårsaker. Kravet om interesseovervekt innebærer likevel at det ikke er mulig å påberope seg nødrett ved å ofre en uskyldig persons liv for å redde sitt eget. En persons liv er ikke mer betydningsfullt enn en annens. En annen sak er at drapet på den ene for å redde de mange under ekstreme omstendigheter kan være unnskyldelig, og derfor ikke straffes likevel.

EKSEMPEL 2: NØDRETT OG TVANG

I rettsoppgjøret etter andre verdenskrig var tre konstabler i ordenspolitiet tiltalt for å ha deltatt i henrettelsen av en nordmann som var dømt til døden av en nazistisk domstol. Konstablene påberopte seg nødrett på grunnlag av at de var tvunget til å delta under trussel om at de ville bli drept selv om de ikke gjennomførte henrettelsen. De argumenterte også med at nordmannen ville blitt henrettet uavhengig av om de deltok eller ikke, slik at de ville ha ofret sitt liv forgjeves dersom de nektet å delta.

Retten konkluderte at kravet om at det som skal reddes, ut fra en objektiv vurdering, må være mer verdifullt enn det som ofres, innebærer at man ikke vil kunne ta en annens liv for å redde sitt eget. Konstablene kunne derfor ikke fritas for straff, men siden de ikke kunne ha reddet nordmannens liv uansett, ble straffen redusert.

Militær straffelov

- 16.64 Militær straffelov kommer som nevnt (i punkt 16.29) til anvendelse både i Norge og i utlandet,⁵⁵ både i freds, tid og under deltakelse i væpnede konflikter. Loven behandler mange ulike aspekter ved militære forhold, og hele loven vil

⁵³ Straffeloven (2005) § 17.

⁵⁴ Militær straffelov § 26.

⁵⁵ Militær straffelov § 11.

derfor ikke bli behandlet i manualen. I tillegg til å regulere ansvar for ordre som er gitt og plikt til å følge ordre (se punkt 16.10–16.15 og 16.16–16.18 over), inneholder loven blant annet flere krigsartikler som regulerer spesielle forbrytelser som krigsforræderi og en rekke straffskjerpelser for krigstid.⁵⁶ Krigsartiklene inneholder også en egen bestemmelse om overtredelse av krigens folkerett:

Med fengsel inntil 3 år straffes den som overtrer bestemmelse som er gitt til beskyttelse for personer eller eiendom

- a. *i Genève-konvensjonene av 12 august 1949 om forbedring av såredes og sykes kår i de væpnede styrker i felten, om forbedring av såredes, sykes og skipbrudnes kår i de væpnede styrker til sjøs, om behandling av krigsfanger og om beskyttelse av sivile i krigstid,*
- b. *i de to tilleggsprotokoller 10 juni 1977 til disse konvensjonene, om ikke forholdet rammes av et strengere straffebud.⁵⁷*

Henvisningen til strengere straffebud inkluderer både norske straffebud om krigsforbrytelser og andre straffebud som dekker de samme handlingene. Også medvirkning til slike handlinger er straffbart (se punkt 16.46–16.47).

Krigsforbrytelser

- 16.65 Denne delen gjennomgår krigsforbrytelser som er regulert i norsk lov. Straffeloven skiller ikke mellom reglene for internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter, og definerer dermed krigsforbrytelser videre enn Den internasjonale straffedomstolen i Haag (ICC).⁵⁸ ICC etterforsker og straffeforfølger personer tiltalt for krigsforbrytelser, folkemord og forbrytelser mot menneskeheten, men skal bare vurdere saker hvor nasjonale myndigheter mangler evne eller vilje til å straffeforfølge krigsforbrytelser selv (komplementaritetsprinsippet).⁵⁹ Dette innebærer at norske soldater i utgangspunktet ikke vil bli stilt for retten i Haagdomstolen, ettersom bestemmelsene i straffeloven har et bredere anvendelsesområde og norsk påtalemyndighet har den nødvendige lovgivningen til å straffeforfølge eventuelle saker som omhandler norsk personell. I tillegg til krigsforbrytelser er også folkemord og forbrytelser mot menneskeheten regulert i straffeloven av 2005 kapittel 16, men ettersom folkemord og forbrytelser mot menneskeheten

⁵⁶ Militær straffelov kapittel 9 og 10.

⁵⁷ Militær straffelov § 108.

⁵⁸ Roma-vedtektene for Den internasjonale straffedomstol 17. juli 1998 og straffeloven (2005) kapittel 16.

⁵⁹ Roma-vedtektene art. 17.

ikke er knyttet til brudd på krigens folkerett som sådan, er de ikke inkludert i denne oversikten.

- 16.66 Krigsforbrytelser er grove brudd på krigens folkerett. Den norske straffeloven opererer med fem kategorier av krigsforbrytelser. De tre første er inndelt etter hva som beskyttes: person, eiendom og sivile rettigheter, og humanitære innsatser eller kjennemerker. De to siste kategoriene regulerer anvendelse av forbudte krigføringmetoder og -midler. Bestemmelsene er tatt inn i sin helhet i vedlegg til dette kapittelet.

I det internasjonale rettsoppgjøret med Nazi-Tyskland i 1946 ble flere tyske ledere dømt for krigsforbrytelser. Ved mikrofonen står Baldur von Schirach. På første rad fra venstre (sittende) er Goering, Hess, Ribbentrop, Keitel, Kaltenbrunner og Rosenberg. Foto: akg-images/NTB.

Krigsforbrytelse mot person

- 16.67 Bestemmelsen om krigsforbrytelse mot person regulerer grove brudd på reglene om beskyttelse av personer som ikke, eller ikke lenger, tar aktivt del i fiendtlighetene, og personer som har spesiell beskyttelse etter krigens folkerett. Denne beskyttelsen er behandlet i mer detalj blant annet i kapittel 4 om

beskyttede personer og kapittel 15 om okkupasjon. Straffebudet bygger med andre ord på distinksjonsprinsippet og prinsippet om humanitet, og gjør det klart at grove brudd vil bli straffet.

Krigsforbrytelse mot eiendom og sivile rettigheter

- 16.68 Bestemmelsen om krigsforbrytelse mot eiendom og sivile rettigheter bekrefter forbudene mot plyndring og unødvendig ødeleggelse, beslagleggelse eller konfiskering av eiendom, og tilsidesettelse av siviles borgerrettigheter. Disse forbudene er behandlet i mer detalj i blant annet kapittel 7 om frihetsberøvelse og kapittel 8 om objekter.

Krigsforbrytelse mot humanitære innsatser eller kjennemerker

- 16.69 Bestemmelsen om krigsforbrytelse mot humanitære innsatser eller kjennemerker styrker beskyttelsen av dem som prøver å redusere unødvendig lidelse i væpnet konflikt, og respekten for beskyttelsesemblemene. Dette er behandlet i mer detalj i kapitlene om beskyttede personer, sanitet og krigføringstrategier (kapittel 4, 9 og 10).

Krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte krigføringstrategier

- 16.70 Bestemmelsen om krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte krigføringstrategier regulerer grove brudd på prinsippene om distinksjon og proporsjonalitet, og inneholder bestemmelser om angrep mot sivile, mot uforsvarte områder og mot objekter med spesiell beskyttelse; utsulting av sivile; skade på naturmiljøet; bruk av menneskelige skjold, svik og å erklære at det ikke skal vises nåde. Disse metodene er behandlet i mer detalj i kapitlene om objekter og krigføringstrategier (kapittel 8 og 10).

Krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte krigføringstrategier

- 16.71 Bestemmelsen om krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte krigføringstrategier viser både til konkret regulering av krigføringstrategier og generell regulering. Dette innebærer blant annet at bruk av våpen som etter sin art vil forårsake overflødig skade eller unødvendig lidelse, vil kunne straffes som en krigsforbrytelse. Regulering av krigføringstrategier er behandlet i detalj i kapittel 9 om krigføringstrategier (våpen).

Forbrytelser begått av andre

- 16.72 Det er klare regler for hvordan norske militære sjefer skal håndtere mulige forbrytelser begått av medlemmer av de norske styrker, se punkt 16.10–16.15 over. Det er derimot mindre klart hvordan norske styrker skal forholde seg til mulige straffbare handlinger utført av andre lands styrker eller ikke-statlige væpnede styrker, herunder både koalisjonspartnere, kapasitetsbyggingsstyrker og andre. Dette gjelder både handlinger som fremdeles kan avvenges, og

handlingar som allerede er gjennomført. Det må skilles mellom situasjoner hvor norske styrker har en plikt til å gripe inn, og når vi ikke har en slik plikt, men likevel har en rett til å gjøre det. Når det ikke foreligger en plikt, vil beslutningen om å gripe inn påvirkes av mandat og oppdrag samt en vurdering av hva som er mest hensiktsmessig å gjøre i den enkelte situasjon.

Spørsmålet om jurisdiksjon for å etterforske og straffeforfølge personer som er mistenkt for å ha begått straffbare handlinger, er behandlet i punkt 16.29–16.35 og vil derfor ikke dekkes her.

- 16.73 I mange tilfeller vil spørsmålet om når norske styrker skal gripe inn overfor andre være avklart i avtaler mellom de aktuelle statene og i operasjonens mandat. Dersom Norge deltar i en internasjonal styrke, for eksempel gjennom NATO, vil det normalt være inngått egne avtaler mellom deltakernasjonene som beskriver hvordan styrkene skal håndtere eventuelle lovbrudd som er i ferd med å bli begått, eller som har blitt begått av styrker som tilhører en annen deltakernasjon. Det kan også være inngått egne avtaler med landet operasjonen foregår i, som sier noe om hvorvidt de internasjonale styrkene skal ha noen form for politimyndighet. Operasjonens mandat og engasjementsreglene vil også kunne si noe om når styrkene aktivt skal gå inn for å avverge situasjoner som ikke involverer andre deltakernasjoner, for eksempel for å beskytte sivilbefolkningen mot grov vold. Som hovedregel skal ikke militære styrker involveres i politioppgaver, men i noen operasjoner er dette en av oppgavene gitt i mandat og engasjementsregler. Eksempler på dette kan være bemanning av veikontrollposter eller sikringsoppgaver i forbindelse med lokale valg, eller trening og opplæring av lokale politistyrker. Et annet unntak er antipirat-operasjoner, hvor det er begrenset mulighet for sivile myndigheter å gjennomføre oppdraget. Det kan også være gitt føringer fra norske myndigheter for hvordan norske styrker skal forholde seg til slike engasjementsregler. Se mer om dette i kapittel 14.

For okkupasjonsstyrker er det egne regler for myndighetsutøvelse, se kapittel 15.

Rett, plikt og beskyttelse av sivile

- 16.74 For situasjoner som ikke reguleres av engasjementsregler eller andre operasjonsspesifikke ordre, vil spørsmålet være om norske styrker har en plikt til å gripe inn, eller en rett til å gripe inn, og hvis det ikke er en plikt, om det er hensiktsmessig å gjøre det. I de fleste tilfeller vil det være sivilbefolkningen som er skadelidende, men det kan også være lovbrudd begått mot medlemmer av andre militære avdelinger.

- 16.75 I utgangspunktet har alle en hjelpeplikt i situasjoner der en person står i fare for å miste livet eller bli påført betydelig skade.⁶⁰ Hva som kreves for å oppfylle denne hjelpeplikten vil blant annet avhenge av hvor overhengende faren for liv og helse er, hvilken risiko det vil innebære å involvere seg for å avverge faren, muligheten for å be politi eller tilsvarende om å ta ansvar for, eller gi støtte til, å avverge faren, og hva styrkene ellers har som oppgave. For eksempel vil det i en konfliktsituasjon ikke være hensiktsmessig at vaktene ved inngangen til et militært område forlater sin post for å hjelpe noen som utsettes for vold i nærheten. De vil likevel ha en plikt til å gjøre det de kan for å bistå, for eksempel ved å tilkalle andre styrker eller lokalt politi.
- 16.76 Det vil normalt ikke foreligge en plikt til å avverge et pågående eller nært forestående lovbrudd som ikke forventes å innebære fare for tap av liv eller medføre betydelig skade på noens helse. Et unntak fra dette utgangspunktet er militære sjefers plikt til å hindre at undergitte styrker begår lovbrudd (se punkt 16.12–16.14). Videre foreligger det en plikt til å gripe inn for å forhindre folkemord.⁶¹ Denneplikten pålegger stater, ikke enkeltpersoner, men norske styrker må vurdere om de har mulighet til å gripe inn, og i alle tilfeller rapportere om hendelsene i kommandolinjen. Det er uklart omplikten også kan sies å inkludere forbrytelser mot menneskeheten og krigsforbrytelser, og dette vil derfor avhenge av hvilken type samarbeid det er mellom norske og utenlandske styrker. Dersom de utenlandske styrkene som begår lovbrudd er underlagt norsk kommando, vil militære sjefers ansvar også kunne inkludere utenlandske avdelinger. Videre, hvis unnlatelsen av å gripe inn oppfattes som en aksept av og støtte til handlingen, vil dette kunne utgjøre straffbar medvirkning.⁶²
- 16.77 Inngripen overfor andre lands styrker i forbindelse med brudd på krigens folkerett vil derfor avhenge av hvor alvorlig bruddet er. Dersom det er snakk om å stoppe en krigsforbrytelse, for eksempel angrep på sivile, kan det være en plikt til å gripe inn, avhengig av omstendighetene, eksempelvis risikoen det vil innebære for egne styrker. Hvis det kun er snakk om overtredelser som ikke medfører umiddelbar fare for liv eller helse eller beskyttede objekter, vil det være riktig å rapportere forholdet tjenestevei til nasjonal foresatt.
- 16.78 I tilfeller hvor det ikke foreligger en plikt til å gripe inn, vil det likevel kunne være tillatt å bruke makt for å stoppe en forbrytelse («rett») dersom noen utsettes for umiddelbar fare for liv eller helse. Det betyr at norske styrker ikke skal måtte stå å se på at lovbrudd blir begått uten å kunne gjøre noe. Bruk av

⁶⁰ *Straffeloven (2005) § 287.*

⁶¹ *Konvensjon om forhindring og avstraffelse av forbrytelsen folkemord, art. 1.*

⁶² *Straffeloven (2005) § 15.*

makt for å beskytte andre vil være lovlig hvis det oppfyller vilkårene for nødverge / selvforsvar. Nødverge tillater maktbruk for å stoppe eller avverge et ulovlig angrep på en selv eller på andre. Vilkår for lovlig utøvelse av nødverge er presentert i punkt 16.54–16.61. Nødverge tillater med andre ord bruk av makt både for å forsvare egne styrker, norske eller andre, og også enhver annen person. Maktbruk vil i noen tilfeller også kunne hjemles i lokal politi-myndighet gjennom avtale med mottakerstaten. I den grad dette er tillatt, vil dette komme frem av engasjementsreglene.

- 16.79 Bruk av makt for å beskytte personer som ikke er en del av styrken, slik som den lokale sivilbefolkningen, vil ofte være underlagt strengere begrensninger i engasjementsreglene. I tillegg til å måtte tilpasses relevant hjemmel for makt-bruken, er det hensiktsmessig å ha en kontroll ved styrkens inngripen overfor lokalbefolkningen, både av operative, sikkerhetsmessige og kulturelle årsaker. Slik inngripen kan for eksempel forårsake en eskalering av konflikten som vil bidra til å forverre situasjonen for sivilbefolkningen både på kort og lang sikt. Bruk av makt overfor tredjepersoner kan derfor være begrenset til tilfeller hvor det er fare for liv eller alvorlig skade, det vil si i tilfeller av grov vold. Et eksempel på dette kan være voldtekt og andre former for seksualisert vold. Engasjementsreglene kan også skille mellom ulike kategorier av personer. For eksempel kan FN-styrker som opererer i samme område gis ytterligere beskyttelse.
- 16.80 I operasjoner hvor det er sannsynlig at overgrep mot sivile blir en problemstilling, bør det i forkant gis opplæring og veiledning i hvordan de militære styrkene skal forholde seg til slik inngripen.

Særskilt om kapasitetsbyggingsoppdrag

- 16.81 De samme rettslige vurderingene vil også gjelde i de tilfeller hvor norske styrker har som oppdrag å bidra til kapasitetsoppbygging, eksempelvis mentorere eller trene opp væpnede styrker, enten disse er statlige eller ikke-statlige. Plikten til å gripe inn gjelder først og fremst i forbindelse med alvorlige lovbrudd og avhenger av risiko for egne styrker. Konkrete retningslinjer for en operasjon gis i engasjementsregler og andre misjons-spesifikke ordre. I alle tilfeller skal eventuelle lovbrudd eller annen uønsket adferd rapporteres i operasjonslinjen og nasjonal kommandolinje. På den måten kan de som har det strategiske ansvaret for oppdraget vurdere hvilke tiltak som bør gjøres og hvorvidt fortsettelse av operasjonen er ønskelig. Det er viktig å ta med i betraktningen at denne type operasjoner iverksettes i tilfeller hvor det er behov for trening og opplæring, og at det dermed må forventes at det begås feil.

Soldater fra Telemark bataljon trener opp Peshmerga soldater i grunnleggende soldatferdigheter som skyting, sanitet, EOD, og enkle stridsteknikker i en treningsleir ved Erbil i Nord-Irak (Kurdistan).

Foto: Torbjørn Kjosvold / Forsvaret

Represalier og kompensasjon: statlig ansvar

16.82 Represalier og erstatning for folkerettsbrudd er et statsansvar.

Represalier

16.83 Represalier er ellers ulovlige handlinger som gjennomføres for å få motparten til å avstå fra visse ulovlige handlinger. Represalier er kun tillatt i internasjonale væpnede konflikter. Med andre ord er det mulighet til å tvinge motparten til å respektere krigens folkerett ved selv å bryte den, men siden dette fort kan føre til at konflikten eskalerer, er det strenge krav til når og hvordan represalie-handlinger kan benyttes. Først må motparten bli oppfordret til å avslutte de ulovlige handlingene, og det må gis advarsel om at represalier vil bli brukt dersom de ulovlige handlingene ikke stopper. Dersom dette ikke er nok til å få motparten til å stoppe, og det ikke er andre praktisk mulige løsninger på problemet, kan represalier benyttes. Represaliene må kun rettes mot lovlige mål, de må stå i forhold til den opprinnelige ulovlige handlingen og må ikke gå lenger enn det som er nødvendig for å påvirke motpartens atferd. Represalier mot beskyttede personer eller objekter er forbudt.⁶³ Det må også kommuniseres at det er en represaliehandling, slik at det ikke blir tolket som en ulovlig handling. Ettersom represaliehandlingen i seg selv vanligvis er ulovlig, må den kun brukes som siste utvei.

16.84 Siden det kun er tillatt å rette represaliehandlinger mot ellers lovlige mål, har denne metoden et begrenset anvendelsesområde. De eneste lovlige represalier

⁶³ GK I art. 46, GK II art. 47, GK III art. 13, GK IV art. 33, TP I art. 20.

norske styrker kan tenkes å utføre, vil være å benytte ellers ulovlige krigførmidler (våpen) eller -metoder for å få en motpart til å avslutte sine brudd på krigens folkerett. Samtidig er det vanskelig å se at en fravikelse av det sentrale forbudet mot å utsette stridende personer for overflødig skade eller unødvendig lidelse kan være en lovlig represaliehandling.⁶⁴ Siden represalier per definisjon er ellers ulovlige handlinger som i utgangspunktet ville være brudd på Norges folkerettslige forpliktelser (for eksempel våpenkonvensjoner), skal beslutning om iverksettelse av slike represalier tas på strategisk nivå, det vil si av Forsvarsdepartementet.

Staters erstatningsplikt for brudd på krigens folkerett

- 16.85 Dersom norske styrker bryter krigens folkerett, vil Norge kunne måtte betale erstatning til motparten.⁶⁵ Slike erstatningskrav avklares vanligvis etter at den væpnede konflikten er over. For eksempel ble Tyskland pålagt å betale krigsskadeerstatning til de allierte landene etter første verdenskrig, og siste betaling skjedde i 2010. Etter Golfkrigen 1990–1991 bestemte FNs sikkerhetsråd i resolusjon 687 (1991) og 692 (1991) at Irak skulle betale erstatning til Kuwait.

Uavhengig tilsyn/inspeksjon

- 16.86 Partene i en væpnet konflikt vil som regel ha utfordringer med å samarbeide og oppnå felles forståelse av en situasjon. Det vil derfor være en fordel å få støtte fra uavhengige parter på ulike områder, eksempelvis ICRC. For eksempel vil en slik uavhengig part kunne besøke personer i fangenskap, formidle meldinger mellom personer som sitter i fangenskap og deres familier, undersøke mulige brudd på krigens folkerett, eller bistå ved mekling og fredsforhandlinger.

Beskyttermakt

- 16.87 Ved starten av en internasjonal væpnet konflikt eller okkupasjon er statene i utgangspunktet forpliktet til å oppnevne en beskyttermakt som skal bistå landene med å overholde forpliktelsene de har etter krigens folkerett.⁶⁶ Ettersom begge parter må godkjenne statene som skal fungere som beskyttermakter, er ikke dette brukt i alle konflikter. I stedet har ICRC fylt denne rollen. ICRC vil ofte allerede være til stede i området når konflikten begynner, og er internasjonalt anerkjent for å være nøytrale. Det er derfor ofte praktisk å utnytte det handlingsrommet ICRC allerede har opparbeidet, i stedet for å introdusere en ny part i form av en beskyttermakt.

⁶⁴ TP I art. 35(2).

⁶⁵ TP I art. 91.

⁶⁶ TP I art. 5.

- 16.88 I ikke-internasjonale konflikter er det ikke noe system for beskyttermakter, men partene kan likevel velge å benytte seg av slike nøytrale parter. I tillegg kan de velge å la ICRC utøve en slik rolle, se punkt 16.90–16.92 nedenfor.
- 16.89 Ansvar til beskyttermakter er behandlet i de relevante kapitlene, men kan oppsummeres med følgende punkter. Beskyttermakten skal:
- i. Ivareta interessene til partene i konflikten og anvende konvensjonene.⁶⁷
 - ii. Bistå til å løse konflikten, for eksempel ved å foreslå et møte mellom partene på et nøytralt sted.⁶⁸
 - iii. Besøke krigsfanger og internerte sivile, inkludert føre samtale med fangene uten vitner, enten direkte eller gjennom en tolk. Beskyttermakten skal fritt velge hvilke steder som skal besøkes, og varigheten og hyppigheten av slike besøk. Besøkene kan kun nektes dersom tvingende militære hensyn gjør det nødvendig, og da kun unntaksvis og midlertidig.⁶⁹ Et eksempel på slike tvingende militære hensyn vil være dersom sikkerhetssituasjonen er så alvorlig at det ikke vil være mulig å beskytte beskyttermaktens representanter.

Den internasjonale Røde Kors-komité (ICRC)

- 16.90 Den internasjonale Røde Kors-komité (ICRC) har en spesiell og viktig rolle i væpnede konflikter.⁷⁰ Til forskjell fra andre ikke-statlige organisasjoner er ICRC akseptert av alle stater som en uavhengig, ikke-politisk organisasjon med spesielle rettigheter til å sikre etterlevelse av krigens folkerett. ICRC driver sentrale opplysningskontor (se punkt 4.80–4.83), fører lister over krigsfanger, inspiserer fangeleirer og bidrar med hjelpeforsyninger til både internerte og sivilbefolkning i konfliktområder.⁷¹ I tillegg jobber ICRC for å bistå partene med å finne en løsning på konflikten, og hjelpe statene med å overholde sine forpliktelser etter krigens folkerett.⁷²
- 16.91 Konfliktpartene i internasjonale væpnede konflikter er forpliktet til å gjøre det som er praktisk mulig for å legge til rette for at ICRC og nasjonale Røde Kors / Røde Halvmåne-organisasjoner skal få utført de funksjonene de er gitt etter krigens folkerett for å sikre beskyttelse og hjelp til ofre for konflikter.⁷³ Ettersom stater i mindre grad enn tidligere oppnevner beskyttermakter, har ICRCs rolle økt. ICRC har også utvidet sitt fokus til å inkludere ikke-

⁶⁷ GK I, II og III art. 8, GK IV art. 9.

⁶⁸ GK I, II og III art. 11, GK IV art. 12.

⁶⁹ GK III art. 126 og GK IV art. 143.

⁷⁰ GK I, II og III art. 9 og 11, GK IV art. 10 og 12, TP I art. 5.

⁷¹ GK III art. 123, 125 og 126, GK IV art. 140, 142 og 143.

⁷² GK I, II og III art. 11, GK IV art. 12.

⁷³ TP I art. 81.

internasjonale væpnede konflikter, i den grad partene aksepterer dette. For eksempel jobbet de i mange år med både ISAF-styrker og opprørsgrupper i Afghanistan.

- 16.92 ICRC er avhengig av å bli oppfattet som helt uavhengig og nøytral for at de skal få tilgang til de personene som har behov for deres beskyttelse og støtte. ICRC vil kun unntaksvis gå ut med informasjon om en pågående konflikt eller part i en konflikt, og ICRC vil ikke bruke den informasjonen de besitter, til å støtte eventuelle straffesaker. Eventuelle kritikkverdige forhold vil normalt tas opp direkte med det enkelte lands myndigheter, og ICRC er ikke kjent for å gå offentlig ut med kritikk og fordømmelse.

Uavhengig granskning av fakta

- 16.93 Både underveis og etter en væpnet konflikt vil én eller flere parter i konflikten ofte anklage den andre parten for å ha begått krigsforbrytelser og andre overgrep. Dette kan være basert på reelle bekymringer for at slike forbrytelser har funnet sted, eller det kan være del av en propaganda som har til hensikt å undergrave motpartens støtte blant befolkningen lokalt eller internasjonalt. I mange slike tilfeller vil en enkel etterforskning av fakta kunne avdekke at anklagen ikke er riktig, spesielt dersom styrkene har gode rutiner for å innrapportere hendelser og innhente informasjon om skadeomfang og liknende.
- 16.94 I noen tilfeller er det behov for en uavhengig granskning av fakta. Det er opprettet en slik kommisjon etter Genèvekonvensjonene, International Humanitarian Fact-Finding Commission (IHFFC).⁷⁴ Foreløpig har kommisjonen per 2024 bare blitt benyttet én gang, etter at en ambulansesjåfør fra Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSCE) ble drept av en russisk stridsvognmine i Ukraina i 2017. I stedet har FN i flere tilfeller opprettet ekspertgrupper med mandat til å undersøke konkrete konflikter. Dette ble for eksempel gjort for å etterforske anklager om brudd på krigens folkerett under Iran–Irak-krigen i 1984–1988, i det tidligere Jugoslavia i 1992, i 2009 for å etterforske mulige brudd på menneskerettigheter og krigens folkerett under Israels felttog i Gaza 2008–2009, i 2011 for å etterforske om libyske regjeringsstyrker, opprørsstyrker eller NATO-styrker brøt menneskerettigheter og krigens folkerett under konflikten i Libya, og i 2022 for å etterforske mulige brudd på krigens folkerett og internasjonale menneskerettigheter i forbindelse med Russlands fullskalainvasjon av Ukraina.

⁷⁴ TP I art. 90.

FN og Sikkerhetsrådet

- 16.95 FN og spesielt Sikkerhetsrådet spiller en viktig rolle i væpnede konflikter. Sikkerhetsrådet har fått hovedansvaret fra FNs medlemsstater for å bevare internasjonal fred og sikkerhet, og har mandat til å fatte folkerettslig bindende vedtak for alle FNs medlemsstater om konfliktløsning, sanksjoner, og bruk av militærmakt (se punkt 1.7–1.9). Ettersom makt-bruk mot andre stater som hovedregel er forbudt, vil dette mandatet spesifisere de strategiske rammene for maktbruken. For eksempel presiserte Resolusjon 1973 (2011), som var mandatet for Libya-operasjonen i 2011, at nødvendig makt kunne brukes for å beskytte sivile og opprettholde flyforbudet over Libya.
- 16.96 I tillegg til å kunne autorisere militær maktbruk, har FNs sikkerhetsråd mulighet til å henvise saker vedørende mulige krigsforbrytelser og andre alvorlige lovbrudd til Den internasjonale straffedomstolen, samt å be Den internasjonale domstolen (ICJ) om rådgivende uttalelse om spørsmål knyttet til mellomstatlige forhold. Sikkerhetsrådet har også opprettet ad hoc domstoler som gjennomfører rettsprosesser etter omfattende brudd på internasjonal strafferett, som for eksempel De internasjonale straffedomstolene for det tidligere Jugoslavia og for Rwanda.

Vedlegg til kapittel 16: Krigsforbrytelser etter norsk straffelov av 2005¹

§ 103: Krigsforbrytelse mot person

For krigsforbrytelse straffes den som i forbindelse med en væpnet konflikt

- a. dreper en beskyttet person,
- b. påfører en beskyttet person stor lidelse eller betydelig skade på kropp eller helse, særlig ved tortur eller annen grusom eller umenneskelig behandling,
- c. gjør en beskyttet person til slave,
- d. utsetter en beskyttet person for voldtekt, seksuelt slaveri, tvungen prostitusjon, tvungent svangerskap, tvungen sterilisering eller annen tilsvarende grov seksuell vold,
- e. tar en beskyttet person som gissel,
- f. utskriver eller verver barn under 18 år til væpnede styrker eller bruker dem aktivt til å delta i fiendtlighetene,
- g. utsetter en beskyttet person for et medisinsk eller vitenskapelig eksperiment som ikke skjer i personens interesse og som medfører alvorlig fare for personens liv eller helse,
- h. i strid med folkeretten deporterer eller tvangsflytter en beskyttet person fra et område hvor personen lovlig oppholder seg eller ulovlig sperrer inne en beskyttet person,
- i. ilegger eller iverksetter en straff mot en beskyttet person uten at personen først har fått en rettferdig rettergang i samsvar med folkeretten,
- j. grovt krenker en beskyttet persons verdighet ved ydmykende eller nedverdiggende behandling, eller
- k. skader en stridende som har overgitt seg eller er kampudyktig.

Ved internasjonal væpnet konflikt straffes også den som

- a. overfører en del av sin egen sivilbefolkning til et okkupert område,
- b. tvinger en av motpartens borgere til å delta i stridshandlinger mot eget land, eller
- c. tvinger en beskyttet person til å tjenestegjøre i en fiendtlig makts væpnede styrker.

En beskyttet person er en person som ikke, eller ikke lenger, tar aktiv del i fiendtlighetene, eller som for øvrig er beskyttet etter folkeretten.

Straffen for krigsforbrytelse mot person er fengsel inntil 15 år, men inntil 30 år i de tilfellene som er nevnt i første ledd bokstav a til e eller for øvrig hvis forbrytelsen er grov. Ved avgjørelsen av om forbrytelsen er grov, skal det

¹ Lov om straff (straffeloven) LOV 2005-05-20 nr 28, kapittel 16.

blant annet legges vekt på dens skadepotensial og skadevirkninger, og på om den er begått som ledd i en plan eller målsetting om eller som ledd i en omfattende utøvelse av slike forbrytelser.

§ 104: Krigsforbrytelse mot eiendom og sivile rettigheter

For krigsforbrytelse dømmes den som i forbindelse med en væpnet konflikt

- a. plyndrer,
- b. i stor målestokk ødelegger, beslaglegger eller konfiskerer eiendom uten at det er strengt nødvendig av hensyn til krigføringen, eller
- c. erklærer motpartens borgeres sivile rettigheter, eller deres mulighet for å få disse prøvd for domstolene, opphevet eller midlertidig satt ut av kraft.

Krigsforbrytelse mot eiendom eller sivile rettigheter straffes med fengsel inntil 10 år, men inntil 30 år når forbrytelsen er grov, jf. § 103 fjerde ledd annet punktum.

§ 105: Krigsforbrytelse mot humanitære innsatser eller kjennemerker

For krigsforbrytelse straffes den som i forbindelse med en væpnet konflikt

- a. retter et angrep mot personell, anlegg, materiell, enheter eller kjøretøy som er involvert i humanitært hjelpearbeid eller fredsbevarende operasjoner i samsvar med FN-pakten, så langt disse har krav på folkerettslig beskyttelse for sivile personer eller eiendom,
- b. retter et angrep mot personell, bygninger, materiell, sanitetsenheter eller transporter som etter folkeretten har rett til å benytte et av Genèvekonvensjonenes og tilleggsprotokollenes særskilt beskyttede kjennemerker eller en annen identifikasjonsmetode som viser at de er beskyttet etter Genèvekonvensjonene, eller
- c. misbruker parlamentærflagg, fiendens eller De forente nasjoners flagg, militære kjennetegn eller uniformer eller misbruker de særskilt beskyttede kjennemerker som nevnt i bokstav b, slik at noen dør eller påføres betydelig skade.

Straff for krigsforbrytelse mot humanitære innsatser eller kjennemerker er fengsel inntil 10 år, men inntil 30 år i de tilfellene som er nevnt i bokstav c og for øvrig når forbrytelsen er grov, jf. § 103 fjerde ledd annet punktum.

§ 106: Krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte stridsmetoder

For krigsforbrytelse straffes den som i forbindelse med en væpnet konflikt

- a. retter et angrep mot sivilbefolkningen som sådan eller sivile enkeltpersoner som ikke deltar i fiendtlighetene,
- b. benytter utsulting av sivile som stridsmetode ved å frata, unndra eller nekte

- dem tilgang til mat eller gjenstander som er uunnværlige for at de skal overleve, eller i strid med folkeretten forhindrer hjelpeforsyninger,
- c. iverksetter et angrep med kunnskap om at et slikt angrep vil forårsake tap av sivile personers liv, skade på sivile personer, skade på sivile gjenstander eller skade på naturmiljøet, som vil være for omfattende i forhold til den forventede konkrete og umiddelbare samlede militære fordel,
 - d. anvender en beskyttet persons tilstedeværelse for å oppnå at visse steder, områder eller væpnede styrker ikke kan gjøres til gjenstand for militære operasjoner,
 - e. retter et angrep mot byer, steder, bosettinger eller bygninger som ikke forsvares og som ikke utgjør militære mål, eller mot demilitariserte soner,
 - f. retter et angrep mot bygninger som er viet til religion, utdanning, kunst, vitenskap eller velgjørende formål, mot historiske minnesmerker, kulturminner, sykehus og samlingssteder for syke og sårede eller mot annen sivil gjenstand som ikke utgjør militære mål,
 - g. ved å forlede noen til å tro at de har rett til beskyttelse eller plikt til å gi beskyttelse i henhold til folkeretten og med den hensikt å svikte denne tilliten, dreper eller sårer noen som tilhører motpartens borgere eller væpnede styrker, eller
 - h. erklærer eller truer med at det ikke vil bli vist nåde.

Straffen for krigsforbrytelse ved anvendelse av forbudte stridsmetoder er fengsel inntil 15 år, men inntil 30 år der forbrytelsen omfatter forsettlig drap av en sivil eller annen beskyttet person eller for øvrig hvis forbrytelsen er grov, jf. § 103 fjerde ledd annet punktum.

§ 107: Krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte stridsmidler

For krigsforbrytelse straffes den som i forbindelse med en væpnet konflikt

- a. bruker gift eller giftige våpen,
- b. bruker biologiske eller kjemiske våpen,
- c. bruker kuler som lett utvider seg eller blir flate i den menneskelige kroppen, eller
- d. bruker et annet stridsmiddel som er i strid med folkeretten.

Straffen for krigsforbrytelse ved anvendelse av forbudte stridsmidler er fengsel inntil 15 år, men inntil 30 år der forbrytelsen omfatter forsettlig drap av en sivil eller annen beskyttet person eller for øvrig hvis forbrytelsen er grov, jf. § 103 fjerde ledd annet punktum.

17 Engasjementsregler

Introduksjon

- 17.1 Engasjementsregler («Rules of Engagement», ROE) er direktiver som gis for å sikre politisk kontroll med bruk av militærmakt og for å sikre at styrkene følger krigens folkerett og andre juridiske eller operasjonelle begrensninger som måtte være satt med hensyn til krigføringen. Engasjementsreglene blir derfor et viktig kommando- og kontrollverktøy for å sikre en nærmere definert opptreden.

Dette kapittelet vil gi en oversikt over hva engasjementsregler er, og hvordan de brukes og utvikles. Mye av informasjonen er hentet fra NATOs MC 362/2 Rules of Engagement (2019) og NATO STANAG 2597 på ROE.

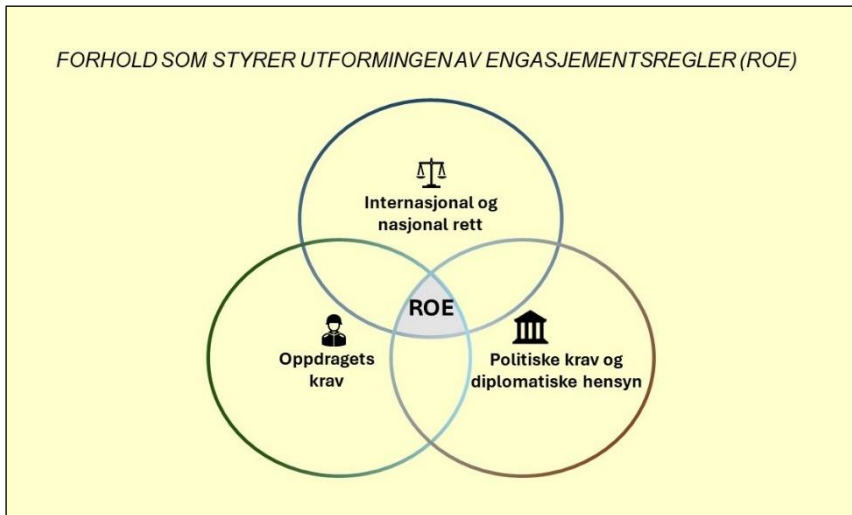
Generelt om tolking og anvendelse av engasjementsregler

- 17.2 Engasjementsregler er direktiver gitt av kompetent myndighet som regulerer under hvilke omstendigheter militær makt eller andre handlinger som kan anses som provoserende, slik som grensekryssing, målbelysning eller PSYOPS, kan anvendes, og hvilken type og grad av makt som kan anvendes i den aktuelle situasjonen. Engasjementsreglene beskriver hva som er tillatt, og hva som er forbudt, og vil være uformet som en kombinasjon av tillatelser og forbud for alle typer operasjoner. I væpnet konflikt vil engasjementsreglene innebære begrensninger på handlinger som generelt og under normale omstendigheter er tillatt etter krigens folkerett. I operasjoner som ikke involverer deltakelse i væpnet konflikt, er handlingsrommet mye mer begrenset, og engasjements-reglene vil presisere når makt eller provoserende handlinger kan benyttes.

All bruk av makt i NATO-operasjoner som ikke er i «selforsvar» må være forankret i Operasjonsplanen og tillatt i henhold til godkjente og implementerte NATO ROE.

- 17.3 Engasjementsregler skal fastsettes spesielt for hver operasjon, og det kan i noen tilfeller være aktuelt å utvikle ulike engasjementsregler for forskjellige avdelinger. Operasjoner som er politisk, operasjonelt og taktisk komplekse, vil ofte ha mer komplekse engasjementsregler.

- 17.4 Engasjementsregler utarbeides som ledd i den alminnelige planprosess for en operasjon. Etter utarbeidelse vil forsvarssjefen oversende engasjementsreglene til Forsvarsdepartementet for politisk godkjenning. Engasjementsreglene skal alltid være i overensstemmelse med norsk rett og Norges folkerettslige forpliktelser. Dette skal sikres gjennom planprosessen og ved den politiske godkjenningen. Når engasjementsregler er godkjent politisk, tilligger det forsvarssjefen å implementere disse til bruk i Forsvaret.¹
- 17.5 Dersom norske styrker overføres til NATO kommando, vil NATOs engasjementsregler følges med mindre regjeringen før kommandooverføringen beslutter noe annet. NATO ROE er godkjent i Atlanterhavsrådet og norsk politisk kontroll skjer i forbindelse med denne beslutningsprosessen. Norge vil kunne velge å innføre nasjonale restriksjoner for norsk personell og bruken av disse («caveats»), noe som vil begrense anvendelsen av NATOs engasjementsregler. Slike restriksjoner vil fremgå av Transfer of Authority (TOA) meldinger. Engasjementsreglene kan aldri innskrenke retten til å forsvare seg (se punkt 17.30–17.32).

- 17.6 Engasjementsregler er et resultat av militære behov, rettslige rammer og politiske føringer. Politiske føringer vil normalt også gi veiledning om hvordan engasjementsreglene skal tolkes og hvordan endringer i situasjonen skal håndteres. Slike politiske føringer kan blant annet fremkomme i form av

¹ Instruks for forsvarssjefen, FOR-2003-11-28-1935, Kommando og kontroll under operativ virksomhet i Forsvaret av 01.07.2021 (B)

direktiv fra militære styrkesjefer. Et eksempel på en slik politisk føring som vil kunne ha direkte innvirkning på anvendelsen av engasjementsreglene, er ordre om at det ikke skal planlegges med sivile følgeskader, selv om de antas å være innenfor det som anses som forholdsmessig og dermed ikke er i strid med krigens folkerett.

- 17.7 I tillegg til de mer konkrete politiske føringene kan det gis mer generelle føringer om hva den politiske og militære strategien for perioden er. Dette vil gjenspeiles i engasjementsreglene og vil påvirke hvordan engasjementsreglene skal tolkes og anvendes. I NATO-sammenheng gjøres dette normalt ved å inkludere generelle politiske retningslinjer for operasjonen («Political Policy Statement», PPS) og en indikator («Political Policy Indicator», PPI). Eventuelle endringer i PPS eller PPI vil være gjenstand for politisk godkjenning gjennom Atlanterhavsrådet. PPI kommuniseres i form av bokstavene W, X, Y eller Z, som innebærer at den overordnede strategien enten er å:

- redusere involvering (X – «de-escalation»),
- opprettholde balansen i området eller returnere til tidligere status etter en periode med destabilisering (Y – «maintain status quo»),
- eller at det er ønskelig aktivt å påvirke situasjonen, slik at eskalering aksepteres (Z – «risk of escalation is acceptable»).

POLITICAL POLICY INDICATORS (PPI)

NATO ROE må tolkes og anvendes i lys av gjeldende PPI. Disse kan være en av følgende:

- Whisky: Peacetime posture management (for stående ROE) (1: neutral, 2: defensive, 3: active)
- X-ray: De-escalation
- Yankee: Maintain status quo
- Zulu: Risk of escalation is acceptable

- 17.8 PPI Whisky regulerer såkalt «peacetime posture management», som regulerer styrkenes tilnærming til gjennomføring av oppdraget i aktiviteter som ikke anses som operasjoner (se punkt 17.11). Dette kan være W1 – «neutral», som generelt forbyr enhver provoserende handling, W2 – «defensive, som tillater en mer aktiv tilnærming, men uten å provosere, og til slutt W3 – «active», som benyttes for å aktivt demonstrere NATOs evne og beslutsomhet. W3 vil tillate handlinger som kan oppfattes som provoserende, slik som strategisk posisjonering av styrker eller simulering av angrep. Se også punkt 17.12.

- 17.9 Engasjementsreglene må leses i sammenheng med planer, ordrer og direktiver for operasjonen hvor blant annet engasjementsreglene er operasjonalisert. Det er viktig å ha oversikt over aktuelle operasjonsplaner siden disse både påvirker gjennomføring av operasjoner og tolkning og anvendelse av engasjementsregler. Det vil for eksempel kunne være egne standard operasjonsprosedyrer (SOP) for eskalering av maktbruk, målutvalgelse, tilfangetaking og fangebehandling, og informasjonsinnhenting. Et annet eksempel, nevnt over, er militære styrkesjefers direktiv. Videre kan operasjonsordre og tilleggsordre presisere på hvordan gjeldende planer og prosedyrer skal forstås og anvendes.

EKSEMPEL PÅ ENGASJEMENTSREGEL I HENHOLD TIL MC 362/2

ROE 185. USE OF MINIMUM FORCE UP TO AND INCLUDING DEADLY FORCE TO DETAIN A PERSON OR PERSONS WHO POSE A THREAT TO NOR FORCES AND THEIR MISSIONS, OR WHERE DETENTION IS NECESSARY FOR EXECUTION OF THE MISSION, IS AUTHORISED.

AMPN 1: DETENTION INCLUDES THE RIGHT TO SEARCH.

AMPN 2: DETENTION GUIDANCE APPLIES.

- 17.10 Engasjementsreglene er altså både et politisk og strategisk verktøy for å definere rammene for maktbruk og et operativt verktøy for militære sjefer. Det er derfor viktig at personell som jobber med planlegging og gjennomføring av operasjoner, kjenner engasjementsreglene godt. I tillegg bør Forsvarets jurister brukes som rådgivere for å tolke gjeldende engasjementsregler og gi veiledning om hvordan disse skal forstås. Militære sjefer bør også rådføre seg med disse ved begrunnelse av endringsforslag og frigivelse av engasjementsregler som er tilbakeholdt på høyere nivå. Brudd på engasjementsreglene vil kunne refses eller straffes som overtredelse eller unnlatelse av rettmessig ordre, eller som tjenesteforsømmelse, avhengig av omstendighetene (se punkt 16.21–16.26 og 16.27 flg.).

NATOs stående engasjementsregler

- 17.11 NATO har i MC 362/2 (2019) innført «NATO Standing ROE» for fredstids-aktiviteter som ikke anses som en operasjon. Dette kan for eksempel være stående maritime styrker. Slike aktiviteter planlegges ofte uten bruk av operasjonsplan, og engasjementsregler utvikles normalt som en del av denne planen. I slike tilfeller vil de stående engasjementsreglene merket «ST» i MC 362/2 kunne delegeres til NATOs øverste militære leder, SACEUR, slik at

SACEUR kan benytte disse til å kontrollere styrkenes tilnærming til gjennomføring av oppdrag.

- 17.12 «NATO Standing ROE» brukes sammen med PPI Whisky, primært W1 («neutral») og W2 («defensive»). PPI W3 («active») vil kunne fremprovosere en negativ utvikling av situasjonen, og vil derfor kreve en grundig politisk diskusjon i Atlanterhavsrådet.
- 17.13 NATOs stående engasjementsregler kommer kun til anvendelse i fredstid, og bruk av makt utover nødverge er derfor ikke tillatt.

Forholdet mellom engasjementsregler og «selvforsvar»

- 17.14 I motsetning til en del nasjonale engasjementsregelsystemer, regulerer ikke NATOs engasjementsregler «selvforsvar», hverken i form av nødverge eller statlig selvforsvar. Dette er fordi NATO er en flernasjonalt organisasjon og ulike land har noe ulike tilnærming til hvordan vilkårene til både statlig selvforsvar og nødverge (som begge heter «self-defence») tolkes og anvendes. NATO direktiver og planer fastsetter derfor at engasjementsregler og prosedyrer for maktbruk i NATO-operasjoner ikke begrenser de ulike troppebidragsnasjonenes rammer for selvforsvar. NATO legger til grunn at de ulike nasjonene melder inn sin forståelse av nødverge, og eventuelle grenser for maktbruk som gjelder deres styrker. Når og på hvilken måte nasjonene skal opplyse NATO kommandokjede om særskilte nasjonale rammer for maktanvendelse, vil fremkomme av det aktuelle planverket.
- 17.15 I en pågående væpnet konflikt vil offensiv og defensiv maktbruk mot motpartens styrker reguleres av krigens folkerett.² Derfor vil bruk av makt for å forsvare seg mot motpartens styrker i væpnet konflikt normalt ikke være hjemlet i nødverge eller statlig selvforsvar. Forholdet mellom krigens folkerett og selvforsvar er nærmere forklart i punkt 1.62–1.67. Ettersom stater har ulike tilnærminger til dette forholdet, regulerer ikke NATOs engasjementsregler noen former for maktbruk for å forsvare seg. Resultatet er at selvforsvars-unntaket fra kravet om å ha engasjementsregler for å bruke makt må tolkes til å inkludere både defensiv maktbruk basert på krigens folkerett og nødverge, avhengig av situasjonen. Hvordan dette skal håndteres i praksis, er nærmere forklart i punkt 17.30–17.31. Ettersom statlig selvforsvar primært er relevant som hjemmel for at staten beslutter å bruke militærmakt ved oppstarten av en operasjon eller ved en overgang i operasjonen, eksempelvis hvis operasjonens

² TP I art. 49(1).

mål om å avskrekke et væpnet angrep feiler, vil fokus her være på personlig selvforsvar i form av nødverge.

- 17.16 Utfordringen med å ikke inkludere nødverge / selvforsvar i engasjementsreglene, er at det blir vanskelig for militære sjefer og avdelinger fra andre land å forutse når maktbruk vil bli benyttet. På de områdene hvor det er størst ulikheter, det vil si beskyttelse av andre personer og gjenstander, er det derfor hensiktsmessig med engasjementsregler som bidrar til å harmonisere når militære styrker fra ulike land bruker makt i slike tilfeller. Disse er merket «DEF» i MC 362/2. For noen stater vil hjemmelen for maktbruk være nødverge, mens for andre vil det være for eksempel krigens folkerett. Hjemmelsgrunnlaget vil også avhenge av situasjonen, eksempelvis om personen som utgjør en trussel er lovlig mål etter krigens folkerett eller ikke. For å unngå at disse engasjementsreglene begrenser nødvergeretten, skal de alltid godkjennes, og alltid i form av tillatelse til å bruke opp til og med dødelig makt om nødvendig. Disse endringene erstatter den tidligere henvisningen til utvidet selvforsvar eller «extended self-defence», som kunne mistolkes til å autorisere maktbruk utover nødverge uten tydelig forankring i andre hjemmelsgrunnlag. Merk at som forklart i punkt 16.58, kan dødelig makt basert på den norske nødvergeretten kun brukes for å beskytte gjenstander i de tilfeller hvor tap av gjenstanden vil innebære risiko for liv eller helse.

Ulik bruk av engasjementsregler i fred og væpnet konflikt

- 17.17 Engasjementsregler brukes både for operasjoner hvor styrkene skal delta i en væpnet konflikt, og hvor de ikke skal det. Felles for alle typer operasjoner er at engasjementsreglene vil bestå av en rekke tillatelser og forbud som til sammen definerer de militære styrkers handlingsrom for bruk av makt og andre provoserende handlinger. Det eneste unntaket er nødverge / selvforsvar. Se over i punkt 17.14–17.16.
- 17.18 Dersom styrken skal delta i en væpnet konflikt, vil handlingsrommet definert av engasjementsreglene innebære en begrensning i forhold til hva som er tillatt etter internasjonal og nasjonal rett, herunder krigens folkerett. Denne begrensningen er et resultat av politiske mål og føringer, og militær kommando og kontroll. Graden av innsnevring av handlingsrommet vil variere for ulike konflikttyper. Eksempelvis vil det forventes få begrensninger på lovlig maktbruk dersom en stat forsvarer seg mot angrep. Engasjementsregler vil fremdeles spille en viktig rolle i å utøve kommando og kontroll over de militære styrkene. Det kan for eksempel være en begrensning på gjennomføring av operasjoner i områder nær et naboland som det er viktig å ikke provosere, eller det kan være innført krav til antall og type kilder til

informasjon (sensorer) som brukes ved identifisering av personer eller objekter som er lovlig mål.

- 17.19 I aktiviteter og operasjoner hvor styrkene *ikke* deltar i en væpnet konflikt, enten fordi situasjonen i området ikke er av en slik art eller fordi styrkene ikke er part til den væpnede konflikten (eksempelvis fredsbevarende styrker), vil hovedgrunnlaget for bruk av makt være nødverge, særskilt mandat fra Sikkerhetsrådet eller samtykke fra vertsstaten til å utøve rettshåndhevelse. Engasjementsreglene kan i slike tilfeller si noe om hvordan de ulike troppebidragsytende landene skal harmonisere sine ulike hjemler for nødverge slik at styrkene vil ha likest mulig handlingsrom. I tillegg vil engasjementsreglene si noe om hvorvidt det vil være hjemmel for å bruke makt ut over nødverge, dersom oppdraget og mandatet tillater det. For eksempel kan det være tillatt å bruke makt for å stoppe piratvirksomhet eller brudd på en våpenembargo innført av FNs sikkerhetsråd.

NØDVENDIGHET OG PROPORSJONALITET

Det heter ofte i engasjementsreglene at all bruk av makt må være nødvendig og proporsjonal. Betydningen av disse kravene til maktbruk avhenger av hvilket rettsområde som kommer til anvendelse. For eksempel er det i væpnet konflikt kravene om militær nødvendighet og proporsjonalitet knyttet til sivile tap som kommer til anvendelse.

Hovedtyper av engasjementsregler

- 17.20 Engasjementsregler kan deles opp i tre generelle kategorier; regler som styrer bruk av makt ved angrep, annen maktbruk, og bruk av provoserende handlinger.

Bruk av makt ved angrep

- 17.21 Denne kategorien kommer kun til anvendelse i væpnet konflikt hvor visse personer og objekter anses som lovlig mål etter krigens folkerett, eller i situasjoner hvor maktbruk ut over nødverge er hjemlet i særskilt mandat fra FNs sikkerhetsråd.

Bruk av makt mot fiendtlig hensikt eller handling

- 17.22 Engasjementsreglene vil ofte ha egne bestemmelser om bruk av makt i respons på en fiendtlig handling eller en demonstrasjon av en fiendtlig hensikt som ikke utgjør et angrep eller nært forestående angrep. I NATO brukes denne typen engasjementsregler blant annet for å autorisere angrep på personer som er lovlig mål fordi de deltar direkte i fiendtligheter (se punkt 3.23). De er med

andre ord en tillatelse til å gjennomføre «conduct-based targeting» innenfor gitte rammer.

- 17.23 Det er viktig å presisere at disse engasjementsreglene kun regulerer de fiendtlige handlingene eller hensiktene som *ikke* utgjør angrep eller nært forestående angrep. I slike tilfeller vil styrkene ha en rett til å forsvare seg, enten det er hjemlet i krigens folkerett (fordi motstanderen er lovlig mål) eller nødvergeretten. For at NATOs engasjementsregler ikke skal innebære en begrensning på medlemsstatenes tolkning av nødverge, reguleres ikke denne typen maktbruk i engasjementsreglene. Dette innebærer også at hjemmelsgrunnlaget for maktbruken basert på disse engasjementsreglene må være noe annet enn nødverge. Det vil normalt være krigens folkerett og, som nevnt over, spesielt regelen om direkte deltakelse i fiendtligheter.
- 17.24 Primært vil engasjementsreglene tillate bruk av makt som reaksjon på en demonstrasjon av fiendtlig hensikt eller en fiendtlig handling, dersom dette rettes mot egne styrker eller medlemmer av egen koalisjon av internasjonale styrker. I tillegg vil det kunne være definert andre grupper personell og eiendom som man kan anvende makt for å forsvare, men bruk av makt i slike tilfeller vil som regel være regulert av separate engasjementsregler. Hvem disse personene er, og hva slags eiendom det er snakk om, vil vanligvis være forhåndsdefinert av operasjonens styrkesjef gjennom konseptene «Persons with Designated Special Status» (PDSS) og «Property with Designated Special Status» (PRDSS). Ettersom stater kan ha uliktilnærming til hvorvidt det er tillatt å bruke makt for å beskytte eiendom, kan myndigheten til å definere dette i noen tilfeller delegeres til nasjonene.

Demonstrasjon av fiendtlig hensikt («hostile intent»)

- 17.25 Demonstrasjon av fiendtlig hensikt er en sannsynlig og identifiserbar trussel som gjenkjennes gjennom truende personer eller gruppers evne og vilje til å påføre skade, kombinert med informasjon som tilsier at de har til hensikt å angripe eller på annen måte påføre slik skade. Eksempler på demonstrasjon av fiendtlig hensikt er klargjøring eller posisjonering av våpen og styrker til angrep, belysning med ildledningsradar, og økt transport av tropper og ammunisjon. Det må foreligge tilstrekkelig informasjon til at det kan konkluderes med at trusselen er klar og betydelig. Enkeltstående handlinger, uten ytterligere informasjon om intensjon om å angripe eller skade, vil ikke være demonstrasjon av fiendtlig hensikt. Dersom det er snakk om et umiddelbart forestående angrep, vil det derimot kunne være en selvforsvarssituasjon, og muligheten til å forsvare seg er ikke regulert av engasje-

mentsreglene (se punkt 17.14–17.16 om forholdet mellom «selvforsvar» og engasjementsregler).

Fiendtlig handling («hostile act»)

- 17.26 Engasjementsregler som regulerer bruk av makt i respons på fiendtlige handlinger, gir soldater mulighet til å håndtere grupper eller personer som bevisst gjennomfører eller direkte bidrar til handlinger som alvorlig undergraver eller utgjør en alvorlig fare for motpartens styrker. Eksempler på slike fiendtlige handlinger er minelegging, luftfartøy som bryter flyforbudssone og som nekter å etterkomme avskjæringsordre, og handlinger som bevisst hindrer motpartens militære operasjoner. Dersom handlingen utgjør et faktisk angrep, vil muligheten til å forsvare seg mot dette ikke være begrenset av engasjements-reglene (se punkt 17.14–17.16 om forholdet mellom «selvforsvar» og engasjementsregler).

Regulering av offensiv maktbruk

- 17.27 Engasjementsreglene kan også tillate bruk av makt mot personer som er lovlig mål, uavhengig av om de på det aktuelle tidspunktet gjennomfører en fiendtlig handling eller demonstrerer en fiendtlig hensikt. Disse engasjementsreglene tillater at egne styrker tar initiativ til konfrontasjonen, og kan variere fra å tillate angrep på alle personer i en definert gruppe til å beskrive situasjoner som gjør at angrep er tillatt. For eksempel kan det være autorisert å angripe personer som tidligere har angrepet eller bistått i angrep på egne styrker; angripe militære installasjoner, bygninger og utstyr som utgjør et effektivt bidrag til militær aktivitet som truer egne styrker eller objekter; eller angripe personer som gir et effektivt bidrag til gjennomføringen av fiendtlige militære operasjoner mot egne styrker. Engasjementsregler kan også tillate angrep på personer som truer en forhåndsdefinert gruppe personer eller objekter, såkalte PDSS or PRDSS (se punkt 17.24). Hva som legges i begrepet angrep, er nærmere beskrevet nedenfor i punkt 17.37, og i punkt 2.2–2.3

Annen maktbruk

- 17.28 I tillegg til å regulere bruk av makt ved angrep, vil engasjementsregler uttrykke når og hvor mye makt som kan anvendes for å gjennomføre andre definerte oppgaver. Dette vil som regel være forankret i operasjonens mandat, ettersom det vil si noe om hva operasjonens hovedformål skal være. Eksempler på engasjementsregler i denne kategorien er regler om omdirigering og bording av kjøretøy eller fartøy, bruk av kjemikalier for opprørskontroll, og gjennomføring av informasjonsoperasjoner og elektronisk krigføring. Andre eksempler kan være engasjementsregler som tillater bruk av makt for å forhindre alvorlige forbrytelser mot sivilbefolkningen, forhindre innblanding i gjennomføring av

operasjonen, forhindre tap av eget utstyr, forsvare visse samarbeidspartnere, befri personer eller utstyr, eller stoppe inntrengning på nærmere definerte områder. Hvilke personer, hvilket utstyr eller områder det vil være snakk om, vil bli nærmere definert i engasjementsreglene eller vedlegg. Bruk av makt for å gjennomføre slike aktiviteter vil være begrenset til «minimum bruk av makt», skal med presisering av om det er begrenset til ikke-dødelig eller om også dødelig makt er tillatt. Hva dette betyr, er behandlet i punkt 17.34–17.36 nedenfor.

Provoserende handlinger («provocative actions»)

- 17.29 I tillegg til maktbruk, regulerer engasjementsregler også handlinger som kan påvirke operasjonen for eksempel ved å fremprovosere en eskalering. Eksempler på slike handlinger er posisjonering av egne styrker nær en grense, simulering av angrep, eller merking av mål. Det kan også inkludere spredning av propaganda, desinformasjon og falsk informasjon, eller jamming av kommunikasjonssystemer eller navigasjonssystemer.

Maktbruk ved stridskontakt og «selvforsvar»

- 17.30 Engasjementsreglene inneholder normalt ikke regler som bekrefter muligheten til å bruke makt for pågående eller nært forestående angrep mot egne styrker. Dette er fordi det i noen tilfeller vil kunne innebære en regulering og potensielt en begrensning av nødvergeretten. Tillatelsen til å bruke makt i slike tilfeller, i tråd med relevant hjemmel, ligger i uttalelsen om at engasjementsreglene ikke begrenser muligheten til «selvforsvar» inntatt i den generelle teksten («GENTEXT») i starten av engasjementsreglene. Militære styrker har som alle andre alltid muligheten til å forsvare seg selv når de blir angrepet.
- 17.31 Som nevnt i punkt 17.14–17.16, kan henvisningen til «selvforsvar» bety både defensiv makt regulert av krigens folkerett og bruk av makt i nødverge. I væpnet konflikt er det primært krigens folkerett som kommer til anvendelse (se punkt 1.62–1.67 om forholdet mellom krigens folkerett og nødverge). NATOs engasjementsregler krever uansett at maktbruk i «selvforsvar» uten forankring i engasjementsregler, begrenses til det som er nødvendig og proporsjonalt ut fra trusselen. Krigens folkerett gir generelt videre tillatelser til maktbruk enn nødverge, så når det kreves at all defensiv maktbruk uten engasjementsregler må være nødvendig og proporsjonalt, vil dette hovedsakelig innebære en begrensning på maktbruken sammenliknet med det krigens folkerett tillater. Ettersom det er snakk om maktbruk uten engasjementsregler og dermed utenfor den militære sjefens kommando og kontroll, er det hensiktsmessig med slike selvpålagte begrensninger.

- 17.32 Det er likevel noen forskjeller mellom nødvergevilkårene og krigens folkerett, og det er særlig ett område hvor krigens folkerett setter høyere krav. Det er kravet til å ta alle praktisk mulige forholdsregler ved angrep for å unngå eller i det minste redusere sivile tap. Derfor er det viktig å ta hensyn til og gjøre det som er praktisk mulig for å redusere sivil følgeskade også for maktbruk i «selvforsvar», slik at maktbruken er lovlig uavhengig av om korrekt hjemmel er krigens folkerett eller nødverge.

Minimum bruk av makt og angrep

- 17.33 Engasjementsregler vil ofte beskrive maktbruk med to begreper; minimum bruk av makt («minimum use of force») og angrep («attack»). Disse begrepene har ulik betydning, som vil forklares nærmere her.

Minimum bruk av makt

- 17.34 Engasjementsregler som autoriserer «minimum bruk av makt» benyttes til å regulere maktbruken i forbindelse med gjennomføring av aktiviteter hvor hovedformålet ikke er maktbruken i seg selv (se punkt 17.28 om annen maktbruk). Ettersom hovedformålet ikke er å bruke makt, skal maktbruken begrenses til det som er nødvendig for å oppnå målet ved aktiviteten eller oppdraget. Prosedyrer for makteskalering, behandlet i kapittel 14, vil være nyttig verktøy for å tilpasse maktbruken. Dette innebærer at en ikke bruker større makt dersom mindre makt, eller til og med en form for militær styrkedemonstrasjon, er tilstrekkelig.
- 17.35 Tidligere het det at «minimum bruk av makt» betydde at man har tillatelse til å bruke makt opp til og inkludert dødelig makt. I henhold til NATO-doktrinen fra 2019, skal det alltid presiseres om det er maktbruk opp til og med dødelig makt eller kun ikke-dødelig makt som autoriseres. Kravet om å ikke bruke mer makt enn nødvendig kommer alltid til anvendelse. Dette er fordi maktbruken ikke er et mål i seg selv, men skal bidra til å oppnå en målsetning. Det vil si at ved aktiviteter som bording eller tilfangetaking må maktbruken ikke overskride det som er nødvendig for å kunne gjennomføre og nå målsetningen ved disse aktivitetene. For bording kan målsetningen for eksempel være å overta et fartøy eller redde gisler, mens tilfangetaking kan ha som formål å nøytralisere motstanderens stridende. Formålet med et tiltak kan også gi indikasjon på hvor mye som er nødvendigbruk av makt. I tillegg kan denne typen engasjementsregler også brukes i fredstidsoperasjoner hvor det kan være behov for strengere krav til å begrense maktbruken.
- 17.36 Når disse engasjementsreglene benyttes i operasjoner hvor styrkene deltar i en væpnet konflikt, vil hva som er nødvendig og proporsjonal maktbruk normalt

kunne tolkes videre enn for eksempel i fredsbevarende operasjoner. Dette er fordi det generelt tillates større maktbruk i væpnet konflikt enn i fred. Samtidig er det viktig å respektere begrensningene pålagt gjennom engasjementsreglene siden de bidrar til å sikre at maktbruk ikke går ut over hva militære og politiske hensyn tilsier. Dersom situasjonen endrer seg eller eskalerer slik at det er behov for en mindre restriktiv tilnærming, vil det i mange tilfeller være naturlig å benytte andre engasjementsregler i stedet. For eksempel vil reglene som tillater angrep på personer som utfører eller direkte bidrar til en fiendtlig handling, eller demonstrerer en fiendtlig hensikt, kunne være aktuelle.

Angrep

- 17.37 Engasjementsregler som autoriserer angrep mot nærmere definerte personer eller grupper i nærmere definerte situasjoner, tillater maktbruk som ikke er begrenset av det som er nødvendig og proporsjonalt i forhold til trusselen. I stedet begrenses maktbruken av hva som er lovlig i henhold til krigens folkerett. For det første må målet for angrepet være et lovlig mål etter krigens folkerett (se kapittel 3 og 8). I tillegg betyr det at angrepet må kunne defineres som militært nødvendig, og den militære fordel angrepet vil gi, må stå i forhold til eventuelle uunngåelige sivile tap (proporsjonalitetsprinsippet). I tillegg til begrensningene i krigens folkerett, vil all maktbruk ta hensyn til gjeldende militære og politiske begrensninger. Dette er spesielt viktig å være bevisst i forbindelse med angrep ettersom angrep er et veldig offensivt tiltak overfor motparten. For eksempel kan det være krav om å ikke planlegge med tap av sivile liv i noen tilfeller, og noen lovlige mål kan være satt på «Restricted Target List» fordi de har en strategisk betydning.

Kommando og kontroll

- 17.38 Som nevnt innledningsvis er engasjementsregler et verktøy for politisk styring av militær innsats, og for militære sjefers kommando og kontroll. I tillegg til å styre når og hvordan makt kan brukes, vil de blant annet regulere hvilke områder styrkene kan operere i, og hva slags aktiviteter som er tillatt. Engasjementsreglene vil også kontrollere hvilket nivå som har tillatelse til å godkjenne ulike aktiviteter, slik at ikke alle engasjementsreglene ukritisk slippes ned på soldatnivå. Dette kan gjøres på flere måter. En operasjons styrkesjef vil kunne velge å delegere myndigheten til å autorisere bruk av visse engasjementsregler nedover i organisasjonen i form av ordre. Dette forutsetter at det ikke er krav om at den aktuelle engasjementsregelen holdes tilbake («retained») på et bestemt nivå i kommandokjeden. Slik delegasjon gis ofte til et konkret nivå, normalt avdelingsnivå, men det kan også være et visst gradsnivå. I delegasjonsordren kan det gis føring om at denne sjefen ikke kan

delegere videre, men er det ikke gitt en slik begrensning i delegasjonen, kan myndigheten til å autorisere bruk av den aktuelle engasjementsregelen delegeres ytterligere. Engasjementsregler som er delegert, kan også trekkes tilbake, slik at autorisasjonsmyndigheten løftes til et høyere nivå.

- 17.39 Når engasjementsregler holdes tilbake («retained») på for eksempel styrkesjefens nivå, må i utgangspunktet den aktuelle sjefen involveres ved bruken av engasjementsregelen, enten ved tilstedeværelse eller ved annen kontakt som for eksempel samband. Alternativt kan autorisasjonsmyndigheten for den aktuelle engasjementsregelen delegeres til et lavere nivå («release») for en periode eller for et konkret oppdrag, gjerne basert på et operasjonskonsept («CONOPS»). Til sist kan myndigheten delegeres til et lavere nivå. Delegasjon vil normalt kun skje dersom situasjonen eller operasjonen har endret seg slik at autorisasjons-nivå må vurderes på nytt.
- 17.40 Ettersom det kan ta tid å få en slik autorisasjon, er dette noe som må planlegges i forkant slik at de som skal ta avgjørelsen, allerede er informert om situasjonen og på den måten kan ta en raskere beslutning når det blir nødvendig. Et eksempel vil være der en avdeling planlegger en offensiv operasjon for å fjerne motstandere fra et område. Som en del av planleggingen av en slik operasjon må det kontrolleres om de nødvendige engasjementsreglene er tilgjengelige, og eventuelt be om å få autorisasjon til å bruke mer offensive engasjementsregler. Dersom autorisasjonsmyndigheten ikke delegeres til de som er direkte involvert i operasjonen, vil det være spesielt viktig å gi beslutningstakeren eller dennes rådgivere tilstrekkelig med informasjon i forkant av operasjonen slik at de nødvendige tillatelser blir tilgjengelig raskest mulig.
- 17.41 Tilbakeholdte («retained») engasjementsregler må ikke sammenblandes med de som er sovende («dormant»). Se nærmere omtale av dette i punkt 17.46. Ettersom engasjementsregler er et kommando- og kontrollverktøy, bør tilnærmingen til utviklingen og anvendelsen av disse tilpasses styrkesjefens kommandotilnærming. Dersom engasjementsreglene er veldig omfattende og detaljregulerende, vil det begrense underliggende sjefers evne til å utøve militært skjønn og oppdragsbasert ledelse. Oppdragsbasert ledelse forutsetter derfor engasjementsregler som gir tilstrekkelig med handlingsrom, samtidig som de er klare nok til at militære sjefers kan være trygge på handlingsrommets grenser.

Utvikling av engasjementsregler

- 17.42 Engasjementsreglene sier noe om hvordan en operasjon skal gjennomføres slik at det tas høyde for både politiske, rettslige og operative hensyn og begrensninger. Ettersom all bruk av makt og andre provoserende handlinger (utenom selvforsvarshandlinger) krever engasjementsregler, vil engasjementsreglene definere militære styrkers handlingsrom, og dermed påvirke hvordan operasjonen kan gjennomføres. Det er derfor viktig at det allerede tidlig i planleggingen av en operasjon og utviklingen av operasjonsplanen (OPLAN) tas en avgjørelse på hvilke engasjementsregler som en mener er avgjørende eller hensiktsmessige for å gjennomføre operasjonens oppdrag. Arbeidet med utvikling av engasjementsregler bør utføres av en tverrfaglig gruppe slik at flest mulig hensyn blir ivare tatt. Ettersom ulike nivå vil ha ulike behov og interesser som de ønsker å ivareta, er kontinuerlig informasjonsutveksling mellom de ulike nivåene viktig. Dette inkluderer politisk nivå, som til slutt skal godkjenne engasjementsreglene. Engasjementsreglene fremsendes politisk nivå i form av en «ROE Request» (ROEREQ) og de godkjente reglene sendes tilbake som «ROE Authorisation» (ROEAUTH). I Norge er det Forsvarsministeren som autoriserer ROE, mens det i NATO er North Atlantic Council (NAC).
- 17.43 De engasjementsreglene som blir autorisert av politisk nivå, vil så bli implementert nedover i kommandokjeden slik at de blir kjent på individnivå innenfor de avdelingene de er implementert for. For å tydeliggjøre at de er implementert, benevnes de «ROEIMPL» for «ROE Implementation». Eventuelle endringer i engasjementsreglene vil bli implementert på samme måte. Ved behov for presiseringer av enkelte engasjementsregler, vil dette gis i form av en «ROE Amplification» (ROEAMPN) etter den aktuelle regelen. Et eksempel på en slik presisering vil kunne være hvorvidt en engasjementsregel som autoriserer opprørskontroll, tillater bruk av tåregass. I løpet av en operasjon kan det komme flere endringer i engasjementsreglene. En «ROE Summary» (ROESUM) som gir en oversikt over de engasjementsreglene som er implementert, vil da være viktig. I en ROESUM skal både regelnummer, tekst og eventuelle presiseringer inkluderes.
- 17.44 For at alle som skal gjennomføre aktiviteter i henhold til engasjementsreglene, skal være klar over hva de innebærer, skal sjefer på alle nivå gjennomføre trening i bruken av dem. Dette kan for eksempel gjøres gjennom felles diskusjon av scenarier eller caser, eller gjennom krigsspill («war gaming»).

UTVIKLING AV ENGASJEMENTSREGLER – ANSVAR OG ROLLER

Det er planoffiserene som har ansvaret for utviklingen av engasjementsregler, støttet av andre bransjer og «subject matter experts» (SMEs), blant annet juridisk rådgiver (LEGAD), politisk rådgiver (POLAD) og «gender»-rådgiver (GENAD). Når engasjementsreglene er godkjent, er det operasjonssentrene (OPS/JOC) på de ulike nivåene som har ansvaret for å ha oversikt over hva som er gjeldende engasjementsregler, hvilket autorisasjonsnivå de har, og eventuelt lede arbeidet med å be om endringer eller nye regler.

- 17.45 Det er viktig at engasjementsregler gir militære sjefer den fleksibiliteten de trenger til å gjennomføre oppdrag, uten at reglene er videre enn operasjonens mandat, eller de politiske og rettslige rammene for operasjonen. I tillegg må de som utvikler engasjementsreglene huske at disse skal brukes til å definere handlingsrommet for bruk av makt og provoserende handlinger, og kan derfor ikke være så detaljerte at de blir til taktiske ordre. Engasjementsreglene kan endres i løpet av operasjonen, men dette vil i flernasjonale operasjoner fort kunne ta mye tid ettersom det krever politisk enighet mellom deltakende stater.
- 17.46 I noen tilfeller kan det være aktuelt å utvikle et ekstra sett engasjementsregler som ikke er implementert, men som er godkjent på politisk nivå og klare til bruk dersom eventuelle situasjoner oppstår. Dette er såkalte sovende («dormant») engasjementsregler. «Dormant ROE» kan for eksempel være aktuelt for operasjoner hvor det er ansett som en risiko at konflikten eskalerer til å bli en væpnet konflikt, og det derfor vil være behov for mer robuste engasjementsregler etter hvert. Disse kan da være klare, i påvente av at en kompetent myndighet avgjør at det er behov for dem. Denne typen engasjementsregler vil normalt utvikles sammen med en separat operasjonsplan («branch plan»).

Soldatkort

- 17.47 De fleste soldater vil ikke måtte forholde seg til et helt sett med engasjementsregler. I tillegg til å være omfattende og vanskelig tilgjengelig informasjon, ville det kunne innebære en økt risiko for at ulike personer tolker de ulike engasjementsreglene forskjellig. I stedet utvikles det soldatkort, som med vanlige ord formidler hva engasjementsreglene som er mest aktuelle for avdelingen betyr, samt hvilke politiske føringer som ligger på anvendelsen av dem.

Stikkordsregister

- Administrasjon av okkuperte områder 326
- Andre stridende 57, 58
- Angrep 12, 34, 293, 388
- Angrep mot objekter 38
- Angrep mot personer 37
- Arkipelstater og arkipelagiske farvann 245, 253
- Art, plassering, formål eller bruk 184
- Artikkel-36-vurderinger 207
- Avgjort militær fordel 185
- Avlyse eller utsette 48
- Barn 95
- Barnesoldater 78
- Begrensning av syn eller hørsel 159
- Beleiring 231
- Beskyttede personer 82
- Beskyttelse av egen sivilbefolkning 53, 115
- Beskyttelse av stridende 81
- Beskyttelse, generelt 79
- Beskyttelse, personer i konfliktparts makt 85
- Beskyttelse, spesiell 89
- Beskyttelse, tap av 82, 123, 125
- Beskyttelse, virkninger av fiendtligheter 85, 111
- Beskyttelsesemblem 135, 138, 138
- Beskyttelsesemblem, fjerning 137
- Beskytttermakt 369
- Bevæpning av sanitetspersonell 126
- Biologiske og bakteriologiske våpen 216
- Blindende laservåpen 215
- Blokade, sjøoperasjoner 258
- Blokade, luftoperasjoner 278
- Bording, prosedyrer 266
- Brannvåpen 221
- Brudd på krigens folkerett, konsekvenser 344
- CS-gass 215, 226
- Cyberangrep 293
- Cyberangrep, geografiske og territoriale begrensninger 308
- Cyberangrep, lovlige mål 297-302
- Cyberangrep, vilkårlige angrep 303
- Cyberoperasjoner 291
- Cyberoperatører 292
- Cybervåpen 302
- Demilitariserte soner 200
- Demninger, diker og kjernekraftanlegg 197
- Den internasjonale Røde Kors-komité (ICRC) 370
- Deportering og tvangsforflytning av sivilbefolkning 238
- Det åpne hav 246
- Direkte deltakelse i fiendtligheter 63, 72, 109
- Direkte ild 47
- Disiplinære sanksjoner 344, 348
- Distinksjon 14, 60, 148, 298
- Droner 46, 248, 273, 274, 282
- Dual use 189, 300
- Dynamiske angrep 43, 49-50
- Døde 91, 139
- Effektivt bidrag til militære aksjoner 39, 185
- Eksklusjonssoner 259, 277
- Ekspanderende håndvåpenprosjektiler 213
- Eksploderende projektiler 217, 223
- Eksplorative krigsetterlatenskaper, plikter 224
- Eldre og personer med nedsatt funksjonsevne 98
- Elverumsfullmakten 9
- Emblem, misbruk 235
- Engasjementsregler 377
- Engasjementsregler, fred v. væpnet konflikt 382
- Engasjementsregler, utvikling 390
- Eskalering av maktbruk 314
- Faktisk uvitenhet 354
- Fallskjermtropper 280
- Familie, gjenforening 98
- Fartøy innvilget fritt leide 270, 288
- Fartøy tilhørende motparten som er unntatt fra angrep 257
- Fartøy, fiendtlig 264
- Fiendtlig handling (hostile act) 385
- Fiendtlig hensikt (hostile intent) 384
- Fiendtligheter 13, 66
- Fléchettegranater 227
- Flyforbudssone (no fly zone) 277
- Flyktninger 99
- FN og Sikkerhetsrådet 372
- FN-mandat 7
- FN-pakten 5
- FN-styrker 78
- Folkerett 5
- Forbrytelser begått av andre, håndtering 364
- Forbud mot bruk av makt 6
- Forbud mot intervensjon 6
- Forholdsregler ved angrep 43-49, 304
- Forholdsregler ved forsvar 53, 111

- Forhåndsplanlagte angrep 49, 281
 Forhåndsvarsling 48
 Forventet militær fordel 43, 186
 Fragmenteringsvåpen som ikke er synlige på røntgen 214
 Fredsstøttende operasjoner 24
 Fredsstøttende styrker 102
 Følgeskaderisikohåndtering 111
 Generell beskyttelse, objekter 188
 Generell krigsinnsats 186
 Gift 216
 Gisseltaking 239
 Gjennomsøk av sivil eiendom 319
 Grunnleggende prinsipper 14
 Grunnlinjer 244
 Haglgevær 227
 Handelsfartøy 248
 Handelsfartøy, fiendtlige, kriterier for angrep 255
 Handelsfartøy, nøytrale, kriterier for angrep 256
 Handling til skade for motparten (sanitet) 123
 Hjelpepersonell 95
 Hors de combat 81
 Hospitalskip 131, 133
 Humanitære hensyn 15
 Høyhastighetsvåpen 227
 Håndjern og liknende 159
 ICRC 370
 Ikke-forsvarte områder 199
 Ikke-internasjonalt væpnet konflikt 19
 Indirekte ild 47, 281
 Indirekte virkning av angrep 48
 Individuelt ansvar 347
 Indre farvann 244
 Internasjonal væpnet konflikt 18
 Internasjonale streder 245, 253
 Internt fordrevne 100
 Interoperabilitet 24
 Journalister 99
 Juridisk rådgivning 344
 Jurisdiksjon 350, 352
 Jus ad bellum 5
 Jus in bello 10
 Kampudyktige 81
 Kamouflasje 130, 147, 230
 Kjemikalier for opprørskontroll 215
 Kjemiske våpen 215
 Kjøretøyminer 217
 Klasseammunisjon 209
 Klassifisering av konflikt 17
 Kombattante 57
 Kommando og kontroll 388
 Konsekvenser av brudd på krigens folkerett 344
 Kontrabande 250
 Kontroll- og sikkerhetstiltak overfor sivilbefolkningen 311
 Kontrollposter 316
 Krig 11
 Krigens folkerett, anvendelse 18
 Krigens folkerett, introduksjon 10
 Krigføringemetoder 229
 Krigføringemetoder i luftoperasjoner 284
 Krigføringemetoder i maritime operasjoner 258
 Krigføringemetoder, forbudte 234
 Krigføringemetoder, tillatte 230
 Krigsbytte 233
 Krigsfangeleir, merking 162
 Krigsfangeleir, regler 162
 Krigsfanger, arbeid 164
 Krigsfanger, avhør 160
 Krigsfanger, behandling 156
 Krigsfanger, disiplin 165
 Krigsfanger, flukt og fluktforsøk 166
 Krigsfanger, forbrytelser mot 159
 Krigsfanger, generelt 145
 Krigsfanger, maktbruk 157
 Krigsfanger, repatriering/overføring 167
 Krigsfanger, tilfangetaking 152
 Krigsfanger, transport og evakuering 155
 Krigsfangestatus, avgjørelse 151
 Krigsfangestatus, generelt 146
 Krigsfangestatus, varighet 167
 Krigsfartøy 247
 Krigsforbrytelser 362
 Krigsforbrytelser etter norsk straffelov 373
 Krigskorrespondenter 151
 Krigslist 230
 Krigsskueplass 312
 Krigsstøttende mål 186
 Kriminalitetsbekjempelse 311, 321
 Kriminelle, frihetsberøvelse 181
 Kulturverdier 189
 Kulturverdier, beskyttelsesemblem 193
 Kunnskap og utdanning 343
 Kvinner 95, 157, 162, 175, 177, 321, 333
 Leiesoldater 75, 149
 Levée en masse 63
 Lovlig mål (person) 57, 58
 Lovlig stridende 57, 58
 Lovlige krigshandlinger 29, 58, 356
 Lovlige mål, objekter 184
 Luftblokade 278
 Luftfartøy innvilget fritt leide 288
 Luftfartøy, kategorier 273
 Luftoperasjoner, eskalering av maktbruk 285
 Luftoperasjoner, lovlige mål 279
 Luftoperasjoner, metoder uten maktbruk 289
 Luftoperasjoner, målvalg og metoder 279

- Luftoperasjoner, overgivelse 286
 Luftoperasjoner, spesielle utfordringer 281
 Luftoperasjoner, søk- og redningstjeneste 290
 Luftoperasjoner, våpen og metoder 284
 Luftrom, kontroll 275
 Luftterritoriet og operasjonsområder 271
 Maktpyramide 313
 Maritime eksklusjonssoner 259
 Maritime områder 244
 Maritime operasjoner, generelt 243
 Maritime operasjoner, kontroll med den umiddelbare nærhet 261
 Maritime operasjoner, krigføringmetoder 258
 Maritime operasjoner, målvalg 254
 Maritime operasjoner, plikt til å yte bistand 262
 Medlemmer av de væpnede styrker 59
 Medlemmer av organisert motstandsbevegelse 62
 Medlemmer av organiserte væpnede grupper 72
 Menneskelige skjold 68
 Menneskerettigheter 26
 Militser og frivillige avdelinger 58
 Militær nødvendighet 15
 Militær Straffelov 361
 Militære luftfartøy 274, 279
 Militære operasjoner 12
 Mindre dødelige våpen 226
 Minefelle 220
 Miner, kjøretøy 217
 Miner, personell 211
 Miner, sjø 219
 Minimum bruk av makt 387
 Misbruk av emblem, flagg og uniformer 235
 Motstand mot okkupasjon 325
 Multi-purpose-ammunisjon, 12,7 mm 224
 Nasjonalt opplysningskontor 103, 342
 Naturmiljøet 195
 Norges havområder 246
 Notice to Airmen 275
 Notice to Mariners 258, 261
 Nødrett 360
 Nødvendighet (jus ad bellum) 6, 7, 8
 Nødverge 28, 127, 358
 Nøytrale farvann 250
 Nøytralitet 23
 Nådesbevisning og overgivelse 240
 Objekter med generell beskyttelse 188
 Objekter med spesiell beskyttelse 189
 Objekter som er uunnværlige for sivilbefolkningen 194
 Okkupasjon, administrasjon 326
 Okkupasjon, arbeid og rekvisisjon av tjenester 337
 Okkupasjon, avslutning 324
 Okkupasjon, begynnelse 323
 Okkupasjon, domstoler 328
 Okkupasjon, effektiv kontroll 323
 Okkupasjon, generelt 323
 Okkupasjon, humanitær assistanse 336
 Okkupasjon, maktutøvelse overfor innbyggere 334
 Okkupasjon, matvarer, legemidler og medisinske tjenester 335
 Okkupasjon, motpartens eiendom 338
 Okkupasjon, motstand 331
 Okkupasjon, nasjonalt opplysningskontor 342
 Okkupasjon, offentlig eiendom 341
 Okkupasjon, opprettholdelse av lov og orden 327
 Okkupasjon, pleie og utdanning av barn 336
 Okkupasjon, privat eiendom 338
 Okkupasjon, religionsutøvelse 338
 Okkupasjon, sivilbefolkningen 333
 Okkupasjon, skatter og avgifter 333
 Okkupasjon, straff 329
 Områder for militær understøttelse 112
 Oppbringelse 250
 Oppbringelse av fiendtlige fartøy og last 268
 Oppbringelse av nøytralt fartøy og last 270
 Opprørskontroll 317
 Optøyer og uroligheter 317
 Ordre 345, 358
 Overflødig skade eller unødvendig lidelse 81, 203
 Overgivelse 82, 153
 Overordnede ansvar 345
 Parlamentærer 94
 Personellminer 211
 Plakaten på veggen 9
 Plikt til å følge ordre 347
 Plyndring 238
 Praktisk mulig 36
 Presisjonsstyrte våpen 46, 206
 Prise 250, 265, 268, 289
 Private kontraktører 76
 Private sikkerhetsselskap 76
 Proporsjonalitet 16, 41, 306
 Proporsjonalitet (jus ad bellum) 6, 8
 Psykologiske operasjoner – PSYOPS 233
 Ransaking 155, 158
 Ransaking, fartøy 249, 264, 266, 266, 274
 Ransakingsposisjoner 158
 Rapportering av mulige krigsforbrytelser 139, 364
 Refs 348
 Religiøse steder 189
 Religiøst personell 92
 Represalier 156, 166, 191, 195, 368
 Restriksjonsområder (warning zones / prohibited

- areas) 276
 Rett til å delta i fiendtligheter 58, 356
 Rettslig uvitenhet 355
 Rules of engagement, ROE 377
 Sabotasje 232
 Samtykke (jus ad bellum) 10
 Sanitet, merking 135
 Sanitetsavdeling 128
 Sanitetsluftfartøy 132
 Sanitetspersonell 119
 Sanitetspersonell, beskyttelse 119
 Sanitetspersonell, bevæpning 126
 Sanitetspersonell, bruk av makt 127
 Sanitetstransporter 130
 Savnede personer 91, 141
 Selvforsvar (for person, nødverge) 28, 127, 358
 Selvforsvar for stater 8
 Sikkerhetsinternering, behandling og fasiliteter 172
 Sikkerhetsinternering, generelt 168
 Sikkerhetsinternering, opphør 180
 Sikkerhetsinternering, overføring 179
 Sikkerhetsinternering, prøving av grunnlag 178
 Sikkerhetsinternering, vilkår 169
 Sivil skipstrafikk, tiltak 263
 Sivile luftfartøy 280
 Sivile luftfartøy og passasjerfly, beskyttelse 287
 Sivile på krigsfartøy 255, 263
 Sivile som deltar direkte i fiendtligheter 63
 Sivile som følger de væpnede styrker 98, 109
 Sivile tap 41, 43
 Sivile, beskyttelse 83
 Sivile, definisjon 83
 Sivilforsvarspersonell 93
 Sivilforsvaret, emblem 93
 Sjefens ansvar 345
 Sjøminer 219
 Sjøterritoriet 244
 Skipbrudne, skadde og syke personer 262
 Skjerming av lovlige mål 87, 128
 Snikmord eller attentat 239
 Soldatkort 391
 Spesiell beskyttelse, objekter 189
 Spesiell beskyttelse, personer 90
 Spionasje og informasjonsinnhenting 150
 Spioner 74, 150
 Spontan motstand 63
 Staters erstatningsplikt for brudd på krigens folkerett 369
 Statlig ansvar 348
 Statlige luftfartøy 273
 Statsfartøy 247
 Straff, medvirkning og forsøk 356
 Straff, overtredelse av straffebud 350, 353
 Straff, subjektiv skyld 353
 Straff, tilregnelighet 355
 Straffansvar for norske styrker etter norsk rett 350
 Straffbarhetsvilkår 352, 356
 Straffeforfølgning av utlendinger for handlinger i utlandet 352
 Strafferett 350
 Straffrihetsgrunner 356
 Stridende 57
 Stridskontakt 43, 49
 Styrkedisponering 61, 108
 Støttefartøy 247
 Svik 234
 Syke, sårede og skipbrudne 90, 139
 Symboler på beskyttelse 103
 Taktikker, teknikker og prosedyrer (TTP) 315
 Territorialfarvann 244
 Terror overfor sivilbefolkningen 85, 233, 239
 Tilstøtende sone 245
 Transittgjennomfart 248
 Tvil 35
 UAV (unmanned aerial vehicle) 282
 Uavhengig granskning av fakta 371
 Uavhengig tilsyn/inspeksjon 369
 Uniform 60, 61, 108
 Uskyldig gjennomfart 248
 Utarmet uran 227
 Utenlandske personer 101
 Utsulting av sivilbefolkning 238
 Valg av våpen og metode 46, 284, 305
 Veterinærer 121
 Vilkår for straff 352
 Vilkårlige angrep 39
 Vilkårlighet, forbud mot 205
 Virksomhet til skade for motparten 123
 Visitasjon 249
 Visitasjon av person 321
 Visitasjon og ransaking av handelsfartøy 264
 Visitasjon og ransaking av handelsfartøy, prosedyrer 266
 Visitasjon og ransaking av nøytrale handelsfartøy, unntak 266
 Væpnet konflikt 11, 18, 19
 Våpen med begrenset bruksområde 217
 Våpen, definisjon 204
 Våpen, folkerettslig vurdering 207
 Våpen, forbudte 209
 Våpen, krav om å bære åpent 60, 147, 232
 Våpen, omdiskuterte, men ikke forbudte 227
 Økonomisk sone 245

Forkortelser

CCW:	Konvensjonen om inhumane våpen (Convention on Certain Conventional Weapons) av 1980
EMK:	Den europeiske menneskerettskonvensjon av 1950
GK:	Genèvekonvensjonene av 1949
HRK:	FNs havrettskonvensjon av 1982
ISAF:	International Security Assistance Force
KFOR:	Kosovo Force
MDV:	Mindre-dødelige våpen
NOTAM:	Notice to Airmen
NOTMAR:	Notice to Mariners
OUP:	Operation Unified Protector
PPI:	Political Policy Indicator
ROE:	Rules of engagement
TP:	Tilleggsprotokoll til Genèvekonvensjonene av 1949
SP:	Konvensjon om sivile og politiske rettigheter av 1966
STANAG:	NATO Standardization Agreement
TTP:	Taktikker, teknikker og prosedyrer
UNAMA:	United Nations Assistance Mission in Afghanistan
UNIFIL:	United Nations Interim Force in Lebanon
UNMISS:	United Nations Mission in South Sudan

